Kampen om monopolet

Rundgnist

finnes ännu ej i Sverige.

Inom år och dag kommer Ni emellertid med säkerhet att överallt möta rundgnisten i många former.

•

Vet Ni då vad rundgnist är? Förmodligen inte.

Säkraste källan för inhämtande utav allt, som rör detta högaktuella ämne kommer

AFTONBLADET

att bliva, som i *alla sina upplagor* allt framgent kommer att ägna radiosaken sin oavlåtliga uppmärksamhet genom aktuella, instruktiva artiklar av främsta experter, notiser om uppfinningar och andra företeelser inom detta världsomfattande kommunikationsmedel m. m.

Följ utvecklingen av dennna sak redan från begynnelsen genom att ofördröjligen

prenumerera på

AFTONBLADET

för år 1923!

Annons i tidningen Radio nr 1, 1923.

Kampen om monopolet

Sveriges radio och TV under 1900-talet

Stig Hadenius

PRISMA

P
Bokförlaget Prisma
Box 45022
104 30 Stockholm

Bokförlaget Prisma ingår i
P.A. Norstedt & Söner AB,
grundat år 1823

© Stig Hadenius, Stiftelsen Etermedierna i Sverige
och Bokförlaget Prisma, Stockholm · 1998
DIAGRAM · Carl Åkesson, Cover Design
TYPOGRAFI & FORM · Roland Ingemarsson, Studio ring
TRYCK · Fälth & Hässler · Värnamo 1998
ISBN 91-518-3431-6

FÖRORD

År 2000 fyller public service-radion i Sverige 75 år. Det kunde vara anledning nog att teckna de svenska etermediernas historia. Det tyckte i varje fall dåvarande direktören för moderbolaget Sveriges Radio Örjan Wallqvist. Hans uppfattning delades i högsta grad av en representativ samling massmedieforskare, som han lät kalla till en konferens i ämnet i Radiohuset 1991. Den vittnade om ett brett intresse från forskarvärlden att med stöd av företagens rika arkiv på ett tvärvetenskapligt sätt få analysera Sveriges Radio med sin monopolställning och senare som ett konkurrensutsatt företag.

En arbetsgrupp utsågs, som fick i uppdrag att ta fram ett projektförslag, som fick sin välsignelse av en andra forskarkonferens 1992. Tillsammans med en organisationsplan och ett budgetförslag kunde förslaget godkännas vid moderbolagets sista sammanträde, och 10 miljoner avsattes för ändamålet.

Stiftelsen Etermedierna i Sverige kunde bildas, och de två nybildade programbolagen Sveriges Radio och Sveriges Television förbättrade förutsättningarna genom ett löfte att tillskjuta lika mycket forskningsmedel, som kunde anskaffas externt. Senare har även Teracom AB och UR inträtt som stödjande företag, och betydande externa bidrag har erhållits från Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse, Telia AB, Tipstjänst och STIM.

Ett tjugotal forskare från olika institutioner har arbetat i tre olika projekt, och resultaten har fortlöpande publicerats i en vetenskaplig skriftserie, där hittills åtta böcker utkommit. De resterande skrifterna kommer ut under 1998 och 1999. Verksamheten leds av en redaktionskommitté, där de tre projektledarna professorerna Stig Hadenius, Dag Nordmark och Lennart Weibull ingår tillsammans med professorerna Jarl Torbacke och Sverker R Ek. Programbolagen företräds i kommittén av redaktörerna Margareta Cronholm och Roland Hjelte från SVT och Göran Elgemyr från SR. Ordförande i kommittén är förre TV1-chefen Olle Berglund.

Vi har nu glädjen att för en större publik kunna presentera sammanfattningarna av projekten och den första är skriven av Stig Hadenius, som sätter in medierna i ett större samhälleligt sammanhang. Sammanställningen av kulturutbud och underhållning i radio och TV har Dag Nordmark som författare och utkommer hösten 1999. Den avslutande boken om nyheter, sport och samhällsbevakning svarar Lennart Weibull och Monika Djerf-Pierre för och den ges ut som planerat under jubileumsåret 2000.

Vi hoppas naturligtvis att en medieintresserad allmänhet skall erfara något av igenkännandets glädje vid läsningen av dessa sammanfattningar, men ändå mer att läsarna får en

upplevelse av att nytt ljus har riktats mot övergripande företeelser, som tidigare varit okända eller förbisedda, och att grunden lagts för en massmediehistoria. Förhoppningsvis kan också programbolagens medarbetare känna sig stimulerade av att veta hur deras företrädare agerat för att åstadkomma ett bra utbud och hitta nya vägar i programproduktionen.

Olle Berglund

INNEHÅLL

Förord *5*
Inledning *9*

1921–1924
Striden om koncessionen *11*
Ljudet kom från Boden *11*
Telegrafstyrelsen och intressenterna *17*
Radioindustrin mot pressen *19*
Telegrafstyrelsen anger ramarna *21*
Seth Ljungqvist – telegrafstyrelsens radioman *23*
Striden om koncessionen skärps *23*
Reuterswärd i centrum *25*
Segrare? *29*

1925–1938
Radion växer sig stark *32*
Monopol utan reklam *34*
Pionjärerna *37*
Gustaf Reuterswärd – dubbelexcellensen *38*
Distribution med förhinder *43*
Sven Jerring – radiolegenden *44*
Andra ägare? *46*
Programråd i beråd *50*
Tekniken *52*
Ett radiohus också i Sverige? *53*
Gösta Knutsson – radioombud *55*
Stockholm dominerar *56*
Ökande utbud *61*
Nyheter från TT *63*
Dagens Eko – ett kommenterande nyhetsmagasin *66*
Radiotjänst och kulturinstitutionerna *68*
Radion och kyrkan *69*
Större frihet? *70*
En god början? *75*

1939–1945
Neutral radio *79*
Neutralitetspolitik enligt svensk modell *81*
Medierna i beredskap *84*
Förmedlare av fosterländskhet *86*
Finska vinterkriget *88*
Carl Anders Dymling – kraftfull chef 92
9 april – Radiotjänst och ockupationen *93*
Radiomajoren *96*
TT-nyheterna partiska? *99*
Rationaliseringskommitté i arbete *102*
Tekniken i beredskapstider *103*
Hela folket lyssnar *105*
Krigsslutet i radion *106*
För passiv? *108*

1946–1956
Guldkantad övergångsperiod *110*
Partipolitiska motsättningar och kallt krig *111*
Radions roll i samhället *112*
Aktörerna inom radion *116*
Mot större frihet *118*
Erik Mattsson – teknikern och administratören *120*
Telegrafverket – Radiotjänst *129*
Dubbelprogram, FM och trådradio *130*
Per-Martin Hamberg – idérik underhållningschef *133*
Television i Sverige? *134*
Privata och statliga TV-initiativ *138*
Radiohus – nya förslag *144*
Mognadsperiod *147*

1956–1960
Televisionen kommer till Sverige *148*
Koalitionen spricker och tillväxten fortsätter *148*
Olof Rydbeck träder till *149*
Lis Asklund – granskande reporter *151*
”Dubbelprogram” till slut *152*
TV-start i Sverige *153*
Johan von Utfall – den entusiastiske teknikern *159*
TV-programmen tar form *160*
Nytt på nyhetsfältet *164*
Ingrid Samuelsson – pionjären *165*
IBRA Radio och IRCO – de första radiopiraterna *170*
Frihet i etern *172*
Nils Erik Bæhrendtz – den förste TV-chefen *173*
Centralt och lokalt *174*
Barbro Svinhufvud – Snurrans moder *175*
Beslut om nytt radiohus *176*
Gunnar Dahmén – radiobiskopen *178*
Revolutionerande år *179*

1961–1966
Monopolet ifrågasatt *182*
Idylliskt och stabilt i politiken *182*
Radio Nord – hot mot monopolet *183*
Ny radio- och TV-organisation? *188*

Nygammal medieideologi *193*
Regionalt och lokalt blir aktuellt – först i radion *194*
Regionalt och lokalt aktuellt – också i TV *198*
Provokativa etermedier *204*
Per Eckerberg – radiostyrelsens ordförande *206*
Lennart Hyland – mångsidig radio- och TV-man *213*
Public service dominerar *217*

1967–1976
Vänstervridning och regionalisering *219*
Politisk turbulens *220*
Färg-TV och TV 2 *222*
Otto Nordenskiöld träder till *227*
TV-distrikten växer i styrka *228*
Gunnar Ollén – distriktspionjär *229*
Olof Rydbeck – expansiv radiochef *233*
I statens tjänst *236*
Bojkott av EM i Aten *240*
Pärmbärare *242*
Nils-Olof Franzén – programdirektören *243*
Vänstervridning *245*
Håkan Unsgaard – TV 1-chef *255*
Örjan Wallqvist – TV 2-chef *257*
Regionkanal på nytt *261*
Otto Nordenskiöld – ifrågasatt chef *262*
Vänstervridning och regionalisering *264*

1977–1987
Nya medier söker plats *265*
Maktskiften i politiken *265*
Sveriges Radio AB blir en koncern *266*
Närradio – ett alternativ *273*
Videon skapar oro *278*
TV via satellit *280*
TV 3 – en okonventionell kupp *282*
Nordisk Television *284*
SR-koncernen blir kvar *286*
Lokalradion i egen kanal *288*

1988–1998
Kommersialism och många kanaler *290*
Instabilitet i politiken *291*
Kampen om den tredje markkanalen *291*
Två slåss om koncessionen *293*
TV 4 – den markbundna kommersiella TV-kanalen *296*
Privat lokalradio *298*
Radio Q *301*
Resultat *301*
Nytt ägande av public service *302*
Public service i konkurrens – i radio *304*
Sam Nilsson – TV-chef *306*
Ove Joanson – radiochef *308*
Public service i konkurrens – i TV *308*
Lisa Söderberg – radiochef *310*
Ny situation *313*

Monopolspelarna *314*
Samförståndsperioden 1925–1956 *316*
Ifrågasättandeperioden 1956–1977 *318*
Upplösningsperioden, 1977–1987 *324*
Mångkanalsperioden 1987–1997 *326*

Källor och litteratur *329*
Personregister *338*

INLEDNING

Denna bok skall försöka skildra förutsättningarna för verksamheten inom radio och TV i Sverige. Avsikten är att sätta in radion i ett större sammanhang, politiskt, ekonomiskt och socialt. Det genomgående temat är den kamp som pågått kring radio- och TV-monopolet. Vilka krafter har varit avgörande för radions ställning? Hur har olika aktörers förhållningssätt förändrats och vilka drivkrafter kan man finna bakom deras agerande?

Även om förutsättningarna för verksamheten kommer att stå i centrum innebär det inte att utvecklingen inom företaget – ekonomiskt, tekniskt och personellt – lämnas därhän. Programmen och lyssnarna behandlas också i den mån de bedöms spegla principiella drag i TV:s och radions förhållande till samhället och dess institutioner.

En skribent som åtar sig att skriva om en så mäktig historia som de svenska etermediernas måste naturligtvis omgärda sig med en rad reservationer. Mycket finns med i boken men ännu mer har fått sållas bort eller kanske inte uppmärksammats. Under arbetets gång har jag ideligen slagits av vilka spännande forskningsuppgifter som finns inom radio- och TV-området och frågat varför de försummats. I nästan varje avsnitt i boken kan man se problem och problemkomplex som är värda en eller flera egna undersökningar.

Som framgår av förordet är boken *Kampen om monopolet* en del av ett omfattande forskningsprojekt, Etermedierna i Sverige. Inom projektet har givits service och assistans som har varit ovärderlig. De många seminarier som hållits i projektets regi och redaktionskommitténs genomgångar har naturligtvis spelat en mycket stor roll för boken. Olika forskares och praktikers åsikter har kunnat brytas på ett fruktbart sätt.

Jag har också under arbetets gång kunnat få delar av manuskriptet granskade av personer som dels arbetat inom radio och TV, dels aktivt arbetat med radio- och TV-frågor.

Viktigast har dock varit att jag vid skrivandet kunnat stödja mig på de forskningsinsatser som gjorts av ett antal personer knutna till delprojekt 1. Flertalet har redan publicerat resultaten i etermedieprojektets skriftserie medan andra är under utgivning. Jag vill speciellt nämna Torsten Thuréns *Medier i blåsväder*, Göran Elgemyrs *Radion i strama tyglar*, Nina Wormbs *Genom tråd och eter*, Peder Lunell-Fallenius *Radiohuset*, Lars-Åke Engbloms *Radio- och TV-folket*, Per Rahbeks *Återupptäckten av provinsen* (i manuskript) och Sune Tjernströms *God hushållning* (i manuskript). Dessa ingår som separata och självständiga delar i etermedieprojektet och har utgjort en förutsättning för föreliggande bok.

Stockholm i april 1998
Stig Hadenius

RADIO-BLADET

N:r 2 innehåller bl. a.:

Jul- och nyårshälg med radio

Vad ges i Stockholm och London i etern?

Stockholmsopera i rundradion

Mera om kristallen

Amatörens och nybörjarens spalter

Sensationell nyhet inom radion!

Aeroplan tvingas gå ned, automobiler stoppa

M. m.

Pris 25 öre

Sala 1923. Sala-Posten Boktryckeri

Omslaget till tidningen Radiobladet nr 2, 1923.

1921–1924

Striden om koncessionen

År 1921 celebrerade Luleå stad sitt trehundraårsjubileum med en stor utställning. Bland attraktionerna i utställningshallen fanns ett antal radiomottagare där besökarna mot avgift kunde lyssna på radiosändningar från Boden. Bakom försöket låg statliga telegrafstyrelsen och privata Svenska Radioaktiebolaget (SRA) – båda starka intressenter i det nya mediet. Boden hade fått en telefonisändare för militära ändamål och kusttrafik som sedan också kunde användas för sändningar till allmänheten.

Radiosändningar förekom i Sverige under första världskriget och användes framför allt av militären och sjöfarten. Ordet rundradio var ännu inte uppfunnet och det var inte många som förstod vad den tekniska utvecklingen kunde innebära. För en del var radion ett fritidsnöje och en underhållande leksak. Andra såg den som ett medium vilket kunde få stor betydelse i framtiden.

Men ännu 1922 hade radion inte ens fått ett svenskt namn. Oftast använde man det engelska ordet broadcasting. I slutet av året anordnade Svenska Dagbladet en tävling om vad den nya företeelsen egentligen skulle kallas. I Norge hade den döpts till *kringkasting* och i Danmark till *radiofoni*. En ung KTH-studerande, blivande professorn Edy Velander, kom med det vinnande förslaget: *rundradio*.

I nästan tre år pågick maktspelet om hur rundradion skulle organiseras och vem som skulle ha makten över det nya mediet. Huvudaktörer var privata industri- och handelsintressen, pressen, TT, telegrafstyrelsen samt regeringen. Vilka skulle ta hem spelet?

Ljudet kom från Boden

Flera av pionjärerna på AB Radiotjänst skulle under decennier höra till landets mest kända personer. Ett antal män – Sven Jerring, Olof Forsén, Lars Madsén, Sven Wilson och några till – gav under pionjärtiden det nya mediet dess karaktär och profil. De var ”hallåmän”, annonserade programmen, företog reportageresor i landet och bestämde till stor del innehållet.

De första radiopionjärerna i Sverige var dock varken Jerring, Forsén, Madsén eller Wilson. De hette istället Axel Jenner, Harald Lindström, Ernst Wikström och Ernst Holmström. Jenner kallades radiokommissarie och de övriga var radiotelegrafister. De finns fotograferade tillsammans 1916 i telegrafstyrelsens uniformer. De bör-

jade sitt arbete i Sveriges första ”radiohus”, en bunker nära regementsområdet i Boden. Den var bombsäker.

Bodens fästning ansågs 1914 vara en av de viktigaste anläggningarna i försvaret mot den förväntade inkräktaren, dvs ryssen. En radioanläggning införskaffades redan 1914 av armén och placerades några kilometer norr om Boden. Tyska AEG stod för utrustningen och även installationen sköttes av tyskar. Man fick trådlös kontakt inte bara med fartyg på upp till 20 mils avstånd utan också med Vaxholm och Karlsborg – två andra militära centra som tidigt fick radiostationer.

Någon rundradio i modern mening förekom varken från Boden eller från de andra militära stationerna. Men sändningarna spelade ändå en viktig roll. Vid slutet av kriget utvecklades en omfattande verksamhet bl a genom Röda korsets försorg för att krigsfångar skulle få möjlighet att meddela sig med sina hemländer. Stationen i Boden hade här en central plats.

Det var således inte fråga om ”broadcasting” under kriget utan istället trådlösa sändningar från en punkt till en annan. Undantag var väderrapporter till flera fartyg eller till olika militära enheter. Men utvecklingen gick snabbt – på ett antal platser i landet växte radiostationer upp. Det skulle bara ta några år innan radion blev ”en social uppfinning”, dvs en rundradio där en sändare nådde många människor på en gång.

Internationellt finns två milstolpar som brukar framhållas då rundradions framväxt skall beskrivas.

Den ena är Dame Melba-konserten från Marconis 6 kW-station i Chelmsford i England 1920. Den berömda operasångerskans halvtimmesföreställning kunde avlyssnas av åtskilliga radioamatörer ute i Europa. Den trådlösa överföringens sociala möjligheter var uppenbar.

Den andra händelsen är grundandet av en radiostation i Pittsburg, Pennsylvania. Det var en tidigare amatörstation som hösten 1920 fick kapital av Westinghouse för att detta företag skulle få fart på försäljningen av radioapparater. Man började blygsamt med en timme per kväll men efterfrågan steg snabbt och Westinghouse myntade slagordet ”Något för alla”. I de första sändningarna följde man presidentvalet och kunde när valet var klart snabbare än något annat medium meddela att den republikanske kandidaten Warren G Harding hade vunnit.

Det samhällsklimat som fanns efter kriget var gynnsamt för nya idéer. Radion uppfattades av många som ett instrument som skulle förändra världen. Inte minst skulle det nya mediet främja fred och samförstånd. Olika folk och länder skulle kunna lyssna till varandras argument. Den tidigare isoleringen kunde brytas och förståelsen öka.

Ett år efter att stationen i Pittsburg inledde sina sändningar

började stationen i Boden att användas till mera än kontakter med olika fartyg i kusttrafik. Sverige blev något av ett föregångsland för den tidiga rundradion. Ett första genombrott ägde rum vid utställningen i Luleå sommaren 1921 då staden firade sitt 300-årsjubileum.

Utställningar var vid denna tid nationella begivenheter och ett tillfälle för regionens näringsliv att visa upp sina produkter. Till Luleå kom många besökare 1921 – bland andra kung Gustaf V.

I Sjöfartshallen på utställningsområdet hade Svenska Radioaktiebolaget, som tillverkade radioutrustning, och telegrafstyrelsen en gemensam lokal som hade kontakt med Radio Boden. Någon högtalare fanns inte men väl hörlurar och en av dessa gavs till kungen när han kom på besök. Här lär den svenske monarken för första gången fått lyssna på radio och enligt den lokala historieskrivningen var ett antal kraftuttryck det första han fick höra. Tekniken fungerade nämligen illa och Ernst Holmström som stod för introduktionen skall ha tagit till med ett ”djävlar anamma” när kungen fått på sig lurarna.

Därefter gick det bättre. Kommissarie Jenner hälsade konungen välkommen i etern med följande ord:

> Detta är Bodens radiostation. Personalen på härvarande radiostation ber att för Eders Majestät få betyga sin underdåniga vördnad.

Gustaf V uttryckte sin tillfredsställelse med sändningen trots att kungssången inte fanns med. Den förekom nämligen inte i skivarkivet i bunkern i Boden. Annars kunde man förmedla grammofonmusik med hjälp av en trattgrammofon till vilken sändningsledaren förde en mikrofon. Under utställningssommaren fick också ett antal riksdagsmän lyssna på sändningarna och besöka stationen i Boden.

I samband med vinterspelen i Boden i februari 1923 ägde en annan premiär rum. Resultaten från tävlingarna lästes upp i radio och detta väckte stor uppmärksamhet. Intresset ökade och det fanns de som ville starta reguljära sändningar. Telegrafstyrelsen i Stockholm uppvaktades och Boden fick tillstånd att sända rundradio under förutsättning att en radioklubb bildades.

Under 1924 kunde radioapparatinnehavare i Boden och Luleå mera regelbundet lyssna till lokala sändningar. Det förekom uppläsningar, grammofonmusik och sång. Det hände till och med att regementsmusiken trängde ihop sig i den provisoriska studion. Finansiering av verksamheten skedde genom sponsorer, licenser och medlemsavgifter till klubben. Till dem som stödde Radio Boden ekonomiskt första året hörde Norrbottens-Kuriren.

Något tidigare än Boden hade en radioklubb börjat med radiosändningar i Arvidsjaur. Intresset för radio i Norrland var stort och begripligt. Det var ett sätt att bryta isoleringen.

Åren innan Radiotjänst började sina reguljära sändningar startades radioklubbar med ambitionen att sända rundradio på en rad orter.

- I *Göteborg* bildades en radioklubb 1923 med en ingenjör Karl G Eliasson som den drivande personen. Det första programmet sändes nyårsafton 1923 och därefter hade man sändningar fram till 1925.

- I oktober 1924 invigdes stationen i *Falun* med tal av radioklubbens ordförande advokat Th Sylwan och ett föredrag av överstelöjtnant H Tham. Dagen före hade man sänt högmässan från Kristine kyrka.

  Falusändaren gjorde sig för övrigt känd genom sina tävlingar. Det gällde bl a att efter anvisningar ta sig genom Falun för att finna en person på en viss plats. Aktiviteten var stor och det innebar betydande reklam för radion.

  Liksom andra lokala stationer finansierades den i Falun delvis med reklam.

- Våren 1924 bildades *Borås* radioklubb. Den ville som flertalet andra främst verka för bättre mottagningsförhållanden och lyckades samla en ansenlig summa pengar från olika företagare. Men man hade också ambitionen att göra program. 1927 fick man medverka i riksprogrammet med en sändning på två och en halv timme. Det var föredrag, solosång och anekdoter. Älvsborgs regementes musikkår spelade.

- I *Linköping* bildades en radioklubb redan i december 1923. Efter diverse problem och stridigheter kunde en station invigas 1926. En kapten redogjorde för stationens tillkomst och grevinnan Alice Trolle invigningstalade. Bland de musikanter som deltog fanns blivande nobelpristagaren i medicin Hugo Theorell, 20 år, som spelade fiol.

- Militärer spelade en betydande roll inom de olika radioklubbarna – minnena från första världskrigets radiokommunikation levde kvar. Det var typiskt att överstelöjtnant John Eklund talade då *Norrköpings* radioklubb invigde en relästation i mars 1925. Förutom högtidliga tal förekom sång och musik.

- *Jönköpings* radioklubb bildades 1924 och monterade in en sändare i en garderob på Stora Hotellet. Från Jönköpingsstationen sändes *Björkeberga by* vilken var den första svenska radioserien för barn och fick efterföljare bland andra stationer.

Inte sällan låg rent kommersiella intressen bakom bildandet av radioklubbar och introducerandet av rundradion. Så kallade radioexperter reste omkring i bygderna och visade upp olika typer av ra-

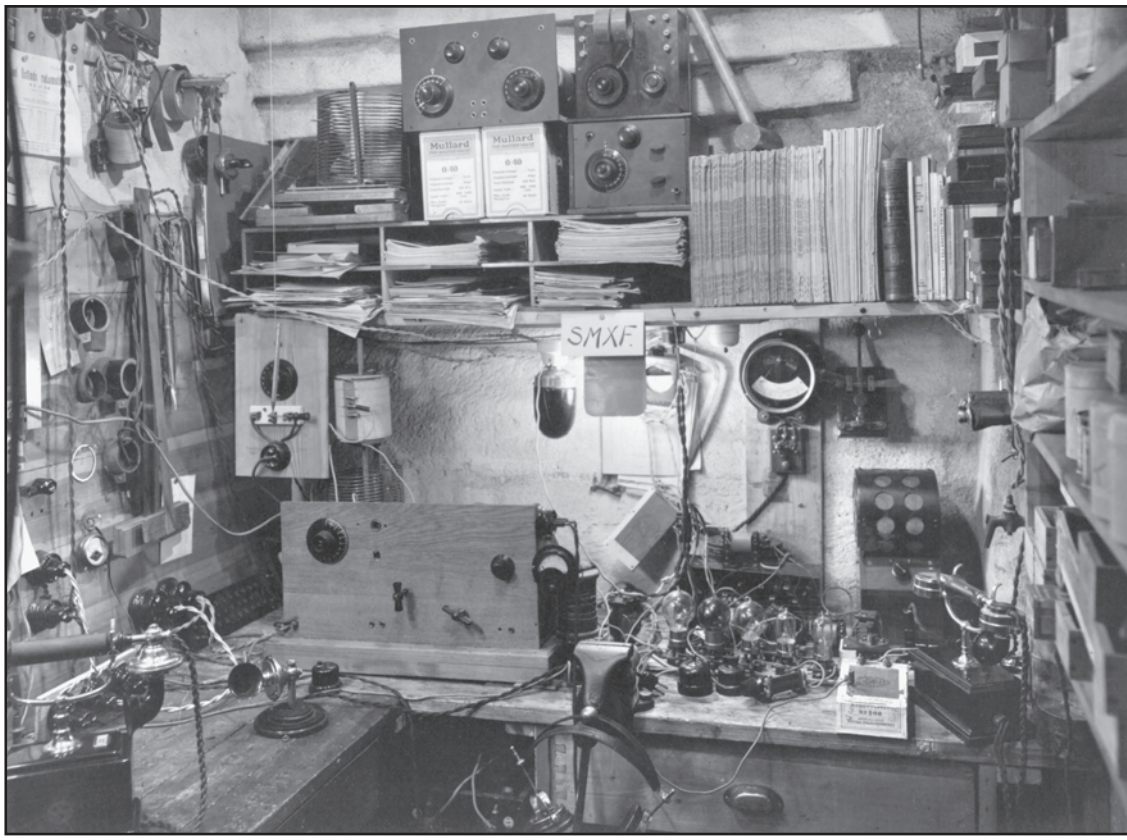

De olika radioklubbarna byggde egna sändare som både förmedlade riksprogrammet och lokala program. Bilden är från Gävle Radioklubbs första provisoriska sändare som var i bruk från mars till december 1925.
FOTO: SVT BILD

dioapparater. Det nya mediet var intressant stoff för tidningarna. I t ex Västerbottens-Kuriren (VK) följde man utvecklingen noga. Elverkschefen Robert Fredriksson blev en bemärkt person då han var den förste i Umeå att vara innehavare av en radiomottagare. Många andra tidningar deltog aktivt i radioverksamheten. De stödde de lokala radioklubbarna och deltog i utformningen av programmen.

Radioapparater var kostnadskrävande och osäkra investeringar. Från början hade det varit nödvändigt att söka mottagarlicens hos Kunglig Majestät och beslut om tillstånd fattades i konselj. Det var dyrt och omständligt varför regeringen i december 1923 i princip överlät licensgivningen till telegrafstyrelsen samtidigt som priset sänktes från 40 kronor till 3:50. Under 1924 steg antalet licenser från 4 500 till 40 000. I tidningarna förekom särskilda radioavdelningar som bl a gav tekniska råd till apparatbyggare.

Det var vanligt att man samlades i offentliga lokaler som ordenshus eller Folkets Hus för gemensamt lyssnande. En del radioklubbar uppförde egna stationer medan andra nöjde sig med att bygga apparater och anordna lyssning. I tidningarna talades det om ”radiomani”. Vid Radiotjänsts start 1925 fanns det ca 30 radioklubbar i landet av vilka flertalet hade sändare och svarade för lokala program.

Den första radioapparaten placerades – liksom senare den första TV:n – på central plats i finrummet. Lyssnandet krävde koncentration.
FOTO: SVT BILD

Radion var i inledningsskedet nationell, regional och lokal. Men den var också internationell. Svenska sändningar kunde tas emot i fjärran länder och i Sverige kunde inte bara glada radioamatörer utan också vanligt folk höra sändningar från en rad olika länder. Man kunde lyssna på röster från Italien, Tyskland, Frankrike, England och de närmaste grannländerna.

Äntligen en ny teknik som motverkade den fragmentisering och upplösning av sociala band, som industrialisering och urbanisering skapat. Nu skulle isolering och ensamhet brytas. Här var en teknik som vem som helst kunde hantera och kontrollera. Radiovågorna gav omedelbar kontakt genom etern. De stoppades inte av klasskrankor, rasskillnader, geografiska avstånd eller nationsgränser. Hela världen skulle knytas samman i ett osynligt nätverk och evig fred förverkligas.

Den 15 december 1922 grundades Svenska Radioklubben på Ingenjörsvetenskapsakademien i Stockholm. Antalet medlemmar ökade snabbt – 1924 hade klubben inte mindre än 1 228 medlemmar. Bland de aktiva fanns personer som skulle spela en stor roll för radion i Sverige – t ex byråingenjören Siffer Lemoine vid telegrafstyrelsens radiobyrå och civilingenjören Håkan Sterky som så småningom skulle bli generaldirektör för telegrafverket.

De lokala klubbarna kom från olika grupper i samhället och hade inte samma officiella karaktär som Svenska Radioklubben. I denna fanns ett antal etablerade personer – officerare, akademiker och ingenjörer – tillsammans med andra yrkesföreträdare – lärare, kaféägare, lokförare och tandläkare. De som sysslade med radio vid denna tid var främst män – av de 1 228 medlemmarna i Svenska Radioklubben var endast 17 kvinnor.

Ett problem för svenska radioklubben var att den både bestod av teknikamatörer som hade radion som en rolig hobby och av personer som hade anknytning till radioindustrin och telegrafverket vilka båda hade kommersiella och yrkesmässiga intressen i det nya mediet.

Telegrafstyrelsen och intressenterna

Parallellt med att entusiasterna byggde stationer och radioapparater pågick en rask professionell utveckling på radioområdet – nationellt och internationellt. Många såg stora framtidsmöjligheter i radion. Det byggdes fabriker för apparattillverkning och man tog fram material till sändare, studioteknik och antenner.

USA hade varit först med radio och kom också att leda utvecklingen både på program- och hårdvarusidan. Knappt två år efter det att Pittsburgh-sändaren hade startat fanns 60 andra stationer med koncession. Trängseln i etern blev påtaglig och mottagningsförhållandena usla. Men restriktionerna för att minska störningarna mellan stationerna var få. I övrigt var radion fri och reglerades främst av marknadskrafter. Inkomstkällan för radiostationerna var reklam.

I Europa framstod nybyggarandan på andra sidan Atlanten som imponerande men också avskräckande. England tog ledningen för den europeiska utvecklingen och det system som utvecklades där kom att stå modell för många länder på kontinenten och i Skandinavien.

Hösten 1922 ingick den engelske post- och teleministern en överenskommelse med radioindustrin om ett privat bolag, British Broadcasting Company (BBC) som gavs rätt till programdistribution. BBC ägdes helt av industrin men företaget var noga reglerat genom överenskommelse med staten. Företaget finansierades främst genom licenser men också med en viss avgift vid försäljningen av apparater. Reklam var ej tillåten. Nyhetsverksamheten organiserades delvis vid sidan om BBC; nyhetsbyråerna sände sammandrag till radioföretaget som endast hade en förmedlande uppgift. Programmässigt skulle BBC vara i allmänhetens tjänst – public service fanns med från början.

I Sverige följde olika aktörer nära vad som hände i andra länder. Inom den statliga telegrafstyrelsen fanns en radiobyrå med en aktiv chef, ingenjören Seth Ljungqvist. Han var redan 1920 på en radio-

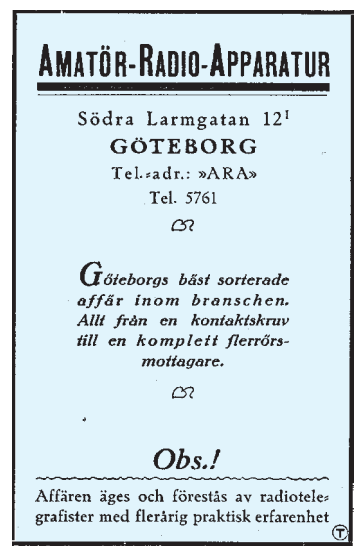
AMATÖR-RADIO-APPARATUR

Södra Larmgatan 12[1]
GÖTEBORG
Tel.-adr.: »ARA»
Tel. 5761

Göteborgs bäst sorterade affär inom branschen. Allt från en kontaktskruv till en komplett flerrörsmottagare.

Obs.!

Affären äges och förestås av radiotelegrafister med flerårig praktisk erfarenhet

Annons i tidningen Radioamatören nr 9, 1924.

Annons i tidningen Radiobladet nr 4, 1924.

konferens i Paris och skulle snart bli en av de viktigaste personerna när det gällde kampen om koncessionen. Olika radiobolag med kontakter i England och Tyskland var intresserade av att vara med om försöksverksamheten i Sverige. Tyska AEG (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft) och Svenska Radiobolaget (SRA), som hade bildats av AGA och L M Ericsson 1919, hörde till dem som hade goda kontakter med telegrafstyrelsens radiobyrå.

Seth Ljungqvist tog sommaren 1922 initiativ till begränsade provsändningar i telegrafstyrelsens regi. Dessa kunde tas emot på Tidningarnas Telegrambyrå, några tidningsredaktioner och hos ett antal enskilda personer, bl a regeringsmedlemmar. Senare sände man regelbundet tillsammans med SRA bl a grammofonmusik med hjälp av en sändare med en effekt på 0,5 kW. Programmen leddes av ingenjören Einar Malmgren som blev Sveriges förste hallåman. Han skulle efterträdas av telegrafassistenten Erik Mattsson vilken därmed började en lång karriär inom radion.

I december anordnade Stockholms-Tidningen radiodagar för sina läsare. Även veckotidningsförlaget Åhlén & Åkerlund var intresserat av det nya mediet och svarade för olika program. Reklam i etern var ännu inte förbjuden.

De nordiska länderna ställdes inför likartade problem då radion introducerades. I slutet av 1922 samlades de svenska, danska och norska telegrafstyrelserna till en gemensam konferens. De hade alla ett intresse av att slå vakt om sina respektive revir och kunde således lätt bli eniga om att sändarna borde vara statliga, dvs handhas av respektive telegrafmyndigheter. I den mån privata stationer tilläts skulle de kontrolleras av statsmakterna i respektive länder. Man var också överens om att vid koncessionsbehandlingen ta hänsyn till grannländerna.

Finland var inte representerat i Köpenhamn men blev informerat om överenskommelsen vid en sammankomst med den svenska telegrafstyrelsen i Helsingfors i februari 1923 och hade inget att invända. Telegrafstyrelserna blev i samtliga nordiska länder centrala instanser för utvecklingen av radion och som representanter för statsmakten.

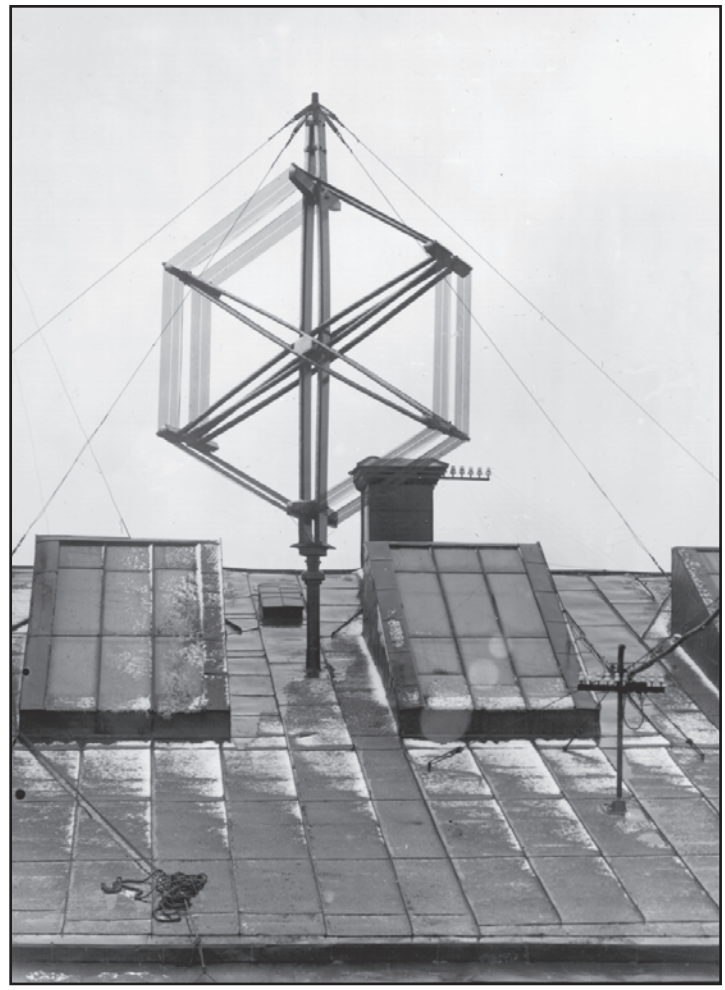

Antenn på taket till Telegrafverkets undervisningsanstalt Malmskillnadsgatan 19 B. Här var också Stockholms första radiosändare placerad. Den hade ett sändaraggregat från amerikanska Western Eletric company med en effekt på 0,5 kW. FOTO: SVT BILD

Radioindustrin mot pressen

Redan 1922 stod det klart för många att radion inte bara var något för tekniksugna amatörer utan också av intresse för många andra i samhället. Men vägen fram till den organisationslösning som kom hösten 1924 skulle bli lång och delvis dramatisk. I centrum stod telegrafverket och radioindustrin samt pressen som representerades av Tidningarnas Telegrambyrå (TT).

I tidskrifter och dagspress bevakades framför allt olika nyheter på det radiotekniska området mycket noga. Men det fanns också andra artiklar. De första apparatinnehavarna fick sina namn nämnda i lokalpressen och det förekom informativa artiklar kring radion och dess hantering. Radioklubbarna kunde glädja sig åt stor publicitet och kunde därmed värva nya medlemmar.

Frågan i vilken utsträckning tidningarna såg radion som en konkurrent eller inte är svårare att besvara. Det fanns olika uppfattningar. Några representanter för pressen hyllade katastrofteorin; tidningarna skulle bli omoderna då radion blev allmänt spridd. Vem skulle vilja läsa tidningar då de kunde få snabbare nyheter genom att trycka på en knapp och lyssna på radion? Men det fanns också anledning till optimism. Tidningarna befann sig vid denna tid i en stark expansionsfas. Nya tidningar grundades och marknaden var betydligt flexiblare än den skulle bli senare.

Många ville ha koncession på det nya mediet. Från maj 1922 till februari 1923 inkom sexton koncessionsansökningar om rätt till radiosändning till telegrafstyrelsen. Radioindustrin hade en självklar

Annons i tidningen Radioamatören nr 9, 1924.

motivation genom att den ville sälja radioapparater och sändarutrustning. Bok- och tidskriftsförlag var också intresserade. Albert Bonniers förlag startade tidskriften Radio och följde utvecklingen i USA; man uppfattade mediet som ett intressant komplement till tidnings- och förlagsverksamheten.

De tunga intressenterna Svenska Radioaktiebolaget, AEG och Tidningarnas Telegrambyrå (TT) gick samman och lämnade in en ansökan hösten 1922. I denna förklarade konsortiet att det ämnade starta ett nytt bolag, Aktiebolaget Radiotelefon. Bakom låg förhandlingar med telegrafstyrelsens Seth Ljungqvist som hade varit intresserad av TT:s medverkan. Konsortiet ville ha koncession på tio år och tänkte finansiera verksamheten huvudsakligen genom uthyrning av apparater. Programmässigt betonade man underhållningsaspekten och nyheterna. För de senare skulle TT svara.

De bedömningar om utbyggnadstakten som radiokonsortiet gjorde i sin koncessionsansökan var mycket försiktiga. Utbyggnaden beräknades gå långsamt och börja med en station i Stockholm. Det var svårt att bedöma hur stort intresset skulle bli; var folk i Sverige lika intresserade som man var i t ex USA? De svala prognoserna kan också ha haft rent affärsmässiga grunder – litet intresse innebar att man kanske kunde ta ut högre avgifter från abonnenterna och därmed få större inkomster för konsortiet.

Långt efteråt (troligen omkring 1950) skrev TT:s chef, Gustaf Reuterswärd, i en opublicerad och odaterad redogörelse för Radiotjänsts tillkomst att konsortiets ansökan var ”verklighetsfrämmande”. I villkoren ingick att konsortiet skulle äga sändarna och att det skulle kosta 150 kronor att få en radioapparat installerad. Om konsortiets ansökan antogs skulle tre svenska tillverkare få ett klart försteg i försäljningen av radioapparater.

Redan 1922 visade således ett antal tunga aktörer intresse för radion. Där var telegrafstyrelsen, pressen, radioindustrin och apparatförsäljare. Vid sidan om dessa fanns ett antal enskilda personer och klubbar som byggde stationer och radioapparater. Dessa hade en egen organisation i form av Svenska Radioklubben vilken hade till uppgift att främja intresset för radio i Sverige. Uppfattningarna om hur den skulle organiseras var dock delade inom Radioklubben. Där fanns också motsättningar mellan lokalt och centralt, mellan professionella och amatörer.

Fram till hösten 1924 ägde en utdragen kamp mellan radioin-

tressenterna, pressen och telegrafstyrelsen rum. Politikerna spelade en passiv roll vid denna tid. Frågan behandlades först av en socialdemokratisk regering med Anders Örne som kommunikationsminister. Denne hade samtal med bl a Reuterswärd och försäkrade honom att TT skulle betraktas som pressens representant. Regeringen överlämnade ändå i huvudsak frågan till telegrafstyrelsen.

Telegrafstyrelsen anger ramarna

I en skrivelse till regeringen i februari 1923 avslog telegrafstyrelsen samtliga dittills inkomna ansökningar om koncession. Samtidigt diskuterade man en rad problem som rundradiofrågan aktualiserade.

Telegrafstyrelsen såg positivt på radiomediet. Den trodde att rundradion i framtiden skulle kunna spela en stor roll för många människor. Radiosändningar skulle kunna lindra ”tråkigheten på landsbygden” men också vara ett betydelsefullt verktyg för landets kulturella utveckling. Men för att det goda resultatet skulle kunna nås krävdes ett stabilt företag som eftersträvade kvalitet.

Telegrafstyrelsen diskuterade inledningsvis utvecklingen i USA och England. Den förra togs som varnande exempel medan den senare kunde tjäna som förebild utom i ett avseende. Telegrafstyrelsen ville till skillnad från förhållandet i England äga och ha makten över tekniken. Bakom detta ställningstagande låg – enligt Reuterswärds redogörelse – att ”en kontroll över programmens innehåll och kvalitet i övrigt – inte minst deras politiska opartiskhet – lättast och mest effektivt kan utföras, om staten äger sändarstationerna”. Däremot ansåg inte telegrafstyrelsen att något svenskt bolag borde få monopol på apparatförsäljningen, även om svensk industri kunde gynnas i ett initialskede.

Tanken på att telegrafstyrelsen skulle ha monopol på programdistributionen var ingalunda okontroversiell. På en rad platser ute i landet fanns stationer som ägdes av privata radioklubbar vilka bedrev mer eller mindre regelbunden verksamhet. Det fanns starka känslor för den egna stationen. Telegrafstyrelsen var dock i skrivelsen måttligt intresserad av dessa privata anläggningar och förklarade att det krävdes tio större stationer för att landet skulle vara täckt. Dessa skulle ägas och drivas av det statliga teleföretaget.

Telegrafstyrelsen tog också ställning till en rad andra kontroversiella frågor – förutom den om distributionen:

- Ett enda programföretag borde få koncession eftersom detta var den mest rationella och billigaste lösningen.
- Radiotillverkarna och TT skulle vara representerade i det programföretag som gavs koncession. De förra hade stor teknisk kunskap medan TT innebar en garanti för att det inte skulle uppstå konkurrens mellan pressen och det företag som fått kon-

cession. TT var dessutom van att sakligt och opartiskt hantera nyheter.

- Finansiering skulle ske genom apparatavgifter och mottagarlicenser, ej genom reklam. Detta motiverades med att reklamfinansiärerna inte var intresserade av radions utbredning i glesbygden och att det inte var tilltalande att radion konkurrerade med pressen om reklam.
- Telegrafstyrelsen fastslog slutligen under hänvisning till Köpenhamnskonferensen att det låg ”i sakens natur att ett kommunikationsmedel, varigenom man kan sätta sig i direkt förbindelse med ett av tekniska hänsyn obegränsat antal av landets inbyggare skulle, om det icke kommer i rätta händer, kunna utnyttjas i ensidiga politiska syften”. Telegrafverket skulle vara en garant mot missbruk.

På ett relativt tidigt stadium var således den statliga telegrafmyndigheten klar över vilka ramar som borde gälla för rundradion. Den ville avslå de olika privata koncessionsansökningarna och förordade ett särskilt bolag med radioindustrin och den svenska pressen som huvudintressenter.

Frågan var vilken ställning regeringen skulle inta. På våren 1923 avgick den socialdemokratiska ministären och efterträddes av en högerregering med Ernst Trygger som statsminister och civilingenjören Sven Lübeck som chef för kommunikationsdepartementet. Ministären Trygger valde att vidarebefordra telgrafstyrelsens skrivelse till ett antal remissinstanser.

Kommerskollegium och Svenska Radiokubben var kritiska i sina svar. Båda var tveksamma till om endast ett bolag skulle ges sändningsrätten och de ansåg att den föreslagna kontrollen av mottagarinnehav var för sträng. Kommerskollegium ville inte heller ge den svenska radioindustrin något företräde i förhållande till utländska konkurrenter ens i ett initialskede. De argument om hög arbetslöshet som telegrafstyrelsen anfört imponerade inte. Radioklubben vände sig å sin sida mot licensfinansiering och ansåg istället att de som sände skulle stå för kostnaderna, dvs acceptera reklam.

De militära remissinstanserna svarade i regel positivt på telegrafstyrelsens förslag. Självklart framhöll de att radion måste organiseras så att den var användbar för krigsmakten.

Redan i juni 1923 var departementet klart med sitt beslut vilket meddelades i ett yttrande till statsrådsprotokollet från kommunikationsministern. I huvudsak överensstämde regeringens åsikter med telegrafstyrelsens. Båda önskade samarbete med pressen. Vad gäller ett eller flera bolag var dock den ansvarige ministern tveksam och ansåg att telegrafstyrelsen borde ta frågan ”till förnyad prövning” – han ville således inte ta ställning på denna centrala punkt.

Seth Ljungqvist – telegrafstyrelsens radioman

Seth Ljungqvist var en av de viktigaste personerna vid organiserandet av rundradioverksamheten i Sverige. Den plattform han agerade från var telegrafstyrelsens radiobyrå dit han kom redan vid dess bildande 1916. Då regeringen 1923 gav telegrafstyrelsen i uppdrag att komma med förslag till hur radion i Sverige skulle organiseras var det Ljungqvist som förde pennan och hade kunskaperna. Senare var han ledamot i Radiotjänsts styrelse fram till 1948 varav 11 år som dess ordförande.

Ljungqvist var tidigt internationellt inriktad och förstod radions framtidsmöjligheter. På ett skickligt sätt manövrerade han mot de kommersiella instanserna och slöt en framgångsrik allians med TT och pressens företrädare. Den omständigheten att Radiotjänsts första decennier kännetecknades av lugn och samförstånd är säkerligen till stor del Ljungqvists förtjänst.

Ljungqvist har kritiserats för att han i högre grad skulle ha sett till telegrafstyrelsens bästa hellre än till Radiotjänsts. Han såg till att det egna verket fick påtagliga fördelar och han bäddade därmed för en konflikt mellan telegrafverkets tekniker och Radiotjänsts programpersonal och växande egna teknikerskara.

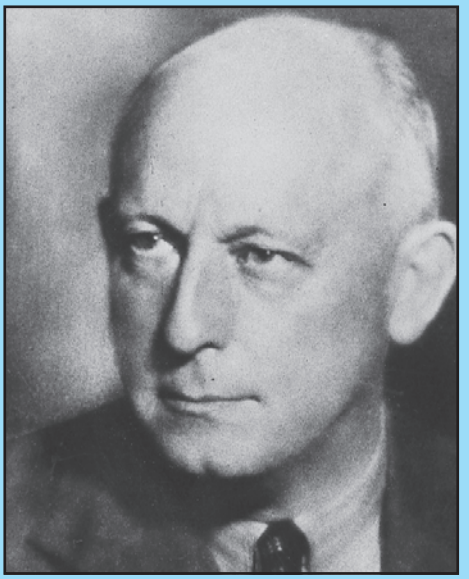

FOTO: SVT BILD

Utan tvivel hade Ljungqvist en dubbelposition men den var inte unik för Sverige. I många länder hade representanter för distributionen ett betydande inflytande på radioföretaget.

> Jämväl är av vikt att tillse, att samarbete sker med pressen på sådant sätt, att en illojal konkurrens med dess nyhetsorganisation undvikes.

Programverksamheten skulle vara saklig och opartisk. Finansieringen borde främst ske genom licenser – reklam i radio avvisades – och telegrafstyrelsen skulle bemöda sig om att insamlandet av medel gick smidigt till. Slutligen och kanske viktigast: Telegrafstyrelsen fick av regeringen behålla uppdraget att sköta de fortsatta förhandlingarna om koncessionen.

Striden om koncessionen skärps

Efter statsrådets skrivelse vidtog ett dramatiskt maktspel om rätten att sända via radiovågor som skulle pågå mer än ett år.

En industri- och affärsgrupp lämnade redan en månad efter kommunikationsministerns skrivelse in en koncessionsansökan till telegrafstyrelsen. Bakom ansökan stod en ekonomiskt stark konstellation med bl a AEG, Svenska Radiobolaget, ASEA, L M Ericsson, NK och Åhlén & Holm. Av någon anledning ville dock konsortiet denna gång inte ha med TT. Reuterswärd hade deltagit i grup-

pens första sammanträde men blivit utfrusen. Ledare för konsortiet var NK-chefen Josef Sachs som Reuterswärd uppfattade som högst arrogant. ”Sachs hälsade de närvarande välkomna och sjönk nästan utan hjälp ner i ordförandestolen.” Det blev klart under sammanträdets gång att majoriteten inte ansåg pressens eller TT:s medverkan önskvärd.

Industri- och affärsgruppen betraktade sig inte utan skäl som överlägsen andra tänkbara konstellationer. Den representerade ledande svenska industri- och köpmannaintressen och hade goda internationella kontakter vilket var viktigt inte minst i uppbyggnadsskedet. Men konsortiet underskattade både pressen och telegrafstyrelsen som politiska maktfaktorer. Kanske hoppades det att högerregeringen Trygger skulle visa industrin och affärslivet större förståelse men i så fall gjorde det en felbedömning.

Annons i tidningen Radio nr 8, 1924.

Pressens representanter var väl formerade och informerade genom Seth Ljungqvist. I centrum skulle Tidningarnas Telegrambyrå (TT) komma att stå.

TT hade bildats i november 1921 efter en rad uppslitande strider mellan olika pressgrupper. Dess föregångare, Svenska Telegrambyrån (SvT), började nyhetsbyråverksamhet på 1860-talet i nära samarbete med Kungl Telegrafverket. På 1890-talet övertogs byrån av F G T Eklund som under ett par decennier skulle vara en stark och omstridd person inom svensk nyhetsförmedling. Eklunds telegrambyrå hade monopol på nyheter från de stora utländska byråerna och hade därmed en till synes ointaglig position. Men det fanns ett missnöje med Eklund och hans verksamhet.

Den framväxande socialdemokratiska pressen ansåg att arbetarrörelsen var styvmoderligt behandlad av Telegrambyrån. Olika landsortstidningar var dessutom missnöjda med att byrån enligt deras åsikt gynnade Stockholmspressen. Den allvarligaste kritiken kom dock från ett antal tidningar vilka under första världskriget ansåg byrån tyskvänlig. En konkurrerande byrå startade, delvis med hjälp från England.

Efter kriget rådde kaos på den svenska nyhetsbyråfronten. Svenska Telegrambyrån upphörde så småningom som nyhetsbyrå och koncentrerade sig på annonsförmedling. Den ersattes av två nyhetsbyråer: en för Stockholmspressen och en för landsortstidningarna. Ingen vann på rådande förhållanden och efter en antal turer kunde Tidningarnas Telegrambyrå bildas hösten 1921. Den blev ensam den byrå som förmedlade både utrikes och inrikes nyheter till de svenska tidningarna.

I förhandlingarna inför bildandet av TT deltog en rad personer som skulle bli centrala också vid Radiotjänsts start: rådman Adolf Dahl, Kristianstads Läns Tidning, chefredaktör Sten Dehlgren, Dagens Nyheter, huvudredaktör Anders Yngve Pers, Vestmanlands Läns Tidning, chefredaktör Leonard Ljunglund, Nya Dagligt Allehanda, chefredaktör Ivar Anderson, Östgöta Correspondenten och mot slutet också major Gustaf Reuterswärd. Dessa lyckades nå målet med en pressägd nyhetsbyrå som snabbt fick en stark ställning. De gamla motsättningarna försvann och ett antal ledande pressmän kunde med tillfredsställelse konstatera att de samarbetade bra.

Tillkomsten av TT var säkerligen viktig inför bildandet av Radiotjänst. Här fanns inte bara en stark nyhetsbyrå utan också en konstellation av redaktörer med förhandlingsvana, gemensamma intressen och politiska kontakter.

Inom telegrafstyrelsen hade Seth Ljungqvist en stark ställning och stort kunnande. Ljungqvist hade god kontakt med Reuterswärd och arbetade konsekvent för att tidningarna skulle få en ledande position i det bolag som skulle få hand om radiosändningarna. Ett av skälen var att pressen inte var någon konkurrent till telegrafstyrelsen på det tekniska området på samma sätt som radioindustrin.

SRA och telegrafstyrelsen började 1923 att mera reguljärt sända program från en permanent studio på Malmskillnadsgatan; telegrafstyrelsen sände fyra dagar och Radiobolaget tre. Göteborg och Boden startade sina reguljära sändningar ungefär samtidigt. För programmen etablerades tidigt samarbete med olika kulturinstitutioner som Operan, Dramatiska Teatern, Stockholms konsertförening och Arbetarinstitutet.

Under försöksåret 1924 förekom också ren underhållning som kåserier av Hasse Z och uppträdande av revyartisten Ernst Rolf. Den 24 februari 1924 sändes det första barnprogrammet och några dagar senare började utsändningar av nyheter från TT. Politik förekom också under det första experimentåret som var valår; den 15 september ägde en utsändning rum från Auditorium i Stockholm under medverkan av partiledarna Arvid Lindman och C G Ekman samt Per Albin Hansson.

Reuterswärd i centrum

En tid efter utfrysningen från affärs- och industrikonsortiet började TT-chefen Gustaf Reuterswärd att bearbeta olika representanter för pressen för att få dessa engagerade i radiofrågan. Reuterswärd förstod den stora fördel som TT hade genom uppvisad stabilitet och genom att företräda hela pressen, dvs alla politiska grupperingar.

Det primära målet för Reuterswärd var att ett av pressen helägt

bolag, AB Radiotjänst, skulle få ensamrätt på programverksamheten. Seth Ljungqvist var tidigt engagerad för pressen. Men det gällde att också få de ganska disparata intressena inom pressen med på en lösning. I ett anförande hållet den 7 april 1924 inför ett gemensamt styrelsemöte med TT och Tidningsutgivareföreningen (TU) argumenterade Reuterswärd för det nödvändiga i att pressen engagerade sig i det nya mediet – radion.

Det vore enligt Reuterswärd farligt om tidningarna underskattade radions möjligheter på nyhetsområdet.

> Rundradion är faktiskt det snabbaste sättet för nyheters spridande, och förr eller senare kommer detta medel att i större omfattning tagas i anspråk för en nyhetsförmedling, som efter hand torde få allt större betydelse.

Rundradion hade aktualiserat äganderätten till nyheter. Det troliga var enligt Reuterswärd att den skulle parasitera på pressen. ”Själva gräddan” av nyhetsmaterialet kunde spridas snabbt genom radion med hjälp av tidningarna men utan ersättning.

> Något lagligt hinder för rundradion att tillägna sig frukterna av en annan organisations arbete samt utnyttja dessa till egen fördel och den andra partens nackdel, finnes tyvärr i detta fall icke. Sannolikt torde också en del koncessionssökande ha den uppfattningen, att ett dylikt tillvägagångssätt vore fullt tillräckligt.

Reuterswärd framkastade den för tidningsmännen förskräckande tanken att de affärs- och industriintressenter som begärt koncession skulle sända nyheter hela dagen. Hur skulle det då gå för tidningarna?

TT-chefen argumenterade i vetskap om att han hade en bundsförvant i Seth Ljungqvist som hävdat att pressen inte borde utsättas för ”illegal konkurrens” från radiomediet. Reuterswärd kunde också lugna sina lyssnare vid mötet genom att meddela att kommunikationsdepartementet och telegrafstyrelsen hade full förståelse för pressens oro. De hade tänkt sig att nyhetsverksamheten i radio skulle skötas av TT och att tidningsbranschen på detta sätt skulle kompenseras.

Ordet ”illegal konkurrens” låter utan tvivel märkligt. Men det går faktiskt att förstå vad Ljungqvist och tidningarna menade. Bakom låg uppfattningen att radion inte hade förmåga att bygga upp en egen nyhetsorganisation utan att den skulle ta sitt nyhetsmaterial direkt från tidningarna.

Risken för dagspressen var enligt Reuterswärd att prenumerations-, lösnummer- och annonsintäkter minskade i sådan utsträckning att de svagare tidningarna förlorade ”sin vinstmarginal”. Det fanns en risk att branschen i sin helhet skadades. Reuterswärd kommenterade också statsrådets skrivelse och menade att dennes av-

RADIOINTRESSERADE meddelas härmed, att vi vid sidan av vår grossiströrelse i RADIOBRANSCHEN öppnat välsorterad

RADIOAFFÄR

Drottninggatan 11

och utföra vi mätningar och reparationer av såväl tillbehör som apparater. Vi hänvisa till våra konkurrenskraftiga priser.

RADIO A.-B. AUDIO, Stockholm

Tel. N. 9447

Annons i tidningen Radio nr 11, 1926.

Annons i tidningen Radioamatören nr 9, 1924.

ståndstagande till reklam i radio var ”svävande” och ”sannolikt är, att ett enskilt bolag i praktiken skulle ha möjligheter att uttänja restriktionsbestämmelser ganska långt, innan ingripande från statsmakternas sida vore att befara”.

Reuterswärds konklusion var att han ansåg att det vore bäst om pressen helt tog över programrörelsen ”icke för att härigenom tillförsäkra sig en viss vinst, utan för att av rundradion skapa en kulturell institution av rang och samtidigt tillse, att pressens berättigade synpunkter i detta fall icke träddes för nära”. Detta skulle ”ur allmänhetens synpunkt” vara en bättre lösning ”än om verksamheten överlämnades i NK:s och Åhlén & Holms och de elektriska firmornas händer”. För pressen skulle ett direkt ägande av radion vara en stor fördel:

> Man kommer här i besittning av den direkta ledningen för den nya vägen till nyhetsspridning och man kan utan allt för hårt yttre tryck fastslå, var gränsen ligger mellan rundradions och pressens berättigade intressen. Det faller av sig självt, att ett missbruk av maktställningen är utesluten redan på grund av att koncessionen beviljas och förnyas av statsmakterna.

Pressen borde enligt Reuterswärd äga programföretaget ”samt att detta företag för programmets åstadkommande bör samarbeta med en del statsunderstödda och kommunalt understödda institutioner, i främsta rummet Kungl. Operan, Dramatiska Teatern, Stockholms Borgarskola och Arbetareinstitutet”. Dessa skulle få direkt ersättning för sin medverkan men också få del av det överskott som rörelsen väntades ge. Reuterswärd slutade vältaligt:

> Det skulle onekligen vara en stor och betydelsefull uppgift, som pressen påtar sig, om den ville gå i bräschen för att rikta in rundradiostationen på rätta banor och att av densamma skapa, vad den har utmärkta förutsättningar att bli, nämligen ett organ för folkbildning efter helt nya linjer. En sådan uppgift torde vara värdig pressens bästa traditioner.

Fördelningen av aktier bland tidningarna var en känslig fråga. Den måste göras på ett sådant sätt att hela pressen var representerad utan övervikt för någon grupp: De stora respektive medelstora tidningarna skulle äga 40 procent vardera och resten skulle innehas av TT och Svenska Tidningsutgivareföreningen. Reuterswärd trodde att ett samarbete kunde genomföras eftersom det fungerade inom TT där alla tidningar var företrädda.

RADIOKLAM

(Svenska Elektriska Kommitténs nya benämning för radioöverföring av nyheter till allmänheten, hittills kallad broadcasting)

kan aldrig ersätta

DAGENS NYHETER

som fortfarande på snabbaste och mest njutbara sätt komma först med dagens nyheter

Läs därför alltid

DAGENS NYHETER

»En dag utan DAGENS NYHETER, är en dag utan nyheter»

Tidningen Radio (nr 1) förmedlade 1923 denna annons från Dagens Nyheter – ett tidigt belägg för hur man från tidningarna med viss oro såg på den nya konkurrensen på nyhets- och annonsområdet.

Av allt att döma fick Reuterswärd starkt gehör för sin plädering bland de samlade pressmännen. Han kunde notera att aktieteckningen från bl a Dagens Nyheter, Handelstidningen, Svenska Dagbladet och TT började omedelbart efter mötet. En kommitté tillsattes för att driva frågan vidare och snart kunde underhandlingar inledas mellan pressens företrädare, dvs Aktiebolaget Radiotjänst, och telegrafstyrelsens radiobyrå, dvs Seth Ljungqvist.

Men det fanns andra intressenter än pressen, telegrafstyrelsen och radioindustrin som var verksamma inför slutstriden om koncessionen. Större delen av Svenska Radioklubben, enskilda personer och olika radiosammanslutningar var kritiska till industri- och affärsintressena. Den hade inte heller någon större förståelse för tidningarnas krav. Radioklubben hade ett stort antal medlemmar och många var aktiva i pågående försöksverksamheter. Frågan var om dessa skulle spela en roll i slutskedet.

Industri- och affärskonsortiet hade haft svårt att vinna förståelse vid förhandlingarna med Ljungqvist och hans medarbetare. Konsortiet ansåg sig ha en så stark position att det inte behövde lyssna på några invändningar. Ljungqvist var missnöjd med deras attityd mot telegrafstyrelsen och mot TT. Reuterswärd och Ljungqvist kände varandra sedan gammalt och hade god sakkunskap om de politiska turerna. De hade lätt i att förenas i uppfattningen att industrigruppen måste hejdas.

AB Radiotjänst konstituerades som planerat av pressen och verkställande direktör blev TT:s chef Gustaf Reuterswärd. Industrikonsortiet togs med överraskning; det hade underskattat sina medtävlare. Med goda skäl kunde det hävda sin överlägsenhet i kunskap i förhållande till pressens företrädare men det hjälpte föga i den pågående maktkampen. Industriföreträdarna blev nu villiga att diskutera ett samgående. Arrogansen var borta.

Bland pressens representanter fanns olika uppfattningar i frågan om man skulle hålla fast vid ett helägt Radiotjänst eller om man skulle gå med på någon form av samägande. Ordföranden i det pressägda Radiotjänsts styrelse var Anders Yngve Pers. Många tidningar utanför Stockholm fruktade att det nya radiobolaget skulle domineras av Stockholmspressen. Pers tillhörde dem som misstänkte att dessa skulle bli bestämmande tillsammans med industrikonsortiet vilket också var Stockholmsdominerat. Efter långa diskussioner avvisades samarbetsinviterna.

Svenska Radioklubben var ytterligare en part som var kritisk mot pressens starka roll och ansåg inte att TT:s nyhetsmonopol skulle skrivas in i överenskommelsen med staten eller dess företrädare. Radioklubben ville dessutom ha en särskild radiofond för licensmedlen och ansåg inte att det var lämpligt att programmen sändes via tråd till de olika stationerna.

Sommaren och förhösten 1924 fortgick maktspelet om rundra-

diosändningarna i Sverige. I september var det val till andra kammaren. Det medförde att högern gick något tillbaka och socialdemokraterna kraftigt framåt – de fick för första gången mer än 40 procent av rösterna. Ett regeringsskifte var att vänta och det påskyndade förhandlingarna som nu fördes mellan kommunikationsminister Lübeck och de som önskade koncession. Telegrafstyrelsen kom överens med Radiotjänsts företrädare om licensavgift, antalet sändningstimmar och sändningsstationer.

I slutstadiet drev regeringen på radioärendet inför det väntade regeringsskiftet och målet var att få till stånd en kompromiss mellan pressen och radioindustrin. Lübeck lyckades i sin strävan att nå en lösning och parterna kunde faktiskt enas om en kompromiss trots tidigare låsta positioner.

- Pressen fick två tredjedelar och affärs- och industrikonsortiet en tredjedel av aktiekapitalet. Staten skulle tillsätta två ledamöter varav en ordförande, pressen tre och konsortiet två. Pressen fick således inte majoritet i styrelsen för det bolag där den ägde mer än två tredjedelar av aktierna.
- Ett programråd inrättades med uppgift att följa programverksamheten. Det bestod av representanter för det kulturella Sverige samt för tillverkare och försäljare av radiomateriel. Detta råd hade diskuterats tidigare men avfärdats. Nu blev det verklighet efter förslag från Lübeck.
- Licensavgiften sattes till 12 kronor varav AB Radiotjänst skulle få hälften. Resten skulle förvaltas av telegrafstyrelsen.
- Programtiden bestämdes vara 1 200 timmar per år varav 275 skulle bestå av lokala sändningar.
- Radioprogrammen fick inte innehålla andra dagsnyheter än sådana som kunde tillhandahållas genom TT ”eller annat av telegrafstyrelsen och bolaget godkänt organ”. Ett reellt men inte formellt nyhetsmonopol gavs således till TT.
- Telegrafstyrelsen skulle äga och driva sändarstationerna.

Den nya ministären Branting med Viktor Larsson som kommunikationsminister lade fram ett förslag som överensstämde med det Lübeck förhandlat fram.

Segrare?

Rundradion hade sakta men säkert vunnit mark i Sverige. Det började med militära sändningar och fortsatte med att ett antal entusiaster runt om i Sverige byggde stationer och apparater. En radioindustri växte fram i samarbete med tyska och engelska intressen. I

stad efter stad började handel med radioapparater – kristallmottagare och rörförsedda radiomottagare. Sändare byggdes och verksamheten bekostades av reklam, medlemsavgifter och frivilliga insatser.

Många var tvekande inför frågan om radion verkligen skulle bli en företeelse som det var värt att ta på allvar. De som sysslade med radio betraktades ofta som entusiaster för något som inte kunde bli annat än en hobby. Radioapparater visades upp av kringresande och det hela hade stundom något av marknadsgyckel över sig.

Men den internationella utvecklingen talade sitt tydliga språk. För personer som telegrafstyrelsens Seth Ljungqvist och TT:s Gustaf Reuterswärd stod det tidigt klart att radion hade en stor potential. Det visade den snabba expansionen i många länder och båda begrep att de hade speciella intressen att bevaka. Medan politiker och andra företrädare för t ex folkrörelser visade radion ett ganska förströtт intresse engagerade sig männen bakom telegrafstyrelsen och TT starkt för det nya mediet. Båda fick riklig utdelning. Den förra fick inte bara makten över distributionen utan också över Radiotjänsts teknik och ekonomi. Den senare blev majoritetsägare och, vilket kanske var viktigare, TT-chefen Reuterswärd anställdes som verkställande direktör på halvtid.

Regeringen fattade 1924 beslut om en licensfinansierad radio i allmänhetens tjänst, AB Radiotjänst. Lyssnarna skulle stå i centrum men de som företrädde allmänheten/publiken i företagets högsta styrande organ, styrelsen, var tre särintressen: pressen, telegrafstyrelsen och radiohandeln/radioindustrin. Pressen ville hålla tillbaka medan radiohandeln och radioindustrin ville göra det nya mediet så populärt som möjligt. Telegrafstyrelsen hade telefon och telegraf som huvudinriktning. Där fanns visserligen också representanter för regeringen i styrelsen men frågan var hur dessa skulle kunna hävda sig mot dem som hade direkta intressen i radion.

Högermannen och civilingenjören Sven Lübeck såg till att det till slut blev en kompromiss som gav näringslivet del i ägandet och plats i styrelsen och programrådet. Deras främsta intresse var en snabbt expanderande marknad. Det hade givetvis varit bättre för dem om den svenska industrin skyddats under en period men det stod klart för de flesta under 1924 att expansionen ändå skulle gå fortare än man tidigare räknat med.

Som ytterligare part framstod radioklubbarna och ägarna av de lokala stationerna. Telegrafstyrelsen hade inte mycket till övers för dessa men fick ändå acceptera att de fick vara kvar under en period.

Framtiden skulle avgöra hur regionerna kunde klara sig i förhållande till de centrala intressena. Man kan konstatera att ägarförankringen blev mera regional genom Radiotjänst än genom industri- och affärskonsortiet. Men ändå var Svenska Radioklubben den av de större intressenterna som fick minst garantier inför framti-

den. Typiskt är att Reuterswärd inte i något av sina tal under 1924 berörde radioklubbarnas intressen. En förklaring kan ha varit att den samlande organisationen Svenska Radioklubben inom sig rymde vitt skilda uppfattningar. Där fanns representanter för lokala stationer och klubbar men också för centrala kommersiella och statliga grupperingar.

1925–1938

Radion växer sig stark

Nyårsdagen 1925 samlades ett antal prominenta personer i telegrafstyrelsens lokaler på Malmskillnadsgatan i Stockholm. De var medvetna om att de skulle delta i en historisk händelse: AB Radiotjänst, som givits monopol på etersändningar i Sverige, skulle högtidligen invigas genom ett första radioprogram i dess regi. Radiostyrelsens ordförande, generaldirektör Per Södermark, deklarerade att rundradion skulle ha tre huvuduppgifter: att underhålla, att upplysa och att sprida nyheter.

Lokalerna var inte särskilt ståtliga och organisationen ytterst blygsam. Men hos många av deltagarna fanns en stark tro på radion som medium och på att den skulle spela en stor roll för Sverige i framtiden.

De viktigaste personerna denna dag var inte de frivilliga som stått bakom de små stationer som vuxit fram under första delen av 1920-talet. Radioklubbarna, som svarat för introduktionen av radion i Sverige, skulle så småningom försvinna en efter en. Makten samlades – så långt de tekniska resurserna förmådde – till Stockholm. De ledande männen nyårsdagen 1925 var representanter för de stora tidningarna, telegrafstyrelsen, radioindustrin och radiohandeln.

Ingen visste bestämt vilken roll radion egentligen skulle spela i samhället. Prognoserna såg olika ut. En del antog att det nya mediet skulle bli en marginell företeelse medan andra trodde att den skulle förändra världen – till det bättre eller sämre. De kommersiella intressena hoppades på en snabbt växande marknad för radioapparater och för radioreklam medan andra varnade för allt för optimistiska prognoser. Politikerna visade som regel en återhållsam och avvaktande attityd. Det fanns inte någon i något parti som utmärkte sig som specialist på radio.

Inom pressen förekom en oro för att tidningarna skulle marginaliseras om radiomediet växte sig starkt. Man trodde att expansion för ett massmedium måste ske på ett annat mediums bekostnad. Men många tidningar expanderade samtidigt som radion vann allt större spridning. I Stockholm ökade det nedläggningshotade Afton-

Motstående sida:
Första gången Gustaf V officiellt talade i radio var i samband med Svea Livgardes 400-årsjubileum 1926. Kungen satt till häst framför en mikrofon som var dold i en märklig uppsättning av blommor och fanor. Mikrofonen ansågs kunna störa högtidligheten om den visades öppet. FOTO: IMS

MÅNDAGEN
DEN 31 MARS

1—1,30 e. m. Skolradio. Se sid. 21.

5 Grammofonmusik.

6 Barnens brevlåda.

6,20 Musik på dragspel och hawaiigui tarr av Erik Berg (Örebro).

6,40 Allmänna kulturåtgärder för ogrä sets bekämpande. Föredrag av för valtaren Hj. Nilsson (Malmö).

7 How to study English. Föredrag pa engelska av lektor S. J. Charleston

7,20 Riksdagskrönika (red. T. Sachs)

7,40 H. C. Andersen — till 125-årsda gen av diktarens födelse.
1. H. C. Andersen. Kåseri av författ taren Hjalmar Bergman.
2. Novelletter, sex småstycken fö piano av J. P. E. Hartmann med tex av H. C. Andersen (lektor E. Frede riksen, uppläsning, och Natanael Bro man, piano).
3. Fyra sagor av H. C. Andersen Uppläsning av lektor E. Frederiksen a) Det er ganske vist! b) Prinses sen paa Aerten. c) Vanddraaben d) Stoppenaalen.

8,45 I trafikvimlet. Föredrag av kap ten Axel Norlander.

9,15 Dagsnyheter.

9,30 Väderleksrapport.

9,40—11 Underhållningsmusik av radio kapellet.
1. Uvertyr till »Maritana» (W. Wa lace).
2. Melodisk svit: a) Intermezzo. b Österland. c) Kärlekssång. d) Va

Radiotjänsts förste styrelseordförande Per Södermark väckte uppmärksamhet då han i invigningsprogrammet nyårsdagen 1925 ensam sjöng Du gamla, du fria.
FOTO: AXEL MALMSTRÖM/SVT BILD

bladet med 100 000 ex från 1932 till 1939 – från ca 20 000 ex till 120 000 ex. I de tre storstadsregionerna etablerades Dagens Nyheter, Göteborgs-Posten och Sydsvenska Dagbladet som ledande annonsorgan.

Monopol utan reklam

Villrådigheten om finansieringen var stor då Radiotjänst skapades. 1923 skrev kommunikationsministern att det inte var självklart att ett enda bolag skulle ansvara för sändningarna i det nya mediet. I de första sändningarna 1923 och 1924 dominerade ofta de lokala programmen, delvis betalade med reklam. Men reklamen minskade i omfattning och det lokala fick konkurrens av program av rikskaraktär – oftast sända och producerade i huvudstaden. Radiotjänst fick ”karaktären av statligt monopol” – som 1933 års radioutredning skrev.

> Rundradion berör allt för många människor och innebär alltför rika möjligheter på såväl gott som ont, för att den skulle få vara en fri och av staten okontrollerad rörelse eller enbart handhavas av någon enskild sammanslutning som direkt eller indirekt arbetade för sina egna intressen.

Koncessionen hösten 1924 innebar att regeringen förbehöll sig rätten att utse ordförande och ytterligare en ledamot. Pressmannen Anders Yngve Pers trädde tillbaka som ordförande och ersattes av generaldirektören för Statskontoret Per Södermark som regeringens representant. Den andra av Kungl Maj:t utsedda ledamoten ansågs självskriven: Chefen för telegrafstyrelsens radiobyrå Seth Ljungqvist.

Pressgruppen utsåg tre personer som hade varit synnerligen verksamma vid tillskapandet av Radiotjänst till styrelseledamöter: chefredaktör Leonard Ljunglund, rådman Adolf Dahl och redaktionssekreterare Gustaf Ahlbin, Svenska Dagbladet. Doktor Gustaf Dalén, AGA, och direktör J H Johansson utsågs som företrädare för industrikonsortiet.

Styrelsens sammansättning kan ur politisk synvinkel verka något märklig. Två högertidningar från Stockholm och en från landsorten var representerade. Adolf Dahl blev för övrigt finansminister i en högerregering 1929. Den socialdemokratiske politikern Rickard Sandler hade förekommit i diskussionerna om styrelseledamöter men han ingick i den regering som Hjalmar Branting bildade hösten 1924 och kunde således inte komma ifråga. Ordföranden Södermark var en allmänt betrodd tjänsteman utan profil vad gäller radioärenden.

I debatten om tidningarnas roll i förhållande till Radiotjänst hade ofta framhållits betydelsen av att samtliga partier fanns repre-

Rundradions ekonomiska resultat 1925–1944. Licensinkomsternas fördelning

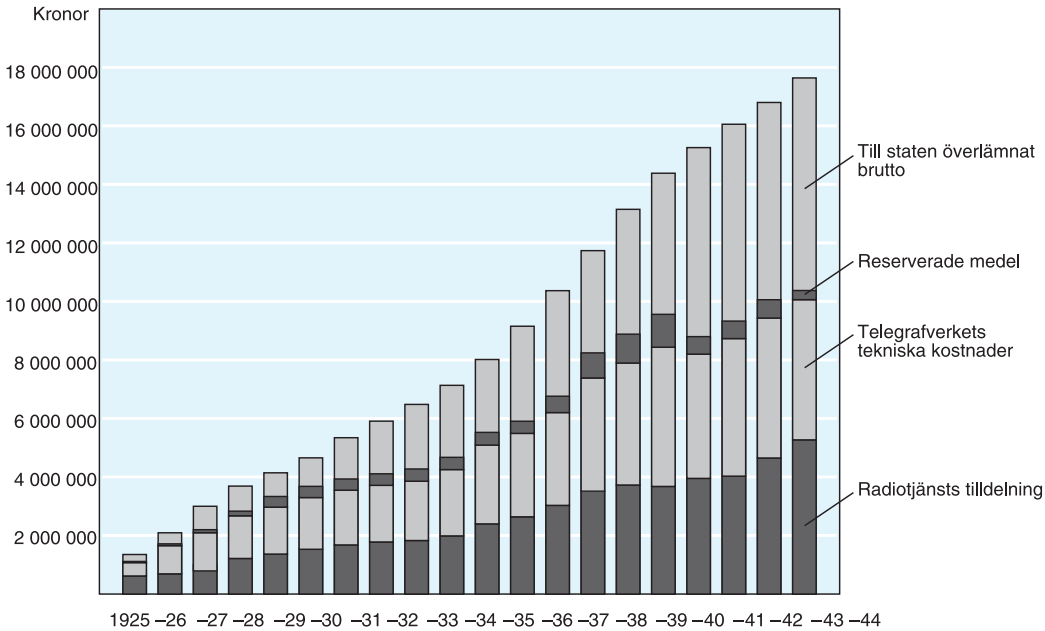

Intäkterna för rundradioverksamheten steg snabbt i takt med det ökande antalet licenser – 1940 löste nära 1,5 miljoner lyssnare radiolicens som sedan 1926 kostade 10 kronor. Endast en tredjedel av intäkterna gick till Radiotjänst för programverksamhet. Lika mycket gick direkt till statsbudgeten.
KÄLLA: SOU 1946:1.

senterade inom pressen. Det var ett argument för att TT ensamt skulle stå för nyhetsförmedlingen i radio men också för att olika tidningar skulle få teckna aktier i det konsortium som fick ägarmajoriteten. Det är anmärkningsvärt att detta inte återspeglades i styrelsens sammansättning och att således Sandler inte ersattes av någon annan s-tidningsman. Inte heller den starka liberala pressen var representerad.

Den administration som existerade de första åren på Radiotjänst var utomordentligt liten. Det fanns ett kassakontor med en kamrer som arbetade på deltid (i övrigt på TT) och en maskinskriverska. Kassan skulle så småningom utvecklas till en kansliavdelning med en telegrafassistent som chef direkt underställd verkställande direktören. Till kassakontoret hörde också en kassörska, två kvinnliga biträden och två springpojkar.

Radiotjänst var under de 14 första åren ett litet företag med små resurser men det hade inte behövt vara så. Radiotjänst fick endast en del av licensintäkterna. Varje år gick en ökande del av de samlade licensmedlen till statskassan. År 1925 överlämnades 265 820 kronor

till staten medan motsvarande siffra 1933 var 2,2 miljoner kronor. De första elva åren gav ett ”överskott” till staten på 14,8 miljoner kronor.

I det allmänna krisläge som rådde efter Wall Street-kraschen i USA prövade regeringen alla tänkbara möjligheter till besparingar och till nya intäkter. 1931 hade finans- och handelsministrarna i den liberala regeringen samtal med olika ledamöter av Radiotjänsts styrelse om återhållsamhet – statsmakterna behövde mera av licensmedlen.

Man kan diskutera varför radioledningen i form av Reuterswärd och styrelse inte opponerade sig högljutt mot att de pengar som lyssnarna med största sannolikhet antog gick till radioverksamhet inte gjorde det. Man kan också fråga varför Ljungqvist som ledamot i Radiotjänsts styrelse fogade sig i att på detta sätt bidra till statskassan. Det enklaste svaret är naturligtvis att ingen av dem satte Radiotjänsts intressen främst. Men det behöver inte vara enda skälet. Deras beslut kan också ha underlättats av att verksamheten trots allt fungerade väl och att lyssnarna verkade nöjda.

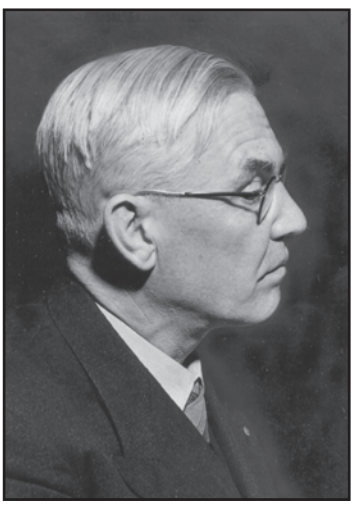

Julius Rabe var riksprogramchef vid Radiotjänst i Stockholm från 1927 till 1936 då han återvände till Göteborg som programchef.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/SVT BILD

Den omständigheten att staten under ett antal år fick betydande summor från licenserna medan programverksamheten endast ökade i måttlig takt var föremål för viss men begränsad uppmärksamhet. Vid 1932 års riksdag motionerade kommunisten Nils Flyg om radions överskottsmedel och tänkte sig att dessa borde gå till de kungliga teatrarna istället för direkt till statskassan. Året därpå begärde socialdemokraten Ruben Wagnsson, tidningsman, folkbildare och senare landshövding, att riksdagen skulle anhålla om en utredning vilken skulle behandla såväl ekonomin som ägandet av radioföretaget. Dessutom önskade han en översyn av förhållandet till TT då han ansåg att byrån tidsmässigt höll inne telegram till pressens förmån och dessutom fick för hög ersättning. Motionen ledde bl a till att den första radioutredningen tillsattes 1933.

I 1935 års radioproposition, som var resultatet av den första radioutredningen, försvarade departementschefen överförandet av licensmedel direkt till statskassan med att staten hade tagit på sig ett stort ansvar då Radiotjänst bildades. Rundradion skulle också kräva stora investeringar i framtiden på grund av den tekniska utvecklingen inom radioområdet. Dessutom måste man vara förberedd på televisionen ”vilken redan skymtar som en verklighet”.

Staten hade således tagit risker och skulle göra så i framtiden. Det var därför enligt regeringen rimligt att ge delar av licensavgiften direkt till staten och inte förbruka dem direkt eller låta överskotten gå till en särskild fond vilket 1933 års radioutredning hade föreslagit. Rundradion blev i Sverige liksom i flertalet andra länder i Europa ekonomiskt en del av den offentliga sektorn.

Pionjärerna

En av de första åtgärder som ankom på AB Radiotjänsts styrelse var att anställa personal. Den som följt grundandet av radioföretaget måste finna det föga överraskande att TT-chefen Gustaf Reuterswärd blev företagets förste verkställande direktör. Han hade varit med om att skapa AB Radiotjänst och i flera år samarbetat med den ledande radiomannen på telegrafstyrelsen, Seth Ljungqvist. Reuterswärd accepterades också uppenbarligen av radiointressenterna.

Gustaf Reuterswärd blev verkställande direktör på halvtid. Den andra halvtiden (förmiddagarna) ägnade han sig åt TT. Reuterswärd kallades ”dubbelexcellens” och den titeln var inte enbart smickrande. Under tio år hade Radiotjänst således inte någon ”egen” chef utan fick dela denna post med tidningarnas nyhetsbyrå. Det märkliga är att det kunde fungera under så lång tid och att missnöjet inte blev större. Men Radiotjänst var vid dess början – liksom TT – ett litet företag. Dessutom hävdade ingen något annat än att Reuterswärd var en skicklig chef.

År 1925 hade AB Radiotjänst endast 15 fast anställda men till det kom många personer som var mer eller mindre löst knutna till företaget. Radiotjänst hade också samarbete med teater- och musikinstitutioner som Operan, Dramaten och Konserthuset. Vid en bedömning av antalet anställda bör naturligtvis också hänsyn tas till att TT svarade för nyheterna och att telegrafstyrelsen stod för större delen av tekniken.

Antalet anställda ökade relativt snabbt, 38 personer år 1930, 62 1935 och 116 1940. Jämförelser med andra länder är svåra att göra men man kan notera att det norska rundradioföretaget NRK vid mitten av 1930-talet hade ungefär lika många anställda i den rena programverksamheten som Radiotjänst. Av de 75 som hade fast anställning på Radiotjänst 1938 arbetade 6 på centrala programredaktionen och 19 på de tre programavdelningarna: musik, teater och föredrag. Till dessa kom inte mindre än 14 vaktmästare.

De som hade anställning på TT, telegrafstyrelsen och Radiotjänst var huvudsakligen män. 1938 fanns visserligen 17 kvinnor anställda på Radiotjänst men dessa hade inte något direkt ansvar för programarbetet utan var maskinskriverskor, kassörskor, telefonister och sekreterare. Endast en återfanns i annan befattning: Karin Bergman var redaktionsbiträde på Radiotjänsts tidning Röster i Radio.

Representanterna för radiointresset ute i landet – främst de olika radioklubbarna – fick inte något inflytande vid bildandet av det nya radioföretaget. Men radion behövde en riksorganisation både för distributionen av riksprogrammen och för produktion av program för riksprogrammet och för lokala sändningar.

I Göteborg och Malmö anställdes en programtjänsteman och en tekniker. I Göteborg fick musikhistorikern Julius Rabe tjänsten

Undervisningsrådet Ruben Wagnsson (s) sökte i riksdagen och i den första radioutredningen verka för ett förstatligande av Radiotjänst. FOTO: VICTOR MALMSTRÖM/SVT BILD

FOTO: BERTIL NORBERG/SVT BILD

Gustaf Reuterswärd – dubbelexcellensen

Under första världskriget började majoren och artilleristen Gustaf Reuterswärd att skriva kommentarer till krigshändelserna i högertidningen Stockholms Dagblad. Han blev uppskattad som skribent och lämnade det militära då han erbjöds att bli tidningens huvudredaktör. Stockholms Dagblad var en liten tidning med svag ekonomi men med en respekterad ställning. Reuterswärd gjorde snabbt karriär inom pressens organisationer och blev 1921 chef för nybildade Tidningarnas Telegrambyrå (TT).

Gustaf Reuterswärd ledde TT:s första år med auktoritet och sparsamhet. Byrån fick trovärdighet efter de många kriser och konflikter som förekommit på nyhetsbyråområdet. Han var den person och representerade de intressen som Seth Ljungqvist sökte då han planerade för rundradions framtid. De båda – Reuterswärd och Ljungqvist – skapade Radiotjänst. De kom sedan att stå i spetsen för det nya radioföretaget – Reuterswärd som verkställande direktör och Ljungqvist som styrelseledamot.

TT och Radiotjänst var 1925 små organisationer med ett fåtal anställda. Det är knappast överraskande att major Reuterswärd ansåg att han kunde ha befälet över båda företagen – det ena på förmiddagen och det andra på eftermiddagen. Men det skämtades om ”dubbelexcellensen” och det fanns de som ansåg att det räckte med en chefsstol. Efter 1936 valde Reuterswärd att enbart vara chef för TT men han kvarstod som styrelseledamot i Radiotjänst.

Reuterswärds främsta insats var att han gav stabilitet åt organisationen. Vid bildandet av Radiotjänst såg många på rundradion antingen som något äventyrligt eller som en hobby, en leksak. Reuterswärd visade att mediet var att ta på allvar och att det kunde betyda mycket för samhällsutvecklingen. Internt höll han ordning och reda. Manne Ginsburg som tjänstgjorde som hans sekreterare på Radiotjänst har beskrivit honom i 25-årsboken från 1949.

> Han kom med dunder och brak och hans röst ekade i korridoren och injagade respekt hos den lilla hopen tjänstemän – och kvinnor. Han var fruktad men inte hatad ty han var sträng men rättvis och slog alltid dövörat till för bakdanteri.

De första radiotjänstemännen i Stockholm samlade tillsammans med radiochefen Gustaf Reuterswärd. Fr.v. Walter Holmstedt, Nils Holmberg, Gösta Malcolm Lilliehöök, Rudolf Nordström, Gustaf Reuterswärd, Sven Jerring och Natanael Broman. FOTO: KARL WALLBERG/ SVT BILD

som provinschef och i Malmö konsthistorikern Adolf Anderberg. Därefter dröjde det 25 år innan en heltidsanställd chefspost inrättades utanför Stockholm. För kontakterna mellan landet och huvudstaden svarade 25 deltidsanställda programombud. Flertalet av dem var lärare och journalister. Då man utsåg programombud lade man vikt vid att de hade en respekterad ställning i samhället men också att de hade så mycket fritid att de hade tid att ägna sig åt radioverksamheten. Det akademiska inslaget i gruppen ombud var markant och visade vilken profil man önskade på programmen. Bildningsverksamhet i vid bemärkelse stod i centrum.

Förutom ombuden fanns andra kvarlevor från radioklubbstiden. På många orter förekom det personer som frivilligt engagerade sig i radioverksamheten. De gjorde program och skötte de lokala stationerna. Direktreportaget från Vasaloppet som började redan 1925 var resultatet av ett initiativ från radioklubben i Falun och inte från Radiotjänst. Sven Jerring var dock med från början. Fortfarande 1935 fanns det enligt radiopropositionen 20 mindre stationer ”som tillkommit på enskilt initiativ för att tillgodose lokala behov”.

De första programtjänstemännen finns avbildade på ett fotografi från 1925 med Reuterswärd som den dominerande i mitten omgiven av följande herrar: hallåmannen Walter Holmstedt, programchefen Nils Holmberg, programtjänstemannen Gösta Malcolm Lil-

liehöök, sekreteraren, telegrafassistent Rudolf Nordström, hallåmannen Sven Jerring och musikchefen Natanael Broman. Alla hade någon form av erfarenhet från radio. Flertalet av de anställda hade varit med om försöksverksamheten i SRA:s och telegrafstyrelsens regi medan Lilliehöök hade varit i USA och studerat radio.

Sven Jerring kom tidigt att personifiera radion i Sverige. Han hade ett förflutet som veckotidningsjournalist och kom i den egenskapen i kontakt med radion redan 1923. Chefen på Åhlén & Åkerlund, Erik Åkerlund, hade utsett den unge reportern att ansvara för vissa försökssändningar där förlaget kunde ge underhållning och göra reklam för sina produkter. Han gjorde ett bra arbete och var således redan före Radiotjänsts start en populär och allsidig ”hallåman”.

Endast en plats utannonserades, programchefens. Bland 70 sökande utsågs medarbetaren på Svenska Dagbladet, Nils Holmberg, till posten. Men till skillnad från Sven Jerring blev han inte någon veteran. Holmberg slutade efter fem år för att bli redaktör för tidskriften Radiolyssnaren och riksdagsstenograf. Redan 1927 hade programchefen i Göteborg, Julius Rabe, utsetts till riksprogramchef och då Holmberg avgick drogs hans tjänst in.

Drygt 30 år efter sin avgång gav Holmberg sin version av vad som inträffade i vad han kallar ”Randanteckningar och några kompletteringar till Gustaf Reuterswärds ’berättelse’”. Den är daterad november 1962. Den framställning som Holmberg gör är engagerad och starkt subjektiv. Reuterswärd framstår som en relativt svag chef, kulturellt intresserad och kunnig men underställd pressintressen och vacklande till sin natur. Huvudpersonen i ”randanteckningarna” är istället Seth Ljungqvist som uppenbarligen var Holmbergs huvudantagonist.

Holmberg beskriver Ljungqvist som en från början ”displaced person”. Han blev chef för radiobyrån vid en tidpunkt då byrån spelade en underordnad roll: ”Den fungerade av bara farten och det gjorde inte så mycket att Ljungqvist inte var radiofackman.”

> Då rundradion dök upp vid horisonten såg Ljungqvist sin chans. Dess tekniska sida tog både han och andra lätt på, men utsikten att få ställa sig i spetsen för något helt nytt som hade framtiden för sig måste utöva en oemotståndlig lockelse på en energisk och verksam (och även härsklysten) person som inte haft tillfälle att göra sig gällande.

Holmbergs utbrott är av sent datum men vittnar ändå om de konflikter som fanns och som delvis var av personlig art men också av

Annons i tidningen Radioamatören nr 11, 1926.

Motstående sida:
Spångasändaren blev klar 1930. Masterna kom från Lindholmen-Motala som också hade tillverkat dem till storstationen i Motala 1927. Spångasändaren innebar att mottagningsförhållandena i Stockholmsområdet förbättrades väsentligt. FOTO: SVT BILD

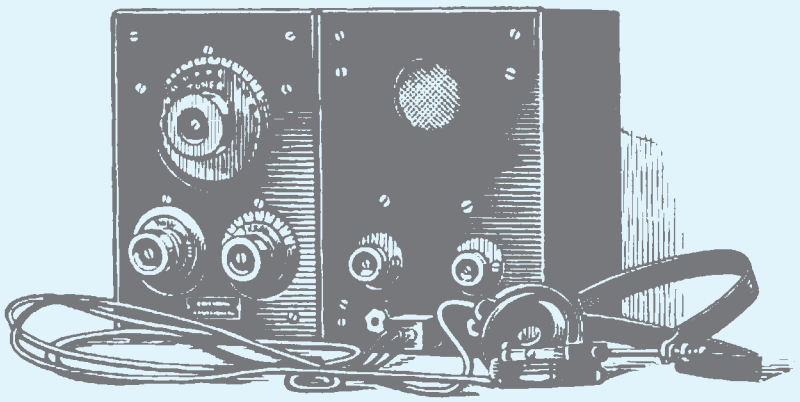

E. 304.

Vid användandet av vår rundradiomottagare, typ E 304, är det möjligt att utan svårighet avlyssna de dagliga rundradiokonserterna från England och Tyskland. Hundratals köpare inom Sverige av mottagaren E 304 hava skriftligen till oss uttryckt sin stora belåtenhet med de resultat som uppnåtts med mottagaren E. 304.

Mottagaren E. 304 är en tre-rörs-apparat som är konstruerad av de skickligaste experter på den trådlösa teknikens område och fyller densamma alla anspråk på en i varje hänseende förstklassig mottagare. Detta förklarar den stora spridning som mottagaren E. 304 erhållit över hela världen.

Priset är nu nedsatt till Kronor 300:—.

På grund av den livliga efterfrågan böra beställningar som skola effektueras innan jul omgående insändas.

Mottagaren E. 304 kan köpas hos de flesta försäljare av rundradiomateriel och i Stockholm bland andra hos:

A.-B. Nordiska Kompaniet
Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget
K. M. Norèns Elektriska A.-B.
Forssners Aktiebolag
A.-B. Graham Brothers
Instrumentfabriken Sven Lampa
Aktiebolaget E. Lundvik & C:o
Wikman & Wiklund

Svenska Aktiebolaget Trådlös Telegrafi

Sveavägen 21, Stockholm
Telefon: Namnanrop "A. E. G."

ELEKTRISKA AKTIEBOLAGET A. E. G:s
försäljningsorganisation för trådlös materiel.

Annons i tidningen Radiobladet nr 1, 1927.

principiell. I samband med Radiotjänsts 25-årsjubileum gav Holmberg i företagets jubileumsbok också sin syn på de första radioåren. Han var starkt kritisk inte bara mot Ljungqvist och Reuterswärd utan också mot de knappa resurserna och den avvisande hållning som många visade radion.

Viss politisk betydelse skulle Holmberg få efter sin avgång. Riksdagsledamoten Ruben Wagnsson berättar i sina memoarer, publicerade 1969, hur vännen och riksdagsstenografen Nils Holmberg vid början av 1930-talet givit ”avskräckande exempel” på hur systemet inom radion verkade.

Omsättningen på chefsposterna inom Radiotjänst var under de första 14 åren måttlig. Gustaf Reuterswärd var kvar som radiochef till 1936, då han gick tillbaka som TT-chef på heltid, men han skulle bli kvar i Radiotjänsts styrelse. Anledningen till att det krävdes en heltidsanställd radiochef var enligt radioutredningen att ”intensifieringen av programarbetet har gjort, att allt flera administrativa och organisatoriska uppgifter måst överflyttas på verkställande direktören”. Utredningen var kritisk mot det dubbla chefskapet.

Reuterswärd efterträddes av licentiaten Carl Anders Dymling som hade en bakgrund som bibliotekarie och litteraturvetare innan han 1926 hade efterträtt Julius Rabe som programchef i Göteborg. Dymling blev också riksprogramchef och var i den egenskapen ordförande i det allmänna programkollegiet. Detta var en form av verkställande organ som sammanträdde två gånger i veckan.

Distribution med förhinder

De tekniska resurserna vid Radiotjänsts start var inte imponerande. Tre statliga sändare var placerade i Sveriges tre största städer: Stockholm, Göteborg och Malmö. Men dessa täckte långtifrån hela landet. De kompletterades dock av ett antal privata sändare – som regel ägda av radioklubbar. Redan under 1925 skulle dock nya statliga sändare tas i bruk: Boden, Karlsborg och Sundsvall fick radiostationer som arbetade på mellanvåg och långvåg. 1935 fanns det 11 statliga sändare.

De 15 privata sändarna tog emot riksprogrammet via telefonledning från Stockholm men sände också lokala program delvis finansierade med reklam. Faluns radiostation blev känd bl a på grund av att den varje dag avslutade programmet med en uppmaning till lyssnarna att använda Stomatol tandkräm. Under de första åren fick inte mindre än en fjärdedel av mottagarna sina program via privata sändare.

Vid Radiotjänsts start fanns två typer av radioapparater: kristallmottagare och rörmottagare. Kristallradion var billig medan

Sven Jerring – radiolegenden

Sven Jerring var med i radio redan vid de första provsändningarna 1923 och 1924 då han arbetade på veckotidningsförlaget Åhlén & Åkerlund. Vid bildandet av Radiotjänst blev han en av dem som först anställdes. Under årtionden skulle han symbolisera den svenska radion. Han gjorde barnprogram, var sportrapportör, var suverän vid reportage i Sverige och i utlandet. Han var den naturlige referenten vid alla stora evenemang.

Gustaf V:s 80-årsdag utgjorde höjdpunkten på de olika nationella högtidligheter som avlöste varandra under 1930-talet. Regering och riksdag beslutade om ett grundligt firande av konungen med fest på stadion, sångarhyllningar, middag på slottet för 1 500 personer, överlämnande av nationalgåva och bejublade färder i kortege genom staden. Överallt fanns Sven Jerring med. Han berättade levande och initierat. Han var inte underdånig men visade respekt för överheten. Han hade distans men förmedlade bättre än någon annan vid denna tid känslor av högtid och samhörighet.

Sven Jerring var också en reporter med sinne för äventyr. Tillsammans med flygpionjären Albin Ahrenberg gjorde han 1929 direktreportage som gick från en flygning från Stockholm till Bergen. Jerring hade en s k strupmikrofon och satt på det räfflade golvet i flygplanet och rapporterade vad han såg. Temporärt upprättade mottagningsstationer fanns i Enköping, Örebro, Karlstad och Bergen.

Ahrenberg hade planerat att flyga via Island och Grönland till USA. Men Sven Jerring lämnade projektet i Bergen efter att ha genomfört radiohistoriens dittills längsta direktsändningar från ett flygplan – 754 kilometer. Senare kommenterade Jerring det första stora reportaget:

Sven Jerring intervjuar Lennart Strandberg efter det att denne vunnit hundrametersloppet i landskampen mot Danmark i augusti 1943.
Foto: Sören Hoffman/SVT Bild

> Att vara den snabbaste, att ingenting kunna korrigera eller klippa bort, att stå sitt kast, det tilltalar sportinstinkten. *Nu* ser jag, nu hör jag, nu vet jag – det är radio.

Sven Jerring var en utomordentlig skildrare antingen det gällde en kungakortege eller en dramatisk flygresa. Så småningom blev han programdirektör men kunde också slå rekord som farbror Sven i *Barnens brevlåda* som sändes på torsdagar från 1925 till 1972. Han stod för en kontinuitet inom radion och bidrog mer än någon annan programmedarbetare till att göra Radiotjänst både respekterat och populärt.

rörradion var dyr men i gengäld hade den en bättre mottagningsförmåga. 1925 var bara en fjärdedel av befolkningen bosatt inom vad som kallades kristalltäckningsområdet, men det vidgades snabbt och efterfrågan på olika slag av radiomottagare ökade.

Den bristande täckningen och den stora efterfrågan från dem som önskade att ta del av Radiotjänsts sändningar blev ett problem för telegrafstyrelsen. Det fordrades åtgärder både på det internationella och det nationella planet.

Internationellt förekom vad man kallade en kapprustning i etern. I olika länder ökade sändarnas kapacitet men utrymmet var begränsat. Störningarna blev allt fler i och med att nya sändare anlades och fick större styrka. Inom ramen för Union Internationale de Radiophonie (UIR) som konstituerades 1925 fördes diskussioner kring frekvenstilldelning. Dittills hade varje land tagit de frekvenser som passade dem bäst och behållit dessa om inte störningarna från andra sändare blev för svåra. Grundprincipen vid den konferens som hölls i Genève sommaren 1925 var att så få ändringar som möjligt skulle göras i rådande system. Trots överenskommelserna fortsatte störningarna bland annat på grund av att stationerna hade stora svårigheter att hålla den tilldelade frekvensen.

Radioutsändning av en Rolf-revy samlade många intresserade radiolyssnare. Bilden är från 1930.
FOTO: SVT BILD

År 1926 hölls en ny internationell konferens och man lyckades då komma fram till en fördelning av de 83 exklusiva frekvenser som stod till buds. Man tog hänsyn till rådande förhållanden liksom till respektive länders folkmängd och till telegrafnätets utveckling. Flest frekvenser fick Tyskland (12), Frankrike (9) och England (9) medan ett folkrikt land som Jugoslavien bara tilldelades en. Sverige var representerat av radiobyråns expert Siffer Lemoine och han var nöjd med utfallet vilket innebar att Sverige fick fem. Han ansåg att det kunde motsvara de krav ”som av oss kunna ställas”. Däremot hade länder som var fattiga, folkrika och försedda med dåliga telegramnät anledning att vara mindre tillfredsställda.

De internationella konferenserna fortsatte fram till kriget. Vid dessa löstes de problem som den allt tätare trafiken och de starkare sändarna åstadkom. Nationellt var situationen också bekymmersam i början. Telegrafstyrelsen hade inte räknat med en så snabb tillväxt som den som kom efter 1925. Det fanns ett berättigat missnöje från olika delar i landet som inte nåddes av radiovågorna från de svenska sändarna.

Det nationella sändningsproblemet löstes med ett antal storstationer. Den första togs i bruk i Motala 1927 och masterna där symboliserade länge rundradion i Sverige. Anropssignalen från hallåmännen vid början av programmen var ”Stockholm – Motala” och den skulle användas fram till 1944. Inte mindre än en tredjedel av Sveriges befolkning kunde ta emot Motalasändarens signaler. Programmen vidarebefordrades via ledning från Stockholm till Motala och därifrån sändes de ut i etern från de 120 meter höga masterna.

Perioden 1935–39 blev expansiv vad gäller distributionen. Motalastationen fick en effekt på 150 kW, Hörbysändaren 100 kW.

Utvecklingen på distributionssidan kännetecknades av centrala lösningar. Telegrafverket tog efter hand över de små, privata sändarna och ersatte dem med nyare, större och modernare. Sverige var inte ensamt om denna utveckling. Den danska radion fick vid samma tid en central sändare i Kalundborg och i Finland invigdes en stark sändare i Lahtis. Norge gick dock till att börja med en annan väg. Ekonomiska och distributionstekniska hinder tillsammans med en starkt decentralistisk ideologi gjorde att man satsade på nio mindre stationer.

Annons i tidningen Radiolyssnaren nr 1, 1927.

Andra ägare?

Maktspelet vid rundradions start slutade med att statsmakterna accepterade att de endast fick ett i avtal reglerat inflytande över radiosändningarna. Regeringen tillsatte visserligen två styrelseledamöter och den hade genom telegrafstyrelsen en betydande makt eftersom telegrafstyrelsen hade hand om all teknik, såväl distribution som produktion. Men i övrigt accepterade staten att pressen och radioindustri/radiohandel tillsammans med telegrafstyrelsen i praktiken fick ensamrätt på rundradio i Sverige.

Under 1930 förekom dock en diskussion om en förändring av ägarskapet till AB Radiotjänst. Den pågick i pressen och i riksdagen. I en motion begärdes en utredning om statens övertagande av Radiotjänst. Motionären ansåg visserligen att företaget ”i stort sett på ett synnerligen objektivt och taktfullt sätt omhänderhaft sin ansvarsfyllda maktbefogenhet”. Men trots detta fanns det behov av ”en enhetlig och objektiv ledning” av verksamheten.

Motionen gick på remiss till telegrafstyrelsen och Radiotjänst som avstyrkte under hänvisning till att existerande system fungerade väl. Majoriteten i det utskott som behandlade motionen fann inte några motiv för ett förstatligande. En förändring kunde tvärtom få skadliga verkningar. Den nuvarande ordningen borde bibehållas och staten hade tillräckligt inflytande genom telegrafstyrelsen och genom att Kungl Maj:t fick tillsätta två styrelseledamöter i Radiotjänsts styrelse.

Tre ledamöter i utskottet reserverade sig. De lovordade radions

utveckling och betonade dess stora betydelse men ansåg det betänkligt att den viktiga programverksamheten ombesörjdes av ett särskilt företag medan teknik och ekonomi skulle ligga i ett statsorgans händer. Reservanterna pekade på den stora kostnadsökningen för programmen som ägt rum under de första fem åren och att det ”med hänsyn till att det rör sig om statsmedel gör en noggrann statskontroll allt mera påkallad”.

En av dem som reserverade sig var Ruben Wagnsson (s) och han återkom tre år senare till ärendet i en motion där han ville ha en utredning som bl a skulle undersöka om staten skulle överta ägandet av radion. Han ville också att TT:s ställning inom radion skulle ses över.

Flera organ med anknytning till radioverksamheten fick ånyo yttra sig över motionen. Radiotjänst argumenterade utförligt emot ett statligt övertagande och försvarade programverksamheten liksom förhållandet till TT. Man ansåg inte att någon förändring var av nöden och fann åtskilliga motsägelser i Wagnssons argumentation. Radiotjänst bifogade en rad statistiska uppgifter som företaget ansåg styrka dess påståenden. Det programsändande företaget hade då – liksom ofta senare – ett klart övertag i argumenteringen i förhållande till riksdagsledamöter och departement. Det hade tillgång till kunskap som var svår för utomstående att tillägna sig.

Även telegrafstyrelsen var i sitt yttrande nöjd med rådande ordning. Den ansåg inte ett förstatligande påkallat och fann de utländska paralleller som Wagnsson gjort dåliga. Man ansåg framför allt att förhållandena i England och Tyskland avvek från de svenska.

Centralstyrelsen för svenska radioklubbars förbund var av helt annan mening än Radiotjänst och telegrafstyrelsen. I sitt utlåtande klagade den över att lyssnarintresset var dåligt företrätt i de organ som beslutade om radion. Främst vände man sig mot pressens starka roll. ”Genom denna *anhopning på en hand av makt* att genom opinionen förfoga över såväl enskilda personers som befolkningsgruppers väl och ve kan givetvis stor fara uppstå.” Centralstyrelsen menade att tidningarna styrde opinionen om radion. Radioklubbarna ville ha reklam och en ”folkligt lagd” programtidning av det slag som fanns i England men antog att detta är omöjligt på grund av att detta skulle strida mot pressens intressen. Allt talade enligt radioklubbarnas centralstyrelse för en utredning och en förändring.

Denna gång var första kammarens första tillfälliga utskott nådigare än tidigare. Alla ledamöter utom en ansåg att man inte kunde nöja sig med de allmänt hållna uppgifter som staten givit radion när den startade. ”Rundradion framstår idag som ett mäktigt instrument för utbildandet av våra dagars människor.” Radion hade vuxit och blivit ”en betydande samhällsangelägenhet”.

Det var enligt utskottet angeläget med en översyn av radions organisation, ägande och ekonomi. Liksom Wagnsson ville utskottet ha en allsidig utredning som tog hänsyn både ”till landsbygdens

Annons i tidningen Radiolyssnaren nr 1, 1927.

folk och till industrisamhällena". Utskottet önskade också att en kommande utredning skulle se till hur mycket av licensavgifterna som borde komma radioverksamheten till del. Det kunde, enligt utskottet, inte vara rätt att eventuella vinstmedel "utan vidare" överfördes till telegrafverket.

I riksdagsdebatten citerade en riksdagsledamot en Stockholmstidning som ansåg att det förekommit en exempellös kampanj gentemot dem som ville ha till stånd en utredning. Tidningarna talade i egen sak och en del talare reagerade mot detta. Vissa fruktade att en utredning skulle kunna hindra utvecklingen medan andra som fru Gillner-Ringensson (s) inte ansåg att det behövde innebära kritik mot Radiotjänst att man begärde en utredning. Orsaken var helt enkelt att radion "näst den svenska folkskolan och järnvägsbyggandet, spelat den största roll som kulturfaktor".

I den utredning som tillsattes sommaren 1933 blev riksdagsledamoten Olof Olsson (s) ordförande samt Ruben Wagnsson och Georg Nyblom (bf) ledamöter. Men Radiotjänsts och telegrafstyrelsens två starka män, radiochefen Gustaf Reuterswärd och Seth Ljungqvist fanns också med. Till sekreterare utsågs en ledande radioman: föredragschefen Yngve Hugo. De kritiska radioklubbarna blev inte företrädda och inte heller blev någon kvinna ledamot. Svenska Kvinnors Radiokommitté hade varit mycket verksam för att bli representerad.

Utredningens majoritet bestående av riksdagsledamöterna Olsson, Wagnsson och Nyblom ville att radion skulle förstatligas. Den ansåg att rundradion redan fått karaktären av "ett statligt monopol". I utredningen hette det:

> Rundradion berör allt för många människor och innebär allt för rika möjligheter på såväl gott som ont, för att den skulle få vara en fri och av staten okontrollerad rörelse eller enbart handhavas av någon enskild sammanslutning, som direkt eller indirekt arbetade för sina egna intressen. För en verksamhet som denna bör staten ensam bära ansvaret.

Majoriteten i utredningen ansåg således att ett statligt programbolag skulle bildas och att detta skulle ges koncession på programverksamheten. Mot detta reserverade sig Reuterswärd och Ljungqvist som hävdade att Radiotjänst hade skaffat sig en betydande good will bland befolkningen och att denna kunde äventyras vid en genomgripande förändring. En sådan kunde också gå ut över bolagets personal. De accepterade dock att staten bereddes ett ökat inflytande över radioverksamheten inom det gamla företaget men de ville inte ha en helt ny ordning.

Utredningen tog också upp frågan om ekonomin. Den hävdade "att licensavgifterna äro till för att bära upp den svenska rundradiorörelsen och att licensbetalarna icke avsett att med sina avgifter be-

kosta eller underhålla sådant, som påvila landets samtliga skattedragare". Man kunde tänka sig en monopolavgift på en krona och däröver låta överskottet på licensmedel gå till en reservfond "vars uppgift skall vara att befrämja rundradions framtida utveckling". Utredningen pekade härvid framsynt på att "den trådlösa bildöverföringen skymtar redan som ett måhända nödvändigt komplement".

På denna punkt reserverade sig Ljungqvist som tyckte att den existerande ordningen var att föredra. Han pekade på att staten hade tagit en stor risk vid starten och att det därför hade varit berättigat att den fått del av licenspengarna. Däremot såg han det som naturligt att dessa i framtiden helt skulle gå till radioverksamheten.

Inkomsterna från licenserna hade ökat snabbt de första tio åren – från 1 352 050 kronor till 8 019 415 kronor 1935. Problemet var att Radiotjänst endast fick en fjärdedel av licenspengarna. Resterande gick till telegrafverket och statskassan. 1935 fick staten nästan exakt lika mycket som Radiotjänst.

En av de stora frågorna för remissinstanserna var givetvis ett eventuellt övertagande av AB Radiotjänst av staten. Som regel var man tillfredsställd med det sätt som AB Radiotjänst hade agerat och en rad tunga instanser som telegrafstyrelsen och Radiotjänst gick emot utredningsmajoritetens förslag. Även statskontoret, telegrafstyrelsen och Radiotjänst ansåg en förändring onödig. Styrelsen för Radiotjänst förklarade att "den alltid känt sig som förvaltare av ett viktigt allmänintresse" och att det som regel rått enighet mellan de olika representanterna.

Kommunikationsminister Henning Leo föreslog i likhet med utredningsmajoriteten ett statligt övertagande eftersom "programverksamheten, som saknar varje drag av egentlig affärsverksamhet, alltmera har övergått till att bliva ett viktigt och mäktigt medel i folkbildningens och folkuppfostrans tjänst, varför den principiellt bör ligga under staten, vilket är den enda i längden säkra garantin för att den hålles utanför privata eller eljest obehöriga inflytelser".

Debatterna i de båda kamrarna i maj respektive juni 1935 visade inte på något stort missnöje med Radiotjänst. Tvärtom framhöll flertalet av talarna att programverksamheten sköttes oklanderligt. Från socialdemokratiskt håll ansåg man dock att en så viktig företeelse som radion inte kunde skötas av ett enskilt bolag. Man påpeka-

1927 års kristallmottagare

är nu färdig, specialbyggd för oss vid Duxfabrikerna i Stockholm — alltså kvalitetsarbete — enligt de moderaste och effektivaste principer.

Lågförlustprincipen helt genomförd, våglängdsområde 160—1,900 meter **utan spolombyte** med lika effekt vid såväl korta som långa vågor. Alltså **genast** användbar utan spolombyte **överallt** i samtliga skandinaviska länder. Avstämning sker medelst vridkondensator. Försedd med »Eka» lyxdetektor, svenskt kvalitetsarbete, med ingjuten, kontrollerad, högkänslig kristall och och sökarenål av 18 karats guld. Två dubbla hörtelefoner **»Joel Östlinds Specials»**, medföljer — den bästa telefon i världen — förnickladе ljuddusor, 4.000 ohm, kontrollprovad, högsta höreffekt. Bägge telefonerna kunna samtidigt inkopplas direkt i apparaten utan telefonfördelare.

Monteringspanelen i högglanspolerad svart bakelit.

Denna kristallmottagare betecknar höjdpunkten av radiotekniкens framsteg intill år 1927.

Återtages och pengarna återbetalas omedelbart, om den ej är till full belåtenhet.

Dessutom säljer vi »Dux» lampmottagare, 1927 års modeller, 1-rörs kr. 60.—, 2-rörs kr. 100.—, 3-rörs kr. 145.—, 4-rörs kr. 175.—. Även säljas alla slags radiodelar, radiotillbehör, radiobyggsatser **till billigaste priser i landet.**

På avbetalning säljes till fast anställda, redbara personer. Återförsäljare och agenter antagas.

Reklampris med 2 st. Hörlurar

Kr. 28:—

Av firma *Gylling & Co*, Regeringsgatan 12, *Stockholm*, rekvirerar undertecknad 1 st. Kristallmottagare, Modell 1927, med 2 st. hörlurar »Joel Östlind» Specials till ett pris av Kr. Tjugoåtta (28: —), emballagefritt, ej fraktfritt.

Namn .....

Adress .....

GYLLING & Co.

Regeringsgatan 12, STOCKHOLM

Annons i tidningen Radiolyssnaren nr 1, 1927.

de också att långtifrån alla tidningar hade aktier i AB Radiotjänst. Ofta förekom hänvisningar till debatten i Stockholmspressen där det var vanligt att beskylla dem som ville förstatliga radion för att vilja ”socialisera” densamma.

Men ordföranden i utredningen försvarade förstatligandet. Socialiseringen hade redan ägt rum då regering och riksdag kom överens om att ”staten skulle äga och bygga radiostationerna och att lyssnandet skulle göras beroende av statens licens”. ”Rundradion är faktiskt ett monopol, ett verkligt monopol.” Olof Olsson menade också att det var felaktigt att påstå att en omläggning skulle innebära politiska risker. I land efter land hade radion förstatligats utan att det hade inneburit något negativt. Ett monopol som det Radiotjänst innehar bör vara i statens händer. Carl Lindhagen (s) ansåg att det var lika rimligt med en statlig radio som med ett statligt utbildningsväsende.

Från borgerligt håll var man angelägen om att påpeka att bolaget var välskött, politiskt neutralt och att TT inte fått för mycket betalt. Det förekom inte några brister som gav anledning till förändring.

Kamrarna kom till olika beslut men utredningen och kommunikationsministern fick inte sin vilja igenom. Pressen och radioindustrin kunde fortsätta som ägare och det blev således inte något helstatligt bolag. Man behöll också licensfinansieringen och avvisade kravet på att en särskild radiofond skulle bildas för eventuella överskottsmedel. En betydande del av licensintäkterna skulle också i fortsättningen gå direkt till statskassan. Konstellationen TT – telegrafstyrelsen hade vunnit ytterligare en seger. Däremot utökades de statligt utsedda representanterna i Radiotjänsts styrelse vilket medförde att dessa fick majoritet. Det blev således en form av kompromiss mellan ”radiolinjen” och ”politikerlinjen”.

Riksdagen beslutade också i överensstämmelse med utredningens förslag att programrådet skulle förvandlas till en radionämnd. Man ansåg vidare att radiochefen skulle vara anställd på heltid.

Programråd i beråd

Tanken på ett programråd hade funnits tidigt men beslut om ett sådant fattades först på hösten 1924 och då på initiativ från regeringen. Bakom låg en vilja att balansera ägarnas inflytande och en osäkerhet om vad radion som medium kunde betyda. Programrådets uppgifter var enligt propositionen ”av rådgivande natur, skolande rådet i sådant avseende biträda med upprättande och granskning av radioprogrammen”. Någon förhandsgranskning var det dock inte fråga om.

Sammansättningen av rådet gav bekymmer eftersom det endast

hade fem ledamöter som skulle representera en bred sektor av samhället: statsmakten, kulturen och bildningsorganisationer. Rådet fick en starkt centralistisk prägel. Regeringen, telegrafstyrelsen, Musikaliska akademien och stadskollegiet i Stockholm samt Folkbildningsförbundet och Arbetarnas Bildningsförbund var de organ som hade till uppgift att utse ledamöterna.

Ordförande i det första programrådet blev legationsrådet Fritz Henriksson som var chef för UD:s pressbyrå men hade en bakgrund i pressen med omfattande medieerfarenheter. Han hade bl a varit Handelstidningens korrespondent i London under första världskriget och var en i skilda läger respekterad person.

Nils-Olof Franzén skriver i sina *Radiominnen* att programrådets tillkomst ”torde vara något av det töntigaste som tillkommit i högre svensk förvaltning”. Det största problemet var att rådets ställning var oklar. Ordet programråd kan ha bidragit till att många trodde att detta organ skulle kunna göras ansvarigt för planering och innehåll.

Programrådet fick inte bara i uppgift att efterhandsgranska programmen utan också att ta ställning i viktiga principiella frågor. Det förordade att Radiotjänst skulle ha utrikespolitiska krönikor men var negativt till att inrikespolitiska problem över huvud avhandlades i radion. Det var enligt rådet omöjligt att vara så saklig att inslagen inte kunde ”ge anledning till meningskonflikter rörande deras innehåll, i synnerhet när det gäller angelägenheter av särskilt ömtålig politisk innebörd och rundradion måste stå utanför och över alla politiska meningsstrider”. Efter några år uttalade man sig dock betydligt mera välvilligt angående politik i radio.

Hjalmar Gullberg efterträdde Carl Anders Dymling som radioteaterchef 1936.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/ SVT BILD

Programrådets ställning blev problematisk. Redan efter ett års verksamhet fann regeringen anledning att ändra föreskrifterna och Radiotjänsts styrelse fastslog att rådet snarast skulle ses som en opinionsnämnd. Det var inte rådets uppgift ”att taga direkt befattning med det löpande arbetet för programmens anordnande och sammansättning eller att bära ansvaret för programvalet”.

Programrådet sysslade både med klagomål mot enskilda program – inte minst sådan kritik som förekommit i pressen – och diskuterade allmänna riktlinjer för programverksamheten. Men dess historia blev kort. Den första radioutredningen ansåg i sitt betänkande 1935 att verksamheten inom Radiotjänst blivit så stabil att det var onödigt med en klagomur av typ programråd. Däremot önskade den en radionämnd som enbart hade till uppgift att pröva ”huruvida programverksamheten i stort sett handhafts i enlighet med gällande föreskrifter”. Programrådet avskaffades 1936 och ombildades till en radionämnd.

De problem som programrådet hade att ta ställning till var visserligen principiellt viktiga men vållade inte någon stor debatt. Det fanns en allmän belåtenhet med radioverksamheten. Radioutred-

ningen hävdade att de enskilda programmen ”av allt att döma med varje år bli bättre avvägda och med större omsorg utarbetade”. Det hörde till det förgångna att de var ”sakligt undermåliga eller sårande för känslan”. Däremot kunde man tänka sig en allmän översyn över hur radioföretaget skötte sina uppgifter.

Inrättandet av en radionämnd med mera begränsade uppgifter var en seger för Radiotjänst. Företaget hade varit missnöjt med rådet som många uppfattade som en instans mellan regeringen och radion. Nu ersattes det efter tio år med en radionämnd vars uppgift var mera klart avgränsad.

Tekniken

År 1924 ansåg de olika parterna bakom koncessionsuppgörelsen att det var praktiskt att låta telegrafverket ta hand om all teknik. Radiotjänst hade små möjligheter att snabbt få fram teknikkunnigt folk medan utbildat sådant fanns hos telegrafverket. I den mån det förekom några betänkligheter hos Radiotjänst hade man inte kraft att ta strid med telegrafstyrelsen. De personer som ansvarade för programmens tekniska standard från studion och ut till radioapparaterna var således anställda av telegrafverket.

Internationellt sett var den svenska ordningen relativt ovanlig. I flertalet länder var distributionen anförtrodd telegrafmyndigheten men radiobolagen svarade själva för produktionstekniken. Teknikerna var en del av programarbetet. Det fanns dock några länder som hade en situation liknande Sveriges: Norge, Danmark och Schweiz. Det svenska telegrafverket var således inte avvikande från sina skandinaviska kolleger.

På Radiotjänst blev programmedarbetarna med åren allt mer besvärade över telegrafverkets inflytande på produktionstekniken. De upplevde teknikerna som närmast fientligt inställda personer som mätte ljud och kom med tekniska invändningar men som inte på ett positivt sätt deltog i programverksamheten.

Telegrafverkets roll ifråga om tekniken skulle minska redan under 1930-talet. Radiotjänst utbildade egna tekniker och dessa tjänstgjorde framför allt i nya studios och i inspelningsbilarna. De senare var, till skillnad från t ex kontrollborden, Radiotjänsts egendom och det var därför lättare att hävda rätten till egen hantering av tekniken.

Under Erik Mattssons och Johan von Utfalls ledning ökade Radiotjänsts aktivitet på det studiotekniska området. Det växte fram två grupper av tekniker, den ena med rötterna hos telegrafverket och den andra hos Radiotjänst. De senare såg på ”telegrafmännen” med misstro. Dessa kunde möjligen göra olika mätningar men förstod sig inte på mera komplicerade sändningar som konserter, radiopjäser och kabaréer.

Under mer än 30 år var Kungsgatan 8 centrum för rundradioverksamheten i Sverige. Läget var centralt men lokalerna blev snabbt otillräckliga och trångboddheten gav anledning till ideliga klagomål från radiomedarbetarnas sida. Bilden är från 1939.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

Ett radiohus också i Sverige?

Det första europeiska radiohuset i Europa började byggas i London 1929. Det låg centralt placerat vid Langham Place och hade ett representativt yttre. Nästan samtidigt byggdes ett större radiohus i Berlin som bl a inrymde en stor konsertlokal. De båda storstädernas radiobyggnader följde två olika principer. I London placerades allt under ett tak, kontor, studios, kontrollrum osv, medan man i Berlin valde en decentraliserad modell – de olika funktionerna gavs plats i olika hus på en större tomt.

Radiohusen blev symboler för det nya etermediets ställning. I Norden var Danmark först med en imponerande radiobyggnad som började användas 1940. Den blev definitivt färdig 1945. Radiohuset i Oslo kom strax efter det i Köpenhamn – efter långa diskussioner, arkitekttävlan och många studieresor utomlands. Huset placerades på en förnämlig tomt på Marienlyst och fick en funktionalistisk utformning. I Finland valde man en annan lösning. Radiobolaget där köpte 1934 ett monumentalt hus av Finlands bank och fick därigenom representativa och fungerande lokaler.

I Sverige var frågan om ett eget radiohus ständigt återkommande under drygt tre decennier. Det fanns ett stort intresse för den eventuella byggnaden inom olika grupper: myndigheterna, företrädare för Radiotjänst och lyssnarna. Men trots många löften, planer, ritningar och beslut blev det inte något hus.

Radiotjänsts första sändningar ägde rum från telegrafverkets lokaler på Malmskillnadsgatan 20 i centrala Stockholm. Företaget disponerade några kontor och en studio på 70 kvadratmeter. Efter tre år flyttade Radiotjänst till det som skulle bli en av de mest kända adresserna i landet – *Kungsgatan 8* – internt kallad K 8.

Det finns naturligtvis flera anledningar till att adressen Kungsgatan 8 blev välkänd. Den grundläggande är att radion snabbt fick många lyssnare och blev mycket populär. Platsen från vilken flertalet sändningar kom blev viktig, så småningom mytomspunnen. Gatan och gatunumret, Kungsgatan 8, blev en symbol för ett framgångsrikt radioföretag men kom samtidigt att för radiomedarbetarna att stå för en snålhet från statsmakternas sida. Olika radiochefer klagade över att den svenska radion var missgynnad vad gäller lokaliteter i förhållande till andra radioföretag. De skämdes när de skulle ta emot utländska besökare.

År 1931 fick en av landets mest kända arkitekter, Ragnar Östberg, i uppdrag att rita en byggnad för Radiotjänst. Det hus som Östberg snabbt skisserade har likheter både med Stadshuset vid Riddarfjärden och Patentverket på Valhallavägen – byggnader ritade av Östberg och färdiga 1923 respektive 1921. Radiobyggnaden var tänkt att ligga på Kungsholmen vid Hantverkargatan, inte långt från Stadshuset. Det tillgängliga tomtområdet mätte 480 kvadratmeter och fick bebyggas med ett fyravåningshus.

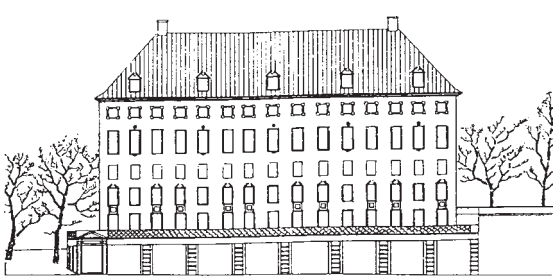

Arkitekten Ragnar Östbergs skiss till radiohus från 1931. Östberg ville ge radiohuset en klassisk stil och det skulle – liksom Stockholms stadshus – byggas i rött tegel.

Arkitektens huvudprincip var att det skulle bli en representativ byggnad, likvärdig med stadens förnämsta offentliga hus. Den försågs med en stram klassicistisk exteriör vilken betonades av väggar av handslaget tegel och tak av koppar. Radions ställning som en av landets viktigaste institutioner skulle ges ett ansikte utåt som karaktäriserades av en närmast avvisande förnämhet.

Gösta Knutsson tillsammans med barn och producenten Mona Sjöström vid en TV-inspelning från 1963. Taxen Sofie var tryggt placerad i Knutssons knä. FOTO: SVT BILD

Gösta Knutsson – radioombud

Fil dr Arvid Julius var från 1926 Radiotjänsts ombud i Uppsala och hade en provisorisk studio i sin bostad på Tegnérgatan 12. Men samarbetet med Stockholm fungerade dåligt och Radiotjänst ville ha närmare kontakt med universitetet och dess studentkår. Hösten 1936 tog radioledningen därför kontakt med studentkårens nyvalde ordförande, Karl Söderberg. Denne erbjöds att bli radions ombud i Uppsala. Ny studio inreddes i universitetshuset och rektor, juristen Thore Engströmer, utsågs till inspektor för de akademiska radioprogrammen. Vid invigningen av studion talade ärkebiskop Erling Eidem om Paulus – missionären och bekännaren.

Karl Söderberg lämnade posten som radioombud samtidigt som han avgick som ordförande i studentkåren. Radiotjänst var dock intresserad av att fortsätta kontakten med studenterna och Söderbergs efterträdare som kårordförande, fil mag Gösta Knutsson, fick erbjudande att bli nytt radioombud. Men Knutsson ville satsa på en akademisk karriär och avböjde. Vid avskedsmiddagen för Karl Söderberg på Gillet lyckades dock föredragschefen Yngve Hugo att få honom på andra tankar.

Men Knutsson hade ett villkor för sitt engagemang. Han ville i radio berätta några historier om en katt som hette Pelle Svanslös. Berättelserna var uppskattade av syskonbarnen i Örebro och nu ville han pröva dem för en större publik. Hugo var betänksam eftersom han visste att Sven Jerring inte ville ha någon konkurrent till *Barnens brevlåda*. Men han gav med sig och Knutsson fick så småningom pröva lyckan med Pelle Svanslös.

Det blev inte några fortsatta akademiska studier för magister Knutsson. Däremot utvecklades han till en av landets populäraste radioröster och programmakare. Den första ”allmänbildningstävlingen” sändes från Uppsala den 1 december 1938. Två lag med studenter, ett från Uppsala och ett från Stockholm, tävlade och frågesporten blev snabbt populär. Men även andra program introducerades av Gösta Knutsson: *Knepiga klubben*, *Oförberedda talares klubb* och *Månadens magasin*. Skickligare än kanske något annat radioombud utnyttjade han också begivenheterna på hemorten. Valborgsmässoafton vid Gunillaklockan, vårfesten i Botaniska trädgården och en rad andra akademiska högtidligheter kom att ingå i nationens festkalender.

Radiochefen Gustaf Reuterswärd förde förhandlingar med Stockholms stads fastighetskontor om tomtplatsen och dessutom gjorde Radiotjänsts styrelse ett par utrikes resor för att studera radiohusbyggen i olika länder. Det fanns omkring 1930 en optimism inom Radiotjänst och en tro på möjligheten av att medel skulle ställas till förfogande för en egen byggnad.

Men det blev inte något östbergskt palats för radion. När och varför ritningarna lades till handlingarna vet vi inte – det finns inte i källmaterialet någon motivering till varför projektet avbröts. En orsak kan ha varit att Östbergs hus inte var modernt utan klassiskt i stilen. Av interiörskisserna att döma hade arkitekten dessutom ringa erfarenhet av radioverksamhet.

Dessa omständigheter kan dock knappast ha varit avgörande utan troligare är att yttre händelser gjorde att radiohusbygget fick skrinläggas. Landet befann sig omkring 1930 i en ekonomisk och politisk kris. 1931 inträffade dödsskjutningarna i Ådalen och 1932 Kreugerkraschen. Radiotjänst var visserligen inte ett statligt företag och dess intäkter var betydligt större än beräknat men företaget kunde inte förfoga över de intäkter som licenserna gav. Landets ekonomiska problem var säkerligen den viktigaste förklaringen till varför det inte blev något radiohus före kriget. Sverige hade perioden 1929–32 en frisinnad regering enligt vilken krisen endast kunde lösas genom sparsamhet med allmänna medel.

Det fanns även de som ansåg att Kungsgatan 8 var mer än tillräckligt som arbetsplats åt radiofolket. Arbetets chefredaktör Allan Vougt skrev 1928 att landsorten sattes på undantag och att ”byråkraterna i Stockholm – hade uppfört ett palats åt sig i Stockholm, utrustat med en oerhörd lyx”.

Radiomännen i Stockholm kunde också trösta sig med att det hela tiden tillkom nya lokaler och nya studiolokaler på Kungsgatan 8 och i angränsande hus. Trångboddheten var inte akut på 1930-talet.

Stockholm dominerar

Redan första året Radiotjänst sände förekom öppna motsättningar mellan Stockholm och övriga landet. Frågan gällde i grunden Stockholms rätt till ”överhöghet” och vilken roll de många lokala stationerna skulle spela. Utbudet dominerades från Stockholm vilket naturligtvis väckte opposition i ett land där radion från början varit lokal och där det fanns många ute i landet som ville medverka.

Stationerna i Malmö och Göteborg hade de allra första åren stor självständighet. Båda hade också separata invigningsprogram där sändningar från Stockholm blandades med egna inslag. I Malmö höll docenten Efraim Brehm en nyårsbetraktelse och stationschefen Adolf Anderberg läste dikter av Esaias Tegnér. Anderberg skulle vara kvar som chef för Malmöstationen i 25 år men han fick aldrig

någon permanent medarbetare trots att han både hade att svara för inslag i riksradion och för lokala program. Över hela landet fanns det radioombud vilka enligt 1933 års radioutredning skulle ha till uppgift att vara programledare vid respektive stationer men också ”tillföra riksprogrammet goda inslag från det område de representera”.

Ibland kom det till öppen konflikt mellan cheferna i Stockholm och företrädarna för landsorten. I programtablån för nyårsafton 1925 ingick ett inslag från den lokala radioklubben i Falun. Men det blev inte som man hade tänkt sig i Stockholm. Ut i etern strömmade en rad glada röster vilka påtagligt avvek från den vanliga högtidligheten. Programchefen Nils Holmberg fick uppfattningen att det hela kunde gå överstyr och beordrade från sitt hem att sändningen skulle brytas. Falusändaren kopplades bort samtidigt som nyårsfirarna sjöng nationalsången.

Händelsen på nyårsafton åstadkom den första folkstormen i radions historia. Många ilskna lyssnare hörde av sig både till tidningar och till Radiotjänst. Incidenten är ett av flera belägg för de mindre goda kontakterna mellan Stockholm och den lokala och regionala verksamheten. Landsorten borde rätta sig efter de centrala tjänstemännen – annars kom de inte ut i etern.

De radioklubbar som bildats före och efter Radiotjänsts start hade som regel två huvuduppgifter: att bygga sändare och svara för viss programverksamhet. Den senare kunde vara både lokal och riksanpassad. Många radioklubbar hade stora förhoppningar på att få sina program spridda över hela landet. Även efter det Radiotjänst fått koncession på radiosändningar startades nya radioklubbar.

I Umeå bildades en radioklubb 1925 och den 28 mars 1926 sändes det högtidliga invigningsprogrammet över hela landet. Det innehöll tal av landshövdingen N G Ringstrand och radioklubbens ordförande översten Rickman von der Lancken. En kantat av Wilhelm Peterson-Berger från Umeå stads 300-årsjubileum framfördes under medverkan av två regementsmusikkårer, Umeå sångarförbund, seminariekören och ett antal solister. Kantattexten lästes av kandidat Curt Berg som också medverkade senare i programmet med ett föredrag om Västerbotten.

I sitt öppningstal betonade von der Lancken det nationella och inte det provinsiella:

> Alla tala vi och förstå samma språk, vilket icke är många nationer i lika grad beskärt. Kan radion även i kraft av insikten härom i samband med sin kulturbringande och glädjespridande verksamhet, väcka till fullt medvetet liv tanken att vi äro en nation av i själva verket sällsynt enhet, i jämförelse med vilka våra meningsskiljaktigheter i grund och botten äro små, då har den även fyllt en stor uppgift i det nationella livets tjänst.

Statsministern ger sin välsignelse

I den jubileumsbok, *Röster om radio*, som gavs ut av Radiotjänst 1934 och som redigerades av några av företagets medarbetare var stoltheten över företaget ett av de mest framträdande dragen. 1934 hade man 750 000 licenser mot 25 000 nio år tidigare. Och programmen hade blivit flera. Man visade en programtablå från 1934 och en från 1925 med följande kommentar: ”Då gick programmet, högmässa och väderlek undantagna, från 6.00 f m. till 9.30 e m. Nu börjar riksprogrammet kl 9.00 och fortsätter ofta utan avbrott till kl. 23.00.” Det senare var dock en betydande överdrift.

Internationellt hävdade sig Sverige väl vad gäller utbyggnaden – trots att geografin försvårade spridningen till alla delar av landet. Vid en jämförelse av licenstätheten mellan olika länder 1934 kom Sverige med 115 licenser per tusen invånare på tredje plats efter Danmark och Storbritannien. Motsvarande siffra för Schweiz och Österrike var 80 och för Norge 52 och Finland 33. Licenserna är en spegel av mycket: folktäthet, ekonomisk styrka och programmens popularitet. Men givetvis spelade det också en roll hur konkurrensen var med andra aktiviteter. Vad som avgjorde radions snabba utbredning i Sverige är svårt att fastslå. Många i samtiden hänvisade till ”tråkigheten på landsbygden” men givetvis spelade också den omständigheten in att Sverige var språkligt och etniskt homogent.

Huvuddelen av jubileumsboken från 1934 består av inlägg från kända radioröster samt av olika personer, flertalet representanter för ”vanligt folk”. Det positiva överväger starkt och detta är naturligt i en jubileumsbok. Men det finns också negativa synpunkter i den omfattande enkäten – boken är inte en reklamprodukt utan ger intryck av att seriöst vilja spegla opinionen.

Statsminister Per Albin Hanssons svar andades faderlig välvilja:

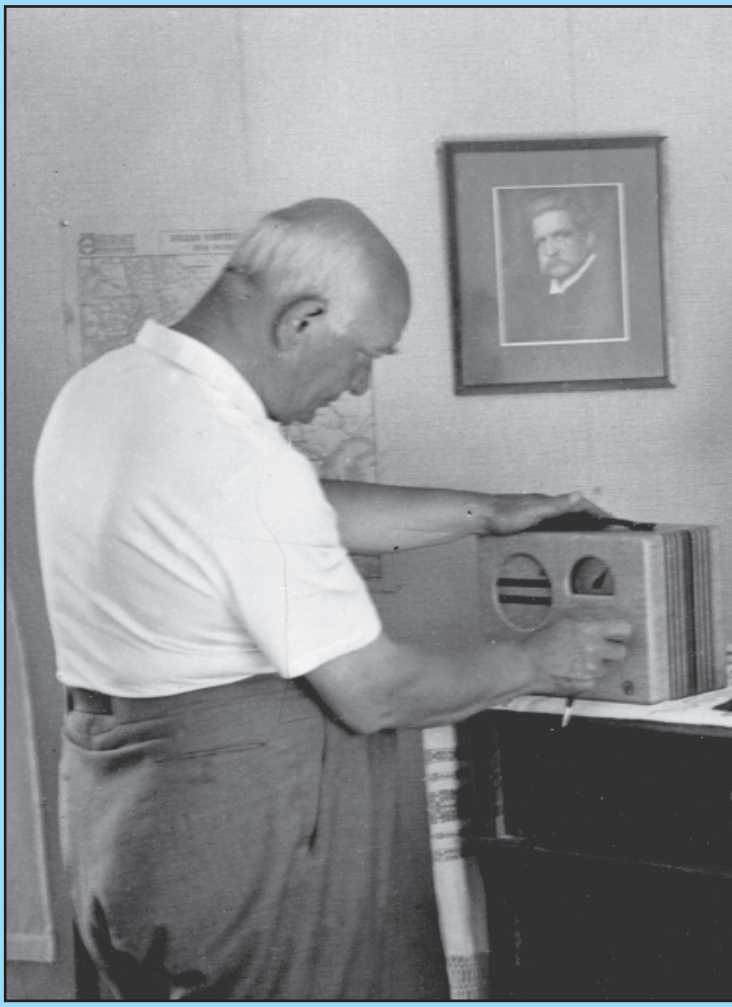

Per Albin Hansson. FOTO: VICKE MALMSTRÖM/SVT BILD

Den svenska rundradion har under tio år vuxit sig stark i det allmänna medvetandet. De som i början med oro betraktade nykomlingen och fruktade att det nya tekniska underverket skulle medföra en ökad mekanisering av den moderna människans

livsföring, ha icke fått sina farhågor besannade. Rundradions snabba utveckling har visserligen rest problem av olika art, men ingen torde kunna bestrida, att den har blivit en positivt arbetande och i hög grad samhällsgagnande kulturfaktor, vars insatser kräva respekt.

Per Albin Hansson hade då detta skrevs varit statsminister i två år. Han hade vunnit andrakammarvalet 1932 och bildat en minoritetsregering. Landet var då i djup ekonomisk kris, arbetslösheten hög och de sociala problemen stora. Det fanns svåra motsättningar på snart sagt alla områden: på arbetsmarknaden, inom ekonomin och på det sociala fältet. Fem personer hade dödats av militär vid de s k Ådalskravallerna 1931 och Kreugerkraschen i mars 1932 hade visat på instabiliteten inom den finansiella sektorn.

År 1935 firade inte bara Radiotjänst sitt tioårsjubileum utan en betydligt äldre institution – riksdagen – celebrerade sin 500-åriga tillvaro. Festligheterna i Arboga och Stockholm i maj 1935 återgavs i direktsändning i radion. Ordet ”samförstånd” återkom ofta i de olika talen. Representanter för utländska parlament och landets samtliga kommuner samlades på stadion i Stockholm och hörde de vackra orden om ett enigt folk samt om folkförsamlingens långa och ärofulla historia. Konflikterna verkade bortblåsta.

Det är mot denna bakgrund man skall se Per Albins uttalande vid tioårsjubileet. Han slutade med följande ord:

> Rundradion har i Sverige blivit en hela folkets angelägenhet. Statsmakterna har därför all anledning att, oavsett rundradions organisation, följa dess utveckling med välvillig uppmärksamhet. I ett land som vårt, med gles befolkning och långa avstånd, har rundradion, vars röst når alla medborgare, utan tvivel en alldeles särskild uppgift som förmedlande och sammanhållande kraft.

Det var ingen tillfällighet att Per Albin i sitt enkätsvar talade om radions organisation. Vid årsskiftet 1934–35 avlämnade den första rundradioutredningen sitt betänkande med förslag om ett förstatligande av aktiebolaget Radiotjänst. Statsministern visste således att det fanns önskemål om organisationsförändringar men han ville inte ännu ta ställning.

Översten i Umeå liksom de övriga medlemmarna i radioklubben hoppades att de skulle få lämna regelbundna bidrag till riksprogrammet. von der Lancken var säkerligen representativ för många ute i landet. De såg radion som en del av det moderna nationsbygget och då hade ”landsorten” en given plats.

Även om ett antal stationer både producerade lokala program och lämnade bidrag till riksprogrammet blev det inte som man hade tänkt sig vare sig i Umeå eller i andra städer. Den lokala verksamheten minskade från 1932 till 1938 med två tredjedelar. Sammanlagt sändes 1938 endast 112 timmar lokalt i hela landet. Radioombuden och lokala radiokommittéer fick inte alls den betydelse man trott på 1920-talet.

Radion blev mer och mer centralistisk trots att det redan från början av 1920-talet utvecklats en kompetens ute i landet ifråga om program och teknik. Från centralt håll betonade man också nödvändigheten av medverkan från stationerna utanför Stockholm. Vi klarar inte verksamheten utan deras hjälp, sade riksprogramchefen Julius Rabe vid ett tillfälle. Ändå blev Stockholm den helt dominerande sändaren. Dialekter borde inte förekomma i riksprogrammen mer än som komiska eller exotiska inslag. Personalstyrkan byggdes ut i Stockholm men endast i liten utsträckning i övriga städer. Radiotjänst blev synonymt med Kungsgatan 8.

Det finns många förklaringar till denna utveckling mot ökad centralism. De kan sökas hos personer och i förhållanden inom företaget. Ledning och anställda i Stockholm ansåg sig bättre än andra förstå vad som var den rätta inriktningen. De var yrkesmän medan flertalet ute på stationerna var amatörer. Men ändå är det troligen en annan faktor som var mera avgörande för utvecklingen.

Under 1930-talet skedde stora förändringar i det svenska samhället. Genom krisuppgörelsen mellan socialdemokratin och bondeförbundet våren 1933 hade en period med politisk stabilitet inletts. Det s k folkhemsbygget började och det innehöll en rad ingredienser där ökad jämlikhet och social trygghet var hörnstenar. Förvandlingen av det svenska samhället skulle ske genom centrala beslut och bekostas med skattemedel som fördelades av regering och riksdag.

Ämbetsverk och departement fick nya uppgifter. Sverige hade visserligen gamla traditioner med en relativt stark centralmakt men denna hade länge balanserats av regionala och lokala församlingar. De senare försvann inte, den kommunala självstyrelsen var fortfarande stark, men i allt högre utsträckning bestämdes förvandlingen av samhället från centralt håll. I denna tidsanda utvecklades Radiotjänst; radioklubbarna upphörde och makthavarna i Stockholm på Kungsgatan 8 fick ökad styrka.

Medvetet eller omedvetet motarbetades de provinsiella inslagen. Vid olika sammankomster mellan de regionala och centrala ra-

dioföreträdarna vädrade de förra sitt missnöje med den behandling de fick utstå. Men ledningen för Radiotjänst var i takt med tiden då den avfärdade de regionala kraven. De lokala och regionala representanterna kunde inte räkna med någon större förståelse.

Sverige följde en internationell trend. Spanien var det enda land i Europa som utvecklade en decentraliserad radiomodell. I Norge gjordes tappra försök att motverka en centralistisk lösning men man var av olika skäl – distributionstekniska och programmässiga – tvungen att acceptera samma lösning som i Danmark och Sverige.

Stockholms dominans minskade inte då Carl Anders Dymling blev både radiochef och riksprogramchef 1936 trots att han hade sina rötter i Göteborg där han hade varit programchef. Han var en mycket dynamisk person och tog en rad nya initiativ som skulle förnya radion men också göra den ännu mer centraliserad.

Ökande utbud

Programutbudet i Sverige var efter Radiotjänsts start mycket begränsat men skulle öka efter hand.

En undersökning baserad på programtablåerna i tidningarna Radiolyssnaren och Röster i Radio visar att programverksamheten växte kontinuerligt. Analyserna är utförda vart femte år höst respektive vår och anger hur sändningstiden förändrades i antal timmar under två sändningsveckor: *127* (1925), *231* (1930) *278* (1935) och *276* (1940). Under de första tio åren fördubblades således sändningstiden. Ökningen fortsatte fram till kriget men avstannade då av såväl ekonomiska, tekniska som politiska skäl.

Programmen från Radiotjänst tilltalade en stor publik. Lyssnarna strömmade till och betalade villigt licensen. Ser man på innehållet var det inte ett publiksmickrande utbud som bjöds.

Radiotjänst analyserade 1929 programinnehållet och fann att utbudet dominerades av musik – mer än en tredjedel bestod av det som idag benämns seriös musik men som då ofta kallades underhållningsmusik. Drygt 10 procent av det totala utbudet var ”lätt” musik – dansmusik, gammaldans, kabaré och operett. Till detta kom grammofonmusiken som redovisades separat med nära 10 procent av det totala utbudet. Föredrag och ”pedagogiska kurser” upptog drygt 17 procent och vad som kallades ”dagsnytt” drygt 13 procent.

Över åren varierade programutbudet mycket lite. De dominerande kategorierna efter ”musik” var kultur (i form av främst teater och uppläsningar) 10 procent, religion 7 procent och lika mycket väder, meddelanden m m.

Det är förstås svårt att i efterhand bedöma kvaliteten på programmen och ännu besvärligare att ange alternativen. Mycket få av programmen finns bevarade. Man kan fråga hur det hade blivit om det kommersiella konsortiet hade fått makten istället för public

År 1929 började Radiotjänst att sända morgongymnastik med dåvarande kaptenen Bertil Uggla som ledare. Det var militärt inspirerade övningar som regelmässigt slutade med en marsch och en uppmaning till lyssnarna att öppna fönstren och andas in den friska luften. Bilden är från 1930.

FOTO: SVT BILD

serviceföretaget som dominerades av dagspressen och telegrafstyrelsen. Det är troligt att det hade blivit mer dragspel och nyheter och att man hade varit mer generös med sändningstiden.

Jämför man det svenska radioutbudet med det i de övriga nordiska länderna är likheterna påfallande. I alla länderna ägde en centralisering av utbudet rum och detta dominerades av musik och föredrag. I Norge förekom som regel två längre föredrag per kväll. Man hade att kämpa med speciella problem som kampen om språket och en geografi som försvårade och fördyrade distributionen.

Likheterna mellan länderna i Norden dominerade. Detta underlättade ett relativt omfattande programutbyte och gemensamma radiokvällar. De olika huvudstäderna presenterades således i program som gick ut över hela Norden. De dominerades av klassisk musik och teater, högstämda uppläsningar, nationalsånger samt tal av representanter för respektive regeringar och stadsfullmäktige. Programmen gav en bild av fyra officiösa bolag.

Radioledningarna och radiomedarbetarna i respektive länder utvecklade formella och informella kontakter. Under 1930-talet hölls ett antal chefskonferenser med deltagande från de fyra länderna. Man kom bl a överens om gemensamma musikveckor och utbyte av radiopjäser. De olika radioföretagen hade alla en knapp

ekonomi varför tillskott i programverksamheten av nordiska program var välkomna. 1938 tog Radiotjänst emot 49 program från Norsk rikskringkasting (NRK) och sände 34 till NRK i utbyte.

De politiska konsekvenserna av det nordiska programutbytet är i efterhand svåra att bedöma. Men det hade självklart en betydelse att ledande politikers röster blev kända i grannländerna. Statsöverhuvudena framträdde också vid högtidliga tillfällen. Även mer vardagliga reportageresor som t ex den Sven Jerring gjorde i Finland bör ha spelat en roll i förståelsen för grannländerna.

Nyheter från TT

TT:s chef Gustaf Reuterswärd var övertygad om att radion skulle utvecklas mycket snabbt och han var rädd för konkurrens från radion framför allt på nyhetsområdet. I det första koncessionsavtalet hette det att rundradioprogrammen ej fick innehålla andra dagsnyheter ”än sådana som tillhandahållas genom Tidningarnas Telegrambyrå aktiebolag eller annat av telegrafstyrelsen och bolaget godkänt organ”. TT skulle i början sända 15 minuters nyheter varje kväll mellan 19.00 och 22.00. De första åren förekom endast en nyhetssändning och den förlades till efter 21.00. År 1931 infördes dock två nyhetskommunikéer – 19.20 och 21.50 – på ca tio minuter vardera och från 1935 en tredje nyhetssändning vid lunchtid.

Arrangemanget kan verka märkligt. Genom åren har TT:s dominans också utsatts för hård kritik från radiotjänsts sida. Överenskommelsen mellan Radiotjänst och TT har kallats för ”ett slavkontrakt”. ”Världens snabbaste nyhetsmedium skulle förbjudas vara det.” Det råder inte någon tvekan om att pressen som hade en betydande politisk makt på detta sätt försökte begränsa de skadeverkningar som det nya mediet väntades medföra. Flertalet redaktörer och tidningsägare var politiskt verksamma lokalt, regionalt eller på riksplanet och hade således stora möjligheter att påverka statsmaktens inställning till det nya mediet.

Men man kan inte heller bortse från att TT på kort tid skapade sig ett gott rykte bland lyssnarna. Nyhetsverksamheten byggde på material som tidningarna levererade till TT, vad byråns egna medarbetare skrev samt på telegram från de stora internationella nyhetsbyråerna. Den begränsade samtida diskussionen om TT:s ställning behöver inte bara bero på att debatten stryptes av tidningsägarna utan också på att både makthavare och lyssnare fann systemet praktiskt och billigt. Carl Anders Dymling konstaterade i en i övrigt relativt kritisk återblick från 1950 att TT skötte nyhetsförmedlingen ”med den äran”.

TT var mycket påpassat under de första åren. Händelser som Ådalskravallerna, bombningen av den svenska Abessinienambulansen och spanska inbördeskriget ställde nyhetsförmedlarna på

Begravningen i Ådalen – inte i radio

Onsdagen den 13 maj 1931 anordnades ett arbetarmöte på Kramfors idrottsplats. Det var arrangerat av en kommunistisk grupp – de så kallade Sillénkommunisterna – och vände sig mot att Graningeverken under pågående strejk hade tillkallat strejkbrytare för att utföra lastning och lossning i hamnen. Mötet avslutades med ett demonstrationståg vilket gick till Lunde där strejkbrytarna befann sig. Demonstranterna bröt sig igenom en polisspärr och angrep strejkbrytarna som misshandlades.

Följande dag, som var Kristi Himmelsfärdsdag, hölls ett nytt möte som även detta utmynnade i ett demonstrationståg mot Lunde. Stämningen var laddad eftersom militär rekvirerats från Sollefteå då polisen inte ansågs kunna klara situationen. Militären öppnade eld mot demonstrationståget; fem personer dödades och fem skadades. Händelsen väckte en enorm uppståndelse över hela landet och en rad demonstrationer förekom både från kommunister och socialdemokrater.

Vid begravningen i Ådalen den 21 maj 1931 följde uniformerade Röd Frontare kistorna till graven. FOTO: AB TEXT & BILDER/SVT BILD

Torsdagen den 21 maj ägde en profan begravningshögtid rum i Hagfors Folkets park med deltagande av bl a Hinke Berggren och f d statsministern Rickard Sandler. Fackföreningarna i Ådalen framförde tidigt en önskan till Radiotjänst om ”radiering” av högtidligheten.

Radiochefen Gustaf Reuterswärd fann frågan vara av sådan vikt att han beslutade att låta styrelsen avgöra. Fem ledamöter – inklusive Reuterswärd – befann sig på en studieresa till Berlin och dessa sände efter överläggningar ett telegram till radioteaterchefen Carl Anders Dymling som vikarierade som radiochef. Det konstaterades att frågan var så politiskt ömtålig att den borde underställas regeringen. Dymling uppmanades att omedelbart uppsöka statsministern (C G Ekman) eller i andra hand socialministern (Sam Larsson). Radion borde enligt de fem styrelseledamöterna rätta sig efter regeringens åsikt.

Det blev inte någon radiosändning. Vid nästa möte med Radiotjänsts styrelse redogjordes för hanteringen av frågan men det framgår inte vem Dymling talat med. I styrelsen förekom inte några invändningar.

I Ådalen var man mindre nöjd. Tre fackföreningar skrev till Radiotjänst och protesterade mot beslutet ”att utan någon som helst motivering avslå begäran om radiering av begravningshögtidligheterna i Kramfors”. I brevet hette det också:

> Vi har haft den uppfattningen att radion skulle vara en människornas tjänare och opartiskt kunna tjäna alla riktningar och intressen. Vi fordra en omedelbar förklaring från Radiotjänsts ledning för deras ståndpunktstagande.

Senare kom också ett protestbrev från Västerås fackliga samorganisation men även detta lades till handlingarna utan att besvaras. Styrelsen ansåg att det var helt i sin ordning att Radiotjänst i en politiskt känslig fråga överlät beslutanderätten på regeringen.

hårda prov. Nyheterna sändes från TT:s huvudkontor på Klara Västra Kyrkogata 12 där två medarbetare var avdelade för nyhetsuppläsning. Dessa fick kombinera radioverksamheten med annat arbete på TT. Först 1937 blev radionyheterna en särskild redaktion inom TT med Gunnar Dahlgren som chef.

TT fick 100 000 kronor i ersättning för nyhetsverksamheten 1932. Detta ansågs i en riksdagsmotion från 1933 inte ”stå i rimlig proportion till nyheternas värde”. Men Radiotjänsts styrelse förklarade att avgiften till TT var 10 procent av nyhetsföretagets budget och att det vore oklokt av Radiotjänst att starta egen nyhetstjänst. Styrelsen ansåg också att ersättningen var ”fullt försvarlig”, alternativen hade blivit dyrare.

Radioutredningen konstaterade 1935 att det skulle bli både dyrt och onödigt för Radiotjänst att försöka ta upp konkurrensen med TT. Men den ansåg ändå att det fanns viss berättigad kritik mot den existerande ordningen. Utsändningarna var för få och inte tillräckligt anpassade till radions krav. Utredningens majoritet ville därför att Radiotjänst på samma sätt som tidningarna skulle få ta del av hela TT-materialet och sedan bearbeta detta. Man borde också ha en middagssändning, dvs en kommuniké omkring klockan tolv vilket också infördes 1935.

Utredningen vann dock inte gehör för sin ståndpunkt. Departementschefen tog inte ens upp TT-frågan till diskussion i propositionen. TT fick behålla sin ställning med ett faktiskt monopol på nyheter i radio. Den omständigheten att TT:s radioredaktion fick en fastare struktur med egen chef 1937 kan troligen ses som en följd av diskussionerna inom och i samband med radioutredningen.

I den samtida diskussionen kring TT påstods det ibland att TT prioriterade tidningarna och höll på nyheterna till dess dessa publicerat dem. En särskild undersökning gjord av radioutredningen kunde dock vederlägga detta. Radionyheterna var enligt denna i tre av fyra fall före tidningarna. Detta berodde till stor del på att radiosändningarna kom sent och inga eftermiddagstidningar kunde ta in nyheter som kom efter klockan tre. Det som hände efter tre blev därför först känt genom TT:s nyheter. Men det var naturligtvis kort och endast i rubrikform.

I ett internationellt perspektiv var banden mellan den nationella nyhetsbyrån och radiobolaget hårdare knutna i Sverige än i flertalet andra länder. Men också utomlands ansågs det naturligt att radion och nyhetsbyrån samarbetade på olika sätt – antingen genom egna sändningar eller med särskilda leveranser. Nyhetsbyråerna hade också avtal med sina länders respektive utrikesdepartement vilka innebar vissa fördelar men också att nyhetsbyrån lovade att ta hänsyn till departementets önskemål. Sådant avtal fanns också mellan UD och TT.

Dagens Eko – ett kommenterande nyhetsmagasin

Nyheter i radio var inte bara nyheter från TT – ens under de första åren. Där förekom en lång rad direktsändningar från sportevenemang som Vasaloppet men också från t ex uppmärksammade begravningar. Då Hjalmar Branting begravdes våren 1925 var tekniken ännu outvecklad och reportrarna Sven och Nils Jerring åkte runt med var sin bil och intervjuade olika personer längs kortegevägen. De skyndade sig därefter till studion där de skrev ner vad de sett och hört. Efter detta kunde de sända ett reportage med olika uttalanden men utan personernas röster. Vid ärkebiskop Nathan Söderbloms begravning år 1931 var radion tekniskt bättre rustad och kunde ge direkta skildringar från sorgehögtiden.

En rad olika nationella och nordiska manifestationer vidarebefordrades direkt via radion och dessa fick naturligtvis ökad betydelse genom att en stor del av befolkningen kunde lyssna på dem. Radion visade sin överlägsenhet som medium då det gällde att direkt skildra evenemang av olika slag. Vid kungliga bröllop, jubileer och begravningar kom radion att spela en så småningom självklar roll.

Efter viss tvekan från programrådets sida kunde Radiotjänst redan på 1920-talet sända reguljära krönikor i olika ämnen. Där fanns utrikeskrönikor, lagstiftningskrönikor och riksdagskrönikor. I alla dessa fanns naturligtvis nyheter men också kommentarer. Försiktigast var man med inrikespolitiken. Riksdagskrönikorna sköttes under många år av TT:s riksdagsreferent Thorvald Sachs. De var inte kommenterande utan ett referat i TT-stil av vad som föreslagits, sagts och beslutats i riksdagen. Direktsändningar från riksdagen skulle inte förekomma förrän efter kriget.

Till radions uppgifter hörde från början också vad som senare skulle kallas en samhällsservice. Där var det mesta från relativt harmlösa ting som tidssignal, börsnyheter och till mer allvalliga saker som skjutvarningar, efterlysningar och meddelanden till fartyg.

”Nyhetsförmedlingen” vid sidan av TT:s var inte problemfri. Vid de olympiska spelen i Amsterdam 1928 ville radion ha egen bevakning men stötte på patrull. Resultatet blev att Sven Jerring tillfälligt anställdes vid TT och gjorde telefonrapporter från evenemanget. Detta gav naturligtvis anledning till irritation bland Radiotjänsts medarbetare. Men den blev inte så stor att det ledde till någon förändring i systemet.

Radiotjänst spelade en betydande men svårbedömd roll då det gällde att skapa konsensus i det välfärdssamhälle som höll på att byggas under senare delen av 1930-talet. I många sammanhang framträdde de kungliga och blev på ett annat sätt än tidigare populära och respekterade.

Gustaf V:s åttioårsdag 1937 blev en stor dag också för radion som

Den första politiska diskussionen i radio ägde rum den 12 september 1932 med styrelseordföranden Per Södermark som ordförande. Deltagare var Axel Pehrsson i Bramstorp (bf), Ture Nerman (k), Ivar Österström (frisinnad), John Bergvall (lib), Ernst Wigforss (s) och Nils Wohlin (h). Till vänster på bilden syns föredragschefen Yngve Hugo. Nerman tillhörde den s k Kilbomfalangen. Någon representant för Sillénkommunisterna fick ej delta.
FOTO: SVT BILD

började hyllningarna dagen innan med en krönika över regentens trettio år vid makten. Vid de stora hyllningar som vidtog på födelsedagen var Sven Jerring och radion centrala. Från sen natt till tidig morgon dominerades radioprogrammet av festligheterna. Nils-Olof Franzén beskriver i sin bok om Sven Jerring (1988) vad som hände från kvällen före födelsedagen och under den stora dagen:

> Kungssången sjöngs, och kungen steg ut på balkongen i strålkastarnas ljus och mottog de väldiga skarornas jubel. Följande dag dominerades radioprogrammet helt av det stora evenemanget: morgonbön i Storkyrkan, Nationalgåvans överlämnande, kungens färd från slottet till Stadshuset för att motta sångarhyllning, färd från Stadshuset till stadion, där medborgarfest väntade med konsert av 3 000 sångare ur Svenska Missionsförbundets sångarförbund. Kungen talade, det var högtidlig defilering, det var allsång.

Under början av 1930-talet diskuterades en särskild aktualitetskvart som ett komplement till TT-nyheterna. Men denna blev inte en realitet förrän Reuterswärd avgått och efterträtts av Carl Anders Dymling. Radiomedarbetaren Carl-Åke Wadsten besökte 1937 både Tyskland och England för att få idéer om hur radion kunde göra en

Radioteaterföreställning av Medea från november 1931 i regi av Olof Molander. Medverkande var fr.v. Sammy Friedman, Signe Envall, Sven Bergvall, Märta Ekström, Medeas barn, Mattias Taube, Josua Bengtsson, Hilding Rosenberg, Ivar Kåge och Maria Schildknecht.
FOTO: SVT BILD

självständig insats på nyhetsområdet. Radion i Tyskland var vid denna tid helt i Adolf Hitlers och hans propagandaminister Goebbels tjänst. Trots detta fann man det naturligt från Radiotjänsts sida att hämta inspiration från den tyska radion och ta namnet från dess aktualitetsprogram, Tagesecho. Svenska Dagens Eko började sändas den 1 oktober 1937 och följde omedelbart på TT-nyheterna.

I en programförklaring från Ekochefen, Carl-Åke Wadsten, förklarade han att programmet borde ”behandla olika dagsaktuella frågor av allmänt intresse”. Han nämnde intervjuer, korta reportage och dödsrunor. Den första Ekosändningen började med en direktintervju från Bromma flygplats med Rickard Sandler. Utrikesministern hade återkommit från ett möte med Nationernas Förbund i Genève och svarade välvilligt på reporterns artiga frågor. Inga andra journalister var närvarande varför Ekot var ensamt om att förmedla Sandlers budskap.

Radiotjänst och kulturinstitutionerna

Redan under de provsändningar som förekom innan Radiotjänst bildades förekom ett samarbete mellan olika kulturinstitutioner och de som prövade radiosändningar. Konserter och teaterföreställningar sändes ofta direkt i radion. Av den enkät som gjordes i sam-

band med Radiotjänsts tioåriga tillvaro framgick att många skådespelare och musiker prisade det nya mediet. De fick möjlighet att nå en helt ny publik och få nya inkomstkällor.

Både på teaterområdet och inom musiken var den stora frågan i vilken mån radion skulle nöja sig med att återutsända teaterföreställningar och konserter eller om man skulle skapa en speciell radioteater och särskilda radiokonserter. Mycket snart fanns starka förespråkare vilka betonade att radioteatern var en egen konstart.

Ledande teatermän som Olof Molander och Per Lindberg såg snart de möjligheter som hörspelet gav. Teatern och den klassiska musiken hörde till stommarna i Radiotjänsts programutbud under de första decennierna.

Vid olika evenemang och högtidligheter utnyttjades också de konstnärliga institutionerna – från regementsmusikkårerna till olika operaartister. Radiotjänst organiserade och vidarebefordrade medan institutionerna svarade för innehållet. Förhållandet var likartat i de övriga nordiska länderna och i flertalet andra europeiska länder där rundradion etablerades under mellankrigstiden.

Under 1930-talet började dock Radiotjänst att bli allt mera aktiv och ville inte bara vara förmedlare. Framför allt lade man ner ett stort arbete på att anpassa sändningarna till radions behov.

Radion och kyrkan

De kristna programmen fanns med som en viktig del av utbudet i rundradion redan på försöksstadiet. Den första radiogudstjänsten sändes från Jakobs kyrka i Stockholm på julafton år 1923. Samma dag stod Åhlén & Åkerlund för ett program med julfirande och under detta höll kyrkoherde Josef Källare en julbetraktelse.

Frågan om förhållandet mellan kyrkan och radion var känslig. För Radiotjänst var det viktigt att bli betraktad som ett seriöst företag – ett samarbete med Svenska kyrkan och olika frikyrkor var nödvändigt. Men frågan var hur fördelningen skulle ske mellan statskyrkan och frikyrkorna. Där fanns också en tvekan från en del präster och andra religiöst aktiva inför radion främst på grund av att den kunde bli en konkurrent om kyrkobesökarna.

På Radiotjänsts första sändningsdag den 1 januari 1925 radierades högmässan från Jakobs kyrka och eftermiddagsgudstjänsten från Immanuelskyrkan. Under 1920-talet hade respektive församlingar ansvaret för innehållet i sändningen. Radiotjänst valde kyrka ifråga om gudstjänsterna från Svenska kyrkan medan Frikyrkliga samarbetskommittén, som bestod av tre frikyrkosamfund, gjorde urvalet för frikyrkorna.

Världskyrkomötet i Stockholm sommaren 1925 var ett stort evenemang som gavs betydande uppmärksamhet i radio. Öppningsgudstjänsten i Storkyrkan den 19 augusti sändes direkt och den 23

augusti radierades båda gudstjänsterna från Engelbrektskyrkan.

Frågan om vem som skulle bestämma över valet av kyrkor för gudstjänster var föremål för omfattande diskussioner. Från början var det enkelt eftersom endast ett fåtal kyrkor hade tekniska förutsättningar för sändningar. Men programchefen Nils Holmberg fick redan våren 1925 önskemål från ärkebiskop Nathan Söderblom om att ett särskilt ”smakråd” skulle inrättas för de gudstjänster som sändes från Svenska kyrkan. Detta skulle kontrollera ”att samtliga gudstjänstsändningar fyllde tillbörliga religiösa, kulturella, estetiska och musikaliska fordringar”. Först önskade man kontrollorgan knutna till Radiotjänst och senare någon självständig instans som såg till inte bara att det rena ordet förkunnades utan att det gjordes på rätt sätt och med den riktiga inramningen.

Ärkebiskop Nathan Söderblom medverkade ofta i radio under Radiotjänsts första år.
FOTO: SVT BILD

Programrådet och senare Radiotjänsts styrelse var dock negativa till någon speciell instans utan ansåg – något motsägelsefullt – att uppgiften för radion enbart var att ställa tid till förfogande. Tiden för gudstjänsterna och andaktsstudenterna ”utackorderades”.

Kyrkan skulle komma att behålla en stark ställning inom radion. Varje söndag sändes två gudstjänster – en på förmiddagen och en på eftermiddagen. Från Radiotjänsts sida lyckades man trots en ofta stark kritik och hårda påtryckningar i huvudsak lösa rättviseproblemen mellan de olika kyrkorna. Statskyrkan svarade för tre av fyra högmässor i månaden medan frikyrkorna mellan sig delade på en högmässosändning. Det förekom andaktsstunder en eftermiddag i veckan (sedan 1927) och morgonandakter varje vardag (sedan 1930). Vintermånaderna 1929 upptog olika former av gudstjänster 6 procent av det totala utbudet.

Större frihet?

Den svenske radiolyssnaren var ovan vid provokationer och konfliktladdade ämnen. Särskilt försiktig var Radiotjänst med politiska ämnen. Först 1932 ägde en debatt rum i radio inför de kommande allmänna valen. Den leddes av talmannen i riksdagens andra kammare och inläggen var skrivna i förväg och kända av deltagarna. Även andra föredrag och diskussioner var manuskriptbundna och granskades av programtjänstemän innan de framfördes. Extrema politiska åsikter var självklart förbjudna.

Frågan om politik i radio behandlades av 1933 års radioutredning som uttryckte sin uppskattning av de politiska diskussionerna och menade att den partiledardebatt som förekom vid 1934 års kommunalval hade inneburit ”en kraftig stimulans för det politis-

ka intresset". Den ansåg att partierna kunde få ökat utrymme. Med parti menade den dock sådana sammanslutningar "som i riksdagen på grund av sin numerär intaga en mera betydelsefull och ansvarig ställning". Utredningen uttalade sig rentav för en begränsad direktsändning från vissa riksdagsdebatter. Radiering av riksdagsdebatter skulle ha ett alldeles särskilt värde "då folkrepresentationen i en för landet viktig angelägenhet har anledning att inåt eller utåt manifestera sin samstämmiga mening och fasta enighet".

Inte bara radions utan också tidningarnas journalistiska ideal var annorlunda under mellankrigstiden än vad de utvecklades till under efterkrigstiden. Tidningarna var partipolitiskt bundna och i den mån det förekom kritik var den oftast präglad av tidningens partifärg. Det var nästan lika ovanligt i pressen som i radion med "grävande" journalister som granskade makthavare eller som studerade sociala missförhållanden.

Till skillnad från radion hade tidningarna ledarsidor där redaktörerna kunde ta ställning på ett sätt som var helt omöjligt i radion. De flesta ledarskribenter var dock partipolitiskt aktiva och speglade sina partiers åsikter. Torgny Segerstedt och några andra hörde till undantagen då de redan vid det nazistiska maktövertagandet 1933 gisslade den nya regimen. För radion var det otänkbart att ens citera Segerstedt vid denna tid.

Dagens Eko var ett exempel på en för Sverige ny radioform. Även i övrigt märktes förändringar. En av de mest uppmärksammade var programserien *På husesyn genom Sverige*. Föredrag med grammofonintervjuer. Dessa hade – liksom många av Ekoinslagen – en teknisk förnyelse som förutsättning. Radiotjänst fick 1936 sin första "ljudbil" från vilken inspelningar kunde göras från hela landet. Detta skapade helt nya möjligheter för radioreportaget.

Serien med Lubbe Nordström på husesyn genom Sverige sändes i tio avsnitt hösten 1938. I centrum stod författaren och journalisten Lubbe Nordström. Hans uppgift var att beskriva de hygieniska förhållandena på den svenska landsbygden. Lubbe reste med inspelningsbil från norr till söder och berättade på ett drastiskt sätt vad han såg, hörde och luktade på.

Många böcker och uppsatser har senare skrivits om reportagen om "Lort-Sverige" som blev namnet på den bok som Lubbe Nordström publicerade 1939. Orsaken är naturligtvis att de väckte en större uppmärksamhet än någon reportageserie dittills i radions historia. Lubbe var drastisk och utmanande. Åtskilliga förargades både över tendensen i hans reportage och över hans uttryckssätt. Men det fanns också många som uppskattade honom.

Initiativet till reportageresan om bostadsfrågan i Sverige kom från två personer: föredragschefen Yngve Hugo, betrodd socialdemokrat och tidigare rektor för folkhögskolan i Brunnsvik, samt medicinalstyrelsens chef Axel Höijer, likaledes socialdemokrat.

Både Hugo och Höijer tillhörde välfärdsstatens tillskyndare och uppbyggare. Men det är oklart om de ville göra reportageserien till det korståg som Lubbe formade det till. Den som först fick erbjudandet att göra serien var Gustaf Nässström, konsthistoriker och kritiker på Stockholms-Tidningen. Han var Lubbe Nordströms motsats, förfinad och med rötterna i den gustavianska kulturen.

Men det blev således Lubbe Nordström och inte Nässström som genomförde projektet. Medicinalstyrelsen gjorde upp färdplanen för honom med hjälp av en enkät till 43 av landets provinsialläkare. Den hade också kontakt med ett antal präster men denna bröts snart då Lubbe fann dem ”okunniga”.

I boken *Framtidsvittnet* beskrivs Lubbes reportage ”som något i stil med forna tiders biskopsvisitationer. Det luktade katekes och husförhör när Lubbe dök upp, gärna utan förvarning, med anteckningsblock, äppelknyckarbyxor, kavaj, rock och keps, limousin och privatchaufför och tillsammans med ortens provinsialläkare.”

Lubbes språk var mustigt och oförblommerat, subjektivt och tillspetsat. I en beskrivning från Skåne berättar han vad han såg på följande sätt:

> Jag förstod först inte riktigt, vad det var. Denna stank hade nämligen samma underliga egenskap som liklukt att så att säga smyga sig fram och liksom långsamt, gradvis underminera luften. Det var inte, som till exempel biffstekos, frejdigt och rakt på sak. Vad var det sammansatt utav? Det var gödsel, solstekt och färsk, torr och lagrad, urin, människoexkrementer, sedan årtionden, kanske århundraden uringenompyrd jord, murbruk, uringenompyrt trä, det var lukt av djurkroppar, av seltyg, av människodunstningar. Det luktade häst, ko, får, svin, höns, anka, gås, människa, det luktade lite spannmål, lite gammalt mjöl, lite kli, en hel del ”melass”, alltså avfall från sockerfabrikerna, det var en lukt som på en gång var söt, fet, sur och kväljande.

I en radio som dominerades av akademiker som satte folkbildning och god underhållning i främsta rummet blev Nordströms program avvikande och chockerande. Programserien utgjorde en revolt mot det gamla samtidigt som den propagerade för den nya välfärdsstaten där det inte fanns plats för smuts och ladugårdslukt. Serien utsattes för hård kritik i pressen och blev föremål för upprörda kommentarer från både kyrkligt och politiskt håll.

Självklart blev Lortsverige-programmen också föremål för radionämndens granskning. Vid nämndens sammanträde den 3 december 1938 deltog 14 ledamöter samt radiochefen Dymling och föredragschefen Yngve Hugo.

I sitt utlåtande betonade nämnden att det var viktigt att bostadsfrågan behandlades av Radiotjänst.

Motstående sida:
Lubbe Nordström vid Skönviks sågverk i Sundsvall, sommaren 1937. De två som sitter bakom Nordström är Karl Jansson, chaufför (t.v.) och Gösta Essvik, tekniker.
FOTO: WESTRIN/SVT BILD

782

Röster om radio – medverkande har åsikter

Ett antal medverkande i radion fick också ge sin syn på det nya mediet i enkäter till jubileumsboken från 1934. Det var musiker, författare, sångare, universitetsfolk och skådespelare. Flertalet var översvallande och många gick i polemik mot dem som undervärderade radion.

• Anders de Wahl, den berömde skådespelaren, betonade att radioteatern och scenen var ”två storheter av olika art”. Han polemiserade mot dem som påstod att radioteatern inte ”skulle göra rättvisa åt den stora dramatiska repertoaren”. Det var en ”feg och grundlös beskyllning”. de Wahl tänkte på den stora anonyma publiken som inte hade tillgång till de stora städernas teatrar.

• Med skepsis hade ledaren för den första radioensemblen, violinisten Charles Barkel, betraktat radiomusiken som konstform. Hans farhågor om svårigheterna att vidarebefordra violinmusiken via radio hade också delvis besannats. Men han hade lärt sig tekniken vid solopartier då det gällde att glida närmare mikrofonen vid pianissimo och avlägsna sig vid forteställen.

• Kompositören och den fruktade recensenten Wilhelm Peterson-Berger förklarade att radion ”är en mycket sträng och skoningslös kritiker, något som vissa kapellmästare inte tyckas ana. I annat fall borde de nämligen aldrig framföra stycken, vilkas instudering man genast i första takterna hör vara otillräcklig eller aldrig ens påbörjad.”

• Konstprofessorn och museimannen Axel L Romdahl, Göteborg, trodde att han alltid hade intresserade lyssnare då han föreläste i radio eftersom de ointresserade kunde stänga av. Han beklagade att han var tvungen att tala från papper och ”inte fritt som det faller en in”.

> Av mina föredrag erinrar jag mig med särskild glädje den rad skildringar från en färd på Göta Kanal från Harstena till Marstrand, som jag fick ge sommaren 1932. Det var lustigt att tala varje kväll på en ny plats, fylld av en lycklig färdedags friska upplevelser. Jag skulle bara ha önskat, att jag också förmått ge föredragen julis doft av nyslaget hö och av blommande lindar, men befarar, att det ej kom med i det i hast färdigställda manuskriptet.

Romdahl var lika entusiastisk som de Wahl men han såg begränsningarna hos mediet. Eller var det en liten form av koketteri då han beklagade sig?

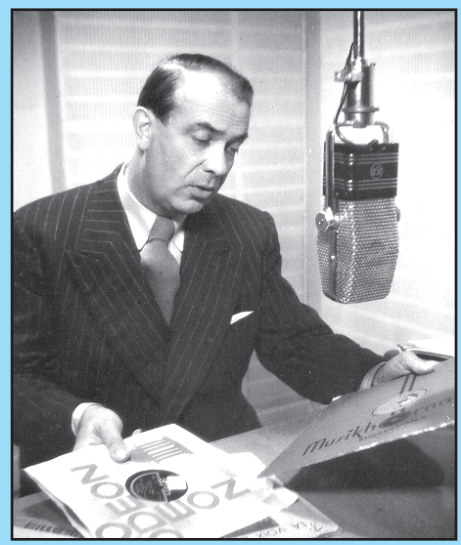

Karl Gerhard försvarade sina favoritskivor i radion den 9 oktober 1944.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/SVT BILD

• Karl Gerhard slutligen var en av många som betonade hur svårt det var att underhålla i radion. ”Ironi och satir, som stundom kunna utövas med ett visst hälsosamt resultat, bli i radio svårhanterliga element.” Men i stort ansåg Karl Gerhard att radion var ett utmärkt medium. Det sorgliga var att en allt för liten del av licensmedlen gick till programkassorna.

> Man frågar sig med en stilla förvåning, om den mjölkningsprocedur, för vilken radion tycks vara föremål, är ett uttryck för uppskattningen av en nationell andlig tillgång.

> Att en sådan skildring måste arbeta med starka färger är ock förståeligt. Det är ock hälsosamt att förefintliga missförhållanden blottas.
>
> Föredragshållaren har dock enligt Nämndens mening föredragstekniskt förtjänstfullt och synnerligen medryckande fullföljt sin uppgift, vilket bl a betygats genom det ovanligt stora och allmänna intresse, varmed denna serie överallt i landet omfattats. Nämnden kan dock icke undgå att finna att framställningen i olika avseenden burit en prägel av ensidighet och överdriven generalisering.

Radionämnden vände sig mot att landskap och grupper ställdes mot varandra men slutade med att konstatera att den kritik som riktats mot programmen syntes ”ogrundad eller överdriven och icke sällan dikterad av ovidkommande prestigesynpunkter”. Nämnden friade således programserien.

Carl Anders Dymling berör Lubbe Nordströms program i en uppsats om propaganda i Radiotjänsts årsbok från 1941. Han konstaterade att radion ofta beskylldes för att vara ”tråkig, opersonlig och färglös” men han påminde om att detta hindrade inte radion från att sända Lubbes serie som ”på sin tid gåvo anledning till ett landsomfattande rabalder, det största hittills i den svenska radions historia”.

Lubbe Nordström utmanade torpare och godsägare, präster och mer eller mindre konservativa debattörer. Men det avgörande var att han i övrigt gick i vindriktningen, överensstämde med tidsandan. Bakom honom stod ledningen för Radiotjänst, Medicinalstyrelsen och det socialdemokratiska etablissemang som hade växt fram under 1930-talet.

Nordström kan kallas en undersökande reporter. Han grävde i smutsen. Men han gjorde det på uppdrag av dem som hade den politiska makten i landet.

Det är svårt att säga om Nordströms program kan tas som belägg för ökad frihet i etern. Det är en bedömningsfråga och beror på vilket perspektiv som anläggs. Nordström kan ses som en apostel för en ny och bättre tid men han visade också att radion i Sverige inte alltid behövde stå för konsensus. Men självklart är också att han vidgade horisonten för vad som var tillåtet i programverksamheten. Han använde ett språk som inte tidigare hade hörts i Radiotjänsts program.

En god början?

Hur skall radioverksamheten i Sverige under de första 14 åren bedömas? Carl Anders Dymling kallar sitt bidrag i jubileumsboken från 1949 för Under knapphetens stjärna.

I enkäten inför Radiotjänsts tioårsjubileum fick också lyssnarna uttala sig

• Läroverksadjunkten fil dr Jean Berglund i Sundsvall förklarade att hans dominerande synpunkt på radion var att den ”kunde stärka gemensamhetskänslan” i det glest befolkade landet.

• En gränsuppsyningsman från Kuivakangas, Erik Lund, hade liknande synpunkter: ”Med lätthet kan först och sist konstateras, hurusom radion fört denna landsända från dess isolering på skilda områden...”

• Från Tandsbyn i Jämtland berättade författaren Per Nilsson-Tannér hur han sett radioantenner vaja över ”svankryggiga timmerkojor” och hur han suttit bland unga timmerhuggare ”kring solkiga bord i kojorna, medan rösten i högtalaren berättat om antikens kultur eller sökt göra främmande språk begripliga för enkelt, olärt folk”.

• Källarmästaren Oscar Knaust, Sundsvall, menade att radion troligen hade haft en direkt påverkan på att ”publikkulturen” förbättrats på hans hotell de senaste tio åren. Musiksmaken hade höjts väsentligt.

• Fru Elin Nordin från Uppsala frågade om inte husmödrarna kunde få en egen halvtimma. Programmen låg ofta över de hemarbetandes nivå och av ”praktiska kvarten” fick de föga glädje. Husmodersföredragen ”smaka vanligen teori eller societet”. Istället ville Elin Nordin ha en personlig halvtimma där kvinnor kunde samtala om gemensamma angelägenheter.

• Kontraktsprosten J E Eklund i Kiruna var i stort sett nöjd med riksprogrammen men han började med att uttrycka sitt stora missnöje med hur radion använde ”sabbaten”. ”Jag har sällan slitit så ont som för något år sedan, när en högtalare slängde ut fransk lektion på gatorna på söndagsmiddagen, för att inte tala om hur jag sista terminen uppbyggdes med gödselvård, innan jag gick till kyrkan.”

• I ett diskussionsprotokoll från Birkagårdens hem för arbetslösa ungdomar förekom åtskilliga problem som skulle återkomma i debatten kring etermedierna i Sverige genom åren.

Dragspel eller symfoniorkester? Svenskt eller utländskt? Norrländskt eller skånskt? Studier eller underhållning? En eller två kanaler?

Kring alla dessa centrala frågor fanns skilda åsikter och det var uppenbart att radion var ett av de stora diskussionsämnena bland ungdomarna. Engagemanget kring radiofrågorna var lika äkta 1934 som när motsvarande åldersgrupp diskuterade IT 1997.

• Rektorn vid Kooperativa Förbundets Korrespondensskola, Ragnar Lund, var en avvikande röst. Han talade visserligen om radions uppgifter i folkbildningsarbetet och han önskade att den skulle göra ännu mera för detta. Men han gick till frontalangrepp då det gällde statens förhållande till radion.

Lund konstaterade att staten för andra kulturinstitutioner gjorde uppoffringar men för etermediet var det annorlunda: ”Radion tenderar att bli en mjölkko, som skall ha till uppgift att fylla ut hålen i statsbudgeten.” Den omständigheten att alla licensmedel inte går till radions verksamhet, ansåg han var skandalöst. Tre kronor av licens-tian går till staten utan att lyssnarna får någon glädje av dem. Radion skall vara en kulturinstitution och inte något affärsdrivande verk, enligt Lund.

> Egentligen var det ekonomiska problemet vårt största problem. Vi levde ständigt under knapphetens stjärna – vilket i och för sig kan befordra goda seder – men då sparsamheten blir en effektiv broms på initiativ och expansionsvilja, har man nått den punkt, där snålheten bedrar visheten.

En annan radioman talar i sina radiominnen om en kulturskandal och en forskare anser att radion hade kunnat utvecklas bättre både ifråga om distribution och innehåll om den inte hållits i så ”strama tyglar”. Det har således förekommit både en samtida och en sentida kritik mot den snåla behandlingen av programverksamheten. Skurken har som regel varit Seth Ljungqvist men också Gustaf Reuterswärd har beskrivits som för lite pådrivande – bunden som han var av pressintressen.

Men kritiken har inte bara rört ekonomin. Många har varit missbelåtna med TT:s monopol medan andra kritiserade centraliseringen till Stockholm och den korta sändningstiden. En ofta diskuterad fråga var sändningskvaliteten och utbyggnaden av sändarnätet. Det fanns också de som hade mer eller mindre negativa synpunkter på programmen. Den klassiska musiken som hade en prioriterad ställning var inte alls lika populär som dragspelsmusiken vilken förekom mera sparsamt.

Radiotjänsts förste chef var militär och hade tillåtits dela på uppgiften genom att samtidigt vara chef för Tidningarnas Telegrambyrå. Gustaf Reuterswärd samarbetade dessutom nära med den sparsamme Seth Ljungqvist, chefen för telegrafstyrelsens radiobyrå som hade ansvaret för ekonomin. De hade andra egenintressen än Radiotjänsts men förmådde ändå att hävda det nya etermedieföretagets integritet.

Frågan kan ställas om inte radion i Sverige fick en mycket god start. Trots begränsad sändningstid och bristande självständighet vad gäller nyheter samt trots ett stort beroende av telegrafstyrelsen och av TT fick Radiotjänst en stark ställning bland lyssnarna. Detta förnekades inte heller av kritiker som Ruben Wagnsson.

Det är självklart svårt att avgöra om ett monopolföretag som Radiotjänst var välskött eller inte. Radiomediet i sig var mycket populärt och lyssnarna var inte bortskämda. Många lyssnade visserligen på utlandet men ingen annan än Radiotjänst sände program på svenska – några jämförelser är svåra att göra.

Men det anmärkningsvärda är ändå hur lite det stormade kring radion och dess program och vilken harmoni som fanns mellan radion och lyssnarna. Detta innebär naturligtvis inte att radion inte var påpassad och kritiserad. Dess arkiv rymmer tusentals negativa lyssnarbrev från denna tid. Åtskilliga klagade på enskilda program men också på den totala sammansättningen.

Serien om Lort-Sverige visade också vilken kraft som fanns

inom radion. Trots ett utrikespolitiskt spänt läge blev Lubbe Nordströms ”föredrag” de stora debattämnena under 1938. Någon annan stor konflikt kring radion förekom i övrigt inte under de första åren.

Naturligtvis kan det hävdas att den programpolitik som AB Radiotjänst följde trots allt var föga utmanande. Debatterna var liksom föredragen manuskriptbundna – endast i samband med valen förekom partipolitiska diskussioner. Program med bildning och kultur sattes i centrum.

I och med Dymlings tillträde som radiochef 1936 vitaliserades verksamheten på en rad områden. Förtjänsten av detta är delvis Dymlings men till bilden hör också att han kunde överta en stab av medarbetare som vunnit starkt förtroende och visat prov på professionalism. Trots beroendet av staten och trots de knappa resurserna ökade antalet licenser så att Sverige 1939 blev ett av de licenstätaste länderna i Europa. Två orsaker kan förklara det goda utfallet.

Det ena var att det fanns en lyhördhet från radioledningens sida. Det anordnades en stor lyssnarundersökning redan 1928 och det förekom lyssnarkonferenser regelbundet runt om i landet.

Det andra var programkvaliteten. Även om utbudet innehöll många seriösa och s k folkbildande inslag förekom också en folklighet. Många vittnade om att radion var ett effektivt botemedel mot ”tråkigheten på landsbygden” vilken var mycket omdebatterad. Det är lätt att bli anakronistisk i bedömningen av programmen.

Radiotjänst fick från början ett stort antal mycket populära personligheter. Främst fanns där Sven Jerring med sin förmåga att skapa närvarokänsla och stämning antingen det rörde sig om sportevenemang, kungliga bröllop eller framstående personligheters begravningar. Men där fanns en hel stab inom och utanför radion från föredragshållare till revyskådespelare, från företrädare för klassisk musik till schlagersångare som blev folkkära över hela landet och i olika samhällsgrupper.

1939–1945

Neutral radio

Den 9 april 1940 tog ledaren för Nasjonal Samling, Vidkun Quisling, makten i Norge. En viktig del i det tyska maktövertagandet var resultatet av att den norska radion kunde utnyttjas av dem som stödde ockupationsmakten. Den statskupp som Quisling genomförde på eftermiddagen den 9 april ägde rum i en radiostudio där den nya ordningen förkunnades för det norska folket.

Radion intog en central roll under den tyska ockupationens första dag i Norge. Den grupp som enligt de tyska planerna skulle ha tagit över radion på morgonen den 9 april hade omkommit då pansarkryssaren Blücher sänktes i Oslofjorden. Radion var således ”fri” men på Rikskringkastingen i Oslo rådde förvirring och de flyende demokratiska institutionerna – regering och storting – gav lika lite som ockupationsmakten några anvisningar till radiofolket. Qvisling kunde agera utan att någon ingrep. Vid två tillfällen på kvällen den 9 april förklarade han i radion att han bildat regering och att han själv skulle bekläda posterna som statsminister och utrikesminister.

Det norska exemplet är ett av många som visar hur radion ofta spelar en huvudroll i orostider. Redan under mellankrigstiden hade statskupper eller försök till sådana utspelats med radion som en avgörande faktor – bl a i Spanien och Österrike. Efter andra världskriget har vi sett många fall då radio och TV stått i centrum vid strider om makten. Inget annat medium har kunnat tävla med etermedierna i att så snabbt, effektivt och (många gånger) auktoritativt nå en stor allmänhet samtidigt.

Men det fanns också radiosändningar som hade en positiv betydelse. BBC blev en viktig informationskälla även för många utanför England. I Sverige hade dess sändningar många lyssnare men BBC tjänade också som förebild för radionyheterna. I de ockuperade länderna förbjöd tyskarna innehav av radiomottagare med vilka man kunde ta emot utländska stationer. Framför allt ansågs BBC:s sändningar vara en fara.

Bristen på planering vid andra världskrigets början i Norge var märklig eftersom man tidigare på nära håll hade kunnat se exempel

RÖSTER i RADIO

Hemvärnsmän
Krigsspel — Tisdag

Radiotjänsts Programtidning
Nr 15 — 12 — 18 april — 25 öre

på radions betydelse. I Finland hade den kris som ledde till vinterkrigets utbrott den 30 november 1939 inneburit att en rad åtgärder vidtagits vad gäller radion och informationen till medborgarna. Planer gjordes upp, nya sändarstationer installerades, in i detalj diskuterade myndigheterna hur de skulle bete sig vid ett eventuellt krigsutbrott. Radion fick också en stor betydelse under vinterkriget – den svetsade samman folket.

Sverige blev inte indraget i världskriget. Men självklart ställdes den svenska radion inför ett antal svåra prov under den period som kommit att kallas beredskapsåren. Vid krigsslutet 1945 hade nära två miljoner hushåll radiolicens. Enligt en omfattande lyssnarundersökning från 1943 hörde nära 80 procent av dem som hade radiolicens på nyhetssändningen 19.00. Det var dessutom mycket vanligt att personer som inte hade egen radiomottagare lyssnade hos grannar. Radion blev avgörande för den allmänna nyhetsförmedlingen men också för speciella meddelanden, t ex om ransoneringar, luftskyddsövningar och minvarningar.

Den hållning som radion intog under finska vinterkriget diskuterades redan av samtiden. Författaren Sten Selander anklagade i Svenska Dagbladet Radiotjänst för att agera som tjuren Ferdinand under korkeken. Den satt stilla medan de andra tjurarna slogs på fältet. Radiochefen Carl Anders Dymling svarade med att radions uppgift inte var att agera matador.

Neutralitetspolitik enligt svensk modell

Efter det tyska anfallet mot Polen förklarade sig Sverige neutralt. Statsminister Per Albin Hansson höll vid krigsutbrottet ett av 1900-talets mest citerade tal. Han förklarade att den svenska beredskapen var god och att Sverige skulle sträva efter att hålla sig utanför stridigheterna.

För den koalitionsregering som bildades i början av december stod tre mål i centrum. Det första och viktigaste var att söka hålla Sverige utanför kriget, det andra att klara livsmedelsförsörjningen och det tredje att stärka försvaret.

Krigsrisken för Sverige var inte akut vid krigsutbrottet den 1 september 1939 men ökade då Sovjetunionen i oktober 1939 inledde underhandlingar med Finland och ställde krav på landområden. Från finsk sida fanns stora förhoppningar om svensk hjälp. Starka krafter i Sverige arbetade också för en uppslutning på Finlands sida mot Sovjetunionen. De hyllningar som kom den finske presidenten till del vid det nordiska statschefsmötet i oktober visade också på betydande sympatier för det hotade grannlandet. Utrikesminister Rickard Sandler (s) tillhörde dem som hoppades att den svenska regeringen skulle agera så att Sovjetunionen åtminstone inte fick kontroll över de åländska öarna.

Motstående sida:
Omslaget till Röster i Radio nr 15, 12 april 1942.

Men statsminister Per Albin Hansson var av annan uppfattning. Vid regeringsombildningen i december ersattes Sandler av yrkesdiplomaten Christian Günther. I regeringen ingick samtliga riksdagspartier utom kommunisterna. Dessa hade utsatts för inre stridigheter under 1930-talet och var 1939 riksdagens minsta parti med fem personer i andra kammaren och inte någon i första.

En viktig grund till den svenska politiken och attityderna under andra världskriget lades redan under förkrigstiden. Det handlade om en nyväckt nationell identitet och om en samverkan över klass- och partigränser som inte tidigare förekommit i Sverige. Det fanns således redan före beredskapstiden en ny form av ”samhörighet” mellan medborgarna.

De konservativa hade länge haft ett slags monopol på det nationella i Sverige. Liberaler och socialdemokrater hade stått utanför denna gemenskap. Det nya politiska klimatet under 1930-talet förändrade läget. Alla riksdagspartier utom kommunisterna tog klart avstånd från totalitära regimer. Den nationella andan märktes i den politiska debatten och i pressen men också i biograffilmer där det gemensamma svenska poängterades.

Då Per Albin Hansson i sitt tal på Skansen den 27 augusti 1939 försäkrade landet och omvärlden att ”vår beredskap är god” tänkte han inte bara på det militära området. Han syftade på livsmedelssituationen men också på det politiska klimatet.

Det var typiskt att Carl Anders Dymling i en kommentar till statsministerns tal i Röster i Radio 39/1939 skrev att ”Per Albin Hansson talade till landet men landet talade också genom honom. Detta skapade samhörighet men blev på samma gång en manifestation av samhörighet.”

Landet stod enat på ett sätt som man tidigare under 1900-talet inte hade trott skulle vara möjligt. Det var ingen tillfällighet att första majdemonstrationen 1940 förvandlades till ett medborgartåg under deltagande av högern, folkpartiet och socialdemokraterna. Högerledaren Gösta Bagge höll ett flammande nationalistiskt tal som mottogs med jubel.

Till de viktiga opinionsbildarna vid denna tid hörde inte bara politikerna, författarna och redaktörerna utan också kyrkan. Biskoparna och prästerna spelade en ledande roll i samhället och de fick stort utrymme i radion. De bidrog till den nationella andan men hade också andra budskap. Ärkebiskopen Erling Eidem kommenterade det spända världsläget i radio den 26 augusti 1939.

> Den fruktansvärda olycka som vi med bävan se fram emot, såsom en möjlighet eller en sannolikhet, kanske inom helt kort blir verklighet, kanske skall driva oss att inför den levande Gudens ansikte besinna vår synd och skuld.

Ärkebiskopen tog inte ställning för eller emot någon av de stridan-

RUBRIK-ANNONSERNA i dag på sidorna 17—21.

SVENSKA DAGBLADET

Torsdagen den 19 Oktober 1939

RUBRIK-ANNONSERNA i dag på sidorna 17—21.

Kallio, Kallio — 100 000-stämmigt lösenord

EN HELA NORDENS DAG MEN FRÄMST FINLANDS

Vid fasadbelyst kronläde mottogo Nordens statschefer folkmassornas hyllning.

Allas tankar gingo österut till det land, som en gång varit en del av vårt.

Av GÖSTA ATTORPS.

"Vilka voro prinsessorna", frågade en norsk tidningsman sin granne på presslläktaren, då statschefernas och de kungliga processionen vandrat upp för mittgången. "Jag vet inte", svarade den tillfrågade, "jag såg bara på Kallio". Det var i Storkyrkan i Stockholm, en kyrka där Sct Göran kämpar mot draken.

Det var hela Nordens dag, men det var främst Finlands. Utländska tidningar hade skrivit om fredsmedling, om försök att rädda den europeiska civilisationen innan den helster i flammorna; och vi läste denna uttalanden. Men vi tänkte hela tiden på Finland och på mannen med de buskiga ögonbrynen och mustacherna, som hon som den fördomte representant. Oktobersolen gjutsmade genom det frostiga morgontäcket, när hans flygmaskin tog mark på svensk botten. De som sågo det kuppades i sina hjärtan att tockenen tid icke är förbi.

När kortegen av kungliga bilar någon timme senare för upp från Centralen, för allvarst före som en ceremonimästare. Sverige har haft fred i ett och ett kvarts seklet, och hälsten alla kungliga processioner vi att eller hört berättas om ha varit glada. Landets fader har besökt oss i våra stilla dalar eller återvänt till sin huvudstad, och blommor och fuggor — om det så varit i den gräsate november — ha haft en förg av lyckliga sommar. Ord och anekdoter, som tyckten ange att en kunglig person kan tala ungefär som vi själva, ha cirkulerat bland förfjuta undersitar; och det hela har varit patriarkaliskt och tillgivet på ett sätt som präglats av vår nationella stil. Tillgivenheten var inte mindre denna gång, och känslan av samhörighet djupare. Inga kungliga gäster kunna ha känt en sådan värme strömma emot sig som kungarna av Danmark och Norge i går. Men den lyckliga sommaren var till ända.

Vad sades det i de rum, där de nordiska statscheferna och deras främsta rådgivare förhandlade? Ingen av oss vet det. Slottet låg i sol, månarna flöga, vattnet i Strömmen blänkte. Det var en dag på hösten så stilla och lugn, som en ingen världshvirvling funnes och det aldrig mörknat över Finland. Men allas tankar gingo österut, till det land, som en gång varit en del av vårt fosterland och som i dessa dagar är oss närmare än något annat på jorden. Det står kärt på vakt, klätt i vapen, och den som hört statsminister Cajander tala, hört Eirik Hornborg och läst om hur envar i Finland, från äldringar till ungdomar, lugnt och tyst gör sin plikt, kan uppnyna veteranens ord hos Runeberg:

Än lever fädrens arda,
ännu har landet mån.

På kvällen fladdrade fanorna i ljusskenet utanför Slottet, på balkongen stodo de fyra statscheferna, sångarna sjöngo och musiken spelade. Men intet var mer värmande att höra än när mot slutet, spontant, grupperade omkring sig och rullande som åska, det stog ett rop om vilket man i sanning kan säga, att det kom ur svenska hjärtans djup: "Kallio! President Kallio!"

Kommuniké om konferensen kommer i dag.

Det nordiska statschefsbesökets pleninsammanträde tog sin början kl. 11 på onsdagsförmiddagen i den s. k. skära salongen i kung Gustafs enskilda våning på Slottet, och en halvtimme senare samlades de nordiska utrikesministrarna i utrikesdepartementet till överläggning, vilken pågick till lunch kl. 1 e. m. På eftermiddagen fortsattes konferensen mellan utrikesministrarna även av i utrikesdepartementet. Överläggningarna komma att pågå och avslutas under torsdagsförmiddagen, varefter en kommuniké utsände möjligen förlopp är att vänta.

NORDENS FYRA STATSCHEFER, fotograferade på Slottet, från vänster konung Haakon, konung Gustaf, president Kallio och konung Christian.

Allt om statschefsmötet

på sidorna 6, 7 och 8.

Statscheferna radiotala i dag.

De nordiska statscheferna tala på torsdagsmiddagen kl. 12.20 i radio. Talen hållas på Stockholms slott och sändas av svenska, danska finska och norska radiostationer.

Till vänster de tre kungarna och presidenten på Slottets allten vid hyllningarna på Lejonbacken. Till höger den biljande fanborgen framför den fasadbelysta kungaborgen.

Finska sisun starkast på Karelska näset.

Orygglig beslutsamhet hos militär och civila, säger överbefälhavaren i Öst-Finland.

Av Svenska Dagbladets utsände medarbetare EJNAR FORS BERGSTRÖM.

VIBORG, 18 okt. — Stämningen är ypperlig bland de finska trupper, som till förstärkt neutralitetsvakt korsvetsvents på Karelska näset — ja närmare gränsen man kommer desto lugnare, tryggare, beslutsammare och mera redobogen för sin uppgift är den finska soldaten. Och detsamma gäller om den civilbefolkning, som stannat kvar i vida större omfattning än man kanske i allmänhet är böjd att tro.

Om på Näset överbefälhavaren ha funnits några nervösa, så ha de i varje fall synt fullet senast vid den frivilliga evakueringen. Hir stå civila och militär hand i hand, beredda på det yttersta men hoppfulla om en bevarad fred.

Med dessa ord sammanfattar det högste kommenderande officeren i östra Finland, generalöjtnant Harald Öhquist, sina intryck av stämningarna vid ryska gränsen, när Svenska Dagbladets medarbetare på onsdagskvällen intervjuar honom i hans fredskvarter i Viborg slett, där han en i stigande grader residerat hela fjorton år. General Öhquist, som är en stattlig med starka historiska och kriggs-historiska intressen, har fått en viktig del av sin skolning i den svenska krigsskolan, sedan han tidigare fått sin grundläggande utbildning som finsk jägare i Tyskland under världskriget och som en redan under frihetskriget benärkt officer. Han härstammar dessutom från Sverige, närmare bestämt från Persnäs i Nederbleck, och han kan berätta, att hans farfars far invandrade till Finland först 1811.

I det, berömt från gatubelysningen, effektivt mörklagda Viborg, pulserar livet bakom mörkläggningsgardinerna nästan som vanligt. Men över Viborgs slotta gamla murar och verk sprider i afton månen sitt ljus, så att besökaren får en levande påminnelse om den gamla striden mellan öst och väst, i vilket slutet varit ett svensk-finskt huvudverk. Om någonstädes är här nordisk gränskryd. Det är icke för en skull som i Karelens vapen det rska svenska svärdet möter med det krumböjda orientaliska.

(Forts. sidan 9: Finsk sisu...)

Förstärkt beredskap i Nordnorge.

OSLO, 18 okt. (TT) Norsk Telegrambyrå har frågat försvarsministern om det på senaste tiden vidtagits några extra åtgärder för förstärkning av neutralitetsvakten i Nordnorge. Försvarsministern förklarade, att vissa åtgärder träffades förra veckan för att öka och stärka neutralitetsvakten i Nordnorge. Detta gäller såväl sjöförsvaret som hären.

Omslaget till Svenska Dagbladet torsdagen den 19 oktober 1939. Det nordiska statschefsmötet i Stockholm i oktober 1939 blev – som avsett – en imponerande manifestation till stöd för Finland. Den finske presidenten och de tre kungarna talade i radio men president Kallio fick inte något löfte om hjälp från de nordiska länderna inför det fruktade anfallet från Sovjetunionen.

de parterna utan gav människans ondska skulden för den annalkande katastrofen. ”Den djupaste roten till det outsägligt svåra som hotar, ligger i självviskheten bland människor och folk.”

Erling Eidem talade om synd och skuld istället för om nationell gemenskap.

Vid valet 1940 fick socialdemokraterna 53,8 procent av rösterna. Detta var en förtroendeförklaring inte enbart till statsministern utan också till regeringen som helhet. En klar majoritet av den svenska pressen stödde också den förda politiken.

Medierna i beredskap

Den svenska pressen utsattes för olika inskränkningar under kriget. En gammal paragraf i tryckfrihetsförordningen dammades av och gav därmed myndigheterna möjlighet att utan rättegång konfiskera eller ”indraga” skrifter som ”smädade främmande makt”. Det förekom också s k transportförbud vilket innebar att vissa skrifter ej fick distribueras med statliga transportmedel. Slutligen antogs – efter betydande debatter – 1941 en lag som gjorde att censur kunde tillämpas vid krig eller krigsfara.

Viktigast var dock de organ som staten inrättade och som skulle ge råd till medierna under den allvarsamma tiden. Radiochefen Dymling och styrelseledamoten Reuterswärd satt båda i den statliga informationsstyrelse som inrättats i januari 1940. De var väl medvetna om vad man ansåg från regeringens sida. Ingen av dem ansåg att radion skulle vara annat än vad som idag kan kallas ”officiös”. Radiostyrelsen beslutade i april 1940 att föredragschefen Yngve Hugo skulle få arbeta på halvtid med bibehållen lön som ordförande i Informationsstyrelsens kommitté ”för stärkande av svenska folkets intellektuella och moraliska beredskap”.

Redan samma dag som krigsutbrottet ägde rum – den 1 september 1939 – uppmanade Radiotjänsts styrelse i ett brev till olika medverkande att de skulle iaktta största ”försiktighet”. En vecka senare skrev styrelseordföranden Seth Ljungqvist att inget fick sändas i radion som kunde ”bringa rikets neutralitet eller goda förhållande till andra makter i fara”.

I högtidliga sammanhang betonades dock Radiotjänsts självständighet. Vid den jubileumskavalkad som sändes i radio nyårsafton 1939 med anledning av Radiotjänsts 15-årsjubileum höll kommunikationsminister Gustav Andersson i Rasjön (fp) ett kortare anförande:

> Den svenska radion intar i förhållande till staten en fri ställning. Den är politiskt neutral och som nyhetsförmedlare är den icke bunden vid andra förpliktelser än att vara vederhäftig och sanningsenlig. Just i dessa tider har vi anledning att vara tillfredsställ-

> da över detta faktum. Annorstädes i världen används radion till spridande av tendentiösa och vrängda framställningar.

Carl Anders Dymling konstaterade i en uppsats i jubileumsboken från 1949 att radion var infamt påpassad av tyskarna men enligt hans uppfattning avvisades ”utan vidare” de försök till påtryckningar som förekom. Ett undantag var då tyskarna i september 1940 i en not till utrikesdepartementet krävde att de svenska radiosändningarna skulle sluta 22.00 istället för 23.00. Orsaken var att de engelska bombplanen påstods använda sig av de svenska radiostationerna då de skulle orientera mot de tyska målen.

Det tyska kravet ledde till en stor aktivitet från svensk sida där flygstabschefen, Telegrafverkets generaldirektör och Radiotjänsts styrelseordförande fick yttra sig. Utrikesnämnden diskuterade frågan och den väckte olust hos en del ledamöter. Socialdemokraten Östen Undén frågade vilka krav som skulle komma i framtiden och högermannen Martin Skoglund ansåg det otrevligt att följa direktiv utifrån. Vem som egentligen fattade beslut är oklart med redan samma dag som utrikesnämnden sammanträtt fick den tyske ministern besked om att sändningarna skulle kortas till 22.15. Tyskarna hade gjort liknande hänvändelser till Ungern och Schweiz vilka båda tillmötesgått kraven. På våren 1941 kunde man dock återgå till den gamla sändningstiden.

Den hållning som radion intog under finska vinterkriget betecknade Dymling senare som ”plågsamt ambivalent”. Den ville å ena sidan förmedla de starka känslor som fanns för Finland men å andra sidan kunde man konstatera att ”propagandan för Finlands sak” försköts från ”det humanitära till det politiska planet”. Ledningen för Radiotjänst sökte kontakt med regeringen för att få anvisningar men den gav inte ”några bestämda direktiv”.

> Vi beslöt att mycket noga sovra alla inlägg och programförslag, som mer eller mindre medvetet var avsedda att driva opinionen i en bestämd riktning. Vi ansåg det fullkomligt uteslutet, att Radiotjänst skulle kunna agera på egen hand för en politik, vars avsikter och mål avvek från den ansvariga regeringens.

År 1942 publicerade Dymlings efterträdare, Yngve Hugo en bok med titeln *Man ur huse*. Hugo talade om att kriget medfört nya krigsvapen men att det också lett till något som kunde användas för att stärka ”den inre fronten”, nämligen radion. Denna kunde visserligen bli ett negativt instrument genom att den spred lögner och defaitism och på detta hade det givits många exempel. Men radion kunde också verka i det godas tjänst vilket dock inte var problemfritt för neutrala stater. Radions uppgifter var enligt Hugo svårare för dem som inte deltog i kriget än för de krigförande. För de senare var fiende och vän lätt igenkännbara.

> För den neutrala är det ofta mer invecklat. Strävar man efter att vara iskallt objektiv, så blir bägge parterna förargade. Och på samma sätt som det är utåt, är det också inåt. Radion måste vara strikt neutral, och den kan därför inte vara ett eko av den allmänna meningen. Den kan därför aldrig bli riktigt populär, ty den återger aldrig vad människorna innerst tänker och känner. Radions neutralitet blir för de flesta något sterilt och opersonligt, ty ingen människa kan ju under krig vara neutral i sitt hjärta.

Yngve Hugo visste vad han talade om. Allt sedan det sovjetiska anfallet mot Finland hade kritik förekommit mot Radiotjänst och denna hade kommit från olika håll. Liknelsen med Radiotjänst som tjuren Ferdinand hade stor slagkraft. Det intressanta är dock att Radiotjänst inte främst kritiserades för bristen på aktivitet eller klart ståndpunktstagande i den stora konflikten mellan det nazistiska Tyskland och de demokratiska staterna utan diskussionen gällde framför allt frågan om hållningen till Finland under vinterkriget.

Författaren Sten Selander tillhörde finlandsaktivisterna. Han var kritisk både mot regeringens politik och mot Radiotjänst. I ett läge då alla borde ta ställning höll radion nästan tyst och var neutral i sin nyhetsförmedling.

I Röster i Radio svarade Dymling på Selanders kritik. Han gjorde det under rubriken Tjuren Ferdinand och matadoren där han både gick in på enskilda programpunkter och hänvisade till den aktivitet som Radiotjänst visat vad gäller Finland. Radion befann sig enligt Dymling i en oerhört svår situation och hade att ta ett större ansvar än någonsin tidigare. ”Ett sådant ansvar fordrar försiktighet, vaksamhet, omsorgsfull prövning och lugn beslutsamhet. Det är inga heroiska dygder, men i kritiska situationer sakna de icke värde.”

Frågan var hur man skulle kunna hantera den ansvarsfulla rollen. Några förebilder i historien fanns inte vad gäller den allmänna programverksamheten. Utmaningar kunde vara farliga. Radion upplevde sig som fri och denna frihet kunde hotas och en ”statsradio” kunde bli alternativet.

Förmedlare av fosterländskhet

Radion under andra världskriget var främst förmedlare – av nyheter från TT – men också av officiella meddelanden och anföranden. Genom en studioinspelning som gjordes samma dag vidaresände radion inte bara Per Albins tal från Skansen utan direktsände från den urtima riksdagens högtidliga öppnande den 9 september 1939. Gustaf V höll ett mycket patriotiskt trontal.

I det dagliga arbetet sökte radion i början av kriget att upprätthålla normal ordning. Underhållningsprogrammen fanns kvar trots att en del ansåg att de borde försvinna. Däremot togs utrikes-

krönikorna bort från programtablåerna efter krigsutbrottet men vissa mycket strikta militära översikter förekom. Kommentarer till händelserna vid fronterna och inom utrikespolitiken fick lyssnarna främst genom telegram och i samband med officiella tal och uttalanden.

Ett av radions viktigaste initiativ i början av kriget var den insamling till förmån för ”neutralitetsvakten” som anordnades i slutet av 1939 under namnet Uppbåd. Den tillkom på initiativ från radiochefen Dymling och startade med ett påkostat underhållningsprogram. Under en kort period samlade man in 3 miljoner kronor. Radion visade sig vara det medium som hade förmåga att kanalisera opinionen – konkretiserad i en givmildhet som aldrig tidigare demonstrerats.

De kungliga spelade en stor roll under kriget, kanske främst genom radion. Kungahuset bestod av en lång rad personer – kungen, kronprinsen samt ett antal prinsar och prinsessor – vars röster var kända och som framträdde i olika sammanhang med maningar och förmaningar. Kronprinsessan vädjade om julklappar till de inkallade och kronprinsen höll ett engagerat tal till förmån för ett försvarslån. Alla med egen ekonomi borde enligt kronprinsen kunna köpa en försvarsobligation.

Kronprinsessan Louise talar i Dagens Eko för Fältjulklappen den 7 december 1942.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

En rad andra personer med hög position i samhället hördes också i etern. Strax före krigsutbrottet talade landshövdingen Karl Levinson i radio i egenskap av ordförande i Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap. Han manade till sparsamhet med olja och bensin. Bilförare skulle endast handla hos sina ordinarie försäljare.

Några regler för hur politiker eller andra skulle få använda radion förekom inte. Hugos dubbla roll som ordförande i en kommitté i Informationsstyrelsen och föredragschef bör ha underlättat kontakterna mellan radion och de informationsansvariga. Det är inte bekant om man gjorde upp någon strategi vad gäller t ex förhållandet mellan kungligheter och regeringen. Det är dock påtagligt att representanter för den senare förekom relativt sparsamt.

- Utrikesminister Christian Günther talade till det svenska folket på nyårsafton 1939. Han betonade vikten av neutralitet och vände sig indirekt mot finlandsaktivisterna.

- Per Albin Hanssons inlägg i remissdebatten den 17 januari 1940 förmedlades genom en studioinspelning som sändes samma dag

i Dagens Eko. Hansson och Günther var de främsta företrädarna för den avvaktande politiken i förhållande till den tilltagande finlandsaktivismen. Både nyårsaftonstalet och inlägget i remissdebatten var avsedda att besvara kritiken från aktivisterna.

- Efter ockupationen av Danmark och Norge talade först försvarsminister Per Edvin Sköld den 9 april och bemötte beskyllningar om att Sverige inte skulle ha en nationellt sinnad officerskår. Han förklarade att om det tidigare hade funnits kritik bland officerarna mot försvarspolitiken förekom inte någon sådan efter den omfattande upprustningen.
- Per Albin talade först den 12 april 1940 – tre dagar efter ockupationen. Han fördömde inte angriparna men där fanns en undertext av allvar och solidaritet. Det är typiskt för regeringsföreträdarnas tal både under vinterkriget och efter 9 april att de inte nämnde namnen på angriparna – Sovjetunionen och Tyskland.
- Radion sände direkt från medborgartåget den 1 maj 1940 med bl a tal av högerledaren Gösta Bagge tillsammans med Per Albin Hansson. I detta lanserade Bagge bilden av Sverige som en igelkott som hade taggarna ute mot alla håll. Han betonade vikten av enighet och förklarade att ett litet land som Sverige kunde orsaka stort förtret för en angripare.

Politikernas och de kungligas framträdande i olika sammanhang var säkerligen av stor betydelse – framför allt i början av kriget. Men de kunde spela en avgörande roll endast så länge deras politik hade en folklig förankring. Det senare ifrågasattes framför allt under senare delen av vinterkriget.

Hela programverksamheten genomsyrades av beredskapsandan. Den kom fram direkt och utan krumbukter i anföranden av Radiotjänsts krigskommentator major Arvid Erikssons och i ett antal program för männen i beredskap. I olika program behandlades också Sveriges historia och svenska förhållanden som syntes motiverade i ”det allvarsamma läget”. Till detta kom att rena underhållningsprogram ofta hade en moraliserande underton. Det gällde populära serier som *Familjen Björk, Optimisten och pessimisten* och *Månadens magasin*. Beredskapsandan ifrågasattes inte.

Finska vinterkriget

Sten Selander hade delvis rätt när han liknade radions uppträdande under vinterkriget vid tjuren Ferdinands. Men bilden med den vilande tjuren var inte helt riktig. Och den kan sägas ha blivit allt mer missvisande. Radions roll var inte enbart att förmedla officiella tal som förklarade den förda politiken.

Allt sedan det nordiska statschefsmötet i oktober 1939 i Stock-

holm förekom referat från manifestationer för Finland och inlägg för Finlands sak.

Den som lyssnade till radions sändning från statschefsmötet måste ha påverkats mycket starkt. Sven Jerring var reporter och han beskrev med stor känsla stämningarna alltifrån ankomsten av de tre statscheferna till kvällens hyllningar utanför det kungliga slottet. Mer än 100 000 människor ropade namnet på den finske presidenten – Kalli Kallio.

Radion var intensivt bevakad främst från tyskarnas sida. De fick ibland också hjälp från svensk sida. Zarah Leander kritiserades vid ett tillfälle i radio för sina insatser i en tysk film. Detta gav SF-chefen Olof Andersson anledning att protestera hos radiochefen. Han hade fått negativa reaktioner från tyskt håll och menade att omdömena skadade Sveriges förhållande till Tyskland. Dymling svarade dock att radion inte kunde avstå från den fria kritikrätten.

Ju längre kriget varade desto större blev öppenheten. Radiotjänst sände inte någon reporter till den finsk-ryska fronten i början av kriget men alla som lyssnade blev medvetna om de omfattande hjälpinsatserna till de finska soldaterna. Trots att Sverige inte hade något överflöd av vapen fick Finland ett stort antal flygplan, kulsprutor, gevär och stridsvagnsminor.

Sverige bistod också Finland med nyheter på finska. Eftersom flera finska radiostationer bombats sändes dagligen från TT fram till vinterkrigets slut det finska högkvarterets rapporter.

Det är uppenbart att en lång rad inslag och program var ägnade att väcka starka känslor för både svenska beredskapsmän och för Finland.

- Generalskan Margareta Cederschiöld berättade om alla som stickade åt männen på neutralitetsvakt. Hon konstaterade med stort engagemang att Sveriges kvinnor gjorde sin plikt för männen i beredskap.

- Carl-Åke Wadsten gjorde i januari 1940 en rad intervjuer med ”neutralitesvaktens män i Överkalix”. Från en av de inkallade förmedlade han en trådlös kyss på mun till hustrun. Wadsten var långtifrån den ende som var starkt känslomässig.

- Sven Jerrings reportageresa till Finland vintern 1940 är ett annat inslag i radion som måste ha haft stor betydelse. Jerring var den radiomedarbetare som hade den i särklass största trovärdigheten. I sina två program med rubriken *Ett kämpande folk* beskrev han visserligen inte livet vid fronten men där fanns en rad bilder från krigets vardag bakom fronten som var gripande och medkännande. Den finska kampandan framträdde också i en särskild Barnens brevlåda från Finland.

- Trots att Sovjetunionen i januari protesterade mot den svenska

finlandshjälpen ökade denna och fick dessutom många avspeglingar i radio. Det skedde – förutom genom återutsändningen av trontalet och statsministerns anförande i remissdebatten – genom Disa Wästbergs anförande vid ett opinionsmöte för Finland den 12 februari. Disa Wästberg var riksdagsledamot och ordförande i det socialdemokratiska kvinnoförbundet.

Någon svensk radioreporter sändes inte till den finska fronten. Författaren Sven Stolpe anmälde sig som frivillig rapportör i ett brev till Dymling men denne svarade att om någon sådan skulle sändas fanns det personer inom Radiotjänsts egna led som passade för den rollen. Det kan naturligtvis anses som märkligt att radion inte hade någon frontreporter men det fanns ännu inte någon tradition med radioreportrar på plats.

Avsteg från den starkt finlandsvänliga linjen noterades omedelbart. Kyrkoherde Erik Arbin höll i Dagens Eko den 23 december 1939 en betraktelse där han uppmanade lyssnarna att vara ”neutrala” i sina hjärtan. Folkhatet växte enligt Arbin fram allt starkare i världen och han berättade om en finsk soldat som vid striderna på Karelen också hade inneslutit ryssarna i sin dagliga bön.

Sten Selander gick i en understreckare i Svenska Dagbladet till angrepp mot Arbin och Radiotjänst. Det var vare sig ”svenskt eller kristligt att i striden mellan ljuset och mörkret förklara oss ’neutrala i våra hjärtan’ ”. Kritikerna ansåg att anförandet inte motsvarade de krav som rimligen kunde ställas. Radionämnden instämde i denna ståndpunkt.

En bandylandskamp som ägde rum mellan Sverige och Finland den 11 februari blev en manifestation vilken förmedlades genom radion. Matchen var sammankopplad med insamlingar till Finland som gav rekordresultat. Som inledare uppträdde den för Finland mycket engagerade redaktören för Idrottsbladet, Torsten Tegnér. Hans tal lämnade inget övrigt att önska vad gäller uppslutning på Finlands sida. Sven Jerring refererade i radio och hjälpte till att göra landskampen till en symbol för Idrottssveriges uppslutning för Finland.

Länge var Radiotjänst restriktivt då det gällde uppmaningar om anslutning till den finska frivilligkåren. Inte förrän i början av mars fick chefen för frivilligkommittén, Gösta Malm, agitera för stöd och anslutning till frivilligrörelsen och vid krigets slut sände radion Gustaf Mannerheims tack till de frivilliga. Hans Åkerhielm som var fältpräst predikade i Hedvig Eleonora kyrka den 10 mars och förklarade att Jesus hade tagit ”Finland i sin tjänst”. Gudstjänsten sändes i radio.

Den långa raden av insamlingar som förekom till Finland spelade också en viktig roll i radioutbudet. Det fanns visserligen problem med konkurrerande insamlingar och det var ibland proble-

Motstående sida:
Omslaget till Röster i Radio nr 7, 1940. Bevakningen av finska vinterkriget var mycket känslig för radions del. Sven Jerring gjorde inte några direkta frontreportage men besökte i februari 1940 svenska frivilliga.

Radiotjänsts programtidning

RÖSTER i RADIO

Radiointervju hos Svenska Finlandsambulansen

Nr 7 Radioprogrammet 11 – 17 febr. 1940 25 öre

Carl Anders Dymling visar i september 1942 ett av Radiotjänsts kontrollbord för Sven Zandén. Denne fick den äran på grund av att han utsetts till den 1 600 000:e licensinnehavaren. ”Licensvinnare” uppmärksammades regelbundet under de första årtiondena.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

Carl Anders Dymling – kraftfull chef

Carl Anders Dymling blev den förste radiochefen på heltid. Han efterträdde Gustaf Reuterswärd 1936 och satt kvar till 1942 då han blev chef för Svensk Filmindustri. Dymling ledde Radiotjänst under några viktiga år. Licensantalet steg och fordringarna ökade, men en tredjedel av licenspengarna gick till statskassan istället för till Radiotjänst. Resurserna steg inte i den takt som Dymling hade önskat. Inom de ramar som gavs skedde dock viktiga förändringar. Dagens Eko startade och Sven Jerring gjorde sin omfattande reportageresa till USA inför Delawarejubileet 1938. Lubbe Nordström skrev radiohistoria med sina Lort-Sverige-reportage.

Dymling hade en licentiatexamen i litteraturhistoria då han 1926 anställdes som chef för radion i Göteborg. Han stannade där till 1931 då han blev ledare för radioteatern i Stockholm. Radioteatern var en av Radiotjänsts viktigaste avdelningar och den upplevde en framgångsrik period – konstnärligt och publikt – under början av 1930-talet.

De första krigsåren blev märkligt odramatiska för Radiotjänsts del. I en uppsats i jubileumsboken från 1949 är Dymling kritisk mot regeringen och Informationsstyrelsen men inte på grund av att de höll radioföretaget i ett hårt grepp. Tvärtom beklagar han att regeringen inte ingrep varken direkt eller indirekt genom Informationsstyrelsen.

> Det förhöll sig snarare så, att regeringen undvek att ge direktiv. Den iakttog också en påfallande tystnad, när det gällde att genom radion framträda utåt. I många fall tog Radiotjänst själv initiativet till dylika framträdanden.

Den främsta orsaken till denna officiella passivitet trodde Dymling ligga i att regeringen förbisåg ”publicitetsproblemets betydelse”. ”Ute i landet fanns det under denna svåra tid otvivelaktigt ett starkt behov av att då och då få höra ett ord till tröst och uppmuntran, ett behov som sällan blev tillfredsställt.” Undantaget var radiomajorens ”trosvissa, friska och eggande förkunnelse”.

Dymling lämnade radion för den blomstrande och expansiva filmindustrin. Där fanns inte något statligt verk som bestämde över ekonomin.

matiskt för Radiotjänst hur man skulle agera. Den 5 februari 1940 talade prins Wilhelm till förmån för den s k Finlandsreversen. Denna hade lanserats i Svenska Finlandshjälpens namn och de som sände in pengar fick ett diplom med prinsens namn. Insamlingen blev snabbt en framgång men ledde till en skarp reaktion från Nationalinsamlingen för Finland vilken ansåg att det stora antalet insamlingar skapade förvirring.

Man kan tala om en massiv uppslutning kring Finlands sak också i radion. På en rad olika sätt – genom poesiuppläsningar, musik av Sibelius, finska rytteriets marsch osv – skapades en stark stämning för Finland. Hur stark den var är förstås svårt att avgöra idag, men den samlade verkan måste ha varit betydande. Till bilden hör också att det inte fanns någon som försvarade Sovjetunionen eller den kortvariga sovjetiska marionettregeringen Kuusinen.

Radiotjänst tog i allt högre grad klar ställning i striden. Det paradoxala inträffade att ju framgångsrikare Sovjetunionen blev i kriget desto större blev Radiotjänsts rörelsefrihet. Pressen på Sverige från Sovjets sida minskade ju svagare Finland blev. Det stod klart att Sverige inte skulle agera militärt på Finlands sida.

9 april – Radiotjänst och ockupationen

Danmark hade en svag krigsmakt och en geografi som gjorde att landet hade små möjligheter till militärt motstånd. Med Norge var det annorlunda. Norrmännen sade nej till de tyska kraven och kung Haakon vägrade att utse Vidkun Quisling till regeringschef. Kungen, regeringen samt delar av den övriga statsapparaten flydde till England varifrån de fortsatte sin verksamhet. Den norska radion togs efter den 9 april över av tyskarna men norrmännen startade egna sändningar från London. Kriget mellan Norge och Tyskland fortsatte i en och en halv månad.

Sverige fick tidigt på morgonen den 9 april försäkringar om att landet inte skulle direkt beröras av den tyska aktionen. Tyskarna begärde dock bl a att svenska krigsfartyg skulle hålla sig inom territorialgränsen så länge ”aktiviteter” pågick och att telefon- och telegraftrafiken inte skulle störas. Den svenska regeringen gick omedelbart med på de tyska kraven men fortsatte samtidigt en kraftig förstärkning av försvaret.

Ockupationen av Norge och Danmark ställde Radiotjänst inför helt andra problem än de som gällt under vinterkriget. Grundläggande var att Sverige trots de tyska försäkringarna var hotat på ett helt annat sätt än den 30 november 1939. Sverige skulle få en lång gräns mot ett grannland som var ockuperat. Ingen visste vad som skulle hända i norr och vilka avsikter stormakterna hade. Ockupationen hade inte föregåtts av förhandlingar av det slag som förekommit mellan Finland och Sovjetunionen.

Dymling skrev i sin artikel från 1949 att både regeringen och radion blev klandrade för sin hållning.

> Med tanke på vad vi vet nu, efter krigets slut, kan måhända denna kritik delvis te sig berättigad. Men sådana förhållandena då tog sig ut, har jag svårt att se, hur radion kunde ha handlat annorlunda än den gjorde. Förvånansvärt snabbt har man på sina håll glömt bort, hur starkt det tyska trycket faktiskt var under dessa fruktansvärda år.

Vi har redan konstaterat att den norska radion var dåligt förberedd och att den därmed underlättade för Quisling att ta makten. För Sveriges del varierar uppgifterna om graden av beredskap inom radion. Men för Radiotjänst gällde säkerligen samma sak som för TT där enligt en ledande TT-medarbetare läget förändrades ”totalt” den 9 april.

Tjänstgörande hallåmannen, sedermera ljudradiochefen, Nils-Olof Franzén har i sina *Radiominnen* från 1991 berättat om de dåliga kontakterna mellan TT och Radiotjänst på morgonen den 9 april. Ordinarie nyhetssändningar förekom ännu inte på morgonen och på förfrågan från Franzén ville inte TT ha någon extra utsändning. Programmet bröts och stationerna stängdes fram till klockan 9 då man började att spela dansk musik. Därefter kom en extra nyhetssändning 09.15.

Extrasändningen började med konstaterandet att Tyskland hade inlett militära aktioner mot Norge och Danmark. Källorna angavs noga och det framgick att de främst kom från USA vilka uppgav att tyska trupper befann sig i Danmark och att de hade landstigit i Norge. Några närmare uppgifter förekom dock inte om händelseförloppet och där fanns inte någon officiell version från Tyskland eller England. De norska och danska legationerna hade inte velat bekräfta uppgifterna.

TT hade via teleprinter 08.10 till sina abonnenter förmedlat ett telegram från TT:s Oslokorrespondent om att tyska trupper invaderat Norge. Det dröjde dock ytterligare en dryg timma innan allmänheten genom den svenska radion fick kunskap om det inträffade. På förmiddagen förekom tre extrasändningar.

Franzén ser i sina memoarer det inträffade som ett typiskt exempel på hur eländigt samarbetet fungerade mellan TT och Radiotjänst. Felet var enligt Franzén TT:s och han trodde att flertalet människor fick nyheten om ockupationen på annat sätt än genom den svenska radion. Den ansvarige redaktören på TT, Gunnar Dahlgren, har också i boken *En skrift om TT och dess föregångare* berättat om dramatiken på morgonen den 9 april, men nämner inget om någon fördröjning utan skriver istället om hur det kändes att vid detta tillfälle sitta framför mikrofonen.

> Det jag om några sekunder med tillkämpat lugn skall säga kommer att skaka hela svenska folket såsom det inte skakats i modern tid. Samtidigt greps jag av en kuslig misstanke. Berättar jag nu vad som hänt? Eller är nyhetssändningen redan inaktuell – har vi själva blivit härtagna?

Sverige befann sig i ett utomordentligt känsligt läge. Det krävdes stor försiktighet och det var nödvändigt för TT att ha absolut säkra informationer innan man gick ut till allmänheten med nyheterna. För TT var det en klar skillnad mellan att via printer gå ut till landets tidningar och att vända sig direkt till radiolyssnarna.

Försiktighet hade kännetecknat både nyhetsförmedling och radioprogram vid början av vinterkriget men denna skulle bli betydligt större efter ockupationen av Norge och Danmark. På ockupationsdagen ersattes underhållningsprogrammen med mera seriösa inslag. Bland annat fick en akt ur operan Romeo och Julia ersätta en militärkabaré. Den 11 april byttes den moderna dansmusiken ut mot seriös norsk musik.

I sitt tal den 12 april undvek statsministern – som vi sett – att ta avstånd från tyskarna. Han nöjde sig med att uttala sin sympati med broderfolket, men det viktiga var enligt Per Albin Hansson att betona Sveriges neutralitet. Nu gäller det oss själva, förklarade han, och vi måste göra klart att vi är fullständigt neutrala i den pågående konflikten.

Den 13 april kallades den svenske ministern i Berlin, Arvid Richert, till utrikesminister Ribbentrop och fick där ta emot klagomål över att den svenska radion och pressen vilseledde opinionen genom oriktiga och tendentiösa meddelanden. Det som upprörde Ribbentrop mest var dock att en av Norges ledande politiker, stortingspresidenten och högermanen C J Hambro, hade anlänt till Stockholm och att han skulle tala i radio. Hambro hade kommit med tåg den 11 april och vid ankomsten förklarat för svenska journalister att han önskade hålla ett tal till det norska folket via Radiotjänst.

Hambros begäran har veterligen inte lämnat spår efter sig i Radiotjänsts arkiv. Det är oklart vem som fattade det avgörande, avböjande beslutet om han skulle få tala eller inte. Det är inte heller känt vad Hambro ville säga. Saken uppmärksammades inte bara av Ribbentrop utan också av Hitler och Göring samt av den tyska radion. Från den svenska legationen utgick varningar till Stockholm mot obalanserad nyhetsförmedling och norsk propaganda i Sverige.

Gösta Bagge skriver i sin dagbok att utrikesministern ingrep efter det att han fått reda på de tyska reaktionerna. Detta är mycket möjligt och är i så fall ett av de tillfällen då regeringen dikterat beslut hos Radiotjänst. Men det behöver inte betyda att de ansvariga på radion ville sända Hambros tal. Allt talar istället för att Hambro avvisades i samförstånd mellan Radiotjänst och regeringen. Vid

denna tid såg många risken av ett omedelbart anfall från tysk sida. Det gällde att både i tal och handling följa den strikta neutralitetens linje.

Under de strider som förekom mellan ockupationsmakten och norska förband efter 9 april stod nyhetssändningarna för nästan all information om utvecklingen. Två inslag i Dagens Eko har noterats och i det vanliga programutbudet förekom en del musik av norska kompositörer, dikter av norska författare och en del annat som förde tankarna direkt till Norge. Men därvid stannade det. Det övergripande var att demonstrera en strikt neutralitet.

Självklart fanns det de i samtiden som ansåg att Radiotjänsts hållning – liksom regeringens – var allt för njugg. Det förekom t ex önskemål i pressen om att Sven Jerring skulle göra en reportageresa till Norge men detta avslogs. Den försiktiga politiken i förhållande till Norge skulle bestå. I pressen förekom jämförelser med den uppslutning som hade förekommit för Finland. Många fann att händelserna i Norge inte alls fick den uppmärksamhet de förtjänade.

Förre kommunikationsministern Anders Örne hörde till dem som protesterade hos Dymling. Han ansåg det skamligt att norrmännen inte genom radion fick reda på de verkliga stämningar som fanns i Sverige, dvs den upprördhet man kände över ockupationen. I många tidningar kom denna mer eller mindre starkt till uttryck men om detta fick inte någon veta i Norge.

Radiotjänst och TT fortsatte sin försiktiga politik. Där fanns ställningstaganden i vissa kulturprogram men som regel var de försiktiga.

Återigen kan således konstateras att radion under det kritiska inledningsskedet av det andra världskriget förde i stort sett samma politik som regeringen. Något annat var knappast heller att vänta då de båda chefer som ansvarade för utbudet i program och nyheter – Carl Anders Dymling och Gustaf Reuterswärd – också satt med i Statens informationsstyrelse som var regeringens organ då det gällde medierna.

Radiomajoren

En av de mest uppmärksammade radiopersonerna i Sverige under första delen av andra världskriget var en major vid arméstaben, Arvid Eriksson. Han fick snabbt namnet radiomajoren och de nio föredrag som han höll vid krigets början gjorde att han blev en av radions mest omtalade röster.

Arvid Eriksson hade ett naturligt språk, enkelt och allvarligt. I en tid då kommunikéer och anföranden genomsyrades av ett byråkratiskt eller officiöst språk talade majoren klart och begripligt. Detta uppskattades på ett anmärkningsvärt sätt av lyssnarna. Radiomajoren kommenterade inte krigshändelserna utan gav med-

borgarna anvisningar och råd under beredskapens första månader. Han talade om spionfaran, nervkrig, fallskärmshoppare och om det moderna kriget.

I radiotalen förekom varningar för fienden och för den femte kolonnen. Genomgående var radiomajoren starkt nationalistisk. I ett anförande om propaganda i februari 1941 uppmanade han lyssnarna att varken hålla på England eller Tyskland utan att vara svenska. Han jämställde tysk och engelsk propaganda och citerade en ledande tysk som förklarat att propagandan under andra världskriget var lika viktig som kanonerna över skyttegravarna under det första.

Radion spelade en viktig roll för den ”andliga beredskapen”. Majoren Arvid Eriksson kom att få stor betydelse som radiotalare i militära ämnen. Enkelt och tydligt redogjorde han för vad det moderna kriget innebar och manade till motstånd i alla lägen.
FOTO: SVT BILD

Männen i beredskap bidrog också till radiounderhållningen. Musiken spelades in på en stålbandsmaskin.
FOTO: SVT BILD

Men Eriksson tog klart ställning för demokratierna. Han återkom ofta till de värden som det gällde att kämpa för: mötesfriheten, den politiska friheten, rättsstaten osv. I Sverige satt ingen i fängelse för sina åsikters skull, betonade han.

Arvid Eriksson hade säkerligen stor betydelse men han fick ändå sluta som radioföreläsare. Klagomål förekom från den tyska beskickningen och dessutom fanns det ett missnöje inom försvarsledningen och regeringen. Däremot blev han uppskattad av familjen Bonnier som erbjöd radiomajoren att bli chefredaktör för Dagens Nyheter vilket han accepterade.

Han skulle dock aldrig tillträda då han inte tilläts övergå till reservstat vilket var en förutsättning för att han skulle kunna acceptera redaktörserbjudandet. Försvarsminister Per Edvin Sköld frågade honom vid ett personligt sammanträffande om han kunde tänka sig vara kvar i aktiv tjänst om han slapp att komma till Boden eller Gotland. Eriksson vägrade dock att gå in på någon handel med statsrådet och blev så småningom förflyttad till båda ”förvisningsorterna”.

Radioföredragen var inte de enda som gjorde Arvid Eriksson känd. Han hade också fått en namn som redaktör för Ny Militär Tidskrift och därvid kopplats samman med en kritisk artikel mot överbefälhavaren Olof Thörnell i oktober 1940. Den möttes med

missnöje i regeringen och hos många militärer men fick ett starkt bifall av Dagens Nyheters politiske redaktör Leif Kihlberg som hade nära förbindelser med de oppositionella officerarna. För familjen Bonnier var säkerligen både hans opposition mot militärledningen och den popularitet som han kom att åtnjuta som radiotalare viktiga då man försökte värva honom som chefredaktör för Dagens Nyheter.

TT-nyheterna partiska?

Under första världskriget ledde nyhetsrapporteringen från Svenska Telegrambyrån till en allvarlig kris. Den svenska byrån favoriserade Tyskland och utsattes för stark kritik. En konkurrerande byrå – Presscentralen – startade som konkurrent.

Under andra världskriget var situationen betydligt känsligare för Svenska Telegrambyråns efterföljare – Tidningarnas Telegrambyrå. Kriget pågick vid landets gränser och genom nyheterna via radion nådde telegrambyråns nyheter nästan hela befolkningen direkt utan redigering av någon tidning.

Givetvis var man på TT medveten om farorna. Det förekom också tidigt anmärkningar från tysk sida och vid flera enskilda tillfällen gjorde TT mätningar av vilka utländska telegrambyråer som gynnades. Vid tysk-ryska krigets utbrott kom klagomål bl a från författaren Erik Blomberg om att den tyska nyhetsbyrån gynnades. Detta visade sig också vara fallet men TT försvarade sig med att den makt som hade framgång också gav flera och fullständigare rapporter.

Striden kring TT och dess nyhetssändningar berodde inte enbart på kritik från främmande makt utan orsakades också av konkurrensen mellan tidningarna och radion. Från krigsutbrottet hade TT börjat med extra nyhetssändningar på morgonen men dessa avbröts den 27 juni 1940 under hänvisning till den politiska avspänningen. Det nya spända läget under sommaren ledde dock till nya diskussioner och på hösten 1940 ingick Radiotjänst och TT ett avtal som innebar att morgonsändningarna skulle bli permanenta från 13 januari 1941.

Vid andra enskilda tillfällen förekom också diskussioner om TT:s agerande. En uppmärksammad strid utspelades kring det brev daterat 15 januari 1941 som de norska biskoparna sände till kyrko- och undervisningsdepartementet i Oslo. Biskoparna protesterade mot aktuella missförhållandena i Norge, bl a mot övergrepp som den norska hirden hade gjort och på bristande respekt för prästernas tystnadsplikt. Det fanns enligt biskoparna tecken som tydde på att rättsstaten höll på att upplösas i sina grunder.

TT fick nyheten på kvällen den 31 januari men TT:s utrikesbyrå beslutade att konsultera UD som avrådde från att vidarebefordra telegrammet. Nyheten gick andra vägar till tidningarna än den offi-

Skall Hitler få tala i radio – ett radionämndsärende

Radionämnden efterträdde 1936 programrådet som den instans som skulle kontrollera om Radiotjänst följde det ingångna avtalet med staten. Nämndens ledamöter representerade vid denna tid kultur, forskning och utbildning. Där fanns bl a Dramatenchefen Pauline Brunius, DN:s kulturredaktör Torsten Fogelqvist, statskunskapsprofessorn Axel Brusewitz, studierektorn vid ABF Gunnar Hirdman och Sigtunastiftelsens rektor Manfred Björkquist.

En av de första frågorna som kom upp efter ombildningen var den om Hitlers tal skulle återges i radio eller inte. Radiotjänst hade kritiserats bl a i Social-Demokraten för att man hade återutsänt Hitlers tal till riksdagen den 7 mars 1936. Men radionämnden skulle inta samma åsikt som tidigare programrådet. Hitler skulle få tala i svensk radio. Motsatsen hade tytt på en inskränkt uppfattning om radions nyhetsförmedlande roll, ansåg den.

Under andra världskriget var förståelsen från nämndens sida påfallande stor inför inskränkningar och ingrepp – trots att nämnden inom sig hade en rad stridbara antinazister som Hirdman och Brusewitz. Aktiviteten inom nämnden var dock inte så omfattande. Den sammanträdde bara två gånger om året och hade inget eget kansli till sitt förfogande.

En enda gång tycks radionämnden ha reagerat mot att en radiotjänsteman gjort en strykning i ett manus. Författarinnan Gun Nihlén fick inte framföra följande meningar i sitt föredrag om Vardagsbarn den 14 november 1942.

> Den tid, vi lever i, har gett oss handgripliga exempel på vilken oerhörd makt ett uppfostringssystem har, när det gäller att dana människor. Det har diktaturerna förstått och tagit konsekvenserna av.

Radionämndens arbetsutskott fann att ingreppet inte var motiverat från censursynpunkt.

Den uppgift som radionämnden i övrigt tog allvarligast på var om – som avtalet föreskrev – programmen hölls ”på en hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå”. I regel var ledamöterna kritiska till underhållningsprogrammen och hade svårt att förstå behovet av lättare program.

ciella nyhetsbyråns. Den förekom i Stockholmstidningarna och i Handelstidningen i Göteborg fanns ett långt referat av brevet den 1 februari – dock ingen kommentar.

Radions tystnad om brevet väckte stor uppmärksamhet i pressen och bland opinionsbildare. Rektor Manfred Björkquist vid Sigtunastiftelsen – radionämndsledamot, känd kulturpersonlighet och senare Stockholms stifts första biskop – skrev ett brev till Gustaf Reuterswärd och bad om en förklaring till tystnaden. Författaren Vilhelm Moberg tillhörde också dem som protesterade:

> Denna händelse är väl den betydelsefullaste som ägt rum under senare tid i Norden och alltså en nyhet av första rang. Om den skulle vi radiolyssnare alltså ingenting få veta, medan vi däremot ofta nog uppbyggas i dagsnyheterna om den tyske banditchefen Himmlers uppträdande och resor i Norge! Vad skall norrmännen tro om oss?
> (. . .)

TT-medarbetaren Uno Stenholms röst blev en av de mest kända under kriget. Med tydlighet och fasthet förmedlade han och hans kolleger ”nyheter från TT”. FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

> Så mycket har vi nu lärt oss att vi med bestämdhet och med all visshet vet, att ingenting vinnes med eftergifter till Hitlerregimen. Här gives inget annat val än motstånd in i döden på alla fronter – även på den andliga. Vi vet att tyskarna alltid först söka bryta ner ett lands första försvarslinje på denna front: den fria pressen och den fria radion. Om vi här börjar göra eftergifter, så är vi redan ute på det sluttande planet.

Frågan togs upp i radionämnden, där Reuterswärd försvarade TT med att bristen på omnämnande inte berodde på några politiska överväganden utan på ”sammanstötande, delvis tillfälliga omständigheter”. Nämnden fann inte anledning till åtgärd.

Det förekom också intern kritik mot TT:s beroende av UD. Radioredaktionens chef Gunnar Dahlgren påpekade i en promemoria att ”antiquislingnyheter” hade stoppats vid flera tillfällen. Däremot förnekade Dahlgren i ett svar på kritik från Torgny Segerstedt att nyhetsutsändningarna skulle övervakas av UD.

Reuterswärd gav efter händelsen med biskopsbrevet en ny instruktion till redaktionen och förklarade att i den mån UD hade synpunkter skulle dessa underställas TT-chefen och om han inte var närvarande Dahlgren.

Rationaliseringskommitté i arbete

Radiotjänst hade som företag vuxit snabbt. Dess betydelse ökade under krigsåren och kraven på en effektiv organisation blev starkare. I februari 1941 tillsatte styrelsen en så kallad rationaliseringskommitté med tre man plus sekreteraren Erik Mattsson. De kom att utgöra en ledningsgrupp ”som ordnade upp en rad frågor som innehöll oklarheter, t ex olika enheters instruktioner och enskilda tjänstemäns löner och arbetsuppgifter”.

Kommittén granskade Radiotjänsts fögderi i detalj och undersökte vilka av de anställda som hade extrainkomster och vilka som skulle vara i behov av löneförhöjning. Men den gick också in på programverksamheten. Föredragschefen framförde önskemål om att ”någon specialman på krigsfrågor skulle knytas till företaget”. Kommittén ansåg också att det borde övervägas om inte en mera saklig och metodisk vägledning av allmänheten i frågor som gällde världsläget kunde ske.

Radiotjänsts ”hallådamer” i Stockholm 1944: Karin Rosenberg, Louise Ström, Birgitta Bergholtz och Barbro Svinhufvud.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/ SVT BILD

Frågan om en bättre provinsorganisation diskuterades inom kommittén men ledde inte till resultat. Däremot ville den anordna distriktskonferenser tillsammans med folkbildningsorganisationer. Viktigare var dock den översyn som gjordes över avtal med STIM, konsertföreningar, teatrar och idrottsförbund. Kommittén önskade att kontraktet med Kungl operan skulle utvidgas så att det blev möjligt med operaföreställningar speciellt arrangerade för radiolyssnarna. Målet var att öka intresset för operakonsten.

En avgörande fråga som kommittén behandlade ingående var om Radiotjänsts organisation som ”halvstatligt” bolag var lämplig eller inte. Dess svar blev jakande och den betonade att det inte fanns några historiska kunskaper att falla tillbaka på utan ”arbetsformerna måste skapas ur dagens krav och ständigt nya erfarenheter”.

> Av detta följer, att radioarbetet bäst utföres i en organisation, som inrymmer klart fixerade arbetsuppgifter på samma gång som den tillåter förändringar och inordning av nya tjänster. Kommittén har funnit, att företagets ställning som halvstatligt bolag ur dessa synpunkter erbjudit och erbjuder stora fördelar. Organisationen har icke fått och behöver icke komma att få den oböjlighet som utmärker ett statligt ämbetsverk och som vore till men för en verksamhet som Radiotjänsts.

Rationaliseringsutredningen kan ses som en del i Radiotjänsts institutionalisering. Den lade i detalj fast verkställande direktörens skyldigheter och befogenheter gentemot styrelsen. Vidare bestämdes de anställdas titulatur. Företaget hade redan tidigare titlar som dels var hämtade från ämbetsmannavärlden dels från pressen. Nu fastställdes att vid sidan om redaktörer och förste reportrar skulle finnas intendenter, aktuarier, ingenjörer och förste amanuenser. Sven Jerring blev förste reporter.

”Ljudbilarna” blev under mitten av 1930-talet ett viktigt inslag i radioproduktionen. De kunde användas både för direktsändningar och upptagningar på skivor. Särskilt populära blev direktsända program där lyssnarna fick önska sig grammofonskivor: *Vad vill ni höra ikväll?* År 1944 uppgick inspelningsparken till tre bilar och två mindre bussar – samtliga gengasdrivna.
FOTO: SVT BILD

Tekniken i beredskapstider

Under åren före krigsutbrottet hade flera nya och starkare sändare byggts: Hörby, Stora Tuna och Luleå. 1940 fanns det totalt 30 rundradiosändare med hög effekt. Genom dessa kunde två tredjedelar av landets befolkning på ett acceptabelt sätt lyssna på radio. Men kriget skulle medföra problem. Sändarutbyggnaden under mellankrigstiden hade följt internationella avtal och därmed hade risken

BOCK

för störningar minskat. I och med kriget blev det vanligt att de stridande parterna utsatte olika sändare för störningar och propaganda. Detta gjorde att det blev svårare att lyssna också på svensk radio.

Men kriget innebar även andra problem för distributionen av program. Sverige hade från början varit beroende av import av vitala delar för radiosändare. Dessa blev begärligare på respektive hemmamarknader men dessutom svåra att transportera under krigstid. Ett exempel är de engelsktillverkade slutrören för Motalastationen av typ CAT 14 som vägde inte mindre än 50 kilo. Vid krigsutbrottet fanns bara några få reservrör i Sverige och för att inte slita på dessa drog man ner på kapaciteten vilket drabbade hörbarheten i gränsområdena.

År 1940 lyckades telegrafverket köpa fyra rör från England. Frågan var hur de skulle kunna fraktas till Motala. Närmaste vägen var för osäker utan färden gick först till Petsamo vid Ishavet. Ett av fartygen sänktes och därmed gick ett av rören förlorat men de tre återstående kom fram till destinationshamnen och vidarebefordrades med lastbil och tåg. Allt gick bra fram till Mjölby där tågväxling skulle ske. Denna misslyckades dock så att samtliga rör förstördes. Det skulle ta ytterligare tre år innan nya kunde införskaffas.

Även på mottagarområdet rådde brist på apparater och delar till dessa. Försök gjordes med att öka den inhemska tillverkningen men hindrades av att reservdelar saknades.

Hela folket lyssnar

Behovet av lyssnarundersökningar kan knappast ha känts särskilt stort i början av kriget. Händelserna vid de olika fronterna och den utrikespolitiska utvecklingen gjorde radion nästan oumbärlig. Antalet licenser ökade också kraftigt från 1 358 000 år 1939 till 1 840 000 år 1945. År 1943 uppgavs Sverige vara det licenstätaste landet i Europa vilket delvis förklaras av att tyskarna systematiskt konfiskerade radioapparater i de länder man ockuperade.

Den första lyssnarundersökningen ägde rum 1928 och en liknande hade planerats till 1939. Denna sköts dock upp på grund av krigsutbrottet och istället genomförde Svenska Gallupinstitutet våren 1943 en representativ enkätstudie med inte mindre än ca 7 000 svarande. Tillförlitligheten i studien har diskuterats men vissa huvuddrag är säkerställda.

Det mest avlyssnade programmet var TT:s kvällssändning klockan 19.00 som lyssnades av 77 procent av dem som hade radioapparater medan 68 procent tog del av de följande väderrapporterna, 59 procent lyssnade på Dagens Eko och 54 procent på grammofonmusiken. Två lördagar ingick i undersökningen och det visade sig att ca 60 procent lyssnade på den gamla dansmusiken som sän-

Motstående sida:
Reportern Karl Axel Arvidsson (t.h.) och flygfotografen Eriksson i ett program om kartor och flygkartering från september 1945.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

Radiolyssnandet den 29 mars 1943. Procent av dem som hade tillgång till radio. Streckad linje markerar sändningsuppehåll.

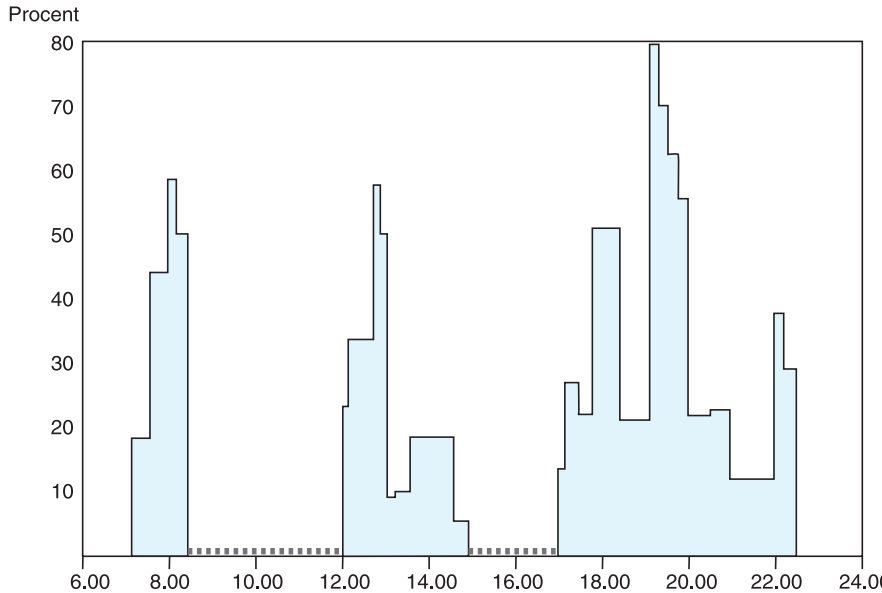

Lyssnartopparna inträffade vid TT:s nyhetssändningar 08.00, 12.30, 19.00 och 22.00. Populäraste program var i övrigt denna dag *Dagens Eko*, *Grammofontimmen* 18.00 och trion *Sov i ro*. KÄLLA: RUNE SJÖDÉN.

des klockan 20.00. 43 procent uppgav sig lyssna på högmässan och en radiopjäs lockade 42 procent av lyssnarna.

De ansvariga på Radiotjänst kunde notera att flertalet också var nöjda med kvantiteten på undervisande respektive underhållande program. Av de tillfrågade ville 56 respektive 47 procent ha oförändrat antal undervisande respektive underhållande program. Skillnaden var att 40 procent ville ha mera underhållning medan endast 19 önskade en utökning av undervisningsprogrammen.

Radion hade fått en central plats i vardagen hos den svenska befolkningen. De som inte hade egna radiomottagare besökte grannar eller släktingar. TT:s nyheter var så väsentliga att många biografägare såg det nödvändigt att börja biografföreställningen klockan 19.00 med att sända TT:s nyheter.

Krigsslutet i radion

Under hela kriget hade TT stått för huvuddelen av nyheterna. Men under slutet av kriget fick telegrambyrån konkurrens från radion. Gunnar Heléns reportage från fredsdagen på Kungsgatan i Stockholm har blivit ett av de mest uppmärksammade nyhetsinslagen i svensk radiohistoria. I sina memoarer *Allt för många jag* (1991) skriver Helén att han fick vara med som hallåman både vid krigets början och dess slut men detta var inte det viktiga:

Radiotjänsts medarbetare följde och spelade in utländska nyhetssändningar speciellt vid olika dramatiska händelser. På bilden gör Sven Bertil Norberg, Henrik Hahr och Hans Sjöström inspelningar av vad utländska stationer rapporterade om attentatet mot Hitler den 21 juli 1944. De fick därmed en nyhetskälla vid sidan om TT. FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

> Det betydelsefulla är förstås inte den eufori, som jag tillsammans med chefer och arbetskamrater upplevde under den mest intensiva arbetsveckan i mitt unga liv. Det som gav händelsen en radiohistorisk innebörd var att vi genom direktsändningar och hastigt improviserade reportage tillkämpade Sveriges Radio rätten för framtiden att bedriva nyhetsförmedling.

Inom radion lyssnade man i ännu högre grad än tidigare på olika utländska radiostationer som gav senaste nytt om krigshändelserna. Nils-Olof Franzén har också i sina memoarer vittnat om den aktivitet som Radiotjänst utvecklade vid krigsslutet. Med bitterhet konstaterade han att TT vägrade ge extrasändningar den 1 maj 1945 trots påtryckningar. Men medarbetarna på Radiotjänst gav sig inte. De lyssnade bl a på Hamburgradion som på kvällen den 1 maj 1945 meddelade att Hitler hade ”stupat” i kampen mot kommunismen.

Årskrönikorna på nyårsafton blev tidigt mycket uppskattade. Här förbereder Henrik Dyfverman, Ernst Fogelberg och Manne Berggren 1943 års krönika.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

Tio minuter senare lästes detta meddelande upp i svensk radio.

Franzén och många med honom tar händelserna vid krigsslutet som exempel på hur illa nyhetsförmedlingen fungerade. Den nödvändiga samordningen mellan TT:s telegram och radions reportage fanns inte. Radioutredningen tog upp frågan och uttalade sitt beröm över radiomännens agerande men kom inte med förslag till ny organisation.

För passiv?

Sten Selanders kritik av Radiotjänst kom tidigt under kriget. Den sammanhängde med missnöje med den svenska regeringens passivitet i förhållande till Finland och dess kamp mot Sovjetunionen. Men trots detta fanns det naturligtvis fog för aktivisternas kritik. Från Radiotjänsts sida ansåg man inte att det var förenligt med uppdraget från staten att föra en politik som var kritisk till landets officiella linje.

Vid denna tid fanns det veterligen inte något annat land som hade en radio vilken var självständigt granskande och som konse-

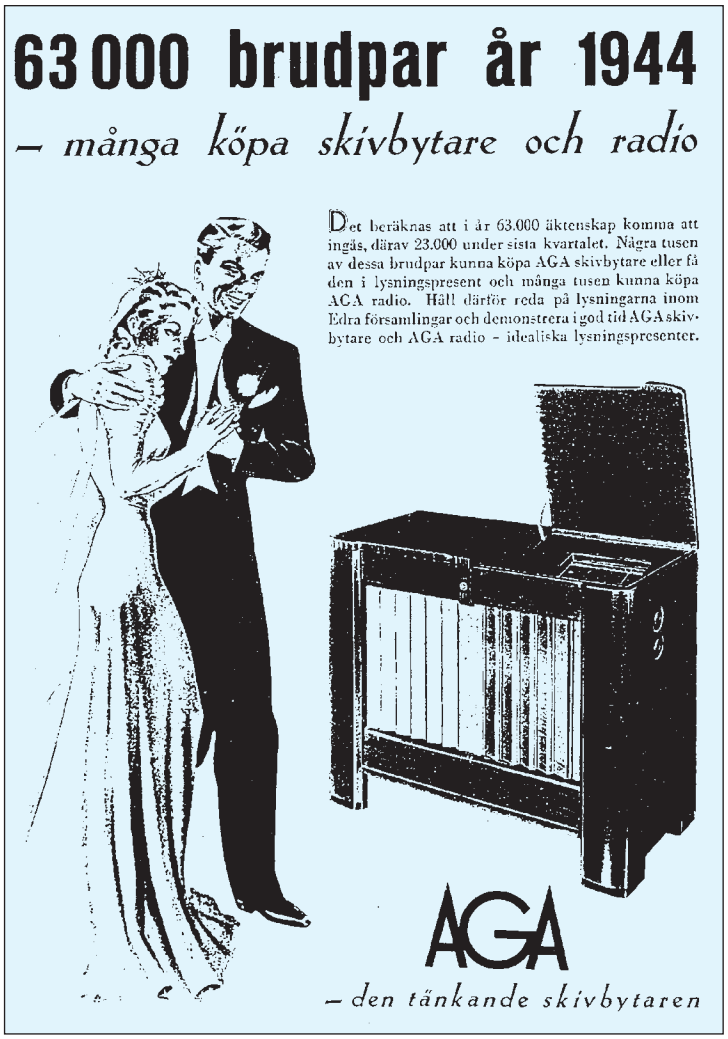

Annons i tidningen Radiohandlaren 1944.

kvent kritiserade den egna regeringens politiska linje. Istället var det vanliga att radion förstärkte den officiella kursen. I USA kallades presidenten Roosevelt för landets främste redaktionschef.

Radiotjänst beskylldes veterligen aldrig för nazistvänlighet utan just för anpassning. Men det råder inte något tvivel om var de personer som hade makten inom företaget – Carl Anders Dymling, Yngve Hugo, Hjalmar Gullberg, Karl Ragnar Gierow, Ingvar Andersson, Sven Jerring och flera andra – hade sina sympatier. Det var på den allierade sidan. Det är också frapperande hur radion kom att verka enande och hur den nationella andan stärktes inte minst under den första delen av kriget. De ”nationellt sinnade” programmen var legio och ideligen betonades vikten av enighet och samhörighet.

Till bilden hör emellertid också bristen på kurage inte minst då det gällde förhållandena i de ockuperade grannländerna. Det fanns fog för Vilhelm Mobergs kritik.

1946–1956

Guldkantad övergångsperiod

Inom olika delar av det svenska samhället ägde en omprövning rum efter andra världskriget. Var den förda politiken rimlig och hade man kommit för lindrigt undan? Den s k Sandlerkommissionen tog ett brett grepp och studerade olika svenska myndigheters agerande under kriget. Andra utredningar gjorde en analys av den svenska politiken till grannländerna under kriget och en utredning studerade förhållandet inom informationsväsendet. Ytterligare en offentlig utredning fick en ny tryckfrihetslagstiftning till följd. Det skulle i framtiden inte bli möjligt att tänja bestämmelserna om tryckfriheten som skett under kriget.

Andra världskriget hade varit en expansionstid för radion och en period av konsolidering. Den så kallade rationaliseringskommittén gav stadga åt organisationen och markerade att radions initialskede var över. 1943 tillsattes en andra radioutredning med representanter för Radiotjänst och kulturlivet. Ordförande i 1943 års radioutredning var andra kammarens talman August Sävström som under kriget hade fått hög prestige med en samlande position som liknade Per Albin Hanssons. Utredningen hade åsikter både vad gällde programverksamheten och de yttre ramarna för företaget. Den tog sig an ett antal för Radiotjänst viktiga framtidsfrågor.

Många inom och utom Radiotjänst önskade en utvidgning av programverksamheten, bland annat ytterligare en kanal. Det förekom också en stark opposition mot telegrafstyrelsens stora inflytande över Radiotjänsts teknik och ekonomi.

Ifråga om programverksamheten uttryckte radioutredningen oro för att den svenska radion skulle stagnera efter kriget. Det fanns en risk att den slog ”sig till ro på vunna lagrar” och att den av ”taktfullhet och opartiskhet” förkvävde ”livet och omedelbarheten”.

Radiotjänst hade under 1930-talet och under andra världskriget blivit allt mer ”centralistisk”. De lokala programmen blev färre och utbudet bestämdes från Stockholm där ledningen och större delen av personalen fanns. Under kriget hade den centrala styrningen kunnat motiveras med beredskapsskäl. Militären ville inte ha några lokala program men däremot möjlighet att snabbt nå ”alla” med-

borgare. Efter kriget kunde man vänta en förändring i Radiotjänsts hållning till landet utanför Stockholm. Sverige hade starka regioner där det fanns många som ville göra sina röster hörda – liksom Stockholm kunde tänkas ha intresse av att lyssna.

Televisionen hade förekommit i framtidsvisioner redan på 1920-talet och blev en teknisk realitet under 1930-talet men den hann aldrig bli ett massmedium. Världskriget hejdade utvecklingen men efter dess slut började arbetet på nytt. Televisionen blev föremål för stort intresse.

Partipolitiska motsättningar och kallt krig

Efter kriget förändrades det politiska läget både inrikes och utrikes. Samlingsregeringen upplöstes och i dess ställe trädde en socialdemokratisk ministär. Socialdemokraterna hade visserligen inte egen majoritet efter andrakammarvalet 1944 men de hade genom stödet från kommunisterna fortfarande en dominerande ställning i riksdagen.

Inrikespolitiskt gick landet från konsensus till konflikt. Inom det socialdemokratiska partiet fanns en stark falang som talade om den socialistiska skördetiden. Denna grupp vände sig mot varje tanke på fortsatt samverkan högerut. Kommunisterna blev rumsrenare efter de sovjetiska segrarna och en maktfaktor att räkna med. Vid 1944 års riksdagsval fick de mer än 10 procent av väljarna och vid kommunalvalet 1946 över 11 procent. Under inflytande av det kalla kriget, järnridån och Sovjets maktövertagande i Tjeckoslovakien gick dock partiet tillbaka till ca 5 procent redan 1948.

Det kalla kriget satte sin prägel på utrikespolitiken redan strax efter krigsslutet. Utrikesminister Östen Undén blev en enveten förespråkare för den alliansfria linjen.

Per Albin Hansson dog av en hjärtattack hösten 1946 och efterträddes som partiledare och statsminister av Tage Erlander som under kriget varit statssekreterare i socialdepartementet och konsultativt statsråd samt därefter ecklesiastikminister i den socialdemokratiska efterkrigsregeringen. Med Per Albin Hansson försvann den person som stod som symbol för den nationella enigheten – Erlander hade i början inte alls samma ställning som sin företrädare.

Även inom oppositionen ägde viktiga förändringar rum. De tre borgerliga partierna fick nya ledare och Bertil Ohlin lyckades att mer än fördubbla folkpartiets väljarkår vid andrakammarvalet 1948. Men flertalet av hans sympatisörer kom från högern som minskade kraftigt varför det inte blev någon borgerlig majoritet i riksdagen. Istället gick socialdemokraterna 1951 i koalition med bondeförbundet vilket skapade en stabil majoritet i riksdagen för regeringen.

Under de första decennierna efter kriget var banden mellan par-

Den 9 januari 1946 överlämnade 1943 års radioutredning sitt betänkande till kommunikationsministern. På bilden syns från vänster intendent Henrik Hahr, kanslisekreterare Carl-Adam von Schéele, rektor John Johansson, chefredaktör Eva Hökerberg, talman August Sävström, kanslirådet Olof A Berger, kommunikationsminister Torsten Nilsson, generaldirektör Håkan Sterky, fil dr Erik Hjalmar Linder och direktör Yngve Hugo.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

tier och press fortfarande mycket starka. Visserligen försökte flera tidningar att utöva en från partierna självständig journalistik men flertalet tidningar hade en klar partifärg och denna avspeglades även på andra platser i tidningen än i ledarna. Det var också mycket vanligt att chefredaktörerna satt i riksdagen och/eller i kommunala församlingar.

Men självklart hade den nya roll som pressen fick genom Expressen och Dagens Nyheter betydelse för samhällsklimatet. Dagens Nyheter gick inte bara till angrepp mot regeringen och dess politik utan också mot samhällsinsitutioner som kungen, hovet och kyrkan. Expressen förklarade att en huvuduppgift för tidningen var att tillvarata ”den lille mannens intressen” gentemot olika slag av överheter.

Radions roll i samhället

Sommaren 1943 hade det utrikespolitiska trycket på Sverige lättat och regeringen hade att diskutera vilka uppgifter som radion borde ges i framtiden. Utredningens ledamöter var representanter för Radiotjänst, radiochefen Yngve Hugo, och för telegrafstyrelsen, generaldirektören Håkan Sterky, samt från kommunikationsdeparte-

mentet, kanslirådet Olof A Berger. Dessa kompletterades med tre personer från pressen och kulturlivet: Iduns chefredaktör Eva Hökerberg, filosofie doktorn Erik Hjalmar Linder samt lantmannaskolerektorn John Johansson. Endast en av ledamöterna var politiker, ordföranden talmannen August Sävström.

Sammansättningen ger en uppfattning om hur man från statsmakternas sida såg på radion. Den var mera en kulturinstitution än en angelägenhet för politikerna. 1943 års radioutredning hade klara partsinslag (radion, telegrafverket och kommunikationsdepartementet) men saknade bred partipolitisk förankring. Den avlämnade sitt betänkande i januari 1946.

Radioutredningen försökte att mera utförligt slå fast ”rundradions uppgifter i samhället”. Under kriget hade den haft en övergripande uppgift: stärka beredskapen och slå vakt om den förda officiella politiken. Nu gällde det att förbereda sig inför fredsåren och då fanns det inte några självklara regler. I Sverige talade man ännu inte om public service eller om radio i allmänhetens tjänst.

Utredningens slutsats var att radion i grunden borde ha en självständig ställning trots sin halvstatliga och halvofficiella position. Det var inte fråga om något förstatligande som det varit under 1930-talet. Utredningen skrev bl a:

> Varje beroendeställning kan inleda en utveckling just av den art man vill undvika, nämligen i riktning mot ökade byråkratiska hänsyn, begränsad rörlighet och minskad handlingskraft i ömtåliga situationer. Det halvstatliga monopolföretaget bör i möjligaste mån tillförsäkras det privata publicitetsföretagets fördelar, utan att därför den självklara lojaliteten mot staten åsidosätts.

Detta var ord som inte hade hörts tidigare – allra minst under första delen av det andra världskriget.

Utredningen diskuterade område efter område och kom med synpunkter. Den började med *nyhetsverksamheten*. Med tanke på de förslag som tidigare förekommit och som skulle innebära att radion skulle få ökat inflytande över nyhetssändningarna uttalade man sig påfallande kortfattat och något otydligt. Utredningen berömde Radiotjänsts egna insatser på nyhetsområdet vid krigsslutet i maj 1945 och ifrågasatte ”huruvida icke anskaffningen och utformningen av nyhetsmaterial skulle kunna åvila Radiotjänst själv eller inom Radiotjänst bildat organ”.

> Utredningen, som är medveten om frågans vikt men som här ansett sig icke böra i detalj ingå på densamma, förutsätter, att Radiotjänsts styrelse prövar spörsmålet och framlägger därav föranledda förslag.

De *aktuella reportagen* var enligt utredningen synnerligen viktiga eftersom radion hade en unik möjlighet att ”ge lyssnarna för-

Lyssnarna under enkanaltiden

Under andra världskriget då vi var isolerade och nyheterna angick oss alla hade radion en unik ställning. Nästan alla försökte höra senaste nytt. Enligt publikforskare spelade radion en nästan lika stor roll efter kriget som under. ”Det är t o m möjligt att radion under dessa år – d v s 1945–55 – tidvis stod i centrum för lyssnarnas intresse på ett sätt som den aldrig upplevt tidigare och inte heller fått uppleva senare.”

På lördagskvällen lyssnade 67 procent av befolkningen på nyhetssändningarna och samma höga nivå nådde kvällens underhållningsprogram: *Lilla Varietén* och *Gammal dansmusik*. En lördagskväll lyssnade två tredjedelar av svenskarna på radio i mer än två timmar. Några mätningar från de verkligt stora lyssnarkvällarna som då *Karusellen* sändes finns inte men mycket talar för att publiksiffran låg mellan 80 och 90 procent. Samtidigt skall sägas att vid tyngre föredrag och violoncellkonserter sjönk lyssnandet till mellan 10 och 20 procent.

En undersökning från 1953 gav genomgående något lägre resultat än de två som hade gjorts 1943 och 1948. Men det är svårt att avgöra om det beror på mättekniska skillnader eller på att lyssnarvanorna förändrats. Fortfarande är dock siffrorna mycket höga för program på morgon och kväll. Genomsnittslyssnaren ägnade 2 1/2 timma åt radiolyssning.

Popuära program som *Frukostklubben*, *Lilla Varietén* och ungdomsprogrammet *Fönstret* kunde nå två tredjedelar av befolkningen varje sändning. Ett program som dagligen hade stor publik var *Grammofontimmen* som sändes omkring klockan sex och innehöll både klassisk och populär musik. Den avslutades eller började med en marsch. Var tredje person sade sig höra på morgonandakten strax före åtta och hälften av befolkningen lyssnade på morgonnyheterna. Däremot var lyssnandet betydligt lägre mellan 13.00 och 15.00 men även där kunde ett attraktivt program som *Husmorshalvtimmen* nå 16 procent av befolkningen.

De höga siffrorna kan naturligtvis förklaras med att konkurrensen var begränsad. Nöjesutbudet var inte särskilt stort och möjligheterna till förflyttning var begränsade. Men de stora variationerna i lyssnandet mellan olika program visar ändå att man gjorde medvetna val. Nyheter, väder, underhållning och grammofonmusik lockade en majoritet av det svenska folket till högtalarna. Radiotjänst var en viktig maktfaktor och dess programpolicy var synnerligen viktig.

Radiolyssnandet den 3 mars 1953.

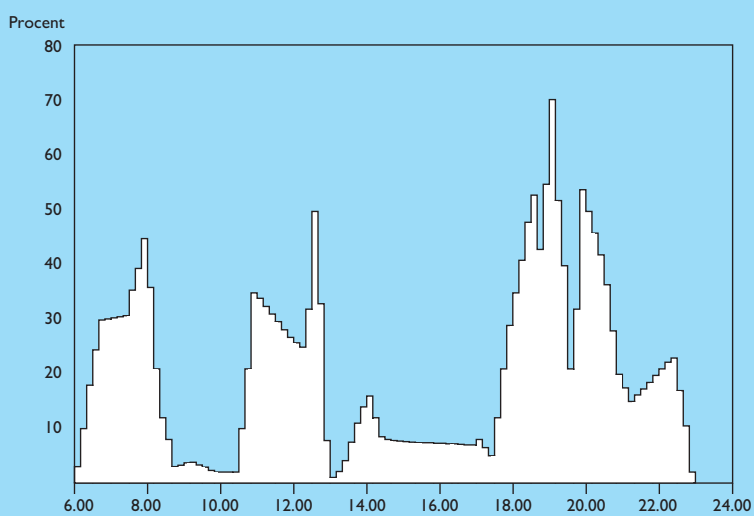

Liksom under kriget utgjorde TT:s radionyheter toppar i radiolyssnandet. I förhållande till början av 1940-talet hade sändningsuppehållen mitt på dagen upphört och sändningarna började tidigare och slutade senare.
KÄLLA: RUNE SJÖDÉN.

Radion och radiogrammofonen var den självklara medelpunkten i många svenska vardagsrum under 1940- och 50-talen. Bilden är tagen hos familjen Arne Andersson i Karlshamn.
FOTO: SVT BILD

nimmelse av att leva med i händelsernas mitt". Radions "frihet att taga initiativ för att fullgöra sådana reportageuppgifter bör icke beskäras". Man hänvisade återigen till radions insatser vid fredsslutet "som god åskådningsundervisning".

Underhållningen ägnades stor plats och bedömdes vara en av radions viktigaste uppgifter men också en av de svåraste. Här efterlyste utredningen nya former som "bättre än de för estradbruk tänkta kabaréerna motsvara radions karaktär". Utredarna påpekade dessutom att radion borde lämna utrymme åt t ex körer och musiker från skilda delar av landet vilka behövde både uppmuntran och stöd för sin verksamhet.

Religionsprogrammen var från början viktiga för radion. Den oro för utvecklingen som tidigare funnits från kristet håll hade enligt utredningen upphört. Dessutom kunde konstateras att urvalet av predikanter hade blivit bättre. Det var viktigt att Radiotjänst hade stor frihet och inte följde några automatiska regler. Här fanns en inlindad kritik mot det existerande systemet av valet av präster och kyrkor.

Bland de områden som utredningen behandlade fanns naturligtvis också *politiken*. Radion hade en stor uppgift "i den politiska upplysningens tjänst" men monopolkaraktären förhindrade radion "att själv göra politiska insatser". "En politiserande radio vore under alla omständigheter ett oting."

> Men den bör sin natur likmätigt ha en stor förmåga att popularisera politiska frågor och göra dem begripliga för envar; denna förmåga har icke legat obrukad, även om man kan tänka sig ännu mera energiska insatser.

Här fanns det en mjuk kritik med uppmaning till större aktivitet. Man hade också en något liberalare syn på hållningen till ”ytterlighetspartier” än den som hade rått under kriget – ”överdriven försiktighet torde vara farligare än överdriven djärvhet”. Ståndpunkten är knappast förvånande. 1946 hade kommunisterna en starkare ställning i valmanskåren än de hade haft någon gång tidigare.

Utredningen var på det hela taget nöjd med Radiotjänsts sätt att sköta sina uppgifter i samhället. Man kan dock ana en viss försiktig kritik och en önskan om ökad aktivitet inom skilda områden. Men det viktiga var att radion i Sverige skulle vara fri och oberoende. Ett halvår efter krigsslutet var det naturligt att detta betonades.

Seminarierektorn Elof Ehnmark efterträdde Yngve Hugo som radiochef hösten 1950. Den lilla batteriradion som han håller i handen började bli populär i början av 1950-talet.
FOTO: VICKE MALMSTRÖM/ SVT BILD

Aktörerna inom radion

Yngve Hugo var radiochef från 1942 fram till 1949. Han hade folkrörelsebakgrund som rektor för Brunnsviks folkhögskola men också bred radioerfarenhet som chef för föredragsavdelningen från dess inrättande 1931. Hugo var inte någon stridbar ledare för radion och hade en lägre profil än föregångaren Dymling. Men han var respekterad – kongenial både med företaget och med tiden.

År 1949 avgick Hugo och en ny chef skulle utses. Radion hade förändrats och utvecklats snabbt under de fyra år som gått sedan krigets slut. Inför framtiden väntade ett antal svåra frågor där Radiotjänst hade att värna om sina intressen, bl a gentemot telegrafstyrelsen. Skulle efterträdaren vara en akademiker eller någon med journalistisk eller administrativ erfarenhet? Hugo hade varit ett naturligt val – socialdemokrat och folkbildare. Men tiderna hade förändrats och radion hade gått mot större självständighet och mindre folkbildning.

I augusti 1949 utsågs under stor brådska seminarierektorn Elof Ehnmark till radiochef, den fjärde i ordningen, efter det att flera andra tillfrågats. Ehnmark var en typisk akademiker med uppsaliensisk bakgrund. Han var litteraturvetare och hade medverkat i radion i olika sammanhang: som lokalombud, som litteraturkritiker och som underhållande ledamot i Gös-

ta Knutssons improvisationsprogram *Oförberedda talares klubb*. Hans framtoning var blygsamt leende och han skilde sig därvid från de tre företrädarna Reuterswärd, Dymling och Hugo.

Åtminstone en av ledamöterna av Radiotjänsts styrelse var missnöjd i samband med att Ehnmark utsågs till radiochef. Historieprofessorn Erik Lönnroth stödde visserligen valet men i en anteckning till styrelseprotokollet beklagade han ”livligt” ärendets handläggning. Han hade kallats till sammanträdet tre dagar innan det hölls och utan att bli underrättad om vilket viktigt ärende som stod på dagordningen.

Att döma av Nils-Olof Franzéns memoarer hade frågan drivits av styrelseordföranden, landshövding Conrad Jonsson (s), som vid en frukost med ett antal radiomedarbetare hade övertygats om Ehnmarks lämplighet. Ehnmarks kandidatur hade främst varit orsakad av ett rykte om att styrelsen på nytt tänkte anställa den dynamiske Dymling och detta oroade ett antal chefer.

Valet av Ehnmark kan ses som ett symtom på ett företag i ett övergångsskede. De gamla medarbetarna inom företaget var rädda för att få tillbaka en person som visat sig kraftfull först på Radiotjänst och sedan på Svensk Filmindustri. De önskade en akademiker med viss administrativ talang. Vem kunde passa bättre än en seminarierektor med humor och mikrofonvana?

Vad gäller övrig personal skedde rekryteringen till Radiotjänst som regel utan annonsering eller formellt förfarande. 1943 års radioutredning förutsåg visserligen att det kunde krävas en större planmässighet vid rekryteringen men denna lät vänta på sig. Fram till 1955 kännetecknades den av en blandning av improvisation och statligt system med lönegrader.

Antalet anställda ökade snabbt. Den stora ökningen ägde faktiskt rum under krigsåren då Radiotjänsts personal mer än tredubblades – från 1935 till 1945 steg det från 62 till 203. Efter kriget skulle antalet anställda fortsätta att öka. 1955 räknade man med 477 personer.

Radioutredningen hade alltså uttalat sig för en mera formell ordning vid tillsättandet av chefer och personal. Det är möjligt att detta var bakgrunden till att chefstjänsterna på två centrala områden utannonserades 1946. Efter formellt ansökningsförfarande tillsattes följande två personer:

- *Erik Hjalmar Linder*, fil dr, hade varit ledamot av radioutredningen och var redan känd litteraturkritiker. Han utsågs efter votering (5–2) till chef för föredragsavdelningen efter historikern Ingvar Andersson som haft befattningen från 1942. Linder stannade endast en kort tid – 1949 blev han chef för Stockholms-Tidningens kulturavdelning.

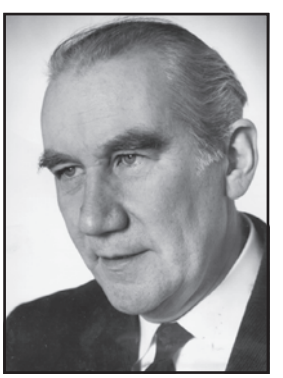

Erik Hjalmar Linder
FOTO: BERTIL S:SON ÅBERG/SVT BILD

- *Olof Forsén*, anställd vid radion sedan 1930, blev enhälligt utsedd till chef för aktualitetsavdelningen. Styrelsen valde således en radioman till denna tjänst där tidningserfarenheter borde ha varit minst lika meriterande som kunskap om radion. Forsén var mindre nyhetsman och mera en förespråkare för det klassiska radioreportaget som han hade varit med om att skapa.

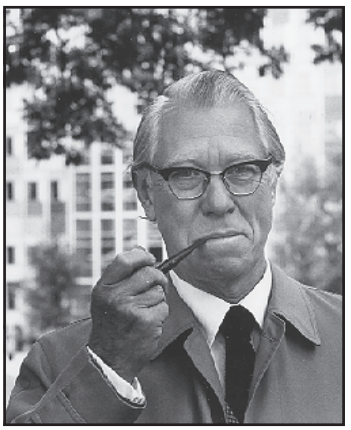

Henrik Hahr
FOTO: SVT BILD

År 1947 fick Radiotjänst en ny organisation men cheferna till denna rekryterades enbart internt och utan annonsering.

- *Erik Mattsson* kom till Radiotjänst från Telegrafverket och utsågs 1931 till studiochef. 1947 blev han administrativ chef för Radiotjänst och blev därmed företagets starke man.
- *Henrik Hahr* blev chef för centrala programavdelningen. Han hade börjat på Radiotjänst 1934 och hade varit sekreterare i 1943 års radioutredning.
- *Johan von Utfall,* civilingenjör, utsågs till chef för den tekniska avdelningen. von Utfall anställdes 1932 som biträde åt dåvarande studiochefen Erik Mattsson. Han var en av de få radiotekniker som inte hade en bakgrund i Telegrafverket.
- *Manne Ginsburg* var gammal programmedarbetare (anställd sedan 1929) och sedan 1940 redaktör för programtidningen Röster i Radio. 1947 blev han dessutom chef för publikationsavdelningen inom AB Radiotjänst.

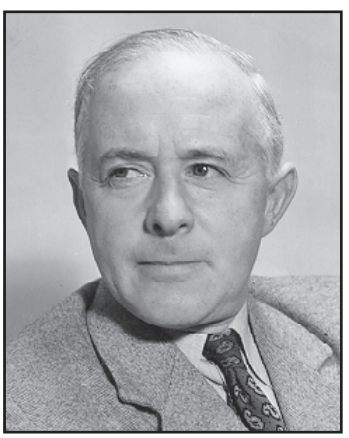

Manne Ginsburg
FOTO: BOSTRÖM/SVT BILD

I början av 1952 meddelade Ehnmark chefskollegiet att Erik Mattsson skulle bli verkställande direktör men att han själv kvarstod som radiochef med ansvar för programverksamheten. Uppdelningen var likartad den som är vanlig på tidningar med en chefredaktör och en ekonomiskt ansvarig direktör. Men de ledande radiomedarbetarna uppfattade det hela som ett nederlag. Teknikern och ekonomen Mattsson tog över makten från programmannen Ehnmark. De fruktade att ha två chefer och att Ehnmark skulle vara vingklippt och därmed få mindre auktoritet.

Mot större frihet

Andra världskriget innebar att utvecklingen inom radion delvis stagnerade. Det blev naturligt att radion ställdes i samhällets tjänst. Men redan vid krigsslutet blåste nya, friska vindar.

De kvantitativa undersökningar som gjorts av programutbudet har inte visat på större skillnader. Det sker vissa förändringar inom en del kategorier men de är inte anmärkningsvärt stora. Snarare ger de intryck av att radion fullföljde sina traditioner trots de nya möjligheter som erbjöds.

Trots detta hade åtminstone samtiden uppfattningen att något hade hänt. Den 24 januari 1948 anordnade Radionämnden under ordföranden rektor Jalmar Furuskogs ledning en debatt med titeln Radion och tidens problem. Inbjudna var Radiotjänsts styrelse, provinsombuden och pressen. Orsaken till diskussionen var ”den nya och friare radion”. Inläggen präglades av uppfattningen att radion förändrats. Furuskog konstaterade att radions viktigaste uppgift i ett västerländskt samhället var ”att oförskräckt ställa problem under debatt”. Radion fick inte bli ett monopol för en viss åskådning utan måste vara ett ”uttryck för den tankens, ordets och meningsbrytningens frihet som är vår kulturs livslust”.

Ny Tids chefredaktör Rolf Edberg jämförde radion med pressen och konstaterade att den stora skillnaden var att tidningen i regel var språkrör för en åsikt medan radion aldrig fick bli det. ”Den är ensam. Den är ett monopol, vilket icke betyder att den får vara ett monopol för en härskande åsiktsriktning.” Endast då det gäller hållningen till demokratin ”med allt vad den innebär” måste radion ha en bestämd inställning. ”Demokratin, i den mening majoriteten av vårt folk inlägger i begreppet, har sina egna värderingsinstrument. De måste också vara radions.”

Edberg tyckte sig de senaste åren ha sett en markant förändring i radions hållning i samhällsfrågorna. Tidigare undvek den ”brännbara ämnen av fruktan för brandrisken”. Men fönstren har öppnats och ”friskare vindar har tillåtits svepa in genom studiolokalerna”. En rad program – ungdomsdebatter, *Tidsspegeln* och inslag från aktualitetsavdelningen – var enligt Edberg exempel på radions nya stil. Han tog ett program om ryska revolutionens 30-årsjubileum som exempel på ett förträffligt meningsutbyte – ”panegyriker och kritiker” fick avge ”sina självbekännelser i en ömtålig fråga”.

Föredragschefen Olof Forsén ansåg att det fanns åtskilliga förmildrande omständigheter till varför radion under sin första tid inte varit så utmanande. ”Radion skulle hålla sig till underhållnings- och uppbyggelseprogram och för övrigt vara strikt neutral.” Typiskt var att riksdagen inte accepterade vidaresändningar från sina överläggningar förrän 1947. Han sammanfattade:

> Det hette ungefär att man ”fick inte störa Gud eller Hitler” och så fick det förstås inte förekomma några svordomar. På radiohåll ansåg man, att så länge radion höll sig neutral och inte berörde spännande frågor, så länge kunde den hoppas att få vara fri. I motsatt fall skulle radion bli en statsradio och förlora sin högt uppskattade frihet.

Forsén konstaterade att i ”nutidens anmärkningar” mot radion sades det oftare att den var för frispråkig än för tam. Radion skulle inte vara ett regeringsorgan och han var tacksam över det.

Redaktör Knut Olsson som företrädde kommunisterna ansåg

Erik Mattsson – teknikern och administratören

Telegrafstyrelsen och dess radiobyrå spelade en avgörande roll för radion under Radiotjänsts första decennier. En vanlig uppfattning från radiomedarbetarnas sida har varit att telegrafstyrelsen mest såg till sina egna fördelar och mindre till Radiotjänsts. Fram till 1946 var Radiotjänst direkt underordnad telegrafmyndigheten så till vida att det var denna som på statens vägnar slöt avtal med monopolradion.

Erik Mattsson kom från radiobyrån till Radiotjänst redan 1931 och blev fast anställd på företaget tio år senare. Han svarade för förstärkaravdelning och studioteknik samt var den tekniskt ansvarige vid stora direktsändningar. Men han var inte bara tekniskt förfaren utan också ekonom. Många av radions pionjärer såg honom framför allt som ”räknenisse”.

Dalmasen Mattsson var en främmande fågel på Kungsgatan 8. Radiotjänst befolkades av ett antal begåvade akademiker som hade föga förståelse för så vardagliga men nödvändiga funktioner som tekniken och ekonomin. Många av dem var säkert okunniga om den kamp som han förde för Radiotjänst i t ex dubbelprogramutredningen och i strider med telegrafstyrelsens radiobyrå och departementet. Han spelade också en avgörande roll i kampen för att få televisionen inom ramen för Radiotjänst. För dem var han ”Orsa-Nero” med ursprung i telegrafstyrelsen.

Inom Radiotjänsts hierarki fick Mattsson en allt starkare ställning och nådde 1952 till många radiotjänstemäns förtvivlan posten som verkställande direktör, vid sidan om Elof Ehnmark. Detta arrangemang upphörde då Olof Rydbeck tillträdde 1955 och som ett krav hade att han ensam skulle vara chef.

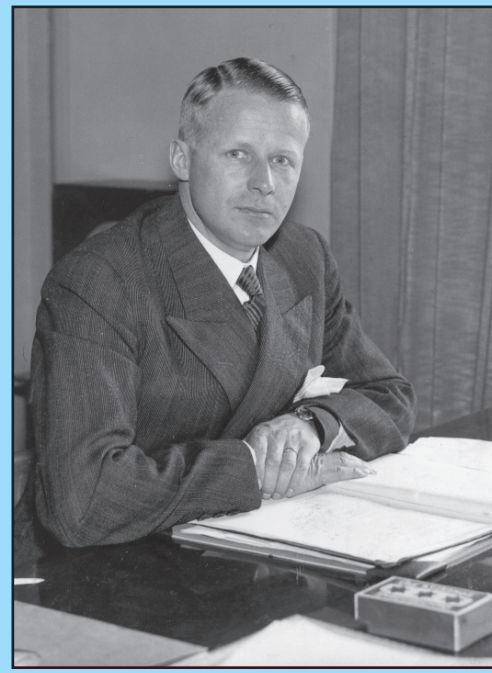

FOTO: BERTIL NORBERG/SVT BILD

liksom många andra att programmen ”friskats upp” under senare tid. Han önskade dock ännu flera debatter och att dessa skulle vara långa.

Den diskussion som Radionämnden inbjudit till visade inte på några större motsättningar. Den gav mera intryck av harmoni och långsamma men allmänt accepterade förändringar. Detta var en dryg månad före den s k Pragkuppen i februari 1948 då kommunisterna tog makten i Tjeckoslovakien. Klimatet blev betydligt frostigare för kommunisterna också i Sverige. Knut Olsson hade säkert haft det svårare delta i debatter av den typ som radionämnden anordnade.

En påminnelse om det hårdnande kalla kriget ger en skrivelse till radiostyrelsen våren 1948 där radioledningen förklarade att den utrikespolitiska oron och den intensifierade inrikespolitiska debat-

ten präglade programmen. En rad egna initiativ för att ”belysa demokratins kris, analysera diktaturens destruktiva krafter och för att hävda nödvändigheten av andlig frihet” hade tagits. Program från föredrags-, aktualitets- och teateravdelningarna hade ”koordinerats så att programsättningen fått en klart demokratisk prägel”. Beredskapsandan från andra världskriget blev väckt till liv knappt tre år efter krigsslutet.

Flera radiodiskussioner och en ny reportagestil gav många anledning att tala om en ny form för radion. Debatten från januari 1948 visade att denna i stort hälsades med tillfredsställelse. Det kalla kriget innebar dock troligen att utvecklingen mot större frihet bromsades. En av radions unga anställda, Gunnar Helén, klagade i en bok från 1950 över ”myndigheternas och byråkratiens önskemål på radions tjänstvilliga tillrättaläggande av varje statlig åtgärd” och att detta kontrasterade ”mot de oppositionella kretsarnas anspråk på fri debatt och allsidig upplysning”. ”Det bestående samhällets tyngd vilar över radion, men nya idéer pockar också på uppmärksamhet.”

Det gamla fanns kvar men på många områden gick man mot en modernisering och en professionalisering. I sin bok har Helén en utskrift av en intervju som han gjorde sent på kvällen den 13 augusti 1948 med Folke Bernadotte. Fredsmäklaren kom något försenad med flyg till Bromma från sitt medlaruppdrag i Jerusalem men radion höll öppet för en extra Ekosändning.

Den ton som både intervjuaren och den svarande hade är intressant. Den högtidlighet som fanns tidigare i Ekointervjuer var borta trots att intervjuobjektet var en kunglighet med en viktig internationell position. Helén ställde relevanta och besvärliga frågor. Han fick innehållsrika svar både vad gäller den pågående medlingen och om den israeliska Sternligans attentat. Men Helén var också personlig och frågade om Folke Bernadotte kände till det svenska guldet i fotboll vid den pågående Londonolympiaden.

Intervjun visar att något inträffat. Samma slutsats kommer man till då man studerar ett av tidens mest uppmärksammade samhällsprogram. Författaren Ivar Lo-Johansson höll på hösten 1949 ett antal föredrag under samlingsrubriken *Ålderdomssverige*. Han angrep synen på de gamla och kritiserade den vård de utsattes för. Särskilt tog han upp förhållandet att friska åldringar fick leva tillsammans med mentalt svårt störda på ålderdomshemmen.

Ivar Lo-Johanssons serie har mycket gemensamt med Lubbe Nordströms om Lort-Sverige från 1938. Båda författarna tog upp viktiga problem och väckte stor uppmärksamhet. Men intressantare är kanske olikheterna. Nordström arbetade tillsammans med det framväxande socialdemokratiska etablissemanget. Hans resa fick aktivt stöd av socialstyrelsen och provinsialläkare.

Ivar Lo-Johansson hade mera drag av en modern undersökande

Gunnar Helén var pionjär inom det moderna radioreportaget.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/SVT BILD

journalist och kritisk debattör. Idén till serien *Ålderdomssverige* var hans egen och den riktade sig främst mot de statliga myndigheterna. Efter föredragen förekom en debatt och bland deltagarna var representanten för socialstyrelsen den hårdaste motståndaren.

Mottagandet i pressen visade på en helt annan toleransnivå 1949 än 1938. Ivar Lo-Johansson fick motta en del kritik för att han förenklade och förgrovade men tonläget i pressen var lugnare än det varit efter Lort-Sverige-reportagen. Många framhöll att Ivar Lo-Johansson hade pekat på ett viktigt område där det rådde missförhållanden. Vid denna tid var det således helt accepterat att Radiotjänst sände undersökande och samhällskritiska reportage som inte var sanktionerade av statsmakten.

Politik och kultur

Politik var från början minerat område för radion. Det fanns bland politikerna både en överskattning av radions makt (man såg hur den utnyttjades av totalitära regimer i Sovjetunionen, Italien och Tyskland) och en underskattning (man förstod inte att radion kunde vitalisera det politiska livet). I radions barndom var det inte ens tillåtet att sända manuskriptbundna diskussioner om politiska frågor – än mindre spontana diskussioner. Noga förberedda debatter introducerades först inför valet 1932 och därefter blev radion ett allt viktigare inslag i valrörelserna.

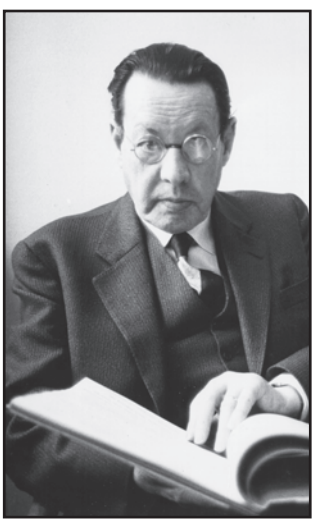

Riksdagsbevakningen sköttes under åren 1927–1952 huvudsakligen genom s k riksdagskrönikor av TT-medarbetaren Thorvald Sachs.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

Riksdagens debatter var länge stängda för mikrofonen. Lyssnarna fick nöja sig med referat i krönikor av Thorvald Sachs från TT. Riksdagens högtidliga öppnande sändes dock direkt sedan 1929. Ceremonier av alla de slag vidarebefordras gärna direkt av Radiotjänst.

Kraven på mer politik i radio blev starkare efter kriget. De kom från grupperingar både inom radion och utanför. En av orsakerna var naturligtvis det nya skärpta politiska läge som inträtt efter samlingsregeringens upplösning. Men även inom journalistiken blåste nya vindar. Många journalister blev anglosaxiskt inspirerade och hyllade en nyhetsjournalistik som stod fri från de politiska partierna. Herbert Tingsten skärpte den politiska debatten.

En av förespråkarna för en modernare politisk journalistik inom radion var Lennart Dansk som anställdes som reporter på aktualitetsavdelningen 1945. Han gjorde fingerade ”direktreferat” från riksdagens debatter där talarna fick läsa upp sina inlägg i en skrubb utanför kammaren. Dessa blev uppmärksammade och uppskattade och 1947 lyckades Dansk genomdriva autentiska direktsändningar från riksdagen. Han tog också initiativet till ett politiskt debattprogram kallat *Politiska knuten* som återkom regelbundet. Deltagare var de politiska journalisterna Torsten Andersson (bf) och Stefan Oljelund (s) samt docent Nils Andrén och fil stud Lars Herlitz.

Vid valrörelserna 1946 och 1948 kom radion att stå i centrum på

Debattprogrammet *Politiska knuten* startade den 23 januari 1948. Deltagare var från början akademiker med viss politisk anknytning. På bilden syns från vänster redaktör Nils Thedin, fil lic Helge Kristersson, jur kand Harald Rubinstein, fil lic Birger Beckman, docent Gunnar Heckscher och dr Olof Forsén, debattledare.
FOTO: SVT BILD

ett annat sätt än tidigare. Där förekom debatter och referat och den avslutande partiledardiskussionen fick en central plats i partiernas kampanjer. Lennart Dansk skrev i jubileumsboken från 1949 följande apropå politik i radio:

> Steget är ganska långt från de första högtidliga partiledardeklarationerna ”inför valen” till de senaste valrörelsernas livliga knivkastning vid mikrofonen, då ledande statsmän ställts öga mot öga mot ett koppel blodtörstiga dagspressjournalister och det gällt att utan att sväva på målet och utan att sväva någon sekund ge rappa svar på de mest intrikata frågor.

Radion hade en betydande politisk roll. Frågan är vad detta kom att innebära för Radiotjänsts självständighet. Dansk förklarade att det visserligen förekom många diskussioner om tidsfördelning och utformningen av programmen men inga påtryckningar varken från regeringspartiet eller oppositionen. Det kan sägas typiskt för radions ställning vid denna tid att den respekterades av de politiska partierna men att den inte heller utmanade dessa. Utfrågningarna inför valen sköttes av ledarskribenter anställda vid tidningar.

Under perioden 1945–55 skedde en utveckling av *nyhetsverksamheten* inom radion även om TT fortfarande hade monopol på de rena nyhetssändningarna. Ekot fick ett antal kompetenta medarbetare med sina speciella nyhetsområden. Kurt Andersson anställdes 1948 och Lars Orup (1947), Göran Byttner (1949), Wilhelm Röhl (1951) och Sven Jerstedt (1952).

Flera av de nya medarbetarna lämnade inte bara bidrag till Ekot utan hade också egna krönikor eller fasta program. Det gällde inte minst Sven Jerstedt som efter protester från radiomedarbetarna anställdes för att bevaka arbetsmarknaden. Jerstedt kom från Lantarbetaren och många fruktade att han skulle tjänstgöra som socialdemokratisk politruk. Kritiken försvann dock snabbt då Jerstedt inte bara vann respekt i olika läger på arbetsmarknaden utan också inom radion för sin journalistiska skicklighet.

Ett antal utrikeskorrespondenter som arbetade både för tidningar och för radio hörde till de mest kända och uppskattade radiorösterna: Victor Vinde och Sven Aurén från Paris, T G Wickbom och Alf Martin från London, Arne Thorén (Expressen) från New York. ”Samarbetet” mellan tidningarna och radion gick inte gnisselfritt och det förekom dispyter både om ersättning och om tidningarna skulle ha första rätt till nyheter eller inte.

Programmet *Tidsspegeln* var från början (1947) huvudsakligen en motsvarighet till tidningarnas ”pressröster” men den skulle förändras och började så småningom behandla samhälls- och kulturfrågor i vidaste mening. Initiativtagare till *Tidsspegeln* var Erik Hjalmar Linder och Gunnar Helén som också var programmets redaktörer.

Ordföranden i Radiotjänstemännens förening (RTF) Lars Madsén argumenterar medan styrelseordföranden Conrad Jonsson antecknar vid ett möte 1955.
RTF hade tidigare reagerat häftigt mot att redaktören för tidningen Lantbruksarbetaren, Sven Jerstedt, anställdes vid Radiotjänst 1951. Man fruktade en politisering av företaget.
FOTO: ULF STRÅHLE/ SVT BILD

Statsminister Tage Erlander utfrågas av politiska journalister inför andrakammarvalet 1952. Från vänster Knut Olsson (k), Lennart Pettersson (bf), Tage Erlander (s), Lennart Hartman (fp), Gösta Lindskog (h) samt med ryggen mot kameran radiomedarbetaren Henrik Hahr. FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

Andra som gav Tidsspegeln en profil var Nils Erik Bæhrendtz och Erik Goland.

Den förändring som ägde rum under slutet av 1940-talet av samhällsprogrammen mot större öppenhet och flera egna initiativ hade sin motsvarighet i idrotts- och underhållningsprogrammen.

Idrottsprogram

Idrotten hade från början spelat en stor roll för Radiotjänst och för företagets popularitet. Sven Jerrings direktreferat från Vasaloppet brukar uppmärksammas speciellt men det fanns också mycket annat. Under kriget fick direktreferaten från friidrottstävlingarna stor uppmärksamhet. Få idrottsuppgörelser torde ha följts med sådant intresse genom radion som Gunder Häggs resa till USA.

Efter krigsslutet började ett intensifierat idrottsutbyte och nya grenar introducerades. Ishockeyn vann stor popularitet bland annat med hjälp av radion som anordnade en särskild ishockeyskola.

Sven Jerring var under ett par decennier så gott som ensam sportjournalist i radion och vann en enorm uppskattning. Han var skicklig referent – påläst och välformulerad – men begränsad vad gäller spontanitet och improvisation. Vid fotbollsmatcher kunde han vara kvar och kommentera vad som hände vid det danska målet då spelet gått över till den svenska planhalvan.

År 1945 rekryterades Lennart Hyland till radion efter journalis-

tisk praktik på Tranås-Posten och Barometern. Han visade sig vara en ytterst talangrik radioman. Hyland var inte främmande för de stämningsreferat och den idealistiska syn på idrotten som Jerring stod för. Men han införde ändå, liksom Helén och Dansk inom samhällsjournalistiken, något nytt. Han förberedde sig mycket noga men var aldrig manuskriptbunden utan istället den koncentrerade och entusiastiske snabbprataren.

Tillsammans täckte Jerring och Hyland vinterolympiaderna i St Moritz (1946) och Oslo (1950) respektive sommarolympiaderna i London (1948) och Helsingfors (1952). Det var stora evenemang som gavs betydande plats i programmen men den svenska radiorepresentationen var begränsad. Till vinterolympiaden i Oslo sände Radiotjänst tre man – förutom Jerring och Hyland också Folke Olhagen.

Underhållning

Den största förändringen inom radion under perioden efter andra världskriget ägde nog rum på underhållningsområdet. Underhållningsprogrammen var populära från början men många ansåg att radion hade svårt att hitta en egen stil. Den nöjde sig ofta med att vidaresända kabaréer och revyer som var gjorda för scenen. Det fanns undantag som t ex Karl Gerhards radiokabaréer och strax före och under kriget förekom framgångsrika försök till förnyelse: frågesporten ledd av Gösta Knutsson, *Månadens magasin* och *Optimisten och pessimisten* är exempel på sådana inslag. Alice Svensks serie *Familjen Björk* var gjord för radion – en såpa av 40-talssnitt.

Perioden 1945–55 innebar förnyelse och genomgripande förändringar. Det nya mediet lockade till sig personer som skapade underhållning speciellt gjord för radion. I centrum fanns Per-Martin Hamberg som blev underhållningschef 1947. Hamberg förmådde att tillsammans med några få medarbetare översätta till svenska ett antal engelska och amerikanska underhållningsprogram. De hade ofta levande publik men var anpassade för lyssnarna runtom i landet.

Hamberg ledde själv programmet *Tjugo frågor* (1948–54) med bland andra skådespelaren Stig Järrel där fyra kända personer skulle fråga sig fram till ett ord som lyssnarna men ej deltagarna fick ta del av i förväg. Andra ”nya” underhållningsprogram med Hamberg som initiativtagare och drivande kraft var amerikainspirerade *Frukostklubben* (1946–78) med skådespelaren Sigge Fürst och *Lördagskväll* (1947–50) med radiomannen Lennart Hyland. Det senare programmet förebådade *Karusellen* (1951–54) vilket säkerligen är det populäraste programmet i den svenska ljudradions historia. Hyland förmådde att samtidigt förnya radiounderhållningen, det sociala reportaget och sportreferatet.

Till underhållningsnyheterna hör Povel Ramels olika program

Frukostklubben blev ett av radions populäraste program. Den sändes i nästan tre decennier med Sigge Fürst som programledare. Bilden är från 1946 med Andrew Walter, Bojan Westin och Sigge Fürst som proväter ett tuggummi, insänt av tacksam lyssnare.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

med bland annat *Föreningen För Flugighetens Främjande (FFFF)* som började 1947. Den var en kombination av en parodi på gamla revyprogram och något helt nytt – till allra största delen också svenskt.

Radiounderhållningen fick en egen profil. Den karaktäriserades både av bred folklighet och kvalitet. Man lyckades förena olika scentraditioner så att de accepterades av en bred publik.

Aktivare religionsradio

De religiösa samfunden fick under 1930-talet allt större makt över sändningarna. Organ knutna till kyrkorna kunde själva utforma programmen och fördelningen av tiderna ombesörjdes av andra än Radiotjänst: Frikyrkliga samarbetskommittén, Diakonistyrelsens radioutskott och morgonandaktskommittén. I dessa satt inte några representanter för Radiotjänst utan programtiden ”utackorderades” till de olika samfunden.

Inte på något annat område lämnade Radiotjänst ifrån sig ansvaret för sändningarna som man gjorde på det kyrkliga. Beteendet var troligen naturligt i början då radion hade små resurser och den även på andra områden främst var ”förmedlare” till exempel av olika konserter eller operor. Men med tiden blev det många inom och

Får man sjunga Hallelulja i radio?

Radionämnden förnyades 1947 och bestod därefter av 24 ledamöter. Gunnar Helén karaktäriserade sammansättningen som ett ”den svenska kulturens gruppkort”. Men där fanns också politiker. En av de mest uppmärksammade var kommunisten Knut Olsson. Kommunisterna hade inte fått delta i valprogrammen under kriget men en representant för dem accepterades nu i den myndighet som skulle granska Radiotjänsts verksamhet.

Pragkuppen i februari 1948 då kommunisterna tog över makten i Tjeckoslovakien aktualiserade på nytt inställningen till kommunisterna. Många ansåg att de inte längre skulle få delta i programverksamheten. Men radiostyrelsen avslog dessa propåer. Alla politiska riktningar av betydelse skulle ha möjlighet att delta i radions debatter. Senare under året preciserade Radiotjänsts chefskollegium sin hållning:

> Radion har skyldighet att hävda den västerländska demokratins grundprinciper särskilt dess krav på rättssäkerhet samt tanke-, yttrande- och församlingsfrihet.

Politik var en av de vanligaste frågorna under perioden decenniet efter kriget. Knut Olsson satt kvar och önskade liksom studierektor Gunnar Hirdman fler program om den positiva sovjetiska ungdomen. Radionämnden kritiserades dock för att den var för passiv och anonym. 1953 gav kritiken anledning till en riksdagsdebatt som ledde till att arbetet blev aktivare och mer offentligt.

Nämnden diskuterade intensivt alkohol, familjerelationer men framför allt vad som skulle anses vara bra eller dålig underhållning. Somliga ledamöter ansåg Kar de Mumma vara för politiskt belastad för att få förekomma i fem underhållningsprogram i rad. Karl Gerhard kritiserades för att ha varit förarglig för de religiösa genom en Hallelulja-visa. En direktsändning från Blancheteatern bedömdes av flera av ledamöterna som larvig och plump. Ungdomsprogrammen var också föremål för särskild uppmärksamhet. Skulle de vara uppfostrande eller inte?

Diskussionerna inom nämnden ger en provkarta på åsikter om radion och samhället. Men de beslut som fattades av representanter för kultur och politik var i allmänhet friande. De klagande kom i minoritet. Det kan dock inte uteslutas att redan en protokollförd diskussion inom nämnden kunde leda till en restriktivare hållning bland medarbetarna.

Sven Lidman.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/ SVT BILD

utanför kyrkorna som ansåg att gudstjänsterna och andakterna var alltför knutna till en gammal kyrkotradition.

Författaren och pingstvännen Sven Lidman gick i en artikel i Evangelii Härold 6/1940 till våldsamt angrepp mot vad han uppfattade som kyrklig församlingsslentrian inom radion: ”Outsägligt förskruvad och tillgjord frambölar den outsägligt uttuggade fraser och talesätt.” Kyrkorna gick miste om möjligheten att missionera bland dem som inte redan var övertygat troende, ansåg Lidman. Man hade ”slagit igen portarna till den folkväckelse, som i dessa dagar genom en rätt radioförkunnelse skulle kunna gå ut över hela vårt land och folk”.

Föredragschefen Erik Hjalmar Linder och programredaktören Kristina Leeb-Lundberg hörde också till dem som var kritiska mot utformningen av de religiösa inslagen. De ville göra förkunnelsen mer radiomässig så att den kunde nå utanför kretsen av redan troende. Man önskade bl a ersätta aftongudstjänsterna med studioand-

akter och studiosamtal. Förebilden var – som i många andra programgenrer – tagen från BBC där man haft stor framgång med en speciell ”radiokyrka” vilken fått lyssnare långt utanför de traditionella kyrkobesökarna.

Det förekom en intensiv debatt om den närmare utformningen av de nya kyrkliga programmen och de organisatoriska formerna. Efter försök som började 1948 fattade radiostyrelsen 1951 beslut om en ny ordning. ”Utackorderingen” upphörde och Radiotjänst tog själv ansvaret för hela verksamheten. Istället för de gamla kommittérna inrättades en rådgivande samfundskommitté där ett antal personer från svenska kyrkan och en del samfund fick säte. Ledamöterna utsågs av Radiotjänst.

Samtidigt som beslut fattades om en förändring av innehåll och organisation av de religiösa sändningarna anställdes prästen Gunnar Dahmén som ansvarig för den religiösa programsektorn.

Telegrafverket – Radiotjänst

Telegrafverkets tekniker hade från början hand om både produktions- och distributionstekniken men detta system fungerade allt sämre. Radiomedarbetarna ansåg att produktionerna blev bättre med egna specialutbildade tekniker. 1945 uppgick Radiotjänsts tekniska personalstyrka till 28 personer medan telegrafverkets förstärkaravdelning hade 17 man anställda.

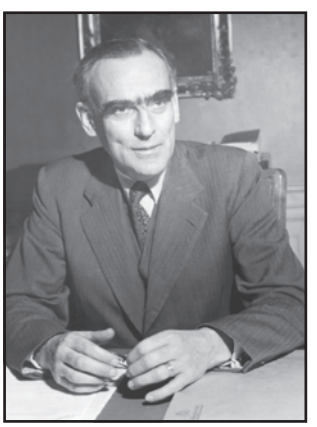

Håkan Sterky.
FOTO: ULF STRÅHLE/
SVT BILD

Mot denna bakgrund var det knappast överraskande att 1943 års radioutredning bl a fick till uppgift att undersöka teknikfrågan. I utredningen satt både radiochefen Yngve Hugo och telegrafverkets generaldirektör Håkan Sterky och båda värnade om sina intressen. Hugo ville få makten också över programtekniken medan Sterky var rädd att förlora mark på radioområdet.

Ståndpunkterna var oförenliga och det visade sig svårt att nå en gemensam linje. Telegrafverket var berett att ge Radiotjänst ett visst inflytande vad gäller de akustiska frågorna men hade för övrigt ingen förståelse för radions krav. Radiotjänst kunde acceptera att telegrafverket hade hand om distributionen utanför studion men ville självt ansvara för produktionstekniken.

Efter många sammanträden och promemorior blev det till slut utredningens ståndpunkt att tekniken borde delas på Radiotjänst och telegrafverket varvid den senare fick ansvaret för distributionen och den förra om produktionstekniken. ”Före nykonstruktion eller anskaffning av teknisk materiel av principiellt ny natur eller i ekonomiskt större omfattning bör alltjämt samråd äga rum mellan de båda parterna.”

Radioutredningen valde att inte redovisa ställningsläget eller närmare precisera vad man menade med ”produktionstekniken”. Regeringen gick på Radiotjänsts linje och riksdagen fattade beslut i

frågan 1947. Den fråntog också telegrafverket rätten att teckna avtal med Radiotjänst. Istället blev kommunikationsdepartementet avtalsslutande part. Radiotjänst kunde därmed notera en klar seger i förhållande till telegrafverket men detta visste sin faktiska styrka och gjorde ingenting för att verkställa den begärda omorganisationen.

År 1949 överlämnade Radiotjänst en skrivelse till telegrafverket med förslag på hur uppdelningen konkret skulle se ut. Telegrafverkets personal gavs ingen plats i programverksamheten utom på sådana platser i landsorten där Radiotjänst inte hade egen personal medan telegrafverket hade personer som sysslade med programdistributionen. 1952 konstaterade Erik Mattsson i en promemoria att det förekom ett betydande dubbelarbete på det tekniska området. En förändring var nödvändig om dubbelarbete skulle undvikas.

Kommunikationsdepartementet valde att tillsätta en särskild utredningsman/förlikningsman, regeringsrådet Henning Fransén. Efter ett halvt års arbete lade denne fram ett förslag till uppdelning mellan produktionsteknik och distributionsteknik vilket kunde accepteras av Radiotjänst men som avvisades av telegrafverket. Departementet gick dock på utredningslinjen och beslutade om ändringar i avtalet mellan staten och Radiotjänst. Dessutom tillsattes en särskild teknisk delegation med företrädare för båda parterna. Denna skulle bland annat ha till uppgift att lösa gränsdragningstvister.

Hösten 1953 kunde således frågan om ”makten över tekniken” i princip lösas. Radiotjänst fick hela ansvaret för produktionstekniken. Strax innan hade samma problem fått liknande lösningar i Danmark och Norge där programföretagen fick ansvaret för all teknik inom respektive radiohus. Det hårdnackade motståndet från telegrafverkets sida förklaras huvudsakligen med att man inte ville förlora gamla positioner och inte erkänna att det vuxit fram ett nytt yrke – radioteknikerns – men också med att det var viktigt inför framtiden att inte förlora sin ställning. Dubbelprogram och television stod inför dörren och krävde stora tekniska insatser. Det var naturligt att telegrafverket önskade en stark position inför dessa beslut.

Dubbelprogram, FM och trådradio

Redan vid etablerandet av Radiotjänst diskuterades frågan om ”dubbelprogram”, dvs ytterligare en radiokanal. Argumentet för en ökning av antalet kanaler var naturligtvis att två program skulle ge valfrihet och öka möjligheterna för radion att nå ännu fler lyssnare. Men det skulle ta nästan tjugo år efter Radiotjänsts bildande innan frågan om ytterligare en kanal togs upp på nytt.

Radiotjänst hade en stark ställning i samhället och företaget fick en välvillig behandling av 1943 års radioutredning. Men den ansåg att Radiotjänst genom ”samtidiga program på ett helt annat och effektivare sätt skulle bli i stånd att fullfölja sin samhällsgagnande uppgift”. Flera program var utredningens huvudlinje.

Underhållningen, musikprogrammen och radioteatern borde enligt utredningen få ökat utrymme i etern genom dubbel- eller trippelprogram. Den ansåg också att ”flera samtidiga sändningar” skulle göra det möjligt att bjuda lyssnarna på ”en omfattande nyhetstjänst”. ”Den närmare detaljutformningen av dubbel- respektive trippelprogram måste bli en uppgift för Radiotjänsts programledning.”

Radiotjänst hade av utredningen fått i uppdrag att skissera på programtablåer med flera samtidiga program. Man tänkte sig att två kanaler skulle komplettera varandra medan den tredje skulle vara förbehållen s k specialprogram. Ett underhållningsprogram i en kanal skulle således kompletteras med t ex ett föredrag i kanal 2 och en språkkurs i kanal 3.

Alla tycktes vara positiva till en utvidgning av radioverksamheten. Det var naturligt med flera kanaler vilket utvecklingen i utlandet visade. Ändå fanns det problem. Ett av de viktigaste gällde tekniken. Trängseln på mellanvågs- och långvågsbanden var redan besvärande och kortvågsbandet var inte lämpligt i sammanhanget. Det krävdes således ny kapacitet.

Tre vägar fanns för en lösning av det tekniska problemet:

- En möjlighet var samsändning av trådlösa stationer. En sådan förekom redan mellan små stationer med låg effekt men även där var man hänvisad till internationella överenskommelser och risken för dålig mottagning var stor.

- En annan var frekvensmodulering på ultrakortvågsbandet (FM). Med hjälp av ca 150 FM-sändare skulle det vara möjligt att nå 75 procent av den svenska befolkningen. Kostnaden för sändarna var relativt begränsad medan systemet krävde nya radiomottagare som beräknades bli dyra.

- Ett tredje alternativ var högfrekvent trådradio. Den innebar att radiosignalerna distribuerades via det vanliga telefonnätet. Trådradion gav enligt sina tillskyndare bättre kvalitet, en möjlighet till flera program och säkrare drift. Dessutom kunde redan existerande teknik i form av telefonledningar utnyttjas bättre. Visserligen blev kostnaden större för det allmänna men de enskilda radiolyssnarna slapp köpa nya och dyra FM-mottagare.

Högfrekvent trådradio motiverades kanske inte främst av möjligheten till flera program utan av att man med en sådan kunde nå dem

som hade dåliga mottagningsmöjligheter. Trådradion var oberoende av internationella konventioner.

Radioutredningen gick på alternativ tre och beräknade att utbyggnaden skulle kunna ske inom en tjugoårsperiod och det kunde vara möjligt att sända tre program via tråd. Den trådlösa kanalen skulle dock bibehållas. Tanken på ultrakortvåg (FM) avfärdades främst på grund av att Sverige var glest befolkat men med ett väl utbyggt telefonnät. FM tedde sig olämpligt och var relativt oprövat.

Trådradio hade tidigt funnits i övre Norrland och 1943 fattade regeringen beslut om ett trådradionät på Gotland. Under hela kriget hade gotlänningarna haft svåra mottagningsförhållanden och dessa skulle avhjälpas genom trådradion som också blev ett faktum. De första abonnenterna anslöts under hösten 1946.

Radioutredningen ansåg 1946 att trådradion var lämplig för Sverige eftersom den var driftsäker och väl beprövad. Utredningen var på denna punkt enig. Men en del av remissinstanserna var tveksamma.

Chalmers tekniska högskola tillhörde dem som ansåg att FM-alternativet var dåligt utrett. Runt om i världen byggde man ut FM-sändare. Skulle Sverige stå vid sidan om denna utveckling? Det fanns också enligt Chalmers vissa påtagliga nackdelar med trådradion. Det gick inte att flytta trådradioapparaterna hur som helst och dessutom var driftsäkerheten tveksam. Utbyggnaden skulle ta mycket lång tid.

Det fanns således ”moderna” röster men debatten var inte speciellt omfattande och då propositionen lades 1947 höll departementschefen med utredningen. Under hänvisning till att det redan fanns ett telefonnät anslöt han sig till tanken på trådradio. Något omedelbart beslut var han dock inte beredd att ta eftersom det rådde brist på arbetskraft och material. Utbyggnaden skulle därför dröja ytterligare ett antal år.

I efterhand skulle man kunna tro att dubbelprogramsfrågan skulle ha varit ett hett debattämne och att det i pressen hade funnits en omfattande kritik över att projektet sköts upp år efter år. Men så var inte fallet. Det är också märkligt att telegrafverkets konservativa hållning inte diskuterades mera. Det kan dock vara naturligt att verket höll sig till väl känd teknik då den försökte nå det övergripande målet: Rikstäckning för ett eller flera program. Transistorn presenterades i december 1947 men ingen kunde föreställa sig vad den skulle betyda för etermedieutvecklingen i framtiden.

År 1952 tillsattes slutligen en ny utredning – dubbelprogramutredningen – där överingenjören vid telegrafstyrelsen Erik Esping och direktören vid Radiotjänst Erik Mattsson var de ledande. Ordförande blev det regeringsråd som hade medlat i frågan om gränsdragningen för tekniken. Efter tre års arbete konstaterade dubbelprogramutredningen precis som radioutredningen hade gjort nio år

Musikfrågesport mellan Skansenpubliken och ett radiolag 19 maj 1949. Per-Martin Hamberg sitter längst till höger. Övriga deltagare var från vänster: Nils Castegren, Folke Reinholdsson, Nils-Olof Franzén och Lennart Hyland. FOTO: SÖREN HOFFMAN/SVT BILD

Per-Martin Hamberg – idérik underhållningschef

Per-Martin Hambergs speciella skratt blev välkänt för de svenska radiolyssnarna genom programmet *Tjugo frågor*. Hamberg ledde detta med stor säkerhet och med författaren Astrid Lindgren, skådespelarna Stig Järrel och Marianne Löfgren samt ljudteknikern Kjell Stensson som svarande. *Tjugo frågor* gav Per-Martin Hamberg en profil utåt som en humoristisk och idérik man som kunde hålla ordning på en bångstyrig panel.

År 1945 blev Hamberg fast anställd vid Radiotjänst och 1947 utsågs han till chef för den lilla underhållningsavdelningen. Han kom vid rätt tid till radion. Krigsåren var över och till och med en radioutredning efterlyste en förnyelse av radiounderhållningen. Det fanns åtskilliga idéer i den anglosaxiska radion som kunde bearbetas för svenskt bruk.

Det fordrades stor skicklighet att både vara okonventionell och samtidigt fungera inom de ramar som bestämdes av ett ännu så länge relativt officiöst Radiotjänst. Per-Martin Hamberg klarade kraven. Han vågade satsa på Povel Ramel som förde in något helt nytt i den svenska radion genom program som *Föreningen för flugighetens främjande (FFFF)*, *Fyra kring en flygel* och *Herr Hålms öden och angantyr*. I skådespelaren och sångaren Sigge Fürst fick han den entusiastiske värden för *Frukostklubben* som startade en lördagsmorgon i februari 1946 och sportjournalisten Lennart Hyland blev den idealiske programledaren för *Karusellen*.

I en artikel i Röster i Radio från 1949 skrev Hamberg att han ville skapa avbrott i det annars ganska bastanta utbudet. ”Och vi vill inte göra det i känslan av att vi utgör något nödvändigt ont utan fyller ett högst legitimt behov hos en massa människor.”

Då Radiotjänst startade försöksverksamhet med TV var Per-Martin Hamberg en av pionjärerna men förbigicks vid utnämningen av TV-chef 1958. Han var s k programchef vid TV 1955–62. Under de första TV-åren led han av de knappa resurserna och de hårdare planeringskrav som TV ställde i jämförelse med radion. Hamberg ville göra spontana program och TV-komedier men de stora pengarna gick till en teaterensemble vilken huvudsakligen sysslade med ”seriös” teater. Per-Martin Hamberg var – trots yttre motigheter de första TV-åren – den ledande programmannen.

tidigare att det fanns starka skäl för ett dubbelprogram. Man avvisade dock tanken på att det nya programmet skulle ha en särskild profil och ville således inte ha en uppdelning enligt engelsk modell med ett lättare och ett tyngre program.

Men meningarna var delade mellan telegrafstyrelsen och Radiotjänst om distributionssättet. Den förra stred fortfarande för trådradion medan den senare hade blivit allt mer övertygad om FM-radions förtjänster. I en radiodebatt efter utredningens avlämnande kom de stridande viljorna till synes. Esping försvarade med energi trådradion som skulle bli billigare för abonnenterna medan Mattsson ansåg att FM skulle ge större frihet. Representanten för radioindustrin anslöt sig till FM-falangen. Försäljningen av radioapparater skulle öka om FM-linjen valdes.

Redan samma år som dubbelprogramutredningen var färdig lade regeringen ett förslag som var en kompromiss. I tättbebyggda områden skulle man bygga FM-sändare medan trådradioutbyggnaden skulle fortsätta i glesbygden. Till skillnad från ordföranden och Radiotjänst ville dock inte regeringen avgiftsbelägga dem som anslöt sig till trådradion. Utbyggnaden skulle istället bekostas med ordinarie licensavgift.

Det tog lång tid att komma fram till ett förslag om dubbelprogram trots att radioutredningen redan 1946 hade konstaterat att ett enda program inte var tillräckligt. Intresset var stort hos samtliga inblandade parter – regering, Radiotjänst, telegrafverket och radioindustrin. Men det fanns tekniska och organisatoriska problem. För många var också frågan om rikstäckning ett viktigare mål för den licensfinansierade radion än att snabbt få dubbelprogram. Samtidigt kan naturligtvis diskuteras om inte telegrafverket var allt för negativt för de stora tekniska förändringarna på radioområdet vid denna tid. I vaktslåendet om det gamla stoppade man utvecklingen ett antal år.

Television i Sverige?

I Stockholm förekom tidigt försök med television. På Röda Kvarn uppträdde Fridolf Rhudin på en något dimmig bildruta redan 1930. Bättre lyckades man under slutet av 1930-talet med försök från Tekniska Högskolan. De första ”offentliga sändningarna” ägde rum 1938 i regi av Stockholms-Tidningen och Svenska Philips. Intresset från allmänheten var mycket stort och det förekom i press och tidskrifter olika spekulationer om det nya mediet. Den radioutredning som arbetade under 1930-talet talade om televisionen som en realitet inom en snar framtid.

Andra världskriget skulle dock innebära ett stopp för experimenterandet och utvecklingen av TV. Expertis på elektronik arbetade för krigsmakten i respektive länder. Vid krigsslutet 1945 tog

man emellertid vid där man slutat 1939 och fortsatte med ett intensivt utvecklingsarbete. Reguljära sändningar började i England 1950 och ombesörjdes av BBC som fram till 1954 hade monopol på TV-sändningar. TV i USA utvecklades inom ramen för det gamla radiosystemet. Dominerande blev från början de tre nätverken: ABC, NBC och CBS.

Vid introduktionen av radion i Sverige fanns det en rad entusiaster vilka byggde egna radioapparater och radiosändare. De gick samman med gelikar i klubbar av olika slag vilka svarade för tekniken vid sändningar och för den lokala programverksamheten. I TV:s barndom var förhållandet ett annat. Det krävdes mera än entusiasm för att bygga komplicerade studios och teknik som kunde sända och ta emot TV-bilder. Men det fanns naturligtvis många enskilda personer som ivrade för TV. Intressant är att vissa tidningar gick i spetsen för olika försök – precis som med radion. Tidningen Expressen – folkets röst – blev en av de mest högljudda förespråkarna för TV i Sverige.

Televisionen kommer till Sverige

På måndag få svenskarna, eller kanske rättare sagt stockholmarna, stifta bekantskap med teknikens senaste under. På Röda Kvarn ges nämligen då den första televisionsföreställningen i vårt land. Det är det engelska Bairdbolaget, som svarar för den tekniska sidan av saken, och om man får tro de omdömen om televisionens framsteg på senaste tiden, som nått oss från London, så skulle bolaget verkligen ha hunnit tämligen långt i sina strävanden att fullkomliga televisionstekniken.

På den stora londonvarietén Coliseum har televisionen för övrigt redan hela hösten varit en av huvudsensationerna i programmet. Ovan en bild från en av dessa föreställningar. Den skall föreställa en engelsk s. k. skönhetsdrottning och ger om den betraktas på 4 à 5 meters avstånd, en god föreställning om hur fjärrbions bilder framträda för sin publik. De projiceras inte på en vit duk utan åstadkommas av 2,100 små metalltrådslampor, som tändas och släckas samt variera i ljusstyrka allt efter den uppträdandes rörelser, så att dessa, sägs det, återges på ett mycket naturtroget sätt. Impulserna överföras trådlöst från studion, som ligger ungefär en och en halv mil utanför London.

Artikel i tidningen Radiolyssnaren nr 49, 1930.

Många av aktivisterna under radions pionjärår hade nära kontakt med folkbildningen och betonade radions uppfostrarroll. Radion blev en del av folkhemsprojektet. Med TV var det annorlunda. Det fanns inte några naturliga kontakter mellan Folkbildningssverige och de som ivrade för genomförandet av svensk TV. Fortfarande 1953 hävdade LO:s studierektor Torvald Karlbom att det talade ordet var bättre än bilden. Dessutom trodde han att i valet mellan egen bil och TV skulle flertalet föredra bilen.

I diskussionen om dubbelprogram eller TV fanns flera socialdemokratiska debattörer som pläderade för att det förra skulle gå före den senare. Till dessa hörde medarbetaren vid Radiotjänst Roland Pålsson som skrev i Morgon-Tidningen. Pålsson blev senare chef för kulturenheten på utbildningsdepartementet och där handläggare av TV-frågor.

De intressenter som anmälde sig då TV stod för dörren var etablerade och lättidentifierade grupperingar. De var till viss del desamma som då radion introducerades.

Radioindustrin och *radiohandeln* visade ett stort intresse för TV och introduktionen av det nya mediet. Men det rörde sig om betydande investeringar. Det var viktigt att TV introducerades på rätt sätt och framför allt att det från början fanns ett tillräckligt stort utbud med program av hög kvalitet. Elektronikindustrin och handeln hade också att ta hänsyn till försäljningen av radio. Man fruktade att radioförsäljningen skulle dämpas radikalt samtidigt som TV-apparaterna började att saluföras.

Två unga teknologer vid KTH – Hans Werthén och Björn Nilsson – skulle spela en betydande roll vid introduktionen av TV under slutet av 1940-talet. 1946 och 1947 studerade de TV i USA och ett antal europeiska länder. Deras rapporter vägde tungt för de olika organ – statliga, halvstatliga och privata – vilka utredde televisionsfrågan under slutet av 1940-talet och början av 1950-talet.

Werthéns och Nilssons första resa bekostades av KTH, L M Ericsson och Sverige-Amerika-stiftelsen.

En viktig part var *telegrafverket* som skulle ha en liknande roll vid starten av TV som vid införandet av rundradio. Det hade på 1940-talet liksom på 1920-talet ett klart och naturligt egenintresse. Telegrafverket var representerad i Nämnden för televisionsforskning genom generaldirektören Håkan Sterky och chefen för radiobyrån Erik Esping. Medel till nämndens verksamhet kom från Ericsson, FOA, telegrafverket och KTH. Senare skulle också Radiotjänst, radioindustrin och radiohandeln bidra.

För telegrafverket var det givetvis av stor betydelse att det fick en så stor andel av TV-distributionen och TV-tekniken som möjligt. Men investeringskraven var stora. Enligt en beräkning gjord av Esping hösten 1951 krävdes det 56 sändare för att nå en acceptabel rikstäckning. Anläggningskostnaden beräknades till 276 miljoner kronor och årskostnaden till nära 40 miljoner kronor. Detta innebar att telegrafverket liksom radioindustrin ville skynda långsamt och inte börja förrän efterfrågan kunde bedömas vara tillräckligt stor.

I finansieringsfrågan var telegrafverket öppet för både reklam och licenser. Det kom därmed i ett motsatsförhållande till pressen och Radiotjänst. De motsättningar som fanns mellan Radiotjänst och telegrafverket vid början av 1950-talet skulle prägla de båda parternas agerande också i TV-frågan. Radiotjänst försökte få så stor del av makten över både program och teknik som möjligt. Telegrafverket var självklart inte villigt att släppa ifrån sig något av ansvaret vad gäller tekniken och ifrågasatte dessutom om radion skulle få monopol också över TV-programmen.

Tidningsutgivarna (TU) engagerade sig också i televisionsfrågan men mera indirekt än i radion 25 år tidigare. Avgörande för tid-

ningsutgivarna var den befarade konkurrensen om annonsintäkterna från TV men där fanns även en rädsla för läsarflykt. Man fruktade att dubbelprenumerationerna skulle försvinna, dvs att läsarna inte längre skulle ha behov av både en rikstidning och en lokaltidning.

I en TV-kommitté som arbetade internt inom TU diskuterades om inte pressen skulle vara lämpad som huvudman för det nya mediet. ”En television i pressens regi” skulle enligt Arbetets (s) direktör Helmer Wikström ”utgöra en garanti för en sund reklamutveckling”. Albert Bonnier som hade intressen både i veckopress och dagspress skisserade 1952 en modell med regionala TV-bolag ägda av pressen. Motivet var att ge pressen ett sådant inflytande ”så att den genom en rimlig prissättning av televisionsreklamen kunde förhindra osunda konkurrensförhållanden”. TU:s direktör Jan-Otto Modig ansåg däremot att tidningsägarna borde argumentera så hårt som möjligt mot TV-reklam. TU beslutade också att utarbeta en argumentsamling emot reklam i TV och att denna skulle överlämnas till kommunikationsministern.

Föga överraskande såg *Svenska Annonsörsföreningen* (SvAF) annorlunda på finansieringen av TV. Annonsörerna visade ett mycket stort intresse för att få en ny reklamkanal. Man polemiserade mot TU som ansågs agera enbart i eget intresse. SvAF innefattade ett antal tunga näringslivsnamn men saknade den politiska förankring som TU hade genom sina chefredaktörer.

Radiotjänst fanns från början inte med i Nämnden för televisionsforskning som bildats på initiativ av telegrafstyrelsen. I juni 1948 startade istället Radiotjänst en egen Televisionskommitté med den administrative chefen Erik Mattsson som ordförande. I kommittén ingick endast radiomedarbetare. Först 1949 blev Radiotjänst representerat i Nämnden för televisionsforskning och företräddes då av Mattsson.

Vilken uppfattning hade då *politikerna* i regering och riksdag? Frågan är inte lättbesvarad. Många ansåg att TV var en typisk amerikansk företeelse vilken inte passade det svenska kynnet. TV betraktades som ett ytligt och förflackande medium. Skulle de föreningstrogna svenskarna vara villiga att betala stora summor för TV-apparater och sedan för licenser? Men det fanns också de som kritiserade regeringen för att dra frågan om TV i långbänk.

I en interpellationsdebatt från november 1953 försvarade kommunikationsminister Sven Andersson regeringens politik. Han ansåg att många länder hade misslyckats då de startat allt för tidigt. Många viktiga problem återstod att lösa. Sven Andersson var inte direkt skeptisk till TV men inte heller entusiastisk som interpellanten Carl Christensson (fp). Denne hoppades på en blomstrande televisionsindustri men också på program som kunde ”skänka vetenskapen, undervisningen och militärutbildningen liksom många andra grenar av vårt kulturliv stora fördelar till gagn för hela samhället”.

Första försöksåret med TV sändes julottan från Seglora kyrka. Bilden är från en repetition den 6 oktober 1954 med Lennart Fahlén bakom kameran.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/ SVT BILD

Privata och statliga TV-initiativ

Under åren efter 1950 drevs TV-frågan framför allt av privata intressenter – radioindustrin, radiohandeln, annonsörsföreningen – medan de offentliga företrädarna var mer återhållsamma. Telegrafstyrelsen hade ett naturligt intresse av att bevaka området – precis som vid radions barndom. TV-utbyggnaden skulle hänga nära samman med etablerandet av FM-sändare. Radiotjänst hade från början sin uppfattning klar: Man önskade att TV-verksamheten skulle bedrivas inom samma ramar och samma förutsättningar som radion.

Från radioindustrins sida ville man att Nämnden för televisionsforskning skulle utreda TV:s framtid och anordna provsänd-

ningar. De senare var viktiga inte bara för att de kunde ge erfarenhet utan också för att de hade en stor opinionsmässig roll. Fick sändningarna ett folkligt stöd skulle det vara svårt att avbryta dem och att ändra organisation eller finansiering. Radiotjänst hade således skäl att gå emot att nämnden skulle bli huvudman för försöksverksamheten.

Alternativet till en omfattande undersökning och försöksverksamhet i nämndens regi var en statlig utredning. En sådan tillsattes vintern 1951 med uppdrag att komma med förslag till organisation, finansiering och huvudmannaskap för television i Sverige. Ordföranden blev – liksom i tidigare radioutredningar – en av talmännen, denna gång folkpartisten och tidningsmannen Anders Olsson i Mora. I övrigt hade endast den socialdemokratiske chefredaktören Ossian Sehlstedt direkt politisk anknytning. Han uppfattades dock mera som företrädare för pressen än som politiker.

Av övriga ledamöter hade Erik Esping, Erik Mattsson och Olof A Berger erfarenhet av tidigare radioutredningar vilket inte direktören för Elektroindustrin, Harry Nyström, kunde uppvisa. Sekretariatet bestod av Tage Rosenlund, byråsekreterare vid telegrafverket, och Henrik Hahr, chef för Radiotjänsts aktualitetsavdelning. Tanken bakom televisionsutredningens sammansättning var uppenbarligen att få till stånd en överenskommelse mellan telegrafverket och Radiotjänst vilken skulle kunna accepteras av elektroindustrin och av pressen.

Televisionsutredningen utsattes mycket snart för kritik och kallades av televisionens tillskyndare för televisionsfördröjningskommittén. Det fanns starka intressen som ville få en snabb lösning men utredningen arbetade långsamt med enkäter och utfrågningar av olika tänkbara intressenter. Det första viktiga beslutet kom 1953 då man begärde drygt sju miljoner för försökssändningar. Televerket skulle ansvara för det tekniska och Radiotjänst för programmen. Finansieringen skulle ske delvis med reklammedel delvis med licenser.

Efter en omfattande remissomgång beslutade regeringen att säga nej till försöksverksamhet i televisionsutredningens regi. Ett huvudargument mot en sådan var att den med all sannolikhet skulle bli permanent. Regeringen skulle därmed inte ha någon möjlighet att komma med någon annan lösning än den som existerade vid försöket. Både departementet och pressen var också emot att en del av finansieringen skulle ske genom reklam. Även Svenska Tidningsutgivareföreningen vände sig med skärpa mot reklamfinansiering. Sådan kunde man bara acceptera om sändningarna ägde rum i regi av tidningsutgivarna.

Televisionsutredningen fortsatte istället med sonderingar inom olika grupper. Dess arbete möttes av växande kritik och en allt starkare opinion som ansåg att Sverige snabbt måste få television. Till

dem som var mest angelägna att kanalisera den positiva opinionen hörde radioindustrin som ansåg att utvecklingen kommit så långt att man på allvar kunde lansera apparatförsäljning i Sverige. Hösten 1953 bildades ett konsortium med Luxor, AGA, SRA och Philips som initiativtagare men där också KF, Lantbruksförbundet och Köpmannaförbundet var intressenter. I oktober inlämnade konsortiet en koncessionsansökan där man ansökte om rätt till provsändningar under fyra år finansierade med reklammedel.

Även denna ansökan gick ut på remiss och mötte självklart motstånd främst från Radiotjänst och tidningsutgivarna. Televisionsutredningen var splittrad då den skulle avge sitt svar men en majoritet var emot, bl a på grund av att man ogillade finansieringsformen. Esping från televerket och Nyström från elektronikindustrin ville dock tillstyrka.

Det privata konsortiet fick avslag från regeringen på sin ansökan om försöksverksamhet men det skulle ändå få viss betydelse. De som ivrade för en snabb lösning av televisionsfrågan och reklamfinansiering hade fått ett gemensamt forum. Där fanns radioindustrin, handelsintressen och telegrafverket samt annonsörsföreningen. Denna grupp lade inte ner verksamheten på grund av att kommunikationsministerns nej till försökssändningar. Den hade stöd av en allt starkare opinion som önskade att TV etablerades i Sverige. Det blev en allt vanligare uppfattning att Sverige hade kommit på efterkälken i förhållande till andra länder vad gäller televisionen. Den 10 januari 1954 började reguljära sändningar i Danmark som redan länge hade genomfört provsändningar. Dessa nådde stora delar av södra Sverige.

Men det var inte bara TV- och reklamanhängarna som blev bättre organiserade. Det gällde också reklammotståndarna. Tidningsutgivarna och Radiotjänst gick samman inför det hot som konsortiet utgjorde. Företrädare för radion och TU utbytte erfarenheter och bedrev gemensamt lobbyverksamhet gentemot departementet och mot partierna i riksdagen. Personlig kontakt togs med kommunikationsminister Sven Andersson och partiledarna. Andersson kunde lugna representanterna från TU att han inte hade ändrat uppfattning utan fortfarande var negativ till reklam i TV.

Filmindustrin i Sverige var ytterligare en part som var intresserad i TV-frågan. Den hade svårt att nå enighet om en ståndpunkt eftersom biograferna hotades av minskad besöksfrekvens medan filmproducenterna kunde se en ny och viktig avnämare i TV. Frågan var vilken av de båda falangerna som skulle segra. I januari 1954 inlämnade Sandrewateljéerna en ansökan till televerket om att få anordna en veckas försökssändningar under våren. Dessa skulle bekostas med reklammedel och nå radiohandlare och vissa offentliga lokaler.

Televerket beviljade – efter konsultationer hos kommunika-

tionsministern – den begärda koncessionen. En av anledningarna till verkets välvilliga hållning var att det ansåg att det var viktigt att få med filmbranschen bland dem som stöttade en introduktion av TV. Den positiva inställningen till Sandrews väckte dock indignation i televisionsutredningen och hos Tidningsutgivareföreningen.

Sandrew-veckan blev en succé. Programmet innehöll studioinslag och direktsändningar, bl a från Rädda Barnens vårfest på Stockholms stadion. Där förekom skol-TV och religiösa program. En studiecirkel diskuterade hälsoproblem och författarna Jan Fridegård och Gustav Sandgren talade om hembygdsvård och spelade låtar med nyckelharpisten Erik Sahlström.

Försöksveckan i maj 1954 visade att man relativt snabbt och till begränsade kostnader kunde göra omväxlande och underhållande TV. Den gjorde också klart att film och TV hängde nära samman. De reklamsnuttar som förekom betraktades inte som särskilt störande. Erfarenheterna från veckan användes också av förespråkarna för reklam i TV. I ett särskilt yttrande till televisionsutredningen skrev Erik Esping, televerket, och Harry Nyström, Sveriges elektroindustriförening bl a:

> Den s k Sandrew-veckan i Stockholm i maj 1954 gav tydliga belägg för att en filmproducent med tämligen kort föreberedelsetid och med huvudsakligen redan tillgängliga resurser kan lämna värdefulla bidrag till televisionsprogrammet.

Radiotjänst och tidningsutgivarna såg med oro på Sandrews initiativ. De kunde dock lättade konstatera att Sandrews fick nej på en ansökan om en längre försöksperiod.

De privata intressenas aktivitet gjorde att televisionsutredningen påskyndade sitt arbete. En begäran om försöksverksamhet i Radiotjänsts regi accepterades av regeringen och redan i oktober 1954 började man med övningssändningar. Televisionsutredningen blev klar med sitt betänkande i november där majoriteten slog fast att televisionen ”bör liksom rundradion ställas i samhällets, kulturens, folkbildningens och hemmens tjänst”. Reklam skulle vara förbjuden eftersom denna utgjorde en risk för integriteten. Finansieringen av TV skulle ske på samma sätt som av ljudradion, dvs genom licenser.

Utredningen ansåg således att radiomonopolet borde utvidgas till ett radio- och TV-monopol. Men det var enligt utredningen angeläget att etermedierna hade en så djup förankring i det svenska samhället som möjligt. Den ansåg därför att ägandet borde breddas. Pressen skulle fortfarande ha majoriteten men ett stort antal organisationer borde erbjudas att teckna aktier: frikyrkan, nykterhetsrörelsen, bildningsförbunden, LO, Industriförbundet och Lantbruksförbundet. Breddningen av ägandet motiverade att antalet ledamöter i styrelsen utökades från 7 till 11.

I ett särskilt yttrande vände sig Esping och Nyström mot förslaget. Deras huvudinvändning var att de 15 sändningstimmar i veckan som majoriteten föreslagit var för litet. De bedömde att 25 var ett minimum och att Radiotjänst inte skulle klara en så omfattande produktion. Därför behövdes reklampengar för att tillräckligt attraktiva program skulle kunna produceras.

Remissomgången var omfattande och visade klart att de som förordade kommersiell TV var handelns och industrins företrädare vilka stöddes av telegrafverket, de tekniska högskolorna och Teknologföreningen. De som gick på licensfinansiering och monopol för

Skansen var ett kärt objekt för pionjärerna inom svensk TV. På bilden från september 1954 kånkar man på den tunga utrustningen.
FOTO: JARL EKERYD/SVT BILD

Radiotjänst var tidningsutgivarna samt organisationer med anknytning till arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen, bildningsförbunden och kristna samfund.

Debatten i pressen kring TV-frågan visade en splittrad bild. De socialdemokratiska tidningarna var eniga kring utredningsförslaget, dvs monopol utan reklam medan de borgerliga tidningarna var delade i sina uppfattningar. Expressen tillhörde dem som gav frågan stor publicitet och tidningen var för en reklamfinansierad TV utan knytning till Radiotjänst. Handelstidningen var också emot utredningsmajoriteten och kritiserade Radiotjänst för att ha blivit en tung ”överorganisation”.

Riksdagen hade vid radiobesluten 1947 och 1955 talat emot reklam i radio men vid introduktionen av TV ville de borgerliga

partierna liksom näringslivet ha reklam i TV. I en motion till riksdagen 1956 med Elis Håstad (h) och Torsten Bengtsson (bf) som första namn uttalade sig ett stort antal borgerliga ledamöter mot licensfinansiering. Huvudargumentet var att industrin önskade reklam och motionärerna ansåg att också kommersiell TV kunde ställas i samhällets tjänst.

Riksdagsdebatten följde partilinjerna. Elis Håstad hänvisade till England där kommersiella ITV hade blivit så framgångsrik att representanter för labourpartiet hade försäkrat att den skulle få vara kvar. Till skillnad från socialdemokraterna hävdade de borgerliga att konkurrens var viktigt och att TV inte borde vara beroende enbart av staten. TV-utvecklingen gick för sakta i Sverige och detta var skadligt för elektronikindustrin. För Bertil Ohlin (fp) var det avgörande att kommersiell TV skulle vara nyttig för hela näringslivet.

Kommunikationsminister Sven Andersson var i en riksdagsdebatt den 24 maj 1956 orolig för att kommersiell TV skulle medföra åsiktsmonopol och att TV måste stå oberoende i förhållande till affärsintressena. Detta kunde endast ske om staten tog kontrollen.

> Man skall väl ändå vara på det klara med, att bakom dessa högtidliga deklarationer ligger en allvarlig tanke, att televisionen inte bara skall bli ett medel för lätt förströelse, som den skulle kunna bli, utan vi menar, att om samhället skaffar sig ytterligare ett medel att så småningom komma i kontakt med alla svenska hem, så skall detta medel användas i folkuppfostrans och den goda smakens tjänst.

Andra argument som förekom i debatten från socialdemokratins sida var hänsyn till barnen. Socialdemokraten Annie Wallentheim frågade hur man skulle bära sig åt för att skydda våra barn mot det som bjuds i television". Chefredaktör Ossian Sehlstedt (s) hävdade att pressen skulle kunna skadas om reklam infördes i TV.

Det fanns inom socialdemokratin en skepsis mot TV. I programmet *Presskonferens* i TV i samband med att propositionen lades fram i mars 1956 uttryckte Sven Andersson sin tvekan.

> Det är inte så att det finns någon starkt utbredd opinion för en snabb utbyggnad av televisionen. Då skulle vi haft känning av den. Jag väntar faktiskt fortfarande på det första brevet till regeringen för att den inte har satt igång televisionen. Och vi brukar få ganska många brev och vi brukar ha ganska god kontakt med opinionen.
> (. . .)
> De som vill ha bilar och vägar är mycket starkare i opinionen än de som vill ha television. De som vill ha bostäder är starkare, de som vill bygga ut våra skolor är starkare och så vidare och så vidare.

Andersson hänvisade till samhällsekonomin och menade att TV var

en dyr leksak som det gällde att gå varsamt fram med. Folkpartisten Manne Ståhl hävdade att näringslivet skulle kunna satsa betydligt mer än staten och ansåg att elektronikindustrin behövde stöd. Andersson förstod elektronikindustrins behov men ansåg inte att reklam i TV ”passade oss”. Reklamen kunde inkräkta på producenternas självständighet.

Den socialdemokratiska propositionen accepterades av en betryggande majoritet och Sverige fick television som skulle drivas finansiellt och organisatoriskt som den gamla radion.

Radiohus – nya förslag

Diskussionerna på 1930-talet om ett särskilt radiohus ledde som vi sett inte till några beslut utan trångboddheten på Kungsgatan 8 ökade för varje år. För de anställda var frågan högaktuell och den engagerade också lyssnarna ute i landet. Det framgår om inte annat av det aprilskämt som Sven Jerring genomförde den 1 april 1943.

I ett reportage som sändes i Dagens Eko talade Jerring om att det nya radiohuset var ett faktum och att det byggts i största hemlighet i ett till synes vanligt bostadshus vid Tessinparken i Stockholm. Bakom den vanliga bostadsfasaden fanns ett radiohus med moderna faciliteter. Jerring hade hög trovärdighet och radiohusfrågan var väl bekant. De närmaste dagarna kom en mängd människor till Tessinparken för att se på det nya radiohuset.

Men det var ett aprilskämt. I verkligheten var man långt ifrån en egen byggnad för det svenska radioföretaget. 1936 och 1937 hade man inom Radiotjänst skissat på olika alternativ till ett eget hus av helt annan typ än det Ragnar Östberg hade tänkt sig. Skissen visar ett modernt, funktionalistiskt byggnadskomplex med kontorsdelar och studiodelar. 1938 beslutade Radiotjänst i samråd med Byggnadsstyrelsen att ge arkitekterna Bengt Romare och Georg Scherman i uppdrag att utveckla de skisser som gjorts inom Radiotjänst. Arkitekterna utarbetade förslag till byggnader samtidigt som diskussioner pågick om var huset skulle placeras.

Arbetet med planeringen pågick vid krigsutbrottet då de av naturliga skäl fick läggas på is. 1943 års radioutredning fick dock i uppgift att fortsätta att undersöka möjligheterna att uppföra ett radiohus. Utredningen överlämnade i februari 1945 ett delbetänkande med förslag till radiohus i kvarteren Artilleristen och Fyrverkaren vid Valhallavägen i Stockholm. Det rådde inom utredningen enighet om att Radiotjänst borde få ett eget hus och man föreslog att regeringen skulle anslå 500 000 kronor till fortsatt projektering. Däremot fanns det delade meningar om vem som skulle ha huvudansvaret för det nya huset – byggnadsstyrelsen eller telegrafverket.

Därmed kom radiohusfrågan att ingå som en del i striden mel-

lan radion och telegrafverket. Departementschefen gick dock på Radiotjänsts linje och gav byggnadsstyrelsen i uppdrag att uppföra ett nytt radiohus i Stockholm. Det gamla förslaget av arkitekterna Bengt Romare och Georg Scherman skulle utvecklas. Det nya radiohuset skulle – till skillnad från Östbergs – vara *både* monumentalt *och* funktionellt. Det rörde sig inte om ett hus utan om ett antal byggnader som var grupperade på det tidigare regementsområdet mot Valhallavägen. Där fanns en stor kontorsbyggnad och olika huskroppar för studios, konsertlokaler och teknik. På gården skulle finnas en spegeldamm med omgivande träd.

Vid planeringen av det nya komplexet tänkte man inte bara på radiomedarbetarna utan också på publiken, radiolyssnarna. Dessa skulle ha tillträde till de olika konsertsalarna men också till en speciell ”demonstrationsgång” som fanns i den övre delen av blocklängan. I Röster i Radio 44/1946 talade Erik Mattsson varmt för publikens nya möjligheter till deltagande genom den långa gången.

> Den är avsedd för de många, som önskar ta sig en titt på radiohuset. Rundradion är ju egentligen en omfattande kooperativ rörelse avsedd att ge sina delägare möjligheter till bl a god underhållning, vidareutbildning och orientering i olika hänseenden. Lyssnarnas goodwill är rörelsens största tillgång och deras besök i våra lokaler är lika uppskattade av oss som de lyckligtvis synes vara av dem.

Allt verkade stämma. Beredskapstiden var över och pengar fanns. Radioutredning, regering och riksdag ansåg att ett radiohus borde byggas. En lämplig, centralt belägen tomt som inte väckte någon opposition stod till förfogande. Byggnadsritningarna var utformade i samråd med de olika parterna – det rådde enighet om deras förträfflighet ur en rad synvinklar: radiomedarbetarnas, lyssnarnas och teknikernas. Men ändå hände inte något.

Vid Radiotjänsts 25-årsjubileum var frågan om ett hus akut och kommunikationsminister Torsten Nilsson hyllades då han försäkrade att det trots fördröjningar skulle bli ett radiohus mycket snart. Men ändå hände inte något konkret. Sammanträden hölls och planer gjordes upp men 1954 kunde Radiotjänsts radiohuskommitté konstatera att det inte fanns någon tidsplan för planering och byggande av ett radiohus. Erik Mattsson förklarade att man inte längre var bunden vid de gamla ritningarna.

Det var något mardrömslikt över situationen. Alla ansvariga personer svarade ja till huset men ändå kom det inte något beslut om bygglov.

Frågan varför det inte blev något radiohus omedelbart efter 1945 är inte helt lätt att besvara. Man kan välja att förklara dröjsmålet med att det offentliga byggandet i Stockholm var begränsat vid denna tid eller att telegrafverket inte var tillräckligt intresserat när nu byggnadsstyrelsen fick ansvaret för huset. Man kan också hänvi-

Ett av de populäraste inslagen i Lennart Hylands radiounderhållning *Karusellen* var lådleken. En person ur publiken fick välja mellan en penningsumma eller en låda med obekant innehåll. Bilden är från den 26 november 1955 och damen tog lådan.
FOTO: ULF STRÅHLE/ SVT BILD

sa till att Radiotjänst inte hade en tillräckligt stark ledning eller att statsmakterna inte var intresserade.

Troligen var det en rad samverkande faktorer som ledde till att radiohusfrågan drogs i långbänk. Den omständigheten att radion utifrån sett fungerade bra i sina olika lokaler måste också tas med i diskussionen. Ett nytt radiohus tedde sig inte så angeläget bland raden av olika projekt som pockade på beslut och uppmärksamhet efter stiltjen under andra världskriget.

Mognadsperiod

Vid krigsslutet fanns det många förhoppningar på förändringar inom en rad samhällsområden. De unga inom radion hoppades på att de gamla restriktionerna skulle falla. Verksamheten skulle utvecklas inte minst på nyhetsområdet.

Det är berättigat att tala om perioden 1945–55 som en mognadsperiod för radiomediet. Den visade en självständighet som den inte hade demonstrerat tidigare. Det gällde underhållning, religiösa program och politisk journalistik. Men det var en stillsam revolution. Vid sidan om nymodigheterna fortgick de gamla inslagen med bygdereportage, grammofonmusik och konserter.

Radiotjänsts problem kan kanske bäst illustreras med dess svårigheter att få lämpliga lokaler för sin verksamhet. En rad instanser föreslog ett radiohus eller snarare ett radiohuskomplex 1945. Inte någon opponerade sig och de utländska förebilderna fanns inte bara i de nordiska länderna utan runt om i Europa. Radion fick således sitt erkännande men inte något hus.

Radion hade under kriget blivit ännu mer centraliserad än tidigare. Det gällde både tekniken och programverksamheten. Stockholm var helt dominerande. Den enda radiokanalen borde enligt mångas åsikt kompletteras med en andra kanal – dubbelprogrammet diskuterades ofta och önskades inte minst av radiomedarbetarna själva. Men det skulle inte bli något – lika litet som det blev något radiohus.

För Radiotjänst var det väsentligt att företaget vann ett antal för framtiden viktiga segrar. Det fick rätt att teckna avtal med kommunikationsdepartementet och slapp därmed att ha telegrafstyrelsen som överordnat organ. Det vann frågan om dubbelprogrammen och hade framgång i sitt motstånd mot telestyrelsens trådradioplaner.

Viktigast var dock att Radiotjänst vann kampen om televisionen. Företaget hade inte många vänner bland dem som agerade för svensk television. Det fick från början inte vara med i Nämnden för televisionsforskning. Men det hade – precis som vid organisationen av radion trettio år tidigare en viktig bundsförvant i Tidningsutgivareföreningen – en av landets skickligaste lobbygrupper. TU och Radiotjänst förenades i sin kamp mot reklam i TV. Trots motstånd från bl a televerket fick man till slut monopol på sändningarna.

Radiotjänst kunde således möta framtiden med stor tillförsikt.

1956–1960

Televisionen kommer till Sverige

Frågan om vilket datum som skall sättas för TV:s ankomst till Sverige är inte helt lätt att besvara. Mer eller mindre regelbundna försökssändningar förekom allt sedan hösten 1954. Nackasändaren i Stockholm som var den första stora TV-stationen i Sverige togs i bruk den 15 september 1956. Från den 1 oktober samma år krävdes licens för apparatinnehav för hushåll i Stockholmsområdet.

Perioden 1956 till 1960 etablerades televisionen i Sverige. Sändningstiderna ökade och personalen mångdubblades.

Sveriges Radio förändrades radikalt i och med att företaget också fick ansvaret för televisionen. TV var tekniskt och personellt krävande och kom att innebära en omfattande expansion för företaget. AB Radiotjänst som 1957 blev Sveriges Radio AB var dock på många sätt väl förberett för expansionsperioden. Den nya ledningen med diplomaten Olof Rydbeck i spetsen tog över ett välorganiserat företag.

Under åren 1955–60 etablerades en andra radiokanal och en TV-kanal. Journalistiskt innebar perioden genomgripande förändringar. TT fick aldrig någon egen sändningsrätt i TV. Nyhetsredaktioner byggdes upp för radio och TV och de skulle få stor betydelse för nyhetsspridningen i landet. TT:s nyhetsmonopol inom radion bröts på radioområdet.

Koalitionen spricker och tillväxten fortsätter

Efter de stormiga inrikespolitiska åren från 1946 fram till 1951 inträdde ett visst lugn. Koalitionen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet innebar att högern och folkpartiet inte längre kunde beskylla socialdemokraterna för att vilja socialisera landet. De angrep dock bondeförbundet för att agera gisslan i regeringen bara för att få ”ett öre mer för mjölken”. Samarbetet inom koalitionsministären gick bra men både socialdemokraterna och bondeförbundet noterade förluster vid valen medan högern och folkpartiet vann röster.

Koalitionen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet var från många synpunkter framgångsrik. För socialdemokratin förhindrade den borgerlig samling och för bondeförbundet (efter 1957 centerpartiet) gav den partiet ett betydande inflytande över framför allt jordbrukspolitiken. Problemet var att väljarunderlaget sviktade för båda koalitionspartierna, särskilt för bondeförbundet/centern. Men det krävdes en rejäl fråga innan en upplösning skulle ske och en sådan kom genom tjänstepensionsdebatten.

Pensionerna blev den stora vattendelaren i svensk politik under slutet av 1950-talet. Eftersom den inte fick någon lösning vid 1956 års val restes krav på en folkomröstning vilken skulle äga rum i oktober 1957. Folkomröstningen avgjorde inte pensionsfrågan men däremot koalitionsregeringens ställning. Socialdemokraterna valde på våren 1958 att gå i strid och utlyste nyval till andra kammaren. Efter valet rådde jämvikt i riksdagen men en av efterkrigstidens mest omdebatterade frågor, ATP-reformen, gick igenom i riksdagen med en rösts övervikt.

På tidningsområdet ägde en viktig förändring rum 1956: Landsorganisationen (LO) köpte Stockholms-Tidningen och Aftonbladet av finansmannen Torsten Kreuger. Övertagandet väckte stor uppmärksamhet. Två folkpartistiska tidningar fick en ägare som stod det socialdemokratiska partiet nära. En huvudanledning till köpet var att arbetarrörelsen var kraftig underrepresenterad på tidningsmarknaden, inte minst i Stockholm. De båda (s)-tidningarna Morgon-Tidningen och Aftontidningen hade stora problem och skulle läggas ner strax efter köpet.

Men viktigare för radions och TV:s utveckling var säkerligen det som hände inom journalistiken. Svensk journalistik fick en rad impulser främst från den anglosaxiska journalisttraditionen. Makthavare ur olika grupperingar ifrågasattes. Nya ämnen blev föremål för journalistisk bevakning – t ex bostadsmarknad, trafik, medicin osv. Tidningarna fick specialreportrar som framträdde med egna namn och porträtt istället för signaturer.

Olof Rydbeck träder till

> Att komma ur den högre medelklassen, att vara diplomat och att ha ridning som favoritsport var en kombination av egenskaper som knappast kunde vara meriterande för chefskapet för den folkliga institution som Radiotjänst var.

Orden är Olof Rydbecks och är hämtade ur hans memoarer från 1990 – således 35 år efter hans utnämning till chef för Radiotjänst. Rydbeck kom från en högborgerlig miljö och hade efter juridikstudier i Uppsala antagits vid UD där han gjort snabb karriär. Han var chef för UD:s pressbyrå men han hade i övrigt inte några erfarenhe-

ter vare sig som chef för en stor organisation eller från massmedievärlden.

Inom radiostyrelsen hade man arbetat för att få en person som stod ”över partierna”. Ordföranden Conrad Jonsson hade kontakt med regeringen och denna ville inte ha någon socialdemokrat – som t ex den ofta nämnde TCO-direktören Valter Åman. De borgerliga ledamöterna förstod att det var omöjligt att driva något eget namn med politisk bakgrund.

Något klart svar på frågan varför regeringen inte önskade en politisk utnämning finns veterligen inte. Det är möjligt att man såg värdet i en ”samlande kraft” inför den stora förändringsperioden i företagets historia. I ett läge då både radionämnden och radiostyrelsen hade socialdemokrater som ordförande är det också möjligt att man ansåg att det skulle ha varit utmanande med en politisering också av radiochefsposten efter den opolitiske Ehnmark.

Rydbeck krävde att bli både radiochef och verkställande direktör och detta accepterades. Det dubbla chefskap som hade existerat under Ehnmarks senare period då Erik Mattsson varit verkställande direktör upphörde således. Styrelsen lät anteckna till protokollet att den hoppades att Mattsson skulle finna sig i den nya ordningen då han var särskilt skickad ”att handlägga de komplicerade frågor, vilka uppkomma i samband med dubbelprogrammet, de nya radiohusen och förberedelserna för televisionen”.

Mattsson stannade kvar ytterligare en tid men något förtroendefullt samarbete mellan honom och Rydbeck utvecklades inte. Ryd-

TV kom relativt sent till Sverige. De som var med om den officiella starten den 29 oktober 1954 för Radiotjänsts ”övnings- och utbildningsverksamhet” fick arbeta under primitiva förhållanden. Gamla kaserner och baracker från A 1 på Valhallavägen utgjorde under lång tid centrum för TV-produktionen i Sverige.
FOTO: SVT BILD

Lis Asklund – granskande reporter

Lis Asklunds röst blev känd i radion då hon på 1950-talet besvarade brev till den sociala brevlådan. Hon visade medkänsla och klokhet utan sentimentalitet. Hon hade stora kunskaper om de ämnen som hon behandlade efter 18 år som sjukhuskurator. Under 1960-talet kom Lis Asklund att arbeta med stora insamlingar tillsammans med Lennart Hyland – t ex Röda fjädern 1965 och Flykting 1967. Det var TV-shower och jippon som engagerade hela folket och som genererade mycket pengar till de olika ändamålen.

Lis Asklunds namn är dock framför allt förenat med ett av de mest uppmärksammade radioprogrammen under efterkrigstiden – det som handlade om Eugeniahemmet från 1959. Eugeniahemmet var ett hem för fysiskt och psykiskt handikappade barn som inte kunde gå i vanlig skola. Det drevs av en stiftelse med medicinalstyrelsen och socialstyrelsen som tillsynsmyndigheter.

Programmet om Eugeniahemmet bestod av två intervjuer, en med en 16-årig elev som vistats på skolan under åtta år och en annan med en person som lämnat skolan nio år tidigare. 16-åringen gav en skrämmande bild – där var isolering, brist på kärlek och ingen annan kontakt med vuxna än med vårdpersonalen. Det förekom gudstjänsttvång och eleverna måste gå i säng och släcka klockan åtta. Man kunde riskera s k straffliggning om man enligt personalen hade uppfört sig olämpligt.

Programmet väckte enastående uppmärksamhet. De statliga tillsynsmyndigheterna protesterade och gjorde nya inspektioner som friade hemmet. I en riksdagsdebatt deklarerade den socialdemokratiske inrikesministern, Rune Johansson, att han själv besökt hemmet och funnit att ”personalen på ett föredömligt sätt fullgör sina uppgifter”. Folkpartiets socialpolitiska expert, Brita Elmén, gick till öppet angrepp mot Lis Asklund och Sveriges Radio.

foto: Bertil S-son Åberg/SVT Bild

Myndigheter och politiker gjorde sitt bästa för att dämpa kritiken. Det rörde sig endast om två fall och det fanns alltid problem på institutioner, sade man. Lis Asklund blev beskylld för sensationsjournalistik. Men då det senare blev känt att tre pojkar relegerats från skolan på grund av de lyssnat på en fotbollsmatch på förbjuden tid föll försvarslinjerna. Elevernas relegering blev ett belägg för att Lis Asklund hade rätt. Radionämnden friade programmet och uttalade sig generellt för att program i sociala frågor hörde hemma i radion.

beck tog systematiskt över makten och den tidigare direktören fick deluppgifter, framför allt i samband med radiohusbygget.

I den organisation som skulle gälla från och med våren 1956 blev programdirektören Nils-Olof Franzén chef för ljudradion och docenten Nils Erik Bæhrendtz chef för talavdelningen. Nils Ragnå, aktiv socialdemokrat, anställdes som personalchef. Dessutom utsågs 26 chefer på programavdelningarna och 12 på den tekniska avdelningen. I många fall var det omförordnanden men flera nya befattningar tillsattes. Tage Danielsson blev chef för underhållnings-

avdelningen och Lennart Hyland förste reporter. Endast tre av de 26 programcheferna var kvinnor: Barbro Svinhufvud, Birgitta Bohman och Maj Ödman.

Antalet anställda mer än fördubblades från 1955 (477) till 1960 (1 270). Ökningen medförde en formalisering av tillsättningsförfarandet – allt fler tjänster utannonserades – och dessutom togs anställningsbesluten inte längre i styrelsen utan på lägre nivå.

”Dubbelprogram” till slut

Det fanns inte några skilda åsikter om vikten av en andra radiokanal. Radioutredningen hade 1946 till och med förordat vad man kallade trippelprogram. Men om man var enig om målet var uppfattningarna desto fler om hur man skulle nå dit. Meningarna bröt sig framför allt vad gäller den tekniska distributionen. Skulle den ske genom trådradio eller FM?

Efter omfattande diskussioner och utredningar beslutade regeringen att FM skulle finnas i tättbebyggda områden och trådradio i glesbygd. FM-stationer började byggas i Stockholm, Göteborg, Malmö och Örebro och vid P2-starten den 26 november 1955 nådde Stockholmssändaren 20 procent av de svenska hushållen. FM hade den stora fördelen i förhållande till televerkets trådradioalternativ att den var billigare för staten och dessutom snabbare att installera. Till detta kom att det snart stod klart att FM-nätet också kunde användas vid distributionen av TV. Efter två år nåddes två tredjedelar av landets hushåll av FM-sändare.

Erik Esping, chef för Telegrafstyrelsens radiobyrå, var länge anhängare av trådradio istället för FM.
FOTO: TELIA

Många har kritiserat televerket för att det så länge hävdade sin trådradiolinje trots att dess starkaste argument – billigare apparater – allt mer förlorade i styrka. FM-mottagarna blev billigare med den tekniska utvecklingen och med FM-systemets utbredning i Sverige och på kontinenten. Det var dessutom uppenbart att radion allt mer kom att utnyttjas på andra platser än stationärt i hemmet. Trådradion var lokalbunden och gick inte att använda i bilen eller i sommarbostaden.

Från Radiotjänsts sida har man inte minst i efterhand varit synnerligen kritisk till trådradiosatsningen och dess förespråkare Erik Esping. Olof Rydbeck kallar i sina memoarer trådradion för ”ett katastrofalt misslyckat distributionssystem”. Andra har anklagat Esping och televerket för att ha förstört åtskilliga miljoner på en förfelad teknik. Bakom policyn antas som regel ha legat ”verksegoistiska” intressen.

Men det kan vara skäl att varna för efterklokhet och för beskyllningar gentemot telegrafverket för att främst ha sett till den egna saken. Trådradio var en beprövad teknik, störningsfri och med utrymme för flera kanaler. Den utnyttjades i många länder och den erbjöd möjlighet att använda linjerna inte bara till telefon. FM var en

ny teknik som även av andra experter än televerket bedömdes med viss skepsis. Man bör även hålla i minnet att en av anledningarna till FM:s framgångar var att tekniken också kunde användas för distribution av TV-signaler – en utveckling som var svår att förutse.

Hur skulle då Radiotjänst/Sveriges Radio använda den andra kanalen när den blev verklighet? Många länder, bl a Finland, hade valt att introducera en särskild kanal för lätt musik. Det var billigt och populärt. I diskussionerna inför P2-starten fanns de som förordade en sådan lösning också för Sverige. Men istället bestämde man att P2 och P1 skulle samordnas så att de kompletterade varandra. Seriöst i P1 skulle matchas med lättare program i P2 och tvärtom. Men detta uteslöt inte att P2 också fick en egen karaktär med bl a lättare informations- och nyhetsprogram.

Vid planeringen var radioledningen tvungen att inte bara tänka på de två egna kanalerna. TV-tittandet ökade starkt och därmed minskade framför allt kvällslyssningen på radio. Det blev nödvändigt att ta hänsyn till de nya vanorna. Då P2 var utbyggt vid slutet av 1950-talet och televisionen nådde en betydande del av de svenska hushållen skedde en förändring i uppläggningen. P1 blev den ”stora” nyhets- och aktualitetskanalen där också de mera påkostade underhållningsprogrammen förekom. P2 fick smalare och ofta seriösare program.

TV-start i Sverige

Radiotjänst fick ett anslag från regeringen på 450 000 kronor för provsändningar av television från den 1 september 1954 till den 30 maj 1955. Det var en viktig seger och visade vad regeringen ansåg: Den var emot kommersiell TV. Däremot betydde inte det jakande beskedet att det fanns någon entusiasm inför TV-mediet från regeringens eller andra politikers sida.

Men det fanns också entusiaster. I den TV-producentskola som Radiotjänst startade hösten 1954 förekom både framstående radiomedarbetare och erfarna tidningsmän. Chef för programgruppen blev radiomannen Henrik Dyfverman och hans närmaste medarbetare var Åke Falck och Per-Martin Hamberg. De elever som utsågs till producentskolan kom att senare spela en avgörande roll för TV i Sverige: från Radiotjänst Nils Dahlbeck, Håkan Unsgaard, Ingrid Samuelsson och Barbro Svinhufvud och utifrån: Ivar Ivre (Aftontidningen), Staffan Tjerneld (Expressen) och Jan Molander (skådespelare).

Parallellt med producentutbildningen utsåg radioledningen också en grupp unga radiotekniker som omskolades till TV-tekniker. Detta bedöms ha haft stor betydelse för utvecklingen av televisionen och gav Radiotjänst ett försprång i förhållande till eventuella konkurrenter.

De resurser som stod till förfogande för pionjärerna var mycket blygsamma men anslagen steg under arbetets gång. Även antalet anställda ökade under försöksåret – från 11 till 28. Per-Martin Hamberg summerade 1961 i *Boken om TV* sina lärdomar från pionjärtiden:

> En studio, en mikrofon, ett kontrollrum – det var vad radion behövde. Vi krävde specialinredda ateljéer, kameror (där en kedja på 3 kostade över hundratusen kronor), ett invecklat belysningssystem, en fotoateljé med speciella maskiner för att spela upp film mot en TV-kamera, snickeri, måleri och mycket annat. Ja, så behövde vi också några mikrofoner. Allt detta resulterade i en tidigt accepterad beräkningsgrund – en timme TV prissattes till 20 000 kronor.

Ett av premiärprogrammen den 29 oktober 1954 var *En skål för televisionen*. Samma kväll sändes också en väderleksrapport.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/SVT BILD

Fredagen den 29 oktober 1954 ägde premiärsändningen från Radiotjänst rum. Huvudnummer var ett underhållningsprogram med Staffan Tjerneld som manusförfattare. Publiken förflyttades 25 år framåt i tiden och fick uppleva TV:s 25-årsjubileum. *En skål för televisionen* hette programmet som spelades in i Kino-centralens filmateljéer vid Valhallavägen. Redan på premiärdagen förekom också en nyhetsjournal, *Utkik*, med Håkan Unsgaard som redaktör. Utkik bytte senare namn till *TV-journalen* och sändes under experimentåret en gång i veckan. Programmet bestod av journalfilmer och vissa egna inspelade inslag.

Samhällsprogrammen med Ivar Ivre som ansvarig tog tidigt en plats i TV. Den rädsla för politiska program som funnits vid radions barndom upprepades inte. Ivre var producent då statsverkspropositionen 1955 för första gången presenterades i TV med Per Edvin Sköld som finansminister. Programmet hette *Kronans kaka.*

Radiotjänsts ”övnings- och utbildningsverksamhet” var naturligtvis ett viktigt inslag i kampen om makten över televisionen i Sverige. Radions folk fick möjlighet att visa att de behärskade TV-mediet. 1955 såldes 2 318 TV-mottagare i Stockholm och TV var föremål för stor uppmärksamhet i pressen. Men därmed inte sagt att striden var avgjord till Radiotjänsts fördel. Radioindustrin förhöll sig ingalunda passiv under försöksverksamheten utan var med om att sponsra och även ansvara för vissa program. 32 spelfilmer sändes från Tekniska Högskolan liksom ett antal underhållningsprogram. En av de aktiva i denna försöksverksamhet var teknologie doktor Olle Franzén, anställd på Svenska Philips, som skulle bli en av huvudfigurerna i den långdragna maktkampen om TV.

Då Radiotjänst 1955 var hårt pressat i budgetmangling

Idrottsevenemang var viktiga också i TV:s barndom. SM i bandy mellan Örebro och Hammarby den 17 februari 1957 bevakades med hjälp av en av de första OB-bussarna.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/ SVT BILD

med departementet trädde radioindustrin emellan och gav bidrag till försöksverksamheten som annars hotades av nedläggning. Till dem som gav de största bidragen hörde AGA, Philips, Luxor och SRA. Trots att de arbetade på ett annat alternativ än det statliga monopolets var de för sin apparatförsäljning starkt beroende av att försökssändningarna fortsatte.

TV-utredningens majoritet hade föreslagit att Radiotjänst skulle få monopol på sändningarna och att dessa skulle finansieras med licensmedel. Representanterna för radioindustrin och televerket ville dock att Radiotjänsts verksamhet skulle kompletteras med kommersiellt finansierade program. Ett huvudargument var att sändningstiden måste vara lång och programkvaliteten hög för att apparatförsäljningen skulle nå tillräcklig omfattning.

Allt talade för att regeringen hade samma åsikt som majoriteten i utredningen men den blev inte färdig med någon proposition till

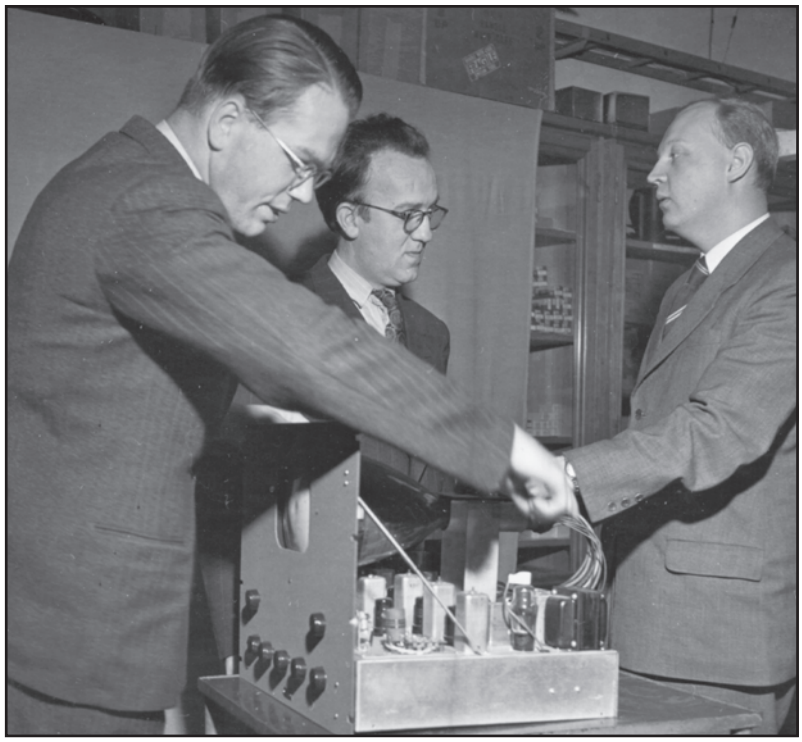

Civilingenjörerna Björn Nilsson och Hans Werthén från Tekniska högskolan reste 1946 till USA för att studera den nya televisionen. De kom sedan att spela en stor roll vid introduktionen av TV i Sverige. På bilden flankerar de Per-Martin Hamberg vid en provsändning från Tekniska högskolan i december 1948.
FOTO: SÖREN HOFFMAN/ SVT BILD

1955 års riksdag. Istället lämnades fältet fritt för anhängare och motståndare till reklam eller licenser.

Reklamanhängarna med radiofabrikanter och annonsörsintressen i spetsen bildade ett näringslivskonsortium som var märkligt okänsligt för de politiska signalerna. Redan i februari 1955 lade man fram ett nytt förslag till organisation av reklamfinansierad TV. I detta gick man längre än reservanterna i televisionsutredningen. De föreslog ett televisionsbolag som sålde sändningstid till fyra olika ”sub-contractors”: två särskilda programbolag, en fristående programavdelning samt Radiotjänst som skulle ”producera TV-program av egen typ”. Ett fristående och neutralt programråd skulle tillse att programmen höll en tillfredsställande standard.

Näringslivskonsortiet var inriktat på att TV snabbt skulle nå så många som möjligt. Det förordade därför en utbyggnad av sändarna i Göteborg och Malmö redan 1955 medan det skulle ta betydligt längre tid att nå glesbygdsområdena. Genom konsortiets förslag kunde Göteborg och Malmö få TV fyra år tidigare än vad utredningen planerat.

Reklamföreträdarna var optimistiska men frågan var om de kunde vinna något gehör. De fortsatte aktiviteterna och i februari 1956 bildades Näringslivets Televisionskommitté bakom vilken stod annonsörsföreningen, radioindustrin och Industriförbundet. Kommittén argumenterade både utifrån näringsfrihetssynpunkter och med yttrandefrihetsskäl.

Under experimenttiden på Tekniska högskolan 1954–1955 sändes underhållningsprogrammet *Club 100*. Programledare var musikern Simon Brehm och nummerflickan visar upp numret till ”TV på Teknis” dit tittarna kunde ringa för att få reda på TV:s sändningsradie. *Club 100* sändes 22.00 på måndagskvällar och kallades av Brehm för ”nattklubb för puritaner”. Ingen av artisterna fick mer än 100 kronor i gage – därav namnet Club 100.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

Den socialdemokratiske departementschefen Sven Andersson var dock kallsinnig och lutade sig istället mera på vad som kan kallas folkrörelse-Sverige. Målet var att få en icke kommersiell TV med stöd även utanför rent politiska grupperingar. Televisionsutredningen hade gjort ett viktigt arbete då den haft omfattande kontakter med olika organisationer.

Historien upprepade sig. I radions barndom hade näringslivet föreslagit en lösning som varken tog hänsyn till telegrafstyrelsen eller pressen. Denna gång fanns visserligen telemyndigheten på näringslivets sida men krafterna mot en lösning av det slag som reklamföreträdarna tänkt sig var starka:

- *Radiotjänst* hade blivit en maktfaktor. I en PM från våren 1956 framförde bolaget en rad argument mot en kommersiell TV av det slag som näringslivet skisserat. Istället talade man för en television inom radioföretaget.

- Inom *socialdemokratin* och ett antal folkrörelser hade motståndet mot kommersiell TV stärkts. Entusiasmen inför det nya mediet var över huvud taget begränsad men blev direkt negativ om verksamheten skulle organiseras och finansieras på det sätt som näringslivet tänkt sig.

- *Pressen* var en lika stark maktfaktor 1956 som 1924. Många av chefredaktörerna arbetade i riksdagen tillsammans med ledan-

de politiker. Det icke kommersiella TV-projektet fick genom de borgerliga chefredaktörerna en viktig stödgrupp.

Kommunikationsministern gick i en proposition som lades fram för riksdagen 1956 huvudsakligen på televisionsutredningens linje. Radiotjänst skulle få monopol på TV-verksamheten vilken skulle finansieras med licensmedel. Pressen och näringslivet borde fortfarande vara delägare men ägarkretsen skulle utvidgas till att också omfatta folkrörelserna. Detta förslag antogs av riksdagen utan större debatt men därmed var det inte klart för en TV-utbyggnad i Sverige. Innan en sådan kunde komma till stånd krävdes ytterligare en utredning om hur TV-verksamheten skulle kunna börja snabbt och ”till låga kostnader”.

Utredningsmännen Åke Karsberg, chef för järnvägsstyrelsens elektriska byrå, och Martin Fehrm, avdelningschef vid Försvarets forskningsanstalt (FOA), gav en vid tolkning åt begränsade direktiv. De ansåg sig inte bara ha till uppgift att bedöma distributionskostnaderna utan också att studera ekonomin för programmen. Detta ledde till att de föreslog en finansiering genom en kombination av licenser och reklammedel. Programmen skulle dock drivas av Radiotjänst. Utredarna höll med om att reklamen visserligen kunde sänka kvaliteten på programmen men att faran var mindre om ett bolag som Radiotjänst hade ansvaret för verksamheten i sin helhet. Argumentet från tidningarnas sida att reklammedel kunde gå förlorade för pressen avfärdades med att detta visade i så fall att TV var ett bättre reklammedium.

Den socialdemokratiska pressen kritiserade utredningsförslaget eftersom det innehöll reklamfinansiering medan den borgerliga pressen var splittrad. Inom den senare fanns entusiastiska förespråkare för både TV och reklamfinansiering som Expressen och ett antal mera tveksamma eller direkt negativa. Många tidningar visade dessutom en måttlig entusiasm inför TV-utbyggnaden över huvud taget. Till de tveksamma hörde bondeförbundstidningen Skånska Dagbladet som ansåg att det fanns andra samhällsområden som borde prioriteras: ”Det förefaller viktigare att fram till 1960 lägga våra personella och ekonomiska resurser på atomkraftens utbyggnad.”

Samtidigt med att den Karsberg-Fehrmska utredningen arbetade pågick förhandlingar mellan regeringen och aktieägarna till Radiotjänst om hur ägarskapet skulle utformas. Pressen och näringslivet hade från 1924 delat på ägandet. 1956 hade pressen tre fjärdedelar och industrin en fjärdedel av aktiekapitalet.

Vid förhandlingar mellan departementet (företrätt av statsrådet respektive statssekreteraren) och pressen (TU, TT och enskilda tidningar) var den senare till en början ovillig att acceptera någon minskning av ägandet för tidningarnas del. Argumentet var att tid-

Johan von Utfall – den entusiastiske teknikern

FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/SVT BILD

Alliansen mellan Radiotjänst och telegrafstyrelsen skulle redan tidigt ställas inför stora påfrestningar. De tekniker som kom till det statliga verket hade ringa kunskap om programverksamhet. Johan von Utfall anställdes vid Radiotjänst 1933 då han var nyutexaminerad från Tekniska högskolan i Stockholm. Han var studentikos, entusiastisk och tekniskt uppfinningsrik. Han arbetade bra ihop med programpersonalen.

Johan von Utfall var från 1940-talet chef för studiotekniken och utnämndes till teknisk direktör 1955. I den övningsgrupp som började med provsändningar i TV ledde han den tekniska gruppen på 15 man. Trots ytterst blygsamma penningmedel lyckades von Utfall ordna både studio och en OB-buss för sändningar utanför studion.

En kollega inom TV-tekniken, Arne Sanfridsson, skriver:

> Det var främst genom anskaffning av lokaler och andra resurser som Johan gjorde sin stora insats. Köpa, låna, hyra, stjäla var hans ofta upprepade motto.

TV:s snabba expansion gjorde att det krävdes lokaler på en rad platser förutom på A1: Storängsbotten, Cirkus, Södra teatern, Värtastudion och Lindarängen. von Utfall ville i princip att radions och TV:s lokaler skulle ligga på Östermalm. Han var således emot att ett TV-hus byggdes på den gamla kapplöpningsbanan vid Ulriksdal.

Men så småningom fick Sveriges Television egna hus bredvid Radiohuset. TV-huset stod färdigt 1969 och kontorshuset några år senare. Expansionsåren med sina många improvisationer – ofta signerade Johan von Utfall – var över.

ningarna varit med om radions uppbyggnadsperiod och ställt stora resurser till dess förfogande. Departementet hade dock trumf på handen då det gällde att få pressen att ge vika. Statssekreteraren i kommunikationsdepartementet, Erik Grafström, förklarade vid ett möte med pressföreträdarna att frågan om TV:s organisation inte var löst och antydde att ett separat TV-bolag, kanske med reklamfinansiering, kunde bli aktuellt.

Pressen och regeringen hade dock samma intressen och en överenskommelse kunde slutas utan större bekymmer. Den innebar att pressen fick 40 procent, folkrörelserna 40 procent och näringslivet 20 procent av aktierna. Antalet styrelseledamöter ökades till 11 och

av dessa tillsatte regeringen sex, pressen två, folkrörelserna två och näringslivet/radioindustrin en. Samtidigt beslutades att AB Radiotjänst skulle förvandlas till AB Sveriges Radio

Den diskussion som förekom mellan pressen och departementet har kallats för ”ett gräl inom äktenskapet”. Detta är huvudsakligen riktigt. Båda parter hade – från olika utgångspunkter – ett gemensamt intresse: Reklamfria etermedier i Radiotjänsts regi. Ett försök från näringslivets sida att närma sig pressen misslyckades. Där fanns inte någon värdegemenskap, varken vad gäller organisationen eller finansieringen av televisionen.

Däremot förekom det inom Radiotjänst röster som – när monopolet var säkrat – kunde tänka sig att argumentera för begränsad reklam. Bakgrunden var det prekära ekonomiska läget. Detta drabbade inte bara försöksverksamheten i Göteborg som till stor del drevs med privata medel och på primitiva villkor utan verksamheten i sin helhet. Radiotjänst fick i uppdrag av statssekreteraren i kommunikationsdepartementet Erik Grafström att beräkna vad reklamintäkter inom monopolets ram skulle kunna ge. I en ”strängt konfidentiell” promemoria från december 1955 antog man att reklam på tio minuter efter nyheterna kunde ge 2,5 miljoner i intäkter per år.

Det är svårt att säga hur allvarligt eller hur politiskt förankrad regeringens förfrågan till Radiotjänst var. I och med den starka licenstillströmningen skulle den dock snart förlora i aktualitet.

Snabbutredningen från 1956 föreslog att utbyggnaden av TV-nätet i södra och mellersta Sverige borde påskyndas. I radiopropositionen 1957 begärde kommunikationsministern 11 miljoner för utbyggnad av television i Sverige. Han minskade på sändningstiden till sju timmar om dagen med motiveringen att redan försökssändningarna från Radiotjänst hade lockat många tittare; 14 500 hade löst licens 1956. Propositionen tog avstånd från varje form av reklamfinansiering. Licenskostnaden sattes till 100 kronor om året. Vid slutet av 1956 hade 20 000 personer betalat sin TV-licens.

Då beslut om TV-utbyggnad slutligen fattades visade det sig att tillgången på TV-apparater inte på långt när motsvarade efterfrågan Detta ledde till en överetablering av TV-tillverkare och detaljhandlare. Under senare delen av 1950-talet fanns det mer än 20 svenska fabriker som tillverkade TV-apparater. En vildvuxen flora av apparater växte fram; mot slutet av 1950-talet fanns 250 TV-modeller och 357 radiomodeller att välja mellan.

TV-programmen tar form

Den 8 juni 1958 invigdes världsmästerskapen i fotboll på Råsunda fotbollsstadion. Därmed började en fotbollskamp som gått inte bara till vår fotbollshistoria genom silvermedaljerna, utan också

Världsmästerskapet i fotboll 1958 innebar en utmaning för svensk television. Inspelade filmrullar fraktades snabbt med hjälp av motorcykelordonnanser. Längst till vänster syns en av TV-pionjärerna, Erik Bergsten, som senare under många år var ansvarig för en av TV:s verkliga långkörare *Tekniskt magasin*.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

till den svenska TV-historien. Officiellt hade TV existerat i Sverige bara något år. Skulle man klara av att bevaka alla matcherna i Stockholm, Malmö och Göteborg? Det var ett eldprov för svensk television. En rad länder som tillhörde programutbudet inom Eurovisionen hade betydligt större resurser och längre erfarenhet än Sverige.

Det första problemet var sändningskostnaden. Fotbollsförbundet begärde 1,5 miljoner kronor från Eurovisionen vilket var en för stor summa för den svenska televisionen och även för övriga eurovisionsländer. I det läget framträdde Philips tillsammans med den engelska reklamfinansierade kanalen ITV och förklarade sig villiga att betala det begärda beloppet – om de fick sändningsrättigheterna.

För eurovisionsländerna hade det naturligtvis varit en stor prestigeförlust om de blivit slagna av ett kommersiellt TV-bolag. På våren fick man ihop tillräckligt med pengar och förberedelserna kunde börja. Svensk television lyckades trots televerkets negativa prognoser att själv bygga en länk mellan Stockholm och Göteborg som möjliggjorde sändningar mellan de båda städerna. Sammanlagt arbetade 25 fotografer i den dittills största TV-satsningen i Sverige.

Många har förklarat den stora licensökningen från sista juni 1957 (23 457) till samma datum 1958 (148 000) med intresset för VM i fotboll. Säkerligen hade VM ett inflytande på licensutvecklingen men hade kanske ännu större betydelse för TV internt. Svensk TV visade att den kunde hävda sig i ett stort internationellt sammanhang. De komplex den haft för att den var sent framme i TV-utvecklingen tycktes mindre befogade.

Det är troligt att andra program hade större inflytande på licensutvecklingen. Där fanns ett antal mycket uppmärksammade

och uppskattade serier och populära TV-personer redan de första åren: TV-rättegångarna, *Söndagsbilagan*, Hemmaprogrammen med Ria Wägner, *Strövtåg*, *I skogsbrynet* och *Kvitt eller dubbelt*.

Tiotusenkronorsfrågan började i januari 1957 och blev en omedelbar succé. Televisionen visade att den minst lika snabbt som radion kunde skapa ”kändisar”: Ulf Hannerz, Kjell Bohman och Sigge Bock liksom tävlingsledaren Nils Erik Bæhrendtz och den enväldige domaren Mats Rehnberg.

Under hela den tid TV existerat har det pågått en debatt om dess inflytande på barn och ungdom. Många åsikter om det negativa respektive positiva med barnens TV-tittande har framförts. Tidigt började Sveriges Radio göra undersökningar om barnens TV-tittande. Några entydiga svar gavs inte och så sent som vid starten av TV 4 1989 valde ledningen för kanalen att inte sända några speciella barnprogram. Det skedde under hänvisning till den oro många föräldrar givit uttryck för inför ett ökat barn-TV-utbud.

Den television som riktade sig till barn var på 1950-talet försiktig och prövade att kombinera pedagogik med underhållning. Det skedde i *Felindaskolan, Sigges Cirkus* och *Snurran*. Även ungdomarna fick sin del av sändningstiden. Programmet *Vi unga* med Karin Sohlman (senare Falck) som programledare vände sig till tonåringar.

Senare hälften av 1950-talet var händelserikt ur politisk synvinkel. Snabbare än man hade väntat tog TV över debatter och valvakor från radion. TV sände fem frågeprogram inför valet 1956 och införde där en ny ton genom att låta en kvinnlig förstagångsväljare ställa frågor till de politiska företrädarna. Det blev mer vardagligt och konkret än traditionella debatter och utfrågningar. TV spelade naturligtvis också en stor roll vid folkomröstningen om pensioner 1957. Det verkliga genombrottet kom dock vid de två valen 1958 och

De första TV-apparaterna var dyra. Det var därför inte ovanligt att man såg TV-programmen tillsammans med andra i någon samlingslokal – ett Folkets Hus eller en ordenslokal. Bilden är från Kvicksunds TV-klubb 1958.
FOTO: JARL EKENRYD/SVT BILD

Ria Wägner hörde till de kvinnliga pionjärerna inom TV. På bilden från 1961 kontrollerar hon kameran inför ett reportage om handtryckta textilier.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/ SVT BILD

1960. I april 1958 sände TV under tre dagar direkt från riksdagen, då man debatterade pensionsfrågan inför nyvalet i juni samma år. Detta år prövade man också vid höstvalet att låta partierna själva – efter vissa regler – sammanställa ett program. Sådana ”presentationsprogram” förekom också vid valen 1960, 1962 och 1964.

Valet 1960 har betecknats som ”Sveriges första TV-val” vilket är en sanning med modifikation. Det är riktigt att etermedierna 1960 hade en större genomslagskraft än någon gång tidigare. 800 000 hade löst TV-licens och valprogrammen genom radio och TV nådde nio av tio väljare. Endast högeranhängarna ansåg att dagspressen var viktigaste informationskälla.

År 1956 rådde turbulens på nyhetsområdet inom radion. En rad förändringar vidtogs. Dessa innebar att radion fick ett eget nyhetsprogram, unga journalistiska krafter rekryterades och Dagens Eko vann i styrka. Mot denna bakgrund hade det kanske varit naturligt om även TV hade fått en egen modern nyhetsredaktion. Under försöks- och utbildningsåret hade en mycket begränsad verksamhet ägt rum med en nyhetsjournal en gång i veckan.

TT gjorde vid TV:s början vissa försök att också få läsa nyheter i TV-studion men detta avvisades. Svensk TV hade efter försöksåret ett nyhetsprogram kallat *Nu*. Först på sensommaren 1958 bildades den första egentliga nyhetsredaktionen med Gert Engström som chef och i september sändes premiärprogrammet med titeln *Aktuellt*. Det första Aktuelltprogrammet har gått till historien framför allt för att ingenting klaffade. Programledaren Olle Björklund räddade dock rutinerat situationen och skulle snart bli en av TV:s populäraste personer.

Aktuellt hade till en början mycket begränsade resurser. Hösten 1958 hade man fem redaktionella medarbetare i Stockholm, vilka dock också sysslade med andra program, och fem filmfotografer. Dessutom fanns en filmfotograf i Malmö och en i Göteborg samt en

Publikundersökningar

1956–1959

Bland dem som hade TV tittade mellan 80 och 90 procent på *Sigges Cirkus* och *Stora famnen*.

Sigges Cirkus den 30 oktober 1958.
FOTO: SVT BILD

rad freelancemedarbetare runt om i landet. Aktuellt disponerade två kortvågsbilar men hade inte något eget filmlaboratorium.

I ett anförande inför styrelsen och radions intressegrupper i oktober 1958 var Gert Engström trots de små resurserna full av entusiasm. Han såg fram emot Europalänken och han skisserade hur nyhetsprogrammet snart skulle ha helt andra resurser: flygplan, moderna kameror, OB-enheter osv.

Det märkliga är ändå att så lite hände på nyhetsområdet då televisionen var ny i Sverige och då det gjordes stora satsningar på en rad andra områden. Varför nöjde man sig med den blygsamma bemanningen och endast tre sändningar i veckan? Kanske är förklaringen att TV-ledningen inte hade journalistisk bakgrund och att de journalfilmer som visades trots allt var populära.

Nytt på nyhetsfältet

Svensk tidningsjournalistik var länge huvudsakligen refererande. Den var inte ifrågasättande som den anglosaxiska och i den mån den tog ställning följde den som regel tidningens partifärg. De resurser som stod till förfogande var begränsade. Storstadstidningarna hade som regel endast mellan 20 och 30 redaktionella medarbetare medan större landsortstidningar hade ca tio.

Kvällstidningen Expressens framgångar med en ny journalistik var självklart av stor betydelse för medieklimatet i sin helhet och lockade inte minst en yngre journalistgeneration. Där fanns ett nytt sätt att behandla ledande personer men också – och kanske viktigare – att vidga det journalistiska fältet. Expressen liksom Aftonbladet blev rikstidningar på ett annat sätt än Stockholms morgontidningar. De distribuerades med flyg och nådde därmed snabbt hela landet. Redaktionellt förekom ett antal s k riksredaktioner vilka bevakade landet utanför Stockholm.

De olika rättsröteaffärerna som till stor del utspelades i pressen – framför allt syndikalistiska Arbetaren, Dagens Nyheter och Expressen – förändrade också det journalistiska klimatet. Den gamle kungen, Gustaf V, och hovet anklagades för att bl a ha mutat köpmannen Kurt Haijby för att få denne att hålla tyst om ett påstått homosexuellt förhållande med kungen. Ett statsråd tvingades avgå i samband med en annan affär som även den innehöll homosexbeskyllningar.

Rättsskandalerna visade brister i samhällets toppar och att journalistiken förmådde avslöja förhållanden som man tidigare inte skrivit om i ansedda tidningar. Vilhelm Moberg och Herbert Tingsten spelade här betydande roller och bäddade för ett annat förhållande mellan journalister och makthavare. Till detta kom att slutet av 1950-talet blev betydligt mer dramatiskt inrikespolitiskt och utrikespolitiskt än det varit i början. I Ungern skedde förändringar

Ingrid Samuelsson – pionjären

De personer som dominerade under radions och televisionens första decennier var nästan enbart män. Kvinnorna hade svårt att göra sig gällande – om de över huvud taget försökte. Reaktionen mot Radiotjänst och TT när en kvinna 1938 läste TT-nyheterna talade sitt tydliga språk. Upprörda röster blockerade Radiotjänsts växel. Det skulle vara män som läste nyheter. Ingrid Samuelsson som anställdes 1946 blev en av de första kvinnorna på Radiotjänst.

Ingrid Samuelsson hade börjat göra program och reportage redan vid slutet av 1930-talet då hon som nyutbildad skolkökslärarinna intresserade sig för konsumentupplysning. Hon kom till radion vid rätt tid. Under beredskapstiden började intresset för kvinnors kunskaper växa och Ingrid Samuelsson gjorde okonventionella reportage. Hon har berättat om hur hon bevakade invigningen av den kooperativa husmodersgymnastiken för Dagens Eko 1942.

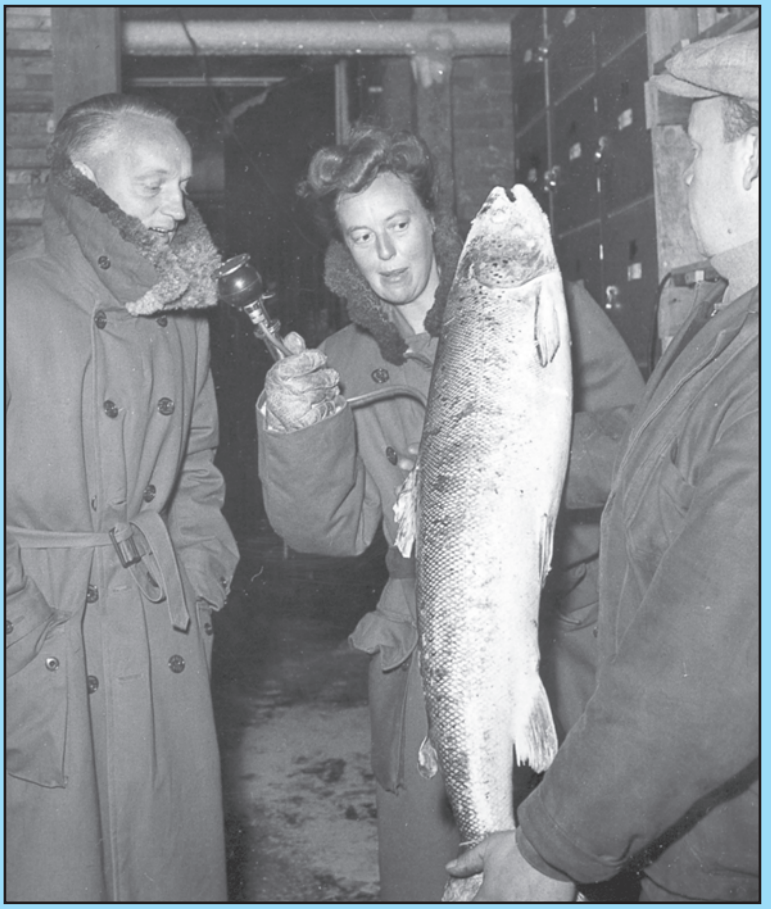

Konsumentreportern Ingrid Samuelsson ställde i augusti 1944 frågan om djupfrysning kunde vara en konserveringsmetod för framtiden. Hon fick ett jakande svar av ingenjör B Jacobsson som visade upp den djupfrysta laxen i S:t Eriks bryggerier. FOTO: BERTIL DANIELSSON/SVT BILD

> Jag gav mig iväg för att rapportera och fick se ett hav av lössläppta kvinnor och ett hav av övergivna korsetter. Här börjar något nytt, tänkte jag, en ny sorts kvinnofrigörelse. Och jag insåg reportagets stora möjligheter. Föredraget i all ära, men detta är något helt annat.

En rad ämnen som inte tidigare behandlats i radio togs upp av Ingrid Samuelsson. Hon gjorde program om preventivmedel och ensamma mödrar. Hon startade också en dialog med lyssnarna.

Ingrid Samuelsson var en pionjär inom radion och blev det också inom televisionen. Hon tillhörde den första gruppen av entusiaster som 1956 började att experimentera med television i Sverige. Hon blev chef för programområdet hem och familj och därtill hörande konsumentupplysning.

Under de tidiga TV-åren var hon före sin tid. I ett stort antal program speglade hon kvinnans nya ställning i hem och familj. Hon avslöjade direktörer som talade nedlåtande om kvinnor som tyckte om monotona arbeten. Och hon var en effektiv konsumentupplysare både i radio och TV.

som gav hopp om ett töväder bakom järnridån men som slutade i katastrof med sovjetisk invasion 1957. I Mellersta Östern utspelades den första stora krisen efter Israels grundande. Behovet av snabba nyheter ökade.

I radions nyhetshistoria har åren vid mitten av 1950-talet ansetts vara av speciell betydelse. Ett antal konkreta händelser förändrade radions ställning som nyhetsförmedlare:

- *Per Persson* rekryterades 1956 till chef för Dagens Eko. Per Persson anställdes inte på det informella sätt som varit regel för flertalet andra chefer på radion. Han fick platsen efter ansökan och tävlade med 30 andra. Han var 29 år och hade akademiska studier bakom sig och dessutom erfarenhet från dags- och veckopress. Senast hade han varit redaktionssekreterare på Vecko-Journalen. Med Per Persson kom en ny journalistisk anda bland Ekofolket.

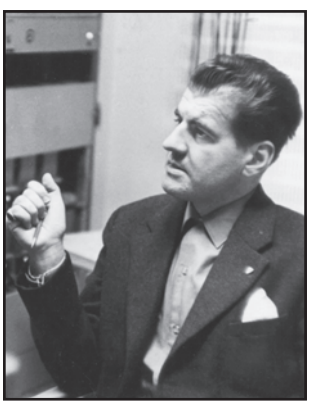

Per Persson blev 1956 chef för Dagens Eko. Han förnyade nyhetsjournalistiken i radio.
FOTO: SVT BILD

- Den gamla så kallade *vetorättsprincipen* sattes ur spel efter två uppmärksammade konflikter hösten 1956. Tidigare hade gällt att om en part inte ställde upp i ett program fick inte heller den andra ge sina synpunkter.
- *Journalen* startade i P2 hösten 1956 – ett halvår efter P2-starten – och blev därmed radions första egna nyhetsprogram som också innehöll telegramnyheter. En ny och mindre högtidlig ton introducerades i nyhetsarbetet. TT:s nyhetsmonopol i radio var därmed brutet trots motstånd från bl a Per Eckerberg, radiostyrelsens ordförande. TT-nyheter skulle dock förekomma i radio fram till 1996. Dagens Eko utgjorde vid denna tid en kommenterande uppföljning av TT:s nyhetskommuniké.
- *Ungernkrisen* hösten 1956 blev ett genombrott för en direkt och personlig utrikesjournalistik i radion. Reportern Kurt Andersson skildrade händelserna från Budapest med närhet och personligt engagemang.
- *Aktualitetsavdelningen* bytte namn till *Nyhetsredaktionen*.

Efter någon månads arbete på Ekot skisserade Per Persson i en PM till radiochefen hur han önskade att journalistiken på Dagens Eko skulle fungera. Han ville göra Ekot till en dagens spegel för hela landet och önskade utvidga bevakningsområdet till att ”omfatta debatter, stridsfrågor, rättegångar – överhuvud taget dagsaktuella spörsmål, som ger väsentligt stoff för den allmänna opinionen”.

> Det utrikespolitiska materialet lämpar sig utmärkt, riksdagen och fackliga händelser bör få förekomma i upplysande syfte, när de rymmer nyheter. Likaså bör idrottsstoff betraktas som ett mycket attraktivt material med stor lyssnarprocent. Intresset för medi-

Valet 1956 var avgörande för om koalitionen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet kunde fortsätta eller ej. Vid valvakan den 16 september 1956 intervjuades Tage Erlander (s) och Gunnar Hedlund (bf) av Bengt Feldreich.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

cinska, ekonomiska och tekniska nyheter är i stadigt växande landet runt. Vidare bör stora film-, teater-, musik- och konsthändelser bli föremål för Ekoredaktionens verksamhet.

Persson tog också upp frågan om kontakterna med de delar av landet som låg utanför Stockholm. De var enligt honom hyggliga vad gäller de större städerna men måste förbättras i övriga landet. I Norrland var de ”direkt undermåliga”. Han önskade bygga upp en ny stab av ”underrättelsefolk” och dessutom höja kvaliteten på tekniken. Ifråga om utlandet önskade Persson bättre täckning framför allt vad gäller Bonn, New York och Mellersta Östern.

Promemorian från den nye Ekochefen var ett uttryck för modernt journalistiskt tänkande. Där fanns ambitionen om bred täckning, snabbhet och kraftigt ökade resurser. Bakom låg naturligtvis också krav på självständighet och respekt för journalistiska bedömningar. Hösten 1956 inträffade två händelser som skulle sätta verksamheten på prov och som givits namnet vetokrisen.

I den bok som gavs ut till Dagens Ekos 50-årsjubileum behandlar inte mindre än tre författare konflikterna som utspelades i samband med LO:s köp av Stockholms-Tidningen i september 1956 och de kontroverser som förekom i samband med rapporteringen om regeringsförhandlingarnas slutförande i oktober samma år. I båda fallen vägrade aktörer att ställa upp – vid tidningsköpet representanter för LO och vid regeringsförhandlingarna Tage Erlander. Därmed ansåg de – under hänvisning till gällande tradition – att inte heller andra som kunde räknas som parter skulle få göra kommentarer.

Båda händelserna prövades senare av radionämnden som friade Radiotjänst från att ha begått något som stred mot opartiskheten.

Olof Rydbeck

Striden var dramatisk och säkerligen har de närmast berörda – radiochefen Olof Rydbeck och Ekochefen Per Persson – rätt då de har betecknat utgången som en betydande seger för Radiotjänst. Varken statsministern eller LO-ledningen kunde stoppa inslag genom att själva vägra medverka. Radion och Ekot hade visat sina muskler och det ledde till att nya rutiner kunde tillämpas i nyhetsbevakningen.

Samtidigt måste sägas att de två aktuella händelserna knappast sköttes med någon större briljans vare sig av radion eller av parterna. LO och regeringen visade inte någon förståelse för de naturliga önskemålen från Radiotjänsts sida att förmedla mer än en officiell kommuniké.

Dagens Ekos val av kommentatorer till tidningsaffären var slumpartat och föll knappast väl ut. Borgarrådet Hjalmar Mehr (s) var oinformerad och journalisten K G Michanek starkt engagerad *mot* affären. Huvudredaktören för Värmlands Läns Tidning Anders Yngve Pers var inte heller någon idealisk kommentator då han tillhörde den liberala press som genom försäljningen förlorat två av sina större tidningar.

Ifråga om regeringskrisen upplystes uppenbarligen aldrig statsministern om att oppositionsledarna Bertil Ohlin och Jarl Hjalmarson skulle få framträda även om Erlander sade nej. Per Perssons chef, Paul Björk, som förde förhandlingarna med kanslihuset, var inte underrättad om de beslut som Persson tog. Rydbeck informerades sent.

I Erlanders dagbok finns tisdagen den 16 oktober 1956 en kort notering om händelsen. Den lyder i sin helhet:

> Nu förargar sig folk i första hand över Radiotjänsts drullighet i radioekot i lördags. Det blir nog bra när det blir färdigt. Vårt folk är förbittrat och känner sig kränkt. – En god grund att bygga vidare på.

Den upprördhet som Erlander talar om är inte förvånande. Den återspeglas i ett stort antal kommentarer i den samtida socialdemokratiska pressen och var säkerligen typisk för ledande socialdemokrater. Anteckningen är något kryptisk men det tycks uppenbart att statsministern var beredd på fortsatt motstånd. Någon förståelse för journalisternas synpunkter fanns inte.

Men trots allt vann radion en viktig och för den framtida nyhetsbevakningen avgörande seger. Radionämnden hade en socialdemokratisk ordförande i landshövdingen Per Nyström och Radiotjänsts styrelseordförande Per Eckerberg var också socialdemokrat. Båda reagerade starkt negativt omedelbart efter programmen. De framförde sina synpunkter till Rydbeck och vidarebefordrade klagomål som de fått. Men senare föredrog de att ligga lågt. Nyström var för ett friande i radionämnden och Eckerberg tog inte upp frågan i radiostyrelsen.

Motstående sida:
Inför slutdebatten vid valet 1958. Ordförande var radiochefen Olof Rydbeck. Deltagare partiledarna Tage Erlander (s), Jarl Hjalmarson (h) och Bertil Ohlin (fp). Bisittare åt Erlander var Olof Palme.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

Den tredje stora händelsen på nyhetsfronten hängde samman med starten av ett av Radiotjänsts egna nyhetsprogram. Det hade premiär den 3 september 1956 i halvårsgamla P2 och kallades *Journalen.* Sändningstiden var 21.00–21.30 och ansvariga blev Göran Byttner, K G Svensson och Bengt Bedrup. De fick i uppgift att producera ett delvis annorlunda nyhetsprogram vilket skulle kunna innehålla nyhetsområden som inte täcktes av Dagens Eko – t ex nöjesinslag. Tonen skulle vara lättsammare och programmet ge ett mindre ”etablerat” intryck än Dagens Eko. Det är lätt att se influenserna från den kvällstidningsjournalistik som vid samma tid visade sig så framgångsrik.

Journalen blev – för att använda Per Perssons ord – en experimentverkstad. Publiken var mindre än Dagens Ekos och reagerade inte mot den nya stilen på samma sätt som om inslagen hade sänts i mera etablerade program. Journalen fick betydelse också för annan radiojournalistik. Gränserna vidgades.

IBRA Radio och IRCO – de första radiopiraterna

Radiotjänst förmedlade från första början gudstjänster, morgonandakter och kvällsböner i en betydande omfattning. 1950 bestod 5 procent av sändningstiden av ”utövad religion”. Radion knöt de organiserade kyrkorna till sig och fick dem att acceptera det nya mediet. Lyssnarundersökningarna visade att ca 30 procent av publiken tog del av högmässorna vid början av 1950-talet.

Men de religiösa sändningarna var inte okontroversiella. En nyordning infördes 1951 och den innebar att Radiotjänst ensamt skulle fördela kyrkotiden. Detta accepterades efter vissa protester av de inblandade utom av pingströrelsen som var missnöjd både med den tidigare och den nya ordningen.

Pingströrelsen skilde sig på många sätt från de övriga frikyrkorna. Den var starkt USA-influerad och ville utnyttja moderna massmedier för att nå ut med de kristna budskapen. 1945 grundades tidningen Dagen som organ för pingströrelsen. Den hade en uttalat ”missionerande” uppgift och var avsedd att bli ett kristet alternativ till övrig dagspress. Men den möjlighet som fanns på tidningsområdet var stängd ifråga om radio. Inom detta medium härskade Radiotjänst och pingströrelsen var styvmoderligt behandlad. Den fick färre gudstjänster än andra samfund med samma antal medlemmar.

År 1945 beslutade radioledningen att helt utestänga pingströrelsen från radiogudstjänsterna då en pingstpastor i en sändning hade tackat Gud för att en cancersjuk församlingsmedlem hade blivit befriad från sin sjukdom. Läkare från Radiumhemmet protesterade och förklarade att kvinnan blivit botad på sjukhuset och inte av Gud.

Pingstvännerna ville ha tillgång till mera radiotid samtidigt som de var kritiska mot det allmänna radioutbudet. De vände sig

SVENSK TV

STOCHOLM, GÖTEBORG och NORRKÖPING

19.30 TV-skolan
Vi lär engelska
Lektion III. John Ashton. (Endast Göteborg.)

20.00 "Pang i bygget"
Litet spektakel med Carl-Gustaf Lindstedt och Arne Källerud m. fl.
Manus: Rune Moberg.

20.30 Årsmodell 2007
Tecknad fantasi om bilismen om 50 år.

20.45—21.15 Sportredaktionen

DANSK TV

15.30—16.00 For de mindste. Kig indenfor.
20.00 Aktuelt.
20.10 Sortilèges. Fransk film.

IBRA RADIO

18.00 "Det sjunger i mitt hjärta." Toner ur IBRA-arkivet.
18.15—18.30 "Min vän hade en vingård." Nils G. Andersson läser från Jesaja bok.
19.30 Gratulationsskivan.
19.40 Barbarossa — rödskägg.
19.50 Arthur Hultin sjunger till dragspel. 1. Guds barn jag är (Oskar Ahnfelt). 2. Jag ej förstår (A. H. Ackley). 3. Några Frykman-sånger.
20.00 Hos "Böja-Pöjka" på Skogatorp. Ivar Ramström intervjuar de tre bröderna Richard, Emil och Henning Andersson.
20.15 Jag fick Amerika-feber. Oscar R. Gunnerfeldt.
20.30 G. F. Händels liv och konst. Musikkåseri av Gunno Södersten.
21.00—21.15 Aftonandakt. Gösta Lindahl.
22.00—22.15 Avgörelsens stund.

NORDISKA TIPS

Programtablå den 21 oktober 1957 i Röster i Radio.

mot förekomsten av svordomar i radio och att ateister som Stellan Arvidsson tilläts framträda i anslutning till andakterna. Det var enligt tidningen Dagen en ”mäktig uppfordran” att motverka den ”andligen nedbrytande och moralupplösande propaganda” som spreds genom Radiotjänst.

Pingstvännerna var således missnöjda både med den egna behandlingen och med radioutbudet i stort. Radioprästerna i USA var en förebild. Detta är bakgrunden till grundandet av ett eget radiobolag – IBRA Radio – som efter långa förberedelser började sina sändningar sommaren 1955 från Tanger. IBRA finansierades delvis med reklam, delvis med insamlade medel. Man sände på kortvåg via företaget Capec som ägde en av nio kommersiella stationer i Tanger.

IBRA Radio hade redan 1954 blivit en riksdagsfråga då två interpellanter i riksdagen hade protesterat mot att riksbankens valutakontor hade förhindrat företaget att föra ut nära två miljoner kronor från Sverige. Beslutet hade överklagats av IBRA hos Kungl Maj:t som dock stod fast vid riksbankens ståndpunkt. Av interpellationsdebatten framgick – genom inlägg från finansminister Sköld och statsminister Erlander – att regeringen såg IBRA radio som ett sätt att införa kommersiell radio och bryta den rådande ordningen. Det var därför motiverat att stoppa valutautförseln.

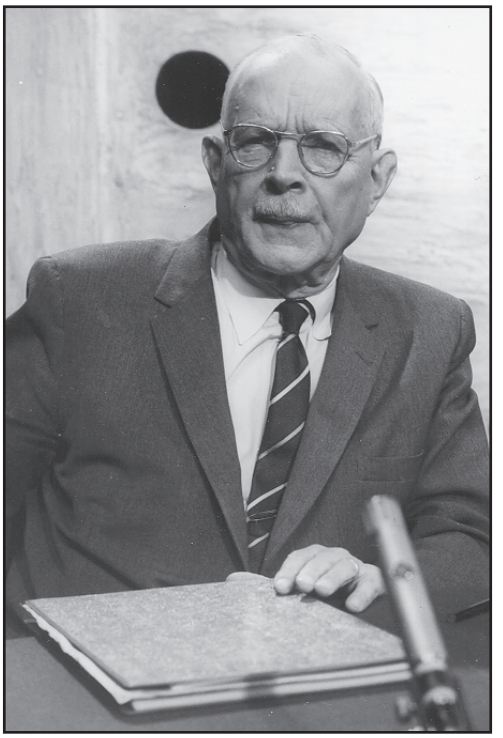

Lewi Pethrus, pionjär som radiopirat. FOTO: SVT BILD

Parallellt med IBRA Radios start fanns en annan svensk grupp, IRCO, vilken startade sändningar från samma station som IBRA. Bakom stod två radiotillverkare, Philips och Dux som var varma förespråkare för kommersiell radio. IRCO och IBRA rönte ett betydande intresse från reklamköpare och spelade en roll i den pågående kampen om kommersiell TV. Philips satsade betydande belopp på en sändare i Tanger för att visa på bärkraften i kommersiell radio.

IBRA Radio kunde börja sina sändningar trots att företaget inte fick föra ut några pengar. Den blev en framgång både bland vanliga svenska lyssnare och hos annonsörer. Dessutom var den populär bland kortvågsamatörerna. Avgörande för IBRA var det stöd radion hade i de olika pingstförsamlingarna och i tidningen Dagen. I pingstkyrkorna instruerade man presumtiva lyssnare hur man skulle finna stationen på kortvågen och dessutom propagerade man för enskilda programpunkter. Trots protester från Tidningsutgivareföreningen publicerades IBRA:s programtablåer i mer än hälften av landets dagstidningar.

IBRA visade att det också för svensk publik var acceptabelt att kombinera radioprogram med reklam. Däremot misslyckades radioindustrin i sitt engagemang i Tanger. IRCO slog inte igenom vare sig bland lyssnare eller annonsörer trots att stationen stöddes

av de största radiotillverkarna. Pingstförsamlingarna hade en avgörande ekonomisk betydelse för IBRA:s framgång.

IBRA Radio hade sändningar inte enbart till Sverige utan var också tänkt som en ”missionsstation” till en rad olika länder. Den lyckades också i detta avseende och hade ett omfattande sändningsnät. För Sveriges del blev IBRA visserligen uppmärksammad men aldrig något hot mot den existerande radioordningen.

Frihet i etern

IBRA Radio fanns med som en del i den debatt vid en konferens som anordnades av Folkpartiets ungdomsförbund den 22 februari 1957 med deltagande av Vilhelm Moberg, Lewi Pethrus, Herbert Tingsten samt radio- och TV-cheferna.

FPU:s ordförande Bengt Johnson anslog tonläget då han konstaterade att ”ur liberal synpunkt måste koncentrationen av makten över radion och televisionen till samma monopol te sig betänklig, radiomonopolet betyder att det principiellt inte finns någon frihet i etern, det innebär hänsynstagande som ibland kan ha censur av olika åsiktsriktningar som följd”.

Herbert Tingsten i debatten om radion, i bakgrunden Vilhelm Moberg.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/ SVT BILD

Vilhelm Moberg gick i sitt anförande till våldsamt angrepp mot radiomonopolet och ansåg att man lika gärna kunde ha ett system med monopol för en tidning som man hade det för radio. Radion hade i de rättsskandaler som hade förekommit vid mitten av 1950-talet enligt Moberg gått regeringens ärenden. Han såg, enligt DN-referenten Jolo, ”radion som ytterligare en yttring av statens strävan att inskränka på individens rätt, att dirigera opinionen”. Istället för monopol ville Moberg ha ”en fri radio” finansierad med reklam. Konkurrens skulle ge bättre radioprogram.

Herbert Tingsten talade mot Moberg vilket gjorde Lewi Pethrus upprörd. Han anklagade Tingsten för att vara en representant för ägarna av Radiotjänst och medlem av Tidningsutgivareföreningen. DN:s referent skrev 23/2 1957:

> Upplyst om dels att professor Tingsten inte på tio år bevistat något sammanträde i Tidningsutgivareföreningen, dels att varje medlem där bara har en röst, oberoende av tidningens storlek, upprepade pastor Petrus påståendet. Tingsten avbröt pastorn och bad honom betänka att han gjorde sig skyldig till en lymmelaktig beskyllning.

Radiochefen Rydbeck och TV-chefen Nils Erik Bæhrendtz bemötte Moberg med välkända argument. Monopolet var en garant för yttrandefriheten eftersom det också tog hänsyn till minoriteter. Konkurrens om publiksiffror skulle leda till ofrihet. Till detta kom de tekniska omständigheterna. Det fanns inte utrymme i etern mer än för några få.

I den debatt som följde på FPU:s diskussion stödde flera tid-

Nils Erik Bæhrendtz – den förste TV-chefen

Nils Erik Bæhrendtz blev Sveriges förste TV-chef 1958. Han hade börjat som radiomedarbetare 1951 och varit uppmärksammad redaktör för debatt- och kulturprogrammet *Tidsspegeln* och senare chef för talavdelningen. Som TV-chef under tio år var han en av landets mest uppmärksammade personer.

Redan 1957 blev Bæhrendtz populär programledare för *Kvitt eller Dubbelt* – ett av de program som gjorde att TV i Sverige fick ett så snabbt genomslag. Han kunde handskas med publik och tävlande på ett skickligt sätt – lagom avmätt, lagom vänlig. De som vann de åtråvärda 10 000 kronorna blev folkhjältar som kunde turnera runt landet.

Bæhrendtz var en ovanlig akademiker – folkligare i sin smak än de flesta. Han blev känd och omdiskuterad för satsningarna på Vilda Västernserier – *Bröderna Cartwright* tillhörde hans favoriter. Vid en tid då många kulturpersoner ansåg att det var en skandal att radion sände melodiradio var det självklart att många blev upprörda över de enkla pangpang-filmerna. Men Bæhrendtz ville inte att TV skulle bli en angelägenhet för en liten elit. Han citerade gärna avtalet med staten där det talades *både* om underhållning *och* om kultur- och samhällsprogram.

De breda programmen från 1960-talet är ihågkomna men var inte de enda som karakteriserade televisionen under Bæhrendtz. Han hade en stark känsla för att till public service-uppdraget också hörde att göra program som vände sig till en smalare publik. Under hans tid utvecklades dessutom det sociala reportaget och dokumentärfilmen upplevde en guldålder.

Den enda TV-kanalen blev under de tio åren som Bæhrendtz var TV-chef en hela folkets angelägenhet. Det var naturligt att den ansvarige chefen ofta fick utstå kritik men – som Gustaf von Platen konstaterade i Vecko-Journalen den 30/5 1968 – rättvisan fordrar att ”en man som i tio långa år fått klä skott för varje obetydligt misstag som TV begått också får en del av äran för de obestridliga framgångar som vunnits under hans chefsperiod”.

Nils Erik Bæhrendtz som frågeledare i *Kvitt eller dubbelt* 1957. I buren sitter specialisten på fiskar 14-årige Ulf Hannerz.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

> För tio år sedan kallades den allmänt dumburken. Idag är den (enligt en ny massmedieundersökning) det i särklass främsta mediet för både utrikesnyheter och inrikesnytt. TV rankas högst ifråga om kulturdebatt och samhällsfrågor.

ningar Moberg. Pingstvännernas Dagen hörde till dem men också Handelstidningen i Göteborg och Jönköpingsposten. Folkpartisten David Wirmark ansåg i flera artiklar att radiomonopolet kunde vara en fara vid en eventuell statskupp – radion skulle vara lätt att ta över.

Herbert Tingsten tog den 2/3 1957 under rubriken ”Fri radio” upp ämnet i en ledare i Dagens Nyheter. På frågan vad vi önskade av en fri radio svarade Tingsten objektiv nyhetsförmedling, föredrag och debatter som gav uttryck för olika åsikter och åskådningar. Det var viktigt att också höra personer som inte var representanter för

grupper – av typ Vilhelm Moberg. Men frihet i den meningen ”att var och en skall kunna utnyttja sin principiella rätt att skriva i tidningar eller tala i radio är otänkbar, det vet vi alla”. Det gick inte att organisera radioföretag som tidningsföretag.

Tingsten tog USA och Holland som avskräckande exempel. I USA härskade kommersialismen och i Holland politiska och religiösa organisationer. Inget var bra. Det svenska radiomonopolet är byggt på en paradox som innehåller en kärna av sanning.

> Tanken är att ett företag som visserligen har koncession av staten och i skilda hänseenden är beroende av denna, men som har till uppgift att verka för allsidig nyhetsförmedling och diskussion, skall tillgodose frihetskravet bättre än annars skulle ske.

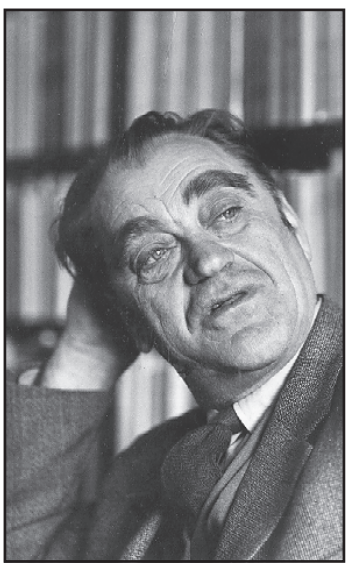

Vilhelm Moberg argumenterade häftigt för en ”fri” radio i debatt med Herbert Tingsten.
FOTO: JARL EKENRYD/SVT BILD

Med en ordning som den i Holland skulle vi enligt Tingsten få ”en rad små byråkratier – kyrkofolk, socialdemokrater, folkpartister – som arbetade för att befästa medlemmarna i den sanna tron och vinna nya anhängare”. Folk utanför organisationerna och intressegrupperna skulle få det svårare att komma till tals. Men en förutsättning för att systemet skulle fungera var att det utsattes för en ”vaksam och hård kritik”.

Debatten visade att det visserligen fanns röster mot monopolet men att dessa var i minoritet. Majoriteten stod bakom rådande system och den hade fått en talangfull försvarare i Herbert Tingsten.

Centralt och lokalt

Svensk radio var från början lokal. Det förekom visserligen en betydande verksamhet i Stockholm men i en rad städer arbetade radioklubbar med att göra och sända program helt oberoende av huvudstaden. Utvecklingen sedan Radiotjänst tillkommit gick dock i annan riktning: De lokala klubbarna ersattes av lokalombud med ett begränsat inflytande på programverksamheten. De två radioutredningarna som arbetade på 1930- och 40-talen önskade visserligen bygga ut den regionala och lokala verksamheten med flera ortsombud men det resulterade inte i några åtgärder förrän i slutet av 1940-talet. Först då ökade de lokala programmens andel och man anställde nya ombud.

De distriktskonferenser som förekom regelbundet allt sedan radions start visade att det fanns ett missnöje från landsorten gentemot Stockholm. Vid en distriktskonferens från 1952 föreslog programchefen i Sundsvall, Håkan Unsgaard, att det skulle förekomma kontinuerliga regionala program. Liknande önskemål kom från både religiösa och politiska grupperingar; de förra ville ordna lokala gudstjänster och de senare politiska debatter. En viss förändring skedde också genom en ökning av lokala program, inte minst av idrottskrönikor.

Barbro Svinhufvud – Snurrans moder

Under åren före andra världskriget behärskade Sven Jerring barnprogrammen – mot slutet med viss konkurrens från Gösta Knutsson. Den som skulle förändra barnprogrammen och ge dem en hög status – först i radio och sedan i televisionen – var Barbro Svinhufvud. Hon anställdes på Radiotjänst 1941 som en av de första kvinnorna.

Inom barnlitteraturområdet hände stora ting under 1940-talet. Astrid Lindgren, Gösta Knutsson, Lennart Hellsing och Åke Holmberg kom med barn- och ungdomsböcker av ett helt nytt slag. Huvudpersonerna var inte prinsar eller prinsessor och inte välanpassade flickor eller gossar. Pippi Långstrump, Pelle Svanslös och Ture Sventon var avvikande på ett sätt som gjorde dem närmast odödliga inte bara i Sverige utan världen över.

Barbro Svinhufvud var en av dem på Radiotjänst som förstod storheten i den nya barnlitteraturen. Hon förmedlade berättelserna och gav dem legitimitet. Radion hade också en egen ”avvikare” i Thomas Funcks Grodan Boll. Troligen var det till stor del radions förtjänst att ”den nya barnboken” slog igenom så snabbt och med så stor kraft.

Men Barbro Svinhufvud var också nyskapande på ett annat sätt. Hon ville göra barnprogram som en del av familjeunderhållningen. Vid början av 1950-talet hade en barn- och ungdomsvariant av *Karusellen – Snurran* – sin premiär. Den fick stor framgång bland barn, ungdom och vuxna. Barnprogrammen var inte någon isolerad del av utbudet och Morfar och Mormor Ginko blev populära i de mest skilda lyssnargrupper.

Då försöken med TV började var Barbro Svinhufvud en av de två kvinnor som deltog i den första producentskolan. Snurran överfördes till TV och ett antal sändningar gick parallellt i radio och TV. Nytt för TV var *Felinda-skolan* med en fingerdocka som berättade om lekar och knåp. Det första stora barnprogrammet i TV med stor publik från olika åldrar var dock *Sigges Cirkus* med Sigge Fürst som cirkusdirektör och Barbro Svinhufvud som producent. Barbro Svinhufvud blev chef för utlandsprogrammet och blev i den egenskapen som första kvinna medlem av SR:s direktion.

Barbro Svinhufvud med barn i barnprogrammet *Medan vi väntar på klapparna*, 24 december 1950. FOTO: BERTIL DANIELSSON/SVT BILD

År 1952 delades landet upp i fyra programområden/distrikt med var sin chef. Inom programområdena fanns ett antal ombudskontor som sorterade under distriktscheferna. Den samlade personalstyrkan vid distrikten ökade i mycket blygsam takt – från 14 till 18. I Stockholm var man fram till slutet av 1950-talet fullt upptagen med utbyggnaden av P2 och televisionens start. Märkligt är att man knappast alls tänkte på att använda P2 till regionala program.

Fram till 1960 var radion i huvudsak en riksangelägenhet. Televisionen skulle gå en annan väg än radion. Det fanns inte några televisionsklubbar som det hade funnits radioklubbar. Men däremot en intresserad distriktspersonal vid Radiotjänst som kunde engagera sig i det nya mediet. I Malmö inledde entusiasten Gunnar Ollén ett samarbete med Danmarks radio långt innan Sverige fick reguljär television.

År 1954 började dansk television sända regelbundet och många svenskar fick därmed möjlighet att se TV. År 1955 såldes 2 000 TV-apparater i Malmö och hösten samma år började distriktschefen Gunnar Ollén att producera en sydsvensk TV-journal vilken sändes över dansk TV innan de ordinarie programmen började. Journalen bestod av inslag från Stockholm men också av sådana som producerats i Skåne. Intresset för TV i Sydsverige skulle vara av stor betydelse för den framtida utvecklingen av mediet. Det gjorde också att televisionsutredningens långsamma utvecklingsplan skyndades på av snabbutredningen 1956. Malmö fick en egen TV-sändare i maj 1958.

Göteborg hörde till TV-pionjärstäderna i Sverige genom Liseberg som under en månad 1950 visade television för nöjesparksbesökarna. Senare var Chalmers tekniska högskola centrum för de TV-försök som började 1955 och som stöddes av Philips. Göteborgsdistriktet kunde på ett likartat sätt som Malmö intressera sig både för lokala sändningar och för samarbete med utlandet. Via länk förmedlade Göteborgssändaren tidigt internationella program – t ex från de olympiska vinterspelen i Cortina 1956 – och ökade därmed intresset för TV på västkusten. Från hösten 1956 sändes också lokala underhållningsprogram från en lada på Chalmers högskoleområde.

Beslut om nytt radiohus

Radiotjänsts lokaler på Kungsgatan 8 räckte endast till en liten del av dem som arbetade på företaget. Nya studiolokaler hyrdes på olika platser i Stockholm vilket naturligtvis försvårade det dagliga arbetet. Det fanns ett allt intensivare missnöje med lokalförhållandena bland medarbetarna.

De gamla regementsbyggnaderna vid Valhallavägen hade reserverats för radiohuset 1945 men hade så småningom tagits i anspråk av andra. Byggnadsstyrelsen som hade till uppgift att svara för den nya byggnaden sökte därför efter ett nytt område. Ett krav var att det skulle vara centralt beläget. Skådespelare, politiker, journalister och tjänstemän som arbetade i centrum av Stockholm och som ofta medarbetade i programmen skulle ha lätt att ta sig till radiobyggnaden.

Våren 1955, en månad innan Rydbeck blev radiochef, presenterade Byggnadsstyrelsen ett nytt förslag till tomt – även denna med

Första spadtaget till det nya radiohuset togs av Sven Jerring och Erik Mattsson och refererades direkt i radio av reportern Berndt Friberg.
FOTO: JARL EKENRYD/SVT BILD

militär anknytning. Byggnadsstyrelsen ansåg att radiohuset borde placeras i kvarteret Förrådsbacken som låg i slutet av Karlavägen vid Oxenstiernsgatan. Marken tillhörde Djurgårdsförvaltningen och hade tidigare använts som övningsfält. Arkitekten Sune Lindström fick i uppdrag att till i maj 1956 ha en klar principskiss åtminstone för radions kontorsdel. Lindströms medhjälpare var arkitekterna Erik Ahnborg och Poul Kyhl.

Äntligen kunde radiohuset realiseras: Byggnadslov och pengar fanns. I januari 1958 presenterades modellen till det nya etermediekomplexet av arkitekten Sune Lindström, byggnadsrådet Hans Brunnberg och administrative direktören Erik Mattsson. Kontorshuset låg i centrum för komplexet men där fanns också ett fristående konserthus med två lokaler med plats för 1 200 respektive 800 besökare.

Sune Lindström sade vid presentationen att tre krav hade varit vägledande vid skapandet av radiohuset:

- Radioprogrammen skulle utformas i en mänskligt stimulerande miljö. Radiohuset får inte bli ett tekniskt vidunder.
- Det måste vara lätt för de olika avdelningarna inom komplexet att komma i kontakt med varandra.
- Radiohuset borde bli ett ”vackert” tillskott i stadsbilden.

De tidigare förslagen till radiohus hade betonat öppenhet och dess officiella ställning. Det ansågs också viktigt att byggnaden hölls tillgänglig för publiken. Men tidsandan hade förändrats. Det komplex som var aktuellt 1958 blev annorlunda än de som planerats tidigare. Det nya radiohuset var inte avsett att prägla stadsbilden som t ex det samtida Folksamhuset och Wenner-Gren Center och senare tidningshusen i Marieberg utan skulle smälta in i sin miljö – spegla

Gunnar Dahmén – radiobiskopen

De reformer som ägde rum i radions religiösa utbud vid slutet av 1940-talet ledde inte till någon genomgripande förändring av programmen. Högmässorna blev kvar och fram till 1970 också kvällsgudstjänsterna på söndagskvällarna. Tiden för morgonandakterna förändrades under 1960-talet och de blev till och med två istället för en.

En av förklaringarna till stabiliteten i det religiösa utbudet var Gunnar Dahmén. Han var teolog från Lund och hade under tio år tjänstgjort som sjömanspastor i London. 1952 anställdes han på föredragsavdelingen som ansvarig chef för de religiösa programmen. Han stod för en klar och bestämd policy.

I en understreckare i Svenska Dagbladet 30 maj 1968 vände han sig mot de många som krävde att de religiösa programmen skulle spegla debatt och kultur. Det fanns redan många inslag i programtablån som fyllde dessa uppgifter, ansåg han.

> De religiösa programmen har däremot sin egenart, sin frihet och sitt berättigande i den mån de siktar till en direkt förkunnelse. Till detta hör offentliga gudstjänster, studioandakter och sådana programformer av undervisande och tankeväckande slag som mediet ger möjlighet till.

Dahmén fick trots att han på många sätt gick mot strömmen en mycket stark ställning och gjorde skäl för titeln radiobiskop. Han ville att de teologiska programmen skulle vara ett reservat och inte något bihang till eller spegel av allmänna debatt- eller nyhetsprogram. Dahmén hävdade med stor konsekvens sina idéer och lyckades få gehör för dem.

Den hållning Dahmén intog kritiserades inte minst från kyrkligt håll. Tidskriften Kristet Forum gick till starkt angrepp mot Dahmén i juni 1966. Dahmén beskylldes för traditionalism och okänslighet för vad som rörde sig i tiden. ”Avsätt Dahmén” ropade Kristet Forum och fick medhåll av Expressen.

Men Dahmén blev kvar trots kritiken och hans pondus växte. Han stod fast vid åsikten att radio och TV skulle föra fram förkunnelsen i den form som den kristna traditionen skapat i former som var anpassade efter radions och televisionens egenart. Han vände sig därför emot olika samfunds pretentioner på att få bestämma om utbudet.

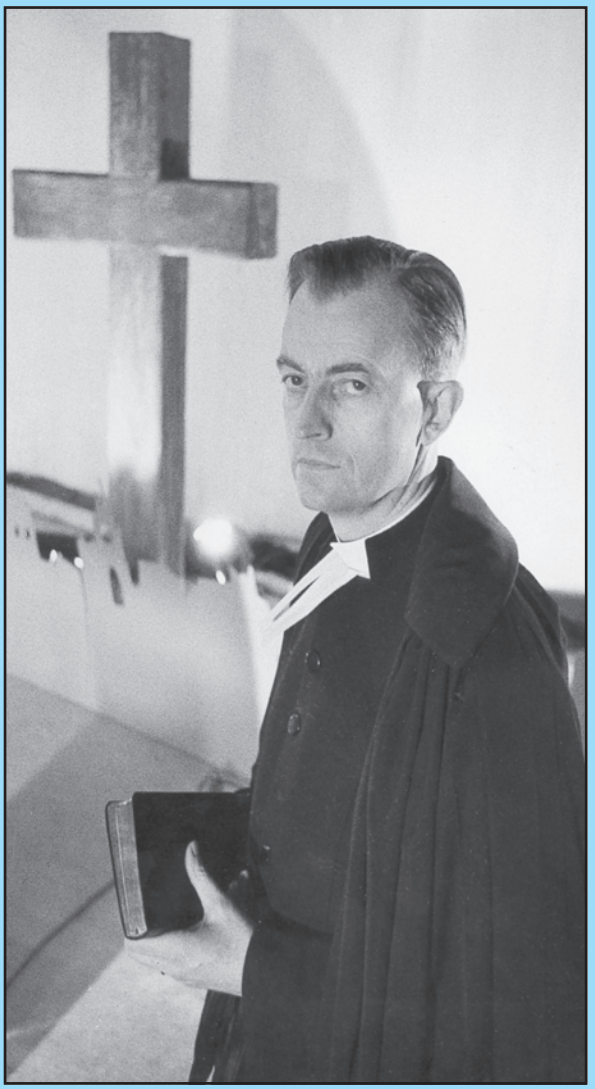

FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

Ideligen varnade Dahmén för personer som ville ”slå följe med tidsandan”. Sådana riskerade mycket snart att bli ensamma. Radiobiskopen var minst av allt en man av 1968 års idéer. Han lyckades under de 24 år han var anställd på Sveriges Radio hävda de traditionella kyrkliga intressena.

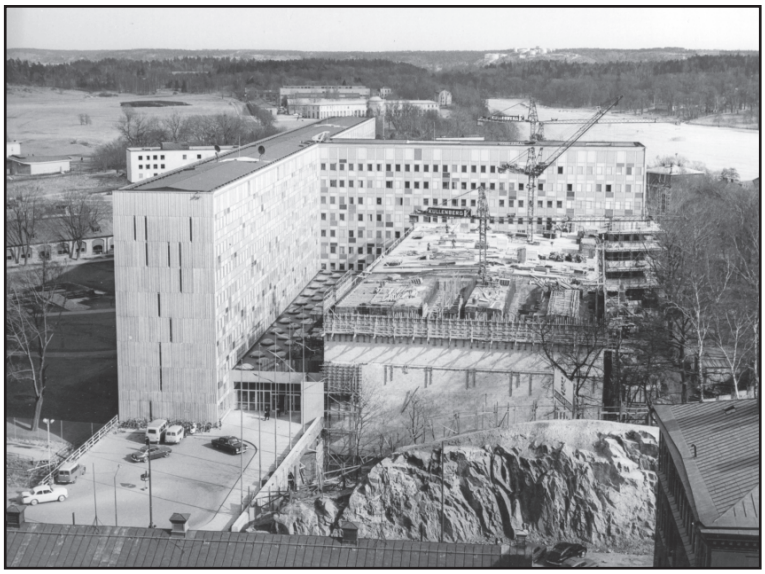

Det nya radiohuset ritat av arkitekten Sune Lindström började ta form efter det att byggnadsarbetet inletts den 1 januari 1960. I bakgrunden syns Sjöfartsmuseet.
FOTO: SVT BILD

mer än pråla. Sune Lindström talade inte om något symboliskt värde utan betonade det viktiga med att lokalerna tillfredsställde medarbetarnas krav. Detta var också till glädje för lyssnarna som fick bättre program.

Däremot var Sune Lindström inte lika intresserad som sina föregångare av att göra radiohuset tillgängligt för publik. I planerna fanns en möjlighet för lyssnarna att komma nära inspelningarna men dessa kom att utnyttjas endast en kort tid; fönstren där publiken skulle titta ner i studion spikades igen. Radiohuset blev en arbetsplats som alla andra. Det fanns visserligen publikstudios i anslutning till ”hangaren” men dessa gav inte insyn i vardagsarbetet. Ett nytt konserthus, Berwaldhallen, byggdes först långt senare och då inte i direkt kontakt med radiohuset.

Första spadtaget till radiohuset på Förrådsbacken togs den andra maj 1958 av Sven Jerring och Erik Mattsson medan högtalarna spelade *Musik under arbetet* som var ett av radions populäraste förmiddagsprogram. I januari 1960 var det sedan dags för första grundstenen och sommaren 1961 kunde inflyttningen äga rum i kontorsdelen. Någon ståtlig invigning blev det inte. Möjligen markerade Sveriges Radio på detta sätt sitt missnöje med alla fördröjningar men bristen på festivitas gick också i stil med husets utseende: Det var inte någon monumental offentlig byggnad utan en plats där man utan insyn gjorde radioprogram.

Revolutionerande år

Olof Rydbeck var en helt annan chefspersonlighet än företrädaren Elof Ehnmark. Den senare var litterär och intellektuell med en bakgrund i Uppsala medan den förre var jurist och uppfostrad i

Utländska aktörer

Sedan slutet av 1800-talet hade Sverige kulturellt och ekonomiskt varit starkt bundet till Tyskland. Fortfarande under mellankrigstiden fanns mera omfattande kontakter med Tyskland än med de anglosaxiska länderna. Från skolungdomsutbyte och semesterresor till affärskontakter stod Tyskland i centrum under större delen av denna period. Fram till Hitlers maktövertagande hade också de politiska partierna kontakter med sina motsvarigheter söderut. Inte minst hade socialdemokraterna nära förbindelser med sina partivänner i Tyskland.

Radiotjänst var ett undantag då företaget organisatoriskt följde ett engelskt mönster istället för ett tyskt. Programmässigt var dock den svenska radion beroende av Tyskland – inte minst vad gällde musiken. Dagens Eko fick namn efter sin tyska förebild Tagesecho.

BBC blev den stora förebilden för flertalet radioföretag i Europa medan USA var det avskräckande exemplet. Radion i USA upplevdes som skränig och full med reklam och musik. Under 1950-talet blev engelska ITV som drevs med reklam och i privat regi ofta nämnd som ett exempel i den svenska debatten om TV:s organisering av dem som önskade ett kommersiellt alternativ vid sidan av Sveriges Television.

Även inom nyhetsförmedlingen var England dominerande. Reuters hade gamla traditioner att leva upp till men fick en ännu starkare ställning efter första världskriget eftersom nyhetsbyrån inte hade blivit ett propagandaorgan för statsmakten. För TT var Reuters viktigare än tyska DNB och franska Havas. Detta gällde i ännu högre grad efter det att nazisterna hade tagit makten i Tyskland.

De nordiska länderna spelade en stor roll för radion under Radiotjänsts första 15 år. Man hade nära kontakter på olika nivåer. Radiocheferna möttes regelbundet liksom olika radiomedarbetare. Alla de nordiska länderna hade behov av flera program och bättre program. Ett omfattande organiserat programutbyte växte fram och därmed en god kunskap om respektive länders radioutbud.

Det nordiska programutbytet under mellankrigstiden hade också politiska förtecken. Det var viktigt för de fyra länderna att hålla samman i en allt oroligare värld. Detta kom framför allt att gälla uppslutningen kring Finland. I Sverige blev Finland en huvudsak före och under finska vinterkriget. Det var naturligt för radion att sända finska högkvarterets rapporter då ett antal radiostationer i Finland hade slagits ut.

Efter andra världskriget kunde kontakterna mellan de nordiska länderna återupptas men de hade inte lika stor betydelse längre. De länder som spelade den största rollen för radions och senare TV:s utveckling var England och USA. Otaliga programidéer fördes över till radio och TV från de anglosaxiska länderna. Dessutom kom den nyhetsjournalistik som bedrevs i England och USA att bli en viktig förebild. Den journalistiska självständigheten och den kritiska granskningen av främst politiska beslutfattare hade en lång tradition i dessa länder. Typiskt är att det första ”skjutjärnsprogrammet” *Utfrågningen* från 1961 hade en engelsk förebild.

Inom TV blev programutväxlingen av helt annan omfattning än den hade varit för radio. För TV var det nödvändigt att importera enskilda program och serier från utlandet. Av olika anledningar – kulturella, ekonomiska och språkliga – kom importerna från USA och England att dominera.

Djursholm och på UD. Få chefer torde dock ha fått ett så gott rykte som det Rydbeck fick under de första åren. Där Ehnmark verkat svag var Rydbeck stark och expansiv.

Perioden 1955–60 var en av de mera expansiva perioderna i radioföretagets historia. Men Sverige var inte något föregångsland. Det tog lång tid innan radion fick två kanaler och TV kom betyd-

TV:s kvinnliga stab 1957. Från vänster: Agneta Holmberg, Ally Seifert, Ann-Marie Eriksson, Åsa Holmsen, Marianne Anderberg, Gertrude Björklund, Lena Fürst, Kerstin Spångberg, Kerstin Lindquist och Ursula Richter.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

ligt senare till Sverige än till Danmark. Men trots detta var utvecklingen stabil. Regeringen och radioföretaget arbetade efter samma mål: Ett sammanhållet licensfinansierat företag. De försök som gjordes att få till stånd en konkurrerande reklam-TV misslyckades.

Rydbecks avgörande betydelse låg kanske trots allt på det journalistiska området. Han hade erfarenheter från anglosaxisk journalistik och som ämbetsman hävdade han oberoendet av politiker.

Den frigörelse som ägde rum under Per Perssons ledning av Dagens Eko hade knappast varit möjlig utan Rydbecks auktoritativa stöd.

Radiohuset förblev ett lustslott som besvikna medarbetare bara kunde drömma om. Bakom dröjsmålen fanns dock troligen inte någon bristande vilja från regeringens sida. Under den aktuella efterkrigsperioden var det officiella byggandet i Stockholm starkt begränsat av ekonomiska skäl. Ett radiohusbygge hade kanske varit utmanande eller setts som ett dåligt exempel.

Några veckor före det att Rydbeck tillträdde som radiochef fattade byggnadsstyrelsen beslut om att ett radiohus ändå skulle byggas. Den unge UD-mannen hade tur. I radions annaler står han som den som till slut gav radion ett hem. Givetvis drev han på radiobygget i Stockholm men det hade säkerligen blivit ett hus även om Ehnmark suttit kvar precis som det blivit en ny radiokanal och en svensk television.

1961–1966

Monopolet ifrågasatt

Slutet av 1950-talet innebar nya journalistiska grepp inom radion och en för många överraskande snabb utbyggnad av TV. Inför 1960-talet ställdes många frågor vilka nästan alla aktualiserade etermediernas förhållande till staten och samhället i övrigt. Maktkampen om TV och radio, deras organisation och finansiering, var långt ifrån över.

Radion visade sig vid början av 1960-talet få en ny marknad. 1961 hade en stor del av hushållen transistorapparater och 75 procent av dem kunde ta in FM. Detta var en av orsakerna till en stor omläggning av radioprogrammet hösten 1960. P 1 blev den populära kanalen med underhållningsprogram och med flertalet nyhetsprogram. P 2 blev kulturkanalen med längre program – musik, teater och litteratur dominerade.

Den samlade sändningstiden i radion ökade från ca 8 000 timmar 1960 till ca 17 000 timmar 1969. Trots dystra prognoser klarade sig således radion även om TV expanderade snabbare än någon väntat både vad gäller sändningstid och antalet licenser. Antalet sända timmar i TV ökade från 1 000 timmar 1960 till 3 000 1969 och antalet licenser från 800 000 till 2 400 000 under samma tid. Antalet anställda vid Sveriges Radio steg också kraftigt. Mellan 1960 och 1965 fördubblades de anställda från 1 270 till 2 480. År 1968 arbetade ca 3 000 personer inom etermedieföretaget. Sveriges Radio hade inte bara monopol på sändningar utan också i realiteten ett produktionsmonopol på svenska program. För TV fanns inte några fristående produktionsgrupper som kunde konkurrera med SR.

Idylliskt och stabilt i politiken

Socialdemokraterna vann en knapp men övertygande seger under ATP-striden och tycktes därmed ha säkrat regeringsmakten under överskådlig tid. Inom delar av borgerligheten förekom en självrannsakan. I Skåne gjordes genom ”Medborgerlig samling” ett försök att skapa ett slagkraftigare alternativ till socialdemokratin än det de tre borgerliga partierna utgjorde. Även om den socialdemokratiska överlägsenheten var stor var dock partiet sårbart – 1966 års

kommunalval innebar ett kraftigt bakslag. Partiet förlorade 5,1 procent av väljarna i jämförelse med riksdagsvalet 1964. Nederlaget medförde att många krävde en förnyelse av partiet i radikal riktning.

Den folkomflyttning från land till stad som påbörjats på 1930-talet fortsatte i ökande takt under 1950- och 60-talen. Behoven från den växande industrisektorn ökade och medförde inte bara en stor inflyttning till städerna utan också en omfattande invandring från andra länder. Bilden av Sverige som ett etniskt homogent land förändrades snabbt. Enbart mellan åren 1961 och 1965 kom 170 000 personer från de nordiska grannländerna – främst Finland – samt från Jugoslavien, Italien och Grekland för att arbeta och bosätta sig i Sverige.

På pressområdet talade många om kris – trots att den samlade tidningsupplagan ökade. Ett stort antal mindre och medelstora tidningar i marknadsmässigt underläge tvingades till nedläggning. Verksamheten blev allt dyrare samtidigt som annonsörerna mer medvetet valde den tidning som hade högst hushållstäckning inom ett spridningsområde.

Flertalet andra västerländska länder accepterade tidningsdöden, vilket Sverige vägrade eftersom det kunde leda till regionala monopol för tidningar som företrädde två av de borgerliga partierna: moderaterna och folkpartiet. Dessa hade som regel en marknadsledande ställning medan övriga hade en andraposition. Konkurrens mellan tidningar med olika färg ansågs viktig och två statliga utredningar studerade problemet under 1960-talet. Något förslag till lösning kunde de dock inte komma med.

De tidningar som ökade mest under 1960-talet var Stockholms kvällstidningar, Expressen och Aftonbladet. En journalistik introducerades där de enskilda journalisterna framträdde med namn och på bild. Kvällstidningarna skapade en ny atmosfär för journalistiken med vidgade gränser.

EXPRESSEN

NORDENS STÖRSTA KVÄLLSTIDNING

Tordagen 20 juni 1957 Lösnummer 30 öre

TV-fri månad vållar KRITIK

Packa in APPARATEN så behöver ni INTE BETALA LICENSEN

HUSEBY-förvaltaren ville hjälpa PRINS

Hängmattan GLAD och lätt SOMMAR-läsning 4 sidor

JÄTTE-KROSS

– Fördubblad prissumma –

Expressen intresserade sig tidigt för televisionen i Sverige. Sommaren 1957 protesterade tidningen mot sändningsuppehållet på en månad. Sveriges Radio motiverade uppehållet med brist på pengar.

Radio Nord – hot mot monopolet

Fri konkurrens i etern – det är den diskussion som idag är mycket levande, mycket livlig och mycket aktuell.

Lagförslaget om diskriminering av viss konkurrens med monopolföretaget uppfattas på många håll som en ovärdig försvarsåtgärd från myndigheternas sida. För att slå vakt om monopolet vill man lagstifta bort konkurrensinslag.

Är detta verkligen värdigt en västerländsk demokrati med dokumenterad respekt för den enskilda medborgarens fri- och rättigheter?

Detta angrepp på den statliga mediepolitiken stod att läsa i Expressen den 12 april 1962. Författare var tidningens redaktionschef Carl-Adam Nycop och anledningen var den lag som regeringen föreslagit mot s k piratradiosändare. Under nästan två år hade diskussionen pågått kring sändaren från den gamla sillskutan Bon Jour som ankrat först utanför Nynäshamn och senare vid Almagrundet utanför Sandhamn. Debatten rörde inte bara en enskild piratsändare utan något mer; för första gången utmanades etermediemonopolet i Sverige på allvar av en kommersiell konkurrent. Hur långt var statsmakterna villiga att gå för att försvara det existerande radio- och TV-bolaget?

Radio Nord började sina sedan länge planerade sändningar från internationellt vatten till Mellansverige våren 1961. Den skaffade sig snart stor popularitet framför allt bland unga lyssnare genom att sända lätt populär musik dygnet runt. För första gången hade Sveriges Radio fått en allvarlig konkurrent. Trots små resurser och trots olika försök från Sveriges Radio att locka tillbaka lyssnare klarade sig Radio Nord bra.

Kampen om Radio Nord gällde inte bara en strid om lyssnare utan främst om det svenska etermediesystemet. Det gällde att behålla ett sammanhållet statligt kontrollerat företag finansierat med licenser. Fortsatta sändningar från den reklamfinansierade radion var ett hot mot den rådande ordningen. Statsmakterna – och Sveriges Radio – engagerades till omfattande motåtgärder. Vänner av ”frihet” i etern och reklam i radio och TV hälsade däremot Radio Nord som en befriare.

Radio Nord sände populär musik, korta nyheter och reklam. Stationen var först med topplistor vilka blev mycket omskrivna och uppskattade. Radio Nord hade en egen lättsam och informell stil som helt avvek från den i Sveriges Radios kanaler. Sändningarna började i mars 1961 på mellanvåg 495 m. Lanseringen av Radio Nord ägde rum samtidigt som försäljningen av transistorapparater fick stor omfattning. Radiohandlare tillhörde för övrigt Radio Nords främsta annonsörer.

En större lyssnarundersökning gjord av IMU under en femveckorsperiod i november–december 1961 visade att 43 procent hade lyssnat på Radio Nord den senaste veckan bland dem som bodde i det område som sändaren täckte. Enligt samma undersökning ansåg endast 9 procent av de tillfrågade att reklamen var ”mycket störande”. En motsvarande studie gjord av SIFO hösten 1961 visade att 20 procent av befolkningen i östra Sverige och på Gotland lyssnade på Radio Nord. Av lyssnarna dominerade de som var mellan 15 och 24 år.

Radio Nord hade en föregångare i södra Sverige i Radio Mercur, som från 1962 kallade sig Radio Syd, med Britt Wadner som ägare. Sändningarna ägde rum från ett Panamaregistrerat skepp i Öre-

sund och började redan 1958. De riktade sig såväl mot Skåne som mot Danmark.

Det rådde inte något tvivel om att de nya radiosändarna var populära. Tidningen Expressen förde en intensiv kampanj för Radio Nord och friheten i etern. Våren 1962 anordnade den en ”folkomröstning” vilken ledde till att nästan 200 000 personer förklarade att de stödde kravet på en fri radio: ”Jag vill ha fri konkurrens om lyssnarna” istället för det fåtal som röstade för alternativet ”Jag vill ha den nya lagen för radiomonopol”.

Melodiradio – ett alternativ

Radiotjänst/Sveriges Radio hade varit återhållsamt då det gällde populär ungdomsmusik. Vid införandet av en andra radiokanal hade man avvisat alternativet att göra P2 till en musikkanal. Man ville göra riktig radio och inte bara leverera skvalmusik. Men det fanns många lyssnare som ville ha sådan och Radio Nord gav dem för första gången tillfälle till kontinuerligt lättsamt musiklyssnande. Under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet ändrade radiolyssnandet också karaktär. Bilradio och olika typer av bärbara transistorapparater blev allt vanligare och detta innebar andra krav på radion.

De ”fria” radiosändarna innebar sålunda ett hot mot den rådande radioorganisationen. Speciellt allvarligt var att den på nytt aktualiserade reklamfrågan. Radio Nord visade att det fanns ett attraktivt alternativ till Sveriges Radios utbud och att detta dessutom kunde finansieras med reklam. Bakom Radio Nord stod affärsmannen Jack Kotschack som fått finansiellt stöd av två amerikanska investerare. Men Radio Nord backades också upp av de grupper som tagit strid för kommersiell TV och radio och som andades morgonluft inför det eventuella etablerandet av en andra TV-kanal.

Tage Danielsson var underhållningschef då *Melodiradion* introducerades som ett led i kampen mot Radio Nord.
FOTO: ULF STRÅHLE/SVT BILD

Regeringen och Sveriges Radio var eniga om att Radio Nord måste stoppas på något sätt. Sveriges Radio begärde två extra miljoner av regeringen för att starta ett alternativ till Radio Nord. Pengarna beviljades och den s k *Melodiradion* – planerad av underhållningschefen Tage Danielsson – var ett faktum två månader efter starten av sändningarna från skutan Bon Jour. Musiken sändes på dagen i P2 och på natten i P1. Då P3 snabbt byggdes ut kunde Melodiradion sändas över denna kanal dygnet runt.

Melodiradion hade ett liknande koncept som Radio Nord men förfogade naturligtvis över större resurser. Den hade ett rikare musikurval och innehöll förutom nyheter också barnprogram och regionala sändningar. Men Sveriges Radio hade en svår ställning. Långt ifrån alla tilltalades av den nya musikradion. En rad kritiker ansåg att radion svek sin uppgift som kulturinstitution och svek sin uppgift då den sände enkel skvalmusik.

I SR:s årsbok från 1961 försvarade programdirektören för ljudra-

dion, Nils-Olof Franzén, starten av en särskild lätt musikkanal. Han ansåg att de klagande inte noterat att ”Melodiradions tillkomst inneburit en utökad service för alla lyssnare som vill ha föredrag, konserter, uppläsningar och andra kulturprogram”.

> Därigenom har dubbelprogrammets möjligheter utnyttjats just på det sätt som bör gagna flertalet lyssnare, de må mera utpräglat tillhöra de ”seriösa” eller de ”lätta” lyssnarkategorierna eller, som många av oss, ha intresse och smak för många olika sorters program.

I ett annat sammanhang var Franzén bekymrad över att en del såg *Melodiradion* som ett uttryck för ”smakförsämring”. ”Denna nedlåtande och föraktfulla syn på musikalisk underhållning tycks vara något ganska specifikt för vårt land – kanske är den en sida av vissa puritanska bildningstraditioner?”

Trots att Radio Nord arbetade under primitiva och svåra förhållanden och trots det konkurrerande SR-skvalet kunde verksamheten fortsätta med stöd av tillräckligt många lyssnare och reklamköpare. Det krävdes andra medel än *Melodiradion* för att få slut på sändningarna från Östersjön.

Lagstiftning

Regeringen beslutade redan i maj 1961 att tillsätta en särskild arbetsgrupp med tjänstemän från fem departement för att utreda vilka åtgärder som kunde vidtas mot Radio Nord. I september samma år var gruppen klar med en promemoria som innehöll en lista på tänkbara möjligheter till ingrepp men slutsatsen var nedslående.

”Kapning” av fartyget var den första punkten i åtgärdslistan men en sådan avvisades eftersom det inte ansågs föreligga någon rättslig grund för en så drastisk åtgärd. Gruppen diskuterade också om det var möjligt att stoppa sändningarna genom att sända störningssignaler från en näraliggande båt. Men detta visade sig bli mycket dyrt och var kanske inte heller praktiskt genomförbart. Inte heller fann man det möjligt att genom beskattningsmässiga åtgärder komma åt Bon Jour eller att utfärda förbud mot ”export av förnödenheter” till fartyget.

Tjänstemännen konstaterade att om något effektivt ingrepp skulle ske borde detta göras vid en gemensam aktion med övriga nordiska länder. Nordiska Rådet kom också att bli ett centralt organ i myndigheternas kamp mot radiopiraten. Det fanns bland de nordiska länderna en enighet om att sändningar från internationellt vatten borde förbjudas. Danmark ”hotades” av Britt Wadners sändare på samma sätt som Sverige.

En utgångspunkt för agerandet från de nordiska regeringarnas sida var ett beslut fattat av europeiska radiounionen 1959 enligt vilket teleförvaltningarna skulle verka för förbud mot rundradiostationer på internationellt vatten. En annan var att Radio Nord bröt

Jack Kotschack från Radio Nord tackar besättningen på Bon Jour för gott arbete sista sändningsdagen den 30 juni 1962. Britt Wadner på Radio Syd fortsatte dock sin verksamhet och fick både betala höga böter och sitta i fängelse innan hon gav upp sina radiosändningar från internationellt vatten.
FOTO: ROLF PETTERSON/ TEXT & BILDER/SVT BILD

mot den internationellt fastslagna frekvensfördelningen då den sände på samma frekvens som en station i Lyon. Detta hade dock mera formell än reell betydelse eftersom Radio Nords svaga mellanvågssändare på 10 kW knappast kunde nå ända till den franska staden.

Nordiska Rådet hade i mars 1962 vid sitt möte i Helsingfors att ta ställning till radiofrågan. Med en betydande majoritet enades medlemsländerna om en rekommendation till nationell lagstiftning mot sändningar från internationellt vatten. Bland dem som agerade emot var folkpartisten Ingrid Gärde Widemar och Poul Möller, de konservativas ledare i Danmark. I en motion krävde de att medlemsländerna borde upphäva reklamförbuden i radio och TV. ”Detta då det av piratradiosändarnas verksamhet framgår att reklam i radio är eftersträvansvärd för annonsörerna.” De båda motionärerna använde sig av Radio Nord för att slå ett slag för kommersiell radio och TV.

Radio Nord-frågan blev partipolitiserad och kom att gälla en viktigare princip än den om piratradio eller inte.

I den fortsatta debatten i Sverige argumenterade företrädare för högern ivrigast mot förbud mot piratradiosändningar. Men också folkpartiet var emot lagstiftningen i samma anda som Gärde Widemar givit uttryck för i Helsingfors. Regeringen lade dock fram ett

lagförslag om förbud mot radiosändningar från ”öppna havet eller i luftrummet däröver” för vårriksdagen 1962, ett par veckor efter Nordiska Rådets rekommendation om nationell lagstiftning. Detta antogs av riksdagen då socialdemokraterna, centern och kommunisterna var för ett förbud.

Striden kring Radio Nord fick stor uppmärksamhet i pressen. Flertalet tidningar var liksom de partier de företrädde emot den så kallade piratradiolagen. Aktivast emot lagförslaget var tidningen Expressen. Men det fanns även borgerliga tidningar som gick på förbudslinjen. Tidningsutgivareföreningen var liksom tidigare emot kommersiell radio och TV och stödde därför regeringsförslaget. På samma linje gick bl a Svenska Dagbladet. Dess chefredaktör Allan Hernelius var vice ordförande i Sveriges Radios styrelse och dessutom en ledande person i TU.

Sverige var det första landet i Europa som förbjöd rundradiosändningar från internationellt vatten. Bakom låg givetvis en önskan att skydda det existerande radiosystemet men framför allt gällde det att stoppa kommersiell radio. Det fanns en starkt negativ inställning till reklam i radio och TV både inom socialdemokratin och inom centern. Radioföretaget skulle skyddas från ”kommersialism” men många styrdes också av hänsyn till tidningarnas annonsintäkter. Många av de socialdemokratiska och centerpartistiska tidningarna hade ekonomiska problem och fruktade konkurrens från reklam i radio.

Regeringen och Sveriges Radio vann med lagens hjälp kampen mot Radio Nord. Men det fordrades maktmedel och lagändring för att sändaren på skutan Bon Jour skulle tystna. Jack Kotschack beslutade att sändaren skulle stängas den 1 juli 1962. Britt Wadner fortsatte dock med verksamheten från Öresund och gav inte upp trots att hon fick både böter och fängelse. Radio Syd slutade inte förrän 1966 då riksdagen gjorde ett tillägg till piratradiolagen som tillät myndigheterna att beslagta både sändarutrustning och pengar.

Politiskt hade socialdemokraterna en mycket stark ställning då Radio Nord-frågan drevs igenom. Regeringen kunde således bortse från att piratradion var populär – framför allt bland de unga lyssnarna. Det viktiga var att skydda det licensfinansierade monopolet. Den omständigheten att piratradiolagen stöddes av Tidningsutgivareföreningen, Sveriges Radio och vissa borgerliga tidningar var betydelsefull för beslutsfattarna.

Ny radio- och TV-organisation?

År 1959 förnyades avtalet mellan staten och Sveriges Radio AB. Det innehöll små förändringar och åtminstone för etermedieföretagets del utgick man från att förhållandena var stabila och att statsmakterna skulle vara passiva. Men så blev inte fallet.

Under hösten 1959 lämnade Sveriges Radio sin anslagsframställning för det kommande budgetåret. SR önskade medel för en utbyggnad av radion för att möta konkurrensen från TV. Kommunikationsdepartementet ställde sig dock undrande inför planerna och frågade om det inte istället fanns skäl att dra ner på radioverksamheten och ägna krafterna åt televisionen. Problemet ansågs vara stort och av principiell betydelse varför regeringen beslutade att tillsätta en ny radioutredning med uppgift att komma med förslag om radions framtid.

Olof Rydbeck har i sina memoarer givit en dramatisk beskrivning av de olika turer som föregick tillsättande av 1960 års radioutredning. Han uppfattade de första utredningsdirektiven som ett försök från statsmakternas sida att ta makten från radioföretaget. Utredningen skulle gå in på rena programfrågor och få en maktställning som tillkom styrelsen. Rydbeck försökte mobilisera styrelsen till strid mot departementet. I en promemoria betonade han att SR inte var ”ett statligt verk och inte heller ett statligt bolag”.

I de definitiva direktiven hette det att utredningen endast skulle ge riktlinjer i stora drag. Detta var en reträtt från departementets sida. Däremot fick radiochefen bara delvis gehör för sin önskan att den nya radioutredningen skulle ta upp frågan om telegrafverkets och Byggnadsstyrelsens förhållande till Sveriges Radio. Företaget ansåg att de båda statliga verken både fördyrade och fördröjde den pågående expansionen på etermedieområdet. Utredningen fick endast uppdrag att studera förhållandet mellan Byggnadsstyrelsen och Sveriges Radio.

Det fanns anledning för regeringen att inte utmana Sveriges Radio allt för mycket. I frågan om radions och TV:s finansiering liksom om monopolet hade regeringen och Sveriges Radio samma uppfattning. Kampen kring Radio Nord visade att de krafter som önskade en kommersiell TV-kanal fortfarande var starka och hade en betydande opinion bakom sig. Näringslivets TV-kommitté hade visserligen varit föga framgångsrik i sin kamp för kommersiell TV 1956. Den hade underskattat kraften i den allians som hade skapats mellan regeringen, Radiotjänst och tidningsutgivarna. Men Radio Nord gav reklamanhängarna nytt mod.

Sommaren 1962 – nästan samtidigt med att Radio Nord upphörde med sina sändningar – framträdde en ny påtryckningsgrupp kallad TV-främjandet. Det var en lobbygrupp som representerade drygt 50 ledande svenska företag från olika näringsgrenar. I spetsen stod ännu en gång svenska Philips. Avsikten var att arbeta för ett ”licensfritt” TV-program och för konkurrens mellan olika TV-bolag. Förebilden var engelska ITV som efter en mödosam början hade blivit mycket framgångsrikt och lönsamt i konkurrens med BBC.

Den direkta orsaken till bildandet av TV-främjandet var att det

blivit känt att regeringen var beredd att bygga ut TV med en andra kanal. Ytterligare en TV-kanal hade blivit möjlig genom de nya frekvenser som Sverige tilldelades vid den planeringskonferens som hölls i Stockholm sommaren 1961.

Frågan var hur den nya kanalen skulle organiseras och om statsmakterna skulle frångå den gamla principen om ett reklamfritt sammanhållet företag. Ett första mål för TV-främjandet var att få till stånd en så öppen skrivning som möjligt i de tilläggsdirektiv som den sittande radioutredningen skulle få. Regeringen var dock ståndaktig. Av de mycket utförliga direktiven som blev klara hösten 1962 framgick att utredningens uppgift var att undersöka förutsättningarna för en andra TV-kanal men att nuvarande system med ett bolag och licensfinansiering skulle bibehållas. Alla tänkbara argument för reklam i TV behandlades men avvisades. Departementschefen accepterade inte heller tanken på två åtskilda licensfinansierade företag. Ett sammanhållet företag var att föredra.

Tanken på ”frihet” i etern på samma sätt som inom pressen avvisades i direktiven under hänvisning till att utrymmet i etern var reglerat genom mellanfolkliga överenskommelser. Man knöt indirekt an till den debatt som förts med bl a Vilhelm Moberg och Herbert Tingsten och konstaterade att ”så gott som allmän enighet torde råda om att i vårt land programföretaget varit redo att släppa fram en i möjligaste mån fullständig provkarta av åsikter och meningsriktningar i olika frågor”. Däremot kunde åsiktsfriheten bli kringskuren i länder med fri konkurrens och en stark kommersialisering.

Sammanfattningsvis konstaterades i tilläggsdirektiven att en andra TV-kanal skulle sättas före införandet av färg-TV:

> Televisionen bör i framtiden i ökad utsträckning användas i utbildningens tjänst samt för konsumentupplysning. Det bör eftersträvas att genom lämpliga åtgärder införa en stimulerande konkurrens inom programproduktionen. Bland annat i detta syfte bör programverksamheten decentraliseras i större utsträckning än för närvarande och ett större mått av självständighet beredas olika programavdelningar och andra produktionsenheter.

1960 års radioutredning (RU 1960) som ursprungligen främst skulle behandla radions ställning vid sidan om TV förvandlades till att främst bli en TV-utredning. Både ifråga om radio och TV hade utredningen att studera den långsiktiga utvecklingen för programverksamheten. Men direktiven var lika utförliga som bestämda. Varken reklam eller två separata licensfinansierade bolag var aktuella.

Fram till 1960 hade utredningarna om radio och TV dominerats av representanter för radioföretaget och televerket. Radiofrågan hade inte varit direkt partipolitisk. Men i och med striderna kring

Olof Palme packar upp material ur portföljen inför en utfrågning med reportern Åke Ortmark i *Tidsspegeln* i september 1961.
FOTO: SVT BILD

televisionens införande vid mitten av 1950-talet hade läget förändrats. I 1960 års radioutredning var byråchefen i kommunikationsdepartementet, Lennart Öhrström, den ende utan partipolitisk anknytning. Riksdagsmannen och direktören för TCO Valter Åman (s) blev ordförande och i övrigt hade utredningen sex ledamöter, tre borgerliga och två socialdemokrater. Öhrström blev senare ekonomichef på Sveriges Radio.

Ur radio- och TV-företagets synvinkel var detta en ny situation. SR fick acceptera att radiochefen endast blev expert och det först efter tilläggsdirektiven om TV 1962. Inte heller blev SR representerat i utredningssekretariatet. Detta dominerades av en statsvetare som inte hade någon tidigare kontakt med radioföretaget, docenten Ingemar Lindblad.

Radioutredningen tog nästan fem år på sig och engagerade många experter och producerade ett omfattande betänkande. Den föreslog bland annat att den nya TV-kanalen skulle införas 1968 och huvudsakligen fyllas med distriktsproduktion. Organisatoriskt skulle den dock höra till företaget Sveriges Radio. Färg-TV borde enligt utredningen komma året efter.

I sina memoarer uttalar sig Rydbeck mycket nedsättande om 1960 års radioutredning. Han skriver att den spottade ur sig ett stort antal promemorior men att inget konkret kom ut ur arbetet. P3 startade innan utredningen hade slutat arbetet och TV2 fick en helt annan organisation än den som utredningen föreslog.

Radiochefens syn på 1960 års radioutredning hade från början

Radions lagar

Radiotjänst var från början nära knutet till telegrafstyrelsen och de lagar och avtal som fanns var huvudsakligen tekniskt inriktade. Under 1950- och 60-talen förändrades förhållandena. Banden mellan telegrafstyrelsen och radioföretaget blev svagare, verksamheten utvidgades och programmen blev allt mer kontroversiella.

Inom Sveriges Radio tillsattes 1960 en kommitté för att utarbeta förslag till publiceringsregler för radio och TV. 1962 godkändes regler för program rörande politik och 1964 regler för konsumentupplysande program. Ordförande var först Henrik Hahr och senare Karl-Erik Lundevall. Utgångspunkten för publiceringsreglerna var de pressetiska regler som utarbetats av pressens organisationer.

Två statliga utredningar arbetade med de två lagar som skulle reglera radioverksamheten i Sverige.

I den radiolag som antogs av riksdagen 1966 fastslogs vissa grundläggande principer som att radiosändare endast fick innehas eller användas av den som hade tillstånd av staten. Radiolagen innehöll också bestämmelser om att ensamrätten skulle utövas opartiskt och sakligt, att radionämnden skulle övervaka programmen och att ingen förhandscensur fick förekomma.

Radioansvarighetslagen kan närmast ses som en tillämpning av tryckfrihetsförordningen på radio och TV. För varje program skall finnas en ansvarig programutgivare. Denne är i straff- och civilrättslig mening ansvarig för programmens innehåll.

I det avtal som Sveriges Radio slöt med staten 1966 hette det bland annat att Sveriges Radio skulle ”hävda de grundläggande demokratiska värdena” och att programmen skulle vara ”omväxlande till karaktär och innehåll”. Mindre gruppers intressen skulle tillvaratas och olika smakriktningar skulle få göra sig gällande.

Radionämnden som utsågs av regeringen hade till uppgift att se till att lagar och avtal följdes. Nämnden hade 1967 sju ordinarie ledamöter och fem supleanter samt ett särskilt kansli. Vem som så önskar kan göra anmälningar till nämnden som sedan avgör om Sveriges Radio brutit mot avtalet. 1969 tog radionämnden ställning till 159 klagomål – flera av dessa rörde samma program. I 14 fall ansåg nämnden att kritik var befogad.

varit negativ och han såg den som ett hot. Det är riktigt att det omedelbara resultatet av utredningen inte blev särskilt stort men på sikt skulle den få betydelse. Den belyste en rad problem som tidigare inte analyserats: decentraliseringen av TV, förhållandet mellan TV och radio, etermediemedarbetarnas bakgrund osv. Den diskuterade grundligare än någon tidigare förutsättningarna för en public service-TV. För reklammotståndarna blev den viktig eftersom den inventerade alla tänkbara argument för ett licensfinansierat monopolföretag. P3 kom till stånd efter en skrivelse från radioutredningen.

Men många delade Rydbecks negativa uppfattning. Detta gällde framför allt borgerliga tidningar och debattörer. Olof Palme försvarade dock utredningen i ett tal på våren 1966. Han konstaterade att det på sina håll blivit populärt att kasta glåpord mot den. Detta var enligt Palme djupt orättvist. ”När man ingående studerar radioutredningens material, får man respekt för bredden i utredningens register och för samvetsgrannheten i utredningens förslag.”

TV ställde upp med alla sina resurser inför prinsessan Birgittas bröllop i maj 1961.
FOTO: JARL EKENRYD/SVT BILD

Nygammal medieideologi

Vad skulle kännetecknа radions ställning som självständigt företag men ändå starkt beroende av statsmakterna vad gäller finanser, organisation och – delvis – program? Frågan diskuterades vid flera tillfällen principiellt och utifrån enskilda fall men det fanns inte någon som försökte göra en sammanfattning innan 1960 års radioutredning gjorde en inventering av argumenten. Man sökte definiera vad public service innebar i det svenska mediesamhället.

Grundläggande var att etermedierna skulle stå ”i samhällets tjänst” utan att vara en del av statsförvaltningen – ett system med ensamrätt för ett företag auktoriserat av statsmakterna och finansierat med mottagaravgifter. Men etermedierna skulle också ”i samhällets intresse” hålla medborgarna väl informerade. Detta gällde inte minst minoritetsgrupper. Det var ”lika viktigt att tillgodose de små publikernas önskemål som att ta hänsyn till de stora publikernas”.

Etermedierna fick inte vara beroende av kommersiella intressen. ”Ett reklamfinansierat system tenderar att ge ett utslätat utbud, präglat av lätt underhållning. Annonsörerna kommer att hindra att kontroversiella ämnen tas upp.” Det var viktigt att radio och TV stod fria från ”irrelevanta” vinstintressen.

I tidigare radioutredningar hade pressen varit representerad och de hade undvikit att ta ställning till vilken roll etermedierna spelade i förhållande till de tryckta medierna. RU 60 talade om ”nya” och ”gamla” medier och tog ställning för de förra. Radio och TV hade enligt utredningen påtagliga fördelar: Större räckvidd och bättre genomslagskraft samt en auktoritativ ställning. Dessutom var etermedierna distributionsekonomiskt billiga och därför de lämpligaste kanalerna till ”att förmedla information, kunskaper och upplevelser av olika slag”.

Utredningen gav stort utrymme åt etermediernas betydelse för demokratin. Den konstaterade att ett företag som hade att verka under opartiskhetsprincipen inte kunde spela en självständig roll men det hade en stor vikt på annat sätt:

> Det kan låta många stämmor höras men kan inte ha någon egen stämma. Det kan bedriva opinionsbildning men aldrig företräda bestämda opinioner. Det kan fylla en viktig uppgift i samhällsliv och statsliv men det kan aldrig själv bli statsmakt.

Journalistiken i radio och TV skulle vara självständig och kritiskt granskande men reportrarna fick inte själva ta ställning. Det grundläggande var dock att Sveriges Radio i programverksamheten skulle ta parti för de demokratiska värdena. Den skulle verka för upplysning, vidsynthet och tolerans.

Etermedierna borde enligt utredningen bidra till att minska klyftorna mellan olika grupper i samhället. Den pekade på olika typer av program som kunde göra att klyftorna mellan människorna minskade. Radio och TV hade också stora uppgifter som kulturförmedlare och att på underhållningsområdet ”låta hela publiken ta del av de skickligaste artistprestationerna, de kvickaste författarna, de bästa uppsättningarna i Sverige och andra länder”. Vad gäller underhållning förklarade man att det borde ske en ”estetisk slaggutrensning” i den goda smakens namn.

Vid flera tillfällen återkom utredningen också till informationsuppgiften och menade att denna blivit speciellt viktig eftersom samhället blivit allt mera komplicerat och att det därför var viktigt för medborgarna att genom etermedierna få väsentlig kunskap.

Regionalt och lokalt blir aktuellt – först i radion

Det fanns länge ett missnöje ute i landet med Stockholmsdominansen inom radioorganisationen. Det var naturligt att man under slu-

Eric Forsgren var en av de första reportrarna i norra distriktet. Här talar han med några Porjusrallare, Magnus Nilsson, John Wennberg och Evert Harnesk.
FOTO: SVT BILD

tet av 1950-talet utökade den regionala verksamheten både med egna sändningar och med bidrag till riksprogrammen. Lokala idrottskrönikor på söndagarna visade att program producerade utanför Stockholm kunde nå många lyssnare.

Landet var 1958 uppdelat i fyra distrikt – Sydsverige (Malmö), Västsverige (Göteborg), Mellansverige (Stockholm) och Norrland (Sundsvall). I dessa inleddes försök med regionala radiosändningar varje söndagskväll under rubriken *Land och stad*. Resultatet blev dock inte vad man väntat vilket förklarades med att bevakningsområdena var för stora och disparata. En mera lyckad regional satsning började i mars 1959 i Norrbotten. Norrbottensdistriktet med Luleå som huvudort startade den så kallade *Norrbottenskvarten* som sändes varje vardag i P 2.

Norrbotten var idealiskt som experimentområde för ny radioverksamhet. Televisionen hade ännu inte kommit dit och regionen hade länge varit missgynnad på grund av dåliga mottagningsför-

Åke Strömmer var en av journalisterna i *Norrbottenskvarten* 1960.
FOTO: JARL EKENRYD/SVT BILD

Nils Dahlbeck tillhörde TV-pionjärerna i Göteborg. På bilden från 1957 demonstrerar han den enda TV-kamera Göteborgsdistriktet förfogade över. Dahlbeck var distriktschef 1955–1964. FOTO: SVT BILD

hållanden. För första gången fick denna del av landet radionyheter som berörde det egna området med god hörbarhet eftersom sändarna byggts ut. Bakom programverksamheten stod journalisterna Göran Byttner, Eric Forsgren, Birgitta Erixon och Åke Strömmer. *Norrbottenskvarten* fick goda lyssnarsiffror och en annan respons än de tidigare veckokrönikorna.

Även i övriga landet skulle regionala kvartar bli populära och utgöra ryggraden i den regionala verksamheten. Ett år efter Norrbotten hade Malmö, Göteborg och Sundsvall startat egna nyhetsprogram – 1963 fanns 11 sändare för regionala kvartar. Verksamheten flyttades över till P3 1964 då denna kanal var tillräckligt utbyggd.

Parallellt med de olika försöken till regionala program pågick interna utredningar och diskussioner kring distriktsverksamheten. 1958 avlämnade chefen för distriktscentralen Paul Björk ett förslag som var avsett att stärka radiodistriktens ställning. Björk betonade vikten av att det förekom regionala program som var gjorda med samma professionalitet som riksprogrammen. Han var tveksam till om de gamla provinsombuden hade den kompetens som det nya läget krävde.

Björks utredning sändes på intern remiss och överarbetades av bl a juristen Edward Ploman som föreslog tio distrikt som huvudsakligen följde landskapsgränserna. Detta blev också radiostyrelsens beslut och från 1961 kom den distriktsorganisation att gälla som bestod fram till det att lokalradion infördes 1977.

De gamla radioombuden ersattes successivt med början på 1950-talet av professionella distriktschefer och med erfaren personal: Lennart Dansk i Norrköping (1958), K G Svensson i Luleå (1959), Rune Ruhnbro i Örebro (1959), Paul Björk i Karlstad (1959), Åke Söderlind i Umeå (1961), Ola Allard i Sundsvall (1962), Sven-Olof Olsson i Växjö (1962) och Lars Ramsten i Falun (1963). Flertalet av dessa kom från olika befattningar på Sveriges Radio i Stockholm. De tillsattes också internt utan att tjänsterna hade utlysts. Undantaget var Ola Allard som var fil mag och hade varit radions ombud i Örnsköldsvik. Han fick tjänsten i konkurrens med åtta medsökande.

Cheferna för de gamla distrikten Gunnar Ollén i Malmö (1950), Nils Dahlbeck i Göteborg (1955), Sven-Olof Olsson i Sundsvall (1955–62) fanns kvar och spelade naturligtvis en stor roll.

Europeiskt TV-samarbete (EBU)

Både radio och TV är internationella medier på ett helt annat sätt än tidningar och tidskrifter. Visserligen utbildas också inom radio och TV nationella mönster men internationella trender har en stark förmåga att slå igenom. Det förekommer över hela världen ett omfattande utbyte av program. För radion förekom detta redan på 1920-talet och för TV var det från början klart att utbytet måste bli omfattande. Ett sådant kunde höja kvaliteten och minska kostnaderna för respektive bolag.

Den största professionella sammanslutningen för radio- och TV-bolag – European Broadcasting Union (EBU) – bildades redan 1950 och bestod då huvudsakligen av västeuropeiska radio- och TV-bolag med public serviceinriktning. Östeuropa hade en motsvarande organisation (Intervision) men denna upplöstes 1993 och dess medlemmar tillhör numera EBU som 1998 har 117 medlemmar i 49 länder. Till detta kommer 51 associerade medlemmar.

EBU är en oberoende, ideell samarbetsorganisation som verkar utan ekonomisk vinning. Syftet är att genom samarbete och olika gemensamma projekt förbättra och förbilliga utbudet. EBU står också för juridisk och teknisk rådgivning.

En medlem av EBU skall ha en betydande egenproduktion av varierat slag. Det finns inga krav på finansieringssätt och EBU har därför medlemmar som finansieras olika, enbart licenser, skattemedel, reklam eller har blandad finansiering.

Avsikten med EBU är att det skall vara en serviceorganisation för medlemmarna på en rad områden: program, ekonomi och teknik.

Programutbytet förekommer inom olika sektorer. De mest omfattande är musik, nyheter och sport. En av EBU:s mest uppmärksammade uppgifter är att upphandla rättigheterna till större sportevenemang och sedan förmedla dessa till intresserade länder.

Genom EBU organiseras ett dagligt filmutbyte, European Vision News (EVN). Vid olika tillfällen på natten och dagen äger konferenser rum om vilka nyhetsbilder som finns tillgängliga och vilka som efterfrågas. EVN gör egna upphandlingar och får även bilder från medlemsbolagen. Bilderna distribueras via Eutelsat där EBU disponerar 13 kanaler. Vid olika större eller mindre nyhetshändelser förekommer således samma bilder men med olika kommentarer i ett stort antal länder.

Högsta beslutande organ är Generalförsamlingen som består av radio- och TV-cheferna i respektive medlemsföretag. EBU omsatte 1997 3,7 miljarder svenska kronor. De största kostnaderna drar sport, rättigheter och reproduktionskostnader.

Regionalkvartarna var i högre grad än rikssändningarna inriktade på lättare nyheter. En undersökning av *Sydkvarten* och *Mellankvarten* 1961–62 visar att sociala frågor utgjorde den största kategorin med 14 procent medan kultur och nöjen upptog 12 procent och human interest 11 procent. I en artikel i Radions Årsbok 1962 skrev Rune Ruhnbro entusiastiskt om den regionala radions uppgifter. Han konstaterade att det visserligen var intressant att kunna höra den amerikanske presidenten i Sverige samtidigt som han talar i en annan världsdel. Men man skulle trots allt klara sig bra ändå. ”Däremot föreligger ett ständigt behov av vardagsinformation om saker av omedelbart näraliggande intresse eller om förhållanden, som mera direkt påverkar den egna tillvaron.”

Distrikten hade stora områden att bevaka och den fast anställda personalen var långtifrån tillräcklig för uppgiften. I flertalet distrikt byggdes därför upp en ombudsorganisation liknande den som Radiotjänst hade haft. De mest attraktiva frilansarna var journalister på de lokala och regionala tidningarna vilka hade nyhetskänsla och lokalkännedom. Chefredaktörerna reagerade dock negativt mot sina medarbetares medverkan i ”kvartarna”. Dagstidningarna var oroliga för konkurrensen och förbud utgick för tidningsjournalisterna att medverka. Detta i sin tur ledde till att många radiomedarbetare rekryterades från tidningarna.

Distrikten hade den dubbla uppgiften att producera för regionala program – främst kvartarna – och att göra inslag för riksprogrammet. Budgetåret 1963/64 sändes i riksprogrammet 1 890 timmar som gjorts utanför Stockholm och 1 527 timmar regionala program. De västra och södra distrikten hade den i särklass största produktionen för riksradion, 586 respektive 450 timmar medan Luleå hade den mest omfattande regionala produktionen med 255 timmar.

Regionalt och lokalt aktuellt – också i TV

Inom de nya distrikten bedrevs inte bara radioverksamhet utan också en relativt omfattande produktion av TV. Detta gäller framför allt Göteborg och Malmö vilka båda hade varit pionjärer i TV:s barndom.

1960 års radioutredning hade enligt direktiven från 1959 till uppgift att enbart syssla med radiofrågor. I och med Radio Nord, TV-främjandets bildande, TV:s tilltagande popularitet samt möjligheterna att sända flera program förändrades läget. Inom opinionen fanns det starka sympatier för en andra TV-kanal men också för att en sådan skulle drivas privat och finansieras med reklampengar.

I tilläggsdirektiven från hösten 1962 fördes en omfattande diskussion kring frågan om hur en andra TV-kanal skulle organiseras och finansieras. Men den fick inte föreslå reklam eller privata före-

tag. Televisionen hade enligt direktiven kritiserats för att ha varit allt för huvudstadsbetonad. Utredningen skulle därför undersöka möjligheterna till en decentralisering vilken kunde öka chanserna för musiker, skådespelare, vetenskapsmän och andra utanför Stockholm att medverka.

Radioutredningen diskuterade i sitt slutbetänkande två alternativ till ny organisation: kanalkonkurrens eller geografisk konkurrens. Den förra innebar att de båda kanalerna skulle tävla med varandra om tittarna. Inom samma företag skulle de två kanalerna ha egna organisationer. En koordinator som svarade direkt under radiochefen skulle handha samordningen mellan kanalerna. Utredningen fann dock detta mindre tilltalande och förordade istället en kanal som enbart byggde på distriktsmaterial.

Den nya TV-kanalen skulle under kvällstid enbart innehålla program som hade producerats i distrikten. Sverige skulle således få en Stockholmskanal och en landsortskanal och dessa båda skulle konkurrera med varandra. Förslaget om geografisk konkurrens blev utredningens mest omdebatterade.

En bakgrund till utredningsförslaget var den framgång som radiodistrikten hade fått. En annan var att det fanns många – inte minst riksdagsledamöter – som var genuint missnöjda med den Stockholmsdominans som existerade under TV:s första år och som hade varit karakteristiskt för radion under decennier. De tio distrikten ute i landet hade visserligen personer som arbetade både för radio och TV – det förekom framgångsrika pro-

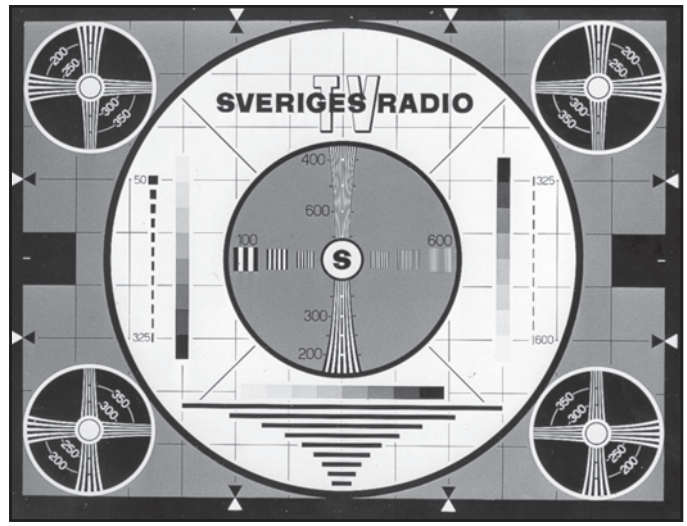

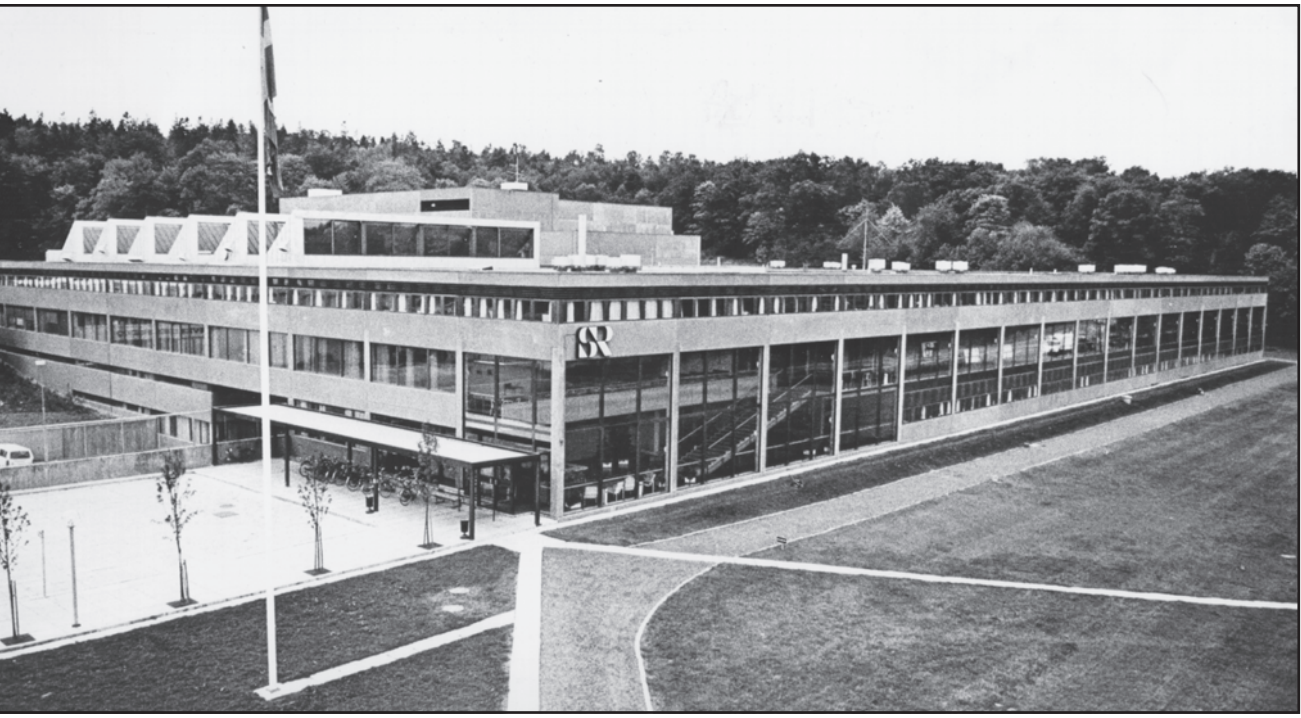

Göteborgs moderna radio- och TV-hus – Synvillan kallat – placerades i lummig miljö vid Delsjövägen. Parklandskapet krävde låg bebyggelse. Huset stod färdigt 1970 och var ritat vid Whites arkitektkontor i Göteborg.
FOTO: KENNETH THORÉN/ SVT BILD

gram framför allt från Malmö och Göteborg. Men det räckte inte.

TV-utbudet från Göteborg och Malmö väckte tidigt stor uppmärksamhet. Program som *Fråga Lund* och *Bia Litt* från Malmö samt *Tekniskt magasin* och Göran Littkes sjöfartsreportage från Göteborg hörde till de mer uppskattade i riksprogrammet. I nordligaste Sverige gjorde Eric Forsgren och Per-Åke Blidegård ett antal uppmärksammade reportage från fjällvärlden. Troligen hjälpte dessa och andra produktioner från ”landsorten” till att höja anseendet för program som inte hade tillkommit i Stockholm. Tanken på en mera framträdande plats för regionerna blev naturlig.

Ingen geografisk konkurrens

Remissopinionen på radioutredningens förslag om geografisk konkurrens var till övervägande del kritisk. I åtskilliga kommentarer togs det mest som ett skämt. Många var också missnöjda över att utredningen inte fått pröva ett kommersiellt alternativ.

Tidningsutgivarna avvisade i sitt remissvar både kanalkonkurrens och geografisk konkurrens. Istället förordade TU att pressen skulle få ta över en fristående och licensfinansierad stiftelse som skulle driva den andra kanalen. Detta borde enligt tidningsutgivarna betyda en reell konkurrens och främja mångfalden. I förlängningen kunde man antagligen tänka sig en begränsad och av tidningarna kontrollerad reklamfinansiering, även om detta inte framgick klart av remissvaret. Även om majoriteten inom pressen var emot reklam i TV fanns det betydande tidningar som var för.

Sveriges Radio var i sitt remissvar liksom TU kritisk till de båda alternativ som radioutredningen hade föreslagit. Speciellt negativ var företaget till tanken på geografisk konkurrens. SR ansåg att distrikten ännu så länge hade för små resurser för att kunna fylla en egen kanal. Däremot instämde radioföretaget i tanken på en betydande expansion av distriktsverksamheten. Det ansåg att ”den påbörjade utvidgningen av distriktsorganisationen bl a i form av studiobyggen och filmcentraler bör genomföras”. SR antog att distriktskontorens produktion på 1970-talet skulle vara lika omfattande som det samlade TV-utbudet ”nu utgör”. Distriktsorganisationens andel av den totala personalstyrkan skulle i sådant fall öka från 10 procent till 25 procent.

Våren 1966 hade regeringen att ta ställning till utredningen och de många och omfattande remissvaren. Gösta Skoglund hade avgått som kommunikationsminister och ersatts med Olof Palme. Remissvaren hade varit splittrade och kritiska till de förslag om kanaluppdelning som radioutredningen lagt fram. Men det fanns ett starkt tryck för en snabb lösning som innebar ökat utbud och större valfrihet. De båda oppositionsledarna Yngve Holmberg (h) och Bertil Ohlin (fp) uttalade sig för ett fristående reklamfinansierat bolag. I tidningen Expressen gjorde TV-krönikören Hemming Sten och många andra inlägg på temat frihet i etern och ställde denna mot ”monopol-TV”. Expressen var anhängare till en ny fristående och kommersiellt finansierad kanal.

Regeringen valde att söka komma fram till en lösning tillsammans med Sveriges Radio. Denna gång spelade således inte tidningsutgivarna och telegrafverket samma roll som tidigare. Sveriges Radio hade vuxit till en sådan position att departementet ansåg rundradioföretaget tillräckligt som samarbetspartner. I en grupp under departementsrådet Nils Olof Hasslev kom två framträdande SR-personer att ingå: Karl-Erik Lundevall och Håkan Unsgaard. Till gruppen knöts också tidigare TV-medarbetaren Lars Ag som 1966 var expert i kommunikationsdepartementet. Ag skulle 1969 bli biträdande programdirektör för TV 2. Inom SR fanns dessutom en grupp på åtta personer – inklusive Lundevall och Unsgaard – vilken försåg departementet med beslutsunderlag i form av beräkningar och prognoser över resursbehov.

Viktigast för departementsgruppen var att ta ställning till vilka uppgifter de båda TV-kanalerna skulle få. Från departementets sida fanns sympati för intern konkurrens medan Sveriges Radio var starkt negativ. Liksom i remissvaret ställde man en rad frågor: Hur var det möjligt att undvika onödigt dubbelarbete inom de två konkurrerande kanalerna? Vilken kanal skulle bevaka stora evenemang? Hur skulle utrikesbevakningen organiseras? Vilka fördyringar var förenade med konkurrensen?

Den geografiska konkurrens som radioutredningen förespråkat

tog ringa plats i diskussionerna inom gruppen. Förslaget ansågs orealistiskt och inte tillräckligt attraktivt då det gällde att få en konstruktion som kunde bli ett seriöst alternativ till ett självständigt bolag med kommersiell finansiering. Inte heller tycks tidningsutgivarnas förslag om en pressägd kanal ha ansetts intressant. I ett anförande inför tidningsutgivarna förklarade Olof Palme att det var farligt om pressen i allt för hög grad dominerade mediesituationen. Däremot arbetade departementsgruppen med ett alternativ till den kanalkonkurrens som radioutredningen föreslagit.

Ett demokratiskt system

Vid ett tal på en kulturkonferens i Folkets Hus i Stockholm den 18 april 1966 presenterade Palme en del av de tankar som skulle ligga bakom propositionen. Det var första gången ett statsråd ägnade ett helt anförande åt radio och TV. Palme uppehöll sig utförligt vid hur radio och TV kunde missbrukas politiskt och kommersiellt. Politiskt hade etermedierna i vissa länder blivit en del ”av diktaturens slutna system, ett medel för inre kontroll och yttre expansion”. De kommersiella intressena upptäckte också snart ”de möjligheter som etermedierna bjöd till ekonomisk vinst”. Det amerikanska systemet var avskräckande.

Mot denna bakgrund hade de västeuropeiska demokratierna enligt Palme försökt skapa ”ett demokratins radiosystem”: Public service eller rundradio ”i allmänhetens tjänst” som radioutredningen hade kallat det. BBC var det stora föredömet. En sådan konstruktion ”kan aldrig bli idealisk eller perfekt” eftersom kraven aldrig helt kan tillfredsställas.

> Etermedia skall ge kunskap och information om fakta och händelser – opartiskt och allsidigt. De skall ge utrymme för meningsbrytningar om skilda åsikter och värderingar – rättvist, utan påtryckningar. Deras uppgift är att ge underhållning och förströelse, men också vägledning och fostran. De skall spegla dagens samhälle, men också staka ut vägar mot morgondagen. De skall tillgodose de stora majoriteternas krav men också tänka på de begränsade minoriteternas önskemål.

Palme avvisade ”med bestämdhet” privat och kommersiell television i Sverige. ”Det är ju inte fråga om en fri etableringsrätt i etern utan – för att nämna saker och ting vid dess rätta namn – att upplåta en andra kanal åt ett kommersiellt monopol.” Istället har departementet inom ramen för ett sammanhållet företag sökt skapa ”gynnsamma förutsättningar för decentralisering och stimulerande tävlan men samtidigt undvika de olägenheter som den renodlade konkurrensen skapar”.

Ett av de viktigaste redskapen då det gällde att stärka självständigheten och oberoendet var således en stark regional organisation.

Man ville enligt Palme skapa ”en så långt möjligt självständig ställning för distrikten”. Men däremot kunde han inte tänka sig en särskild kanal för distrikten av det slag som radioutredningen önskat.

Den proposition som lades fram för riksdagen hösten 1966 följde det mönster som Palme skisserade i Folkets Hus. Inom samma företag skulle skapas sex självständiga produktionsenheter: TV1, TV2, ljudradion, utbildningsprogrammet, utlandsradion och distriktsorganisationen. De två TV-kanalerna skulle bedriva sin verksamhet i ”stimulerande tävlan” utom vad gällde viss musik, nyheter, filmbeställningar och större evenemang. Därmed kunde en del fördyrande olägenheter med två självständiga kanaler elimineras.

I propositionen betonades vikten av att det nya företaget ”där man bygger in så starka centrifugala krafter” hade en stark ledning. Denna hade ansvaret ”för att samplaneringen genomförs och för att riktlinjerna för företagets verksamhet upprätthålls samt att verksamheten i stort bedrivs ekonomiskt och rationellt”. Ägandet av Sveriges Radio förändrades så till vida att folkrörelserna tilldelades 60 procent av aktierna istället för 40. De folkrörelser som fick de största aktieposterna var Kooperativa Förbundet, Landsorganisationen, TCO samt Svenska Kyrkans Centralråd och Sveriges Frikyrkoråd. Resterande 40 procent delades mellan pressen och näringslivet. Förändringen motiverades med att radio- och TV-verksamheten bättre skulle förankras i de breda folklagren.

Resultatet av striderna kring den nya TV-kanalen blev en seger för decentraliseringstanken. Ett av argumenten mot kommersiell TV var att denna inte skulle kunna spegla ”väsentliga lokala och regionala synpunkter”. Distrikten skulle byggas ut och man skapade en distriktscentral med egen budget som svarade för samordningen men också hade till uppgift att direkt i Stockholm förhandla med de två konkurrerande kanalerna. Den geografiska kanalkonkurrensen avvisades dock i propositionen.

Grundläggande för regering och departement var att stoppa dem som önskade en kommersiell och i förhållande till Sveriges Radio självständig TV-kanal. Många starka krafter i samhället talade för en sådan men regeringen fick en viktig allierad i Sveriges Radio. Resultatet blev en kompromiss där etermedieföretaget fick acceptera ”stimulerande tävlan” och regeringen gick med på ett sammanhållet företag och en utbyggnad av distrikten. Samtidigt lades fram två propositioner dels om en särskild radiolag dels om en radioansvarighetslag.

Propositionen gick igenom trots att oppositionen kritiserade utvecklingen mot ”ett dominerande och byråkratiskt jätteföretag”. Både folkpartiet och högern ville ha flera konkurrerande företag och ansåg att ”effektiv ekonomisk konkurrens” inte kunde åstadkommas inom ramen för ett företag. Centerpartiet var dock emot en splittring och förordade en satsning på distrikten. Centern trod-

de – liksom propositionen – att tittarnas valfrihet skulle bli lidande om man tillät konkurrens mellan två fristående företag.

Reklamanhängarna fick visserligen inte reklam i den nya kanalen men ändå ett visst hopp om framtiden. Kommunikationsministern meddelade att en reklamutredning skulle tillsättas och att denna skulle få till uppgift att sätta in förekomsten av TV-reklam i ett större sammanhang. Direktiven var dock snäva och bland ledamöterna i reklamutredningen fanns en artikulerad reklammotståndare som författaren Sven Lindqvist. Reklamutredningen som blev färdig med sitt delbetänkande om TV-reklam 1973 gjorde omfattande undersökningar och skapade modeller för en eventuell reklam i TV. Men majoriteten avvisade tanken på reklam i TV. Till dem som avvisade reklam i TV hörde Svenska Dagbladets chefredaktör Sven Gerentz, ledamot av kommittén.

Provokativa etermedier

Den första generationen anställda vid radion hade inte kallats journalister utan radiotjänstemän. De nya och unga som anställdes på 1950-talet hade ofta akademisk bakgrund men de hade främst inspirerats av den nya journalistik som förekom i en del svenska tidningar – inte minst kvällspressen. Dessutom tog de intryck av den amerikanska och engelska journalistiktraditionen och hävdade självständigheten och granskningsplikten.

Programmet *Utfrågningen* från 1961 i radion var ett av de första exemplen på vad som kom att kallas skjutjärnsjournalistik. Bakom detta 30-minutersprogram stod de unga journalisterna Åke Ortmark och Herbert Söderström – båda med ekonomi i sina akademiska examina. Snabba och väl underbyggda frågor drabbade främst ledande politiker och representanter för näringslivets organisationer.

Även andra toppar inom samhället fick liknande behandling som de politiska och ekonomiska företrädarna. Herbert Söderström tar i sin och Lars Ags bok *Samhällskritik i radio och TV* (1962) ett exempel från en intervju med den högkyrklige Olle Herrlin som utnämnts till biskop i Visby stift. Biskopen fick en rad frågor om kvinnliga präster som han uppenbarligen var mindre road av. Han slingrade sig och försökte klara en balansgång som misslyckades på grund av frågarens uthållighet.

Biskopsintervjun gav eko i pressen och många var kritiska. Över huvud taget väckte den nya intervjuformen stor uppmärksamhet och det var vanligt att intervjuarna uppfattades som aggressiva och partiska. Men programmet klarade sig och blev på många sätt även normbildande. En av förutsättningarna för att *Utfrågningen* kunde fortsätta trots kritiken var säkerligen att radion kommit i skuggan av TV – programmet hade endast ca 2 procent av lyssnarna. Men

viktigare var säkerligen att utfrågarna var väl pålästa och gav olika parter samma behandling.

Från och med riksdagsvalet 1960 kom TV att spela en dominerande roll vid riksdagsvalen. 12 speciella program sändes och valvakan i TV fick stor uppmärksamhet. Radion var märkligt passiv vid 1960 års val. Den försökte inte skapa en egen nisch utan nöjde sig med att återutsända TV:s valprogram. Inte förrän 1968 inledde radio s k telefonväktarprogram då lyssnarna kunde komma i direkt kontakt med ledande politiker. Dessa blev mycket populära och återgav radion en del av dess roll i valrörelserna.

TV:s aktivitet ledde till en ökad medvetenhet från partiernas sida. Presskonferenser blev vanligare och partikongresserna öppnades för medierna. Karakteristiskt för valrörelserna i etermedierna var länge att partierna i stor utsträckning fick utforma de längre programmen och att utfrågningarna ombesörjdes av andra politiska journalister än TV:s egna reportrar.

Under riksdagsvalet 1964 hade svensk TV 19 specialprogram vilket var mer än någon gång tidigare. Många av dessa sändes utifrån landet direkt med väljargrupper som fick ställa frågor till partiernas representanter. De följdes sedan upp av TV:s reportrar som dock ännu inte fick göra partiledarintervjuer. TV och radio gav nytt liv åt valrörelserna där ungdom och ungdomskandidater kom att spela en stor roll. Folkpartiets ungdomsförbund väckte speciell uppmärksamhet med halmhattar och dixielandorkestrar.

Vid 1966 års kommunalval debuterade tre TV-journalister som utfrågare – Gustaf Olivecrona, Åke Ortmark och Lars Orup, de tre O-na. Deras verkliga genombrott kom vid partiledarintervjun med Tage Erlander. 400 000 förstagångsväljare förväntades spela en stor roll för valutgången. Det väckte negativ uppmärksamhet då statsministern på frågan om vilket råd han hade att ge en bostadssökande ungdom rekommenderade vederbörande att uppsöka bostadsförmedlingen.

De tre O-na – Åke Ortmark, Lars Orup och Gustaf Olivecrona – kom att spela en stor roll vid valrörelserna i TV under 1960-talet. FOTO: SVT BILD

Per Eckerberg flankerad av radiochefen Olof Rydbeck och styrelseledamoten TT-chefen Olof Sundell. Mannen som biträder är sekreteraren Edward Ploman. Bilden är från den 1 juli 1959 då det dominerande ämnet var om radion skulle direktreferera nästa VM-match i boxning eller inte.
FOTO: R. PETTERSON/SVT BILD

Per Eckerberg – radiostyrelsens ordförande

Per Eckerberg blev ordförande för Radiotjänsts styrelse 1955 efter Conrad Jonsson, båda var socialdemokrater och landshövdingar. Radioföretaget var då Eckerberg trädde till ännu litet och överblickbart. Det bestod av endast en radiokanal och flertalet medarbetare rymdes i lokalerna på Kungsgatan 8. Då Eckerberg lämnade sitt uppdrag – inte helt frivilligt – 22 år senare hade det förvandlats till en koncern med fyra programbolag och mer än 4 000 anställda. Det fanns radiohus inte bara i Stockholm utan på en rad platser i landet.

Den utveckling som radion och televisionen genomgick fyllde inte alltid styrelseordföranden med glädje och stolthet. Tvärtom gav han genom åren många belägg för en dubbel inställning till företaget. Han riktade kritik mot medarbetarna och mot den tilltagande byråkratiseringen.

I en intervju i Röster i Radio 20/12 1974 med anledning av radioföretagets 50-årsjubileum talade han om det ”övertag” som medarbetarna i radio och TV hade i förhållande till andra människor. De utgjorde ”ett slags yttrandefrihetens frälse med kolossala resurser i jämförelse med den vanlige medborgaren”. Han ansåg att deras position stod i stark kontrast mot ”dagens jämlikhetssträvanden”. Under vänstervridningsdebatten var Eckerberg en av de främsta kritikerna av radio och TV.

Men samtidigt stod han upp till försvar. I jubileumsartikeln förklarade han att det ibland kunde finnas anledning att klanka men Sveriges Radio var ”ett självständigt och hederligt företag”.

Per Eckerberg tillhörde under 1930-talet radikalerna i Lund och kallades senare till Stockholm av Tage Erlander. Under åren i Lund skaffade han sig journalistisk erfarenhet på tidningen Arbetet. Men det som skulle karakterisera honom var att han hade en till synes naturlig pondus och självkänsla som landshövding och ordförande i en rad utredningar och styrelser. Han solidariserade sig inte med företaget men försvarade ändå dess integritet under otaliga stormar.

Erlander var inte van vid sådana konkreta frågor som de tre O-na ställde. Tidigare debatter hade huvudsakligen förts mellan politiker eller mellan politiker och politiska journalister med deklarerad partifärg. Dessa diskuterade inte i vardagstermer utan talade om *bostadspolitik* som ett viktigt ämne. I ett sådant sammanhang hade Erlander säkerligen med stor emfas betonat det miljonprogram för bostäder som på regeringens förslag hade antagits av riksdagen 1966.

Det politiska klimatet och den allmänna debatten förändrades genom TV. Nyhetsjournalistiken i radio och TV professionaliserades och kom att utgöra en egen kraft. Den spelade en allt viktigare roll då det gällde att fastställa dagordningen. I regeringskansliet och partikanslierna anställdes informationssekreterare och presstjänstemän. På ett aktivt sätt sökte politikerna anlägga moteld mot den nya aktiva etermediejournalistiken. Detsamma gällde företag och organisationer.

Regeringen reagerar

Samtidigt som etermedierna ökade sin aktivitet på nyhetsområdet blev deras förhållande till regering, regeringsparti och opposition känsligare. I sina memoarer berättar Olof Rydbeck att radioledningen 1967 försökte övertyga regeringen om att den borde komma till Sveriges Radio och ”bekanta sig lite närmare med företaget”. Så småningom – den 19 december 1967 – ägde ett sammanträffande rum i Sveriges Radios direktionsmatsal. 11 personer ur radioledningen med Olof Rydbeck och Nils Erik Bæhrendtz i spetsen deltog. Från regeringen kom sex statsråd – Tage Erlander, Gunnar Sträng, Sven Andersson, Eric Holmqvist, Sven Aspling och Alva Myrdal. Dessutom var partisekreteraren Sten Andersson och statsministerns pressekreterare Ivar Sundvik närvarande. Den för radio och TV ansvarige ministern, Olof Palme, deltog inte.

Rydbeck berättar i sina memoarer att statsråden hade synpunkter på programmen men radiomedarbetarna ”gav friskt tillbaka”. Kulmen nåddes enligt Rydbeck då Gunnar Sträng karakteriserade en populär underhållningsserie som ”trams och tjafs”. Finansministern fick dock svar på tal. Han hade blivit ”helt förbluffad och tystnade” då Rydbeck förklarade att det var för de svenska tittarna och inte för Sträng som programmen gjordes.

Rune Sjödén från radiochefens kansli gjorde minnesanteckningar från mötet och dessa ger en delvis annorlunda bild än Rydbecks. Sjödén noterade endast vad besökarna yttrade och har således inte noterat någon tillrättavisning från Rydbecks sida. Men Sträng refereras och där finns inte något om trams i någon underhållningsserie.

De olika statsråden hade både principiell kritik mot programverksamheten i stort och starka invändningar mot enskilda pro-

gram. Tage Erlander ansåg att radio och TV ”bidrog till en förflackning av politiken genom att inte låta politikerna framträda annat än i korta inslag i samband med behandlingen av aktuella frågor”. ”Politikerna ges inte tillfälle att ostörda få framlägga sina synpunkter på samhällets och politikens problem.” Han tog också upp enskilda fall. Han kritiserade en intervju som Christina Jutterström gjort med honom och förklarade dessutom att man på regeringshåll ”reagerat mycket starkt mot den behandling statsrådet Camilla Odhnoff utsatts för i radio och TV”.

TV gav enligt Erlander en för mörk bild av det svenska samhället och överbetonade arbetslöshetsfrågan. Från socialdemokratiskt håll var man också allmänt missnöjd med TV-referaten från riksdagsdebatterna. Erlander ansåg att det rådde en ”förtroendekris” och berättade att socialdemokraterna hade sett sig tvungna att avdela en man på partiexpeditionen för bevakning av TV.

Statsministern var också kritisk mot den ”hjärtlöshet” som fanns i programmen då man behandlade ”hedervärda kommunalgubbar” och ställde dem inför frågor som de inte kunde svara på. Han tog även upp de tre O-nas intervju med honom själv och menade att intervjuarna inte hade varit ute efter information utan bara ville sätta fast honom. Tidningskrönikan i radio skulle enligt Erlander få bättre balans om man tog med också andra delar av den socialdemokratiska pressen än Arbetet.

Gunnar Sträng och Sven Aspling kritiserade radio och TV i samma anda som Erlander. Sträng var missnöjd med det nya sättet att presentera statsverkspropositionen. Man hade reducerat nyhetsmomentet och ”istället gått in för att åstadkomma något slags politisk likställighet”. Han tyckte att de politiska reportagen utmärktes av ensidighet och att Lis Asklunds sociala reportage i programmet *Focus* innehöll oberättigad kritik mot ålderdomshemmen. Sträng frågade vilka ”ansvarslinjer” som fanns mellan radioledningen och dem som gjorde sociala och politiska reportage.

Även Sven Aspling var inne på brister i det politiska reportaget och undrade vad radioledningen gjorde för att ”uppfostra” de politiska reportrarna. Han ansåg att nyhetsförmedlingen i TV var som aftontidningsjournalistik i dålig bemärkelse och fann det upprörande att man inte bättre redogjorde för vad som verkligen förekom på det sociala området.

Trots alla hårda orda avslutade Tage Erlander med att konstatera att statsråden endast kritiserat detaljer och att regeringen och Sveriges Radio var överens i alla väsentliga frågor. Han ville dock gärna ha kontakt med producenterna och kunde tänka sig att en sådan kunde gå via radiochefen.

Mötet mellan regeringen och radioledningen i december 1967 är veterligen en engångsföreteelse. Det hölls på initiativ av radioföretaget som bjöd på förplägnad och man lät de inbjudna politikerna

lufta sitt missnöje. De åsikter som kom fram är knappast överraskande utan verkar påfallande välbekanta. Det anmärkningsvärda var att man så oförbehållsamt vädrade sitt missnöje och att trots alla negativa omdömen Rydbeck i sina memoarer endast kom ihåg att han minsann satte den ”grötmyndige” Sträng på plats.

Erlanders avslutningsord visade också att han såg fram mot ett närmare samarbete. Ett sådant skulle knappast bli en realitet.

Aktuellt i TV

Nyhetsprogrammet *Aktuellt* började med få medarbetare och blygsamma resurser och med sändningar endast tre gånger i veckan. Först 1960 förekom en nyhetssändning fem dagar i veckan. Men trots detta och trots olika sändningstider var Aktuellt som program mycket populärt ända sedan starten och höll sin ställning under hela 1960-talet. En oktobervecka 1966 tittade 60 procent av TV-innehavarna på nyhetsprogrammet klockan 19.00. Aktuellt frigjorde sig också ganska snart från journalfilmsberoendet och tog allt större intryck från de anglosaxiska nyhetsprogrammen.

Typiskt är att Aktuellt producerade en av de första TV-kändisarna: Olle Björklund. Han hade börjat sin karriär som skådespelare och därefter arbetat som hallåman och sändningsledare vid radion sedan 1944. 1958 kom han till TV som nyhetsuppläsare och blev snart känd som Mr Aktuellt.

Utrikesbevakningen var ett problem för nyhetsprogrammen både i radion och i televisionen. Redan före kriget hade Dagens Eko sporadiskt använt sig av de stora tidningarnas utrikeskorrespondenter. Detta fortsatte efter kriget men var inte oproblematiskt. I Ekochefen Per Perssons promemoria från 1956 ingick önskemål om vidgad utrikesbevakning. 1958 fick också Sveriges Radio sina första egna utrikeskorrespondenter med Lars Orup i Bonn och Björn Ahlander i Washington. Samma år utlystes en tjänst som korrespondent i Paris vilken fick ett stort antal sökande.

Bo Järborg som bl a varit DN:s man i Bonn blev Sveriges Radios första fasta korrespondent i den franska huvudstaden. 1963 hade radio och TV sex fasta korrespondenter placerade i Bonn, London,

Göran Byttner tillhörde den första omgången utrikeskorrespondenter som enbart arbetade för Sveriges Radio. Här ses han på placeringsorten Bonn år 1964. FOTO: SVT BILD

Olle Björklund blev känd genom TV som nyhetsuppläsare i *Aktuellt*. Bilden är från den 2 september 1958.
FOTO: TEXT & BILDER/SVT BILD

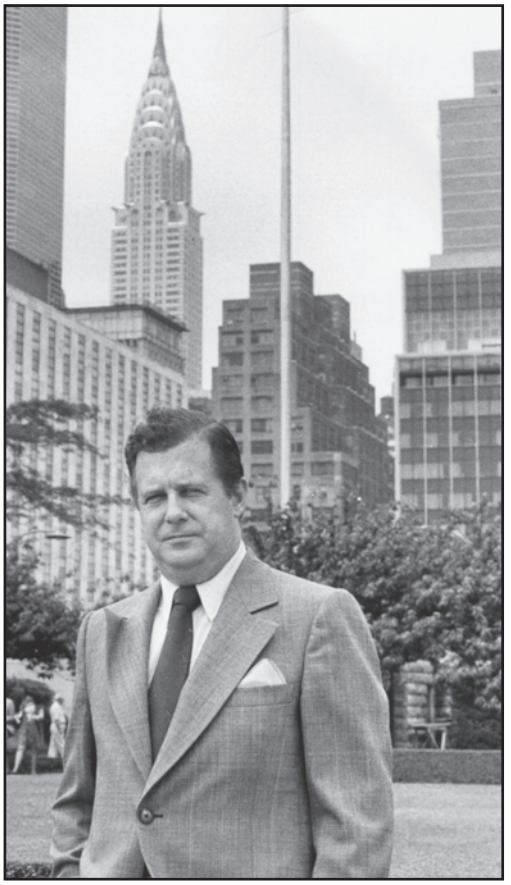

Arne Thorén rapporterade från New York till radio och TV i mer än 20 år, 1956–1977.
FOTO: LARS MALGEFORS/ SVT BILD

Paris, Rom, New York och Washington. Till dessa kom ett betydande antal frilansmedarbetare vilka vidgade täckningen till bl a Hongkong, Beirut, Moskva och Tokyo.

Utrikeskorrespondenterna arbetade både för radio och TV. Beslut om tillsättning fattades av Sveriges Radios styrelse på förslag från företagsledningen. Med något undantagsfall följde styrelsen företagets förslag.

Man kan fråga varför TV inte från början satsade mera på nyheter och varför inte radio och TV – liksom de stora tidningarna – kunde ha egna utrikeskorrespondenter. En förklaring är det – som man uppfattade – allmänt kärva ekonomiska klimatet och i detta prioriterades inte nyhetsprogrammen. Möjligen fick TV lida av en tradition från ljudradion där TT länge dominerade nyhetsförmedlingen.

Svart vecka i Nimba

De debatter som förekom om TV:s utbud i början och mitten av 1960-talet rörde inte så mycket nyheterna utan istället enskilda program. Karl-Axel Sjöbloms och Lars Ags reportageserie *Strövtåg i folkhemmet* väckte stor uppmärksamhet och ofta kritik från olika etablissemang eftersom serien konsekvent ifrågasatte beslutsfattare av olika slag.

I skuggan av läkemedelskatastrofen med preparatet neurosedyn gjorde Karl-Axel Sjöblom och Roland Hjelte i januari 1963 ett reportage med titeln *Kan vi lita på läkemedelsindustrin?* Programmet innehöll inte några nya och sensationella avslöjanden men väckte ändå stor uppmärksamhet och blev ett dominerande inslag i den svenska debatten. En stor del av näringslivet engagerade sig i kraftfulla protester. De visade en lista på ”fel” och missuppfattningar i programmet och begärde att få komma med genmäle i TV. TV-chefen Nils Erik Bæhrendtz gick med på ett nytt program – något som han senare har beklagat.

Händelsen är ett belägg för hur vid denna tid en protestaktion från en part kunde ge resultat. Ett enda program fick näringslivets stora organisationer att sätta till alla resurser. Näringslivet var ovant att bli granskat på ett närgånget sätt och kritiken i TV stöddes av en stor del av pressen. Det blev en mediestorm som ansågs skada hela näringslivssektorn. ”Svarsprogrammet” som de protesterande hade önskat sig bestod i en längre direktsänd intervju med representanter för läkemedelsindustrin. Producent för programmet var Roland Hjelte och utfrågarna var Karl-Axel Sjöblom och Åke Ortmark.

Diskussionen kring läkemedelsreportaget skulle dock blekna i jämförelse med den som utbröt efter ett annat program tre år senare.

Den 2 oktober 1966 sändes ett av de mest omtalade reportagen i TV från 1960-talet: *Svart vecka i Nimba*. Det gjordes av ett team bestående av producenten Roland Hjelte, fotografen Lars Hjelm och scriptan Ingrid Dahlberg, senare chef för Dramaten. Få program i TV:s historia torde ha analyserats och diskuterats så ingående som detta.

Sedan 1963 hade ett internationellt bolag, Lamco, med svenska Grängesbergsbolaget som en av huvudägarna bearbetat en gruva i Nimba i Liberia. Under de år som verksamheten pågått hade Lamco fått positiv uppmärksamhet i svenska medier, bl a i TV med ett reportage av Eric Forsgren. Många bedömare antog att Lamco skulle bidra till en snabb industrialisering och utveckling av Liberia. Det stöddes också av landets president William S Tubman.

Från början hade reportageteamet ambitionen att skildra hur ett svenskt företag klarade de problem som uppstår när det etablerar sig i ett utvecklingsland. Men de ursprungliga planerna övergavs då det samtidigt som det svenska TV-teamet kom till Liberia bröt ut en strejk hos Lamco. Strejken pågick i en vecka och denna dominerade reportaget. Där skildrades bland annat hur Lamcoarbetaren Robert Jackson vräktes tillsammans med sin familj. Jackson beskylldes för att ha varit en av strejkledarna.

Under strejken inkallade Lamcoledningen militär från centralmyndigheten. Det är oklart hur stor del av den militära

Fackföreningsordföranden vid Lamco Henry Monger bakbunden i avvaktan på transport till fängelset. Ur programmet *Svart vecka i Nimba*, 1966.

insatsen som Lamco betalade men i programmet blev militären en viktig del. Precis som i Ådalen 1931 hade soldater satts in mot strejkande arbetare på företagets begäran. Det spelade mindre roll att Grängesbergsbolaget med emfas förklarade att det rörde sig om ordningsstyrkor och att dessa varken skjutit eller företagit några styrkedemonstrationer.

En annan del av reportaget som väckte stark kritik var skildringen av ett läger, Unification Camp, som beboddes av arbetare som varit med om att bygga upp gruvverksamheten. Reportaget visade en slum dit de tidigare arbetarna hade fått ta sin tillflykt. Men det svenska bolaget hävdade att man låtit dra in vatten och elektricitet och att förhållandena var jämförelsevis goda. Det var ett mönsterläger om man jämförde med de förhållanden som i övrigt rådde i Liberia.

Grängesbergsbolaget påstod i ett protestbrev till radioledningen att reportaget på 29 punkter hade avvikit från sanningen och givit en nidbild av hur ett ansvarstagande svenskt företag sköter sina åligganden i ett utvecklingsland. Genom felaktigheter och ensidigt urval hade man givit ”en inte bara ofullständig och i flera väsentliga avseenden missvisande bild av själva strejkförloppet, utan också en orättvis och direkt illvillig bild av Lamco som sådant…”.

Radiochefen gav SR:s jurister och den s k publiceringskommittén som bestod av ett tiotal av företagets chefer i uppdrag att noga studera anmärkningarna från det svenska företaget. Granskarna kom fram till att med undantag för ”smärre inadvertenser” hade inte några felaktiga påståenden förekommit i programmet. Rydbeck avvisade klagomålen och vidtog den ovanliga åtgärden att överlämna ärendet till radionämnden för bedömning.

Programmet sändes i repris utan ändringar innan radionämnden kommit med sitt utlåtande. Det följdes dock av en debatt med deltagande av bland andra Grängesbergsbolagets nytillsatte informationschef, den tidigare radiomedarbetaren T G Wickbom, som gick till häftiga angrepp mot Sveriges Radio och programmet. Radionämnden friade så småningom *Svart vecka i Nimba* men detta innebar inte att diskussionen upphörde. Under lång tid förekom upprörda inlägg och sprickan mellan näringslivet och radioföretaget syntes djup.

Varför väckte Lamcoprogrammet sådan uppmärksamhet? Grundläggande var att TV-utbudet var begränsat – Sverige hade bara en TV-kanal. Tittandet var stabilt och högt samtidigt som TV-programmen var prestigefyllda och ansågs ha ett mycket stort inflytande på opinionen. Bakom Grängesbergsbolagets mycket starka reaktion och stora aktivitet låg också att det också i pressen var sällsynt med kritisk bevakning av näringslivet.

Men det finns också andra förklaringar till varför reportaget om Lamco fick en sådan genomslagskraft.

Publikundersökningar

1960–1969

Under 60-talet gjordes endast sporadiska tittarmätningar. Resultaten visar att *Hylands hörna*, *10 000-kronorsfrågan* och *Melodifestivalen* ofta samlade runt 80 procent av TV-innehavarna.

Lennart Hyland – mångsidig radio- och TV-man

Under nästan tre årtionden var Lennart Hyland Sveriges ledande radio- och TV-medarbetare. Han rekryterades till radion 1945 efter journalistisk praktik på Tranås-Posten och Barometern. Till skillnad från många andra radiomedarbetare var han inte akademiker utan framför allt journalist. Han väckte också tidigt uppmärksamhet som skicklig och modern reporter – utnyttjade den dolda mikrofonen i sociala reportage under rubriken *Med mikrofonen i andras yrken.*

Allsidigheten hos Hyland är närmast unik. Han utvecklade en egen stil – en idrottsjournalistik för radio som blev snabbare, spontanare och bredare än företrädarnas. Men Hyland blev också en enastående programledare i både intimare och mycket publika sammanhang. Få program har varit så populära i radio och TV som *Karusellen, Hylands Hörna* och *Stora famnen*. Senare gjorde han *Go'morron Sverige* från Göteborg till en stor succé. Förebilderna kom ofta från USA men Hyland hade en förmåga att översätta dem så att de passade svensk publik.

Hyland blev radio- och TV-monopolets symbol under ett par årtionden precis som Sven Jerring varit det tidigare. Men radions och TV:s organisation och finansiering hade inte någon större entusiast i Hyland. Han låg i förhandlingar med Jack Kotschack om att gå över till Radio Nord och när han den 13/6 1962 i en intervju i tidningen Arbetaren blev tillfrågad om sin inställning till monopolet sade han att det var en ”känslig fråga”. Han ansåg att Lewi Pethrus borde ha fått sända från Sverige och inte från Tanger.

> Men här innanför murarna känns inte monopolet som något tvång. Det är klart att man har ingen annanstans att gå om man vill pröva något nytt. Men ändå – vi är ju fria från konkurrens och jag själv har haft en kolossal frihet.

Hyland trodde att vi snart skulle få kommersiell television och ansåg att det var fel att inte radion prövat reklam i någon av sina kanaler.

I en artikel i Expressen den 16/12 1973 försökte Jörn Donner analysera mönstret bakom Hylands framgång. Han hade funnit ”de säljbara målen, den gemensamma nämnaren i den blöta sentimentalitet som är folkopinionen”.

> Hyland står på nivå med folket, är godmodigt road av dåliga skämt, uppmuntrar sjungande amatörer, samtalar med folk så att alla förstår, sällan en svordom över hans läppar, kanske aldrig. Hylands suveräna talang ligger i att han inte retar dem som han inte vill reta. Folket.

Lennart Hyland leder allsången i *Karusellen* i radio den 5 januari 1951.
FOTO: BERTIL DANIELSSON/ SVT BILD

Programmet avvek från den dåvarande vanliga bilden av Lamcosatsningen. I artiklar och inslag i radio och TV hade projektet beskrivits i positiva ordalag. Filmaren Eric Forsgren hade i TV-reportage bidragit till en allmänt välvillig inställning. Säkerligen utgick många från att det rådde ”nästan” svenska förhållanden i den liberianska gruvan. Det blev en chock då man såg strejkledare förpassas ut i mörkret och militär kallas in på bolagets bekostnad. LO-ordföranden Arne Geijer protesterade med kraft.

Svenska TV-tittare var 1966 inte vana vid att se svenska industrisatsningar kritiserade vare sig de förekom i Sverige eller i utlandet. Den nya granskande journalistiken hade främst gällt politiker och organisationsföreträdare. Men nu kom också näringslivet att granskas. I en intervju i Veckans Affärer förklarade radiochefen Rydbeck att företag ”måste acceptera att underkastas bevakning precis på samma sätt som andra institutioner”.

Grängesbergsbolagets uppträdande i samband med att programmet sändes hade troligen motsatt effekt än den avsedda. Programmet fick i själva verket extra reklam. Även när bilderna från Liberia försvunnit från näthinnan skulle man minnas de hätska angreppen mot Sveriges Radio och dess medarbetare.

Hylands hörna och skäggen

Hösten 1961 lanserades ett nytt underhållningsprogram i radio efter de sena kvällsnyheterna, *Hylands hörna*. Det hade amerikanska pratshower som modell och bestod av samtal med personer som var aktuella för dagen. Trots den sena timmen blev Hörnan en succé. Bakom låg programledarens förmåga att skapa en intim atmosfär och ställa de rätta frågorna. Lennart Hyland gav åter prov på sin allsidighet genom att visa att han kunde göra god underhållning med debattörer, poeter, skådespelare och andra. Hylands hörna var en god variant av de amerikanska förebilderna.

Hylands hörna blev inte gammal i radio utan programmet flyttades redan efter ett år över till TV och fick samma ställning som *Karusellen* hade haft i radion. Programmet blev en angelägenhet för hela folket. Men på ett annat sätt än i Karusellen byggde Hyland sitt TV-program på medverkan av artister och kända personer och mindre på jippon och amatörer.

Under 1950- och 60-talen medverkade politiker ytterst sparsamt i underhållningsprogram. Ernst Wigforss gjorde succé då han kåserade om statsverkspropositionen i *Lilla Varietén* 1946. Ingen hade tidigare hört den respekterade finansministern på detta sätt och många trodde att det rörde sig om ett skämt med en skicklig imitatör. Men fotografierna med Ernst Wigforss glatt skrattande tillsammans med programmets ”haremsdamer” visade att det inte var något falsifikat.

I Hylands hörna förekom 18 år senare en variant på Wigforss-

Finansminister Ernst Wigforss omgiven av haremsdamer i *Lilla Varietén* 1946.
FOTO: SVT BILD

uppträdandet. Men till skillnad från detta var det ingen som trodde att det var någon annan än statsministern som förekom i underhållningsprogrammet. 1962 visste alla hur Tage Erlander såg ut och hur han talade. Men få kände till hans förmåga att berätta Värmlandshistorier.

Hylands hörna blev accepterad som en del av folkhemsbygget och det var typiskt att den fick Erlanders välsignelse. På samma sätt fick den en kyrklig legitimitet genom ett program där en stor kör från Frälsningsarmén sjöng och ett annat där tre kända frikyrkopastorer prisade Gud.

Tittare och lyssnare

TV-tittandet på den enda TV-kanalen var genomgående mycket högt under 1960-talet. Cirka 50 procent av TV-innehavarna tittade regelbundet på nyhetsprogrammet Aktuellt. Ingen dag låg den genomsnittliga TV-tittartiden under en timme. I övrigt varierade tittandet starkt beroende på veckodag och typ av program. En onsdagskväll 1965 drog deckarserien *Helgonet* nästan 50 procent av TV-innehavarna medan en efterföljande diskussion om kriminalromanen som samhällsfenomen lockade 3–4 procent av tittarna.

Vissa tittarmönster var tidigt klara. Män såg på TV längre tid än kvinnor. De med högre utbildning såg något mindre än de med lägre. Största skillnaden fanns mellan åldersgrupperna – äldre tittade väsentligt mer än unga personer – dvs sådana mellan 10 och 25 år.

För radions del minskade P 1-lyssnandet radikalt från 1960–1965 då TV expanderade. De enda program som låg över 10 procent av lyssnarna var nyheterna. Melodiradion som startade 1961 hade dock en stabil lyssnarskara hela dagen. Det innebar att det totala radiolyssnandet inte minskade så mycket trots TV. Men det ändrade i grunden karaktär. Istället för att ha varit en huvudsysselsättning blev radiolyssnandet en sekundäraktivitet till andra sysslor, ett komplement.

Nyheterna blev allt viktigare för radion. Men de enskilda nyhetsprogrammen fick en mindre publik i och med att sändningarna blev flera och valfriheten således ökade. De traditionella 12.30-nyheterna fick också en stark nedgång då de låg emot programmet *Det ska vi fira* som var Melodiradions i särklass populäraste program med drygt 20 procent av lyssnarna.

Karusellen och Hylands hörna var en spegling av den samstämmighet och gemenskap som fanns i det svenska samhället under 1950- och 60-talen. De speglade framgångsoptimismen i samhället: Det fanns anledning till glädje och lycka över Sverige och den svenska utvecklingen. Men harmonin var inte fullständig. En del önskade bryta mot vad de upplevde som den vanliga ”harmlösheten”. Ett program med sex skäggiga herrar, kallat *Fasad*, började sändas strax före jul 1963 och väckte nästan lika stor uppmärksamhet som Hylands hörna men den var inte enbart positiv.

Skäggen gjorde parodi på landets käraste nöjen och utmanade ”den goda smaken”. I programmet rapade de medverkande och spolade dåliga idéer i en toalett. De gjorde parodier på slaget vid Lützen, nationalsången, Ingmar Bergman och nyhetsprogrammet Aktuellt. Protesterna blev många och högljudda och gav två år senare radioutredningen anledning att betona vikten av att värna om den goda smaken.

Programmen med skäggen blev en lektion i att svenskt folklynne inte var något enhetligt. De visade också att det var högt i tak inom underhållningen på svensk television. Skäggprogrammen blev visserligen inte många men de avbröts inte på grund av ingripande från några högre chefer.

Ungdomsprogram

Redan på 1940-talet förekom speciella ungdomsprogram i radio. På lördagseftermiddagar sändes ett magasinsprogram kallat *Fönstret* med musik, diskussioner, recensioner och medverkan från ungdomar runt om i landet. Ungdomsverksamheten i radio utvecklades under 1950-talet under Günther Stiel, Arne Weise och Qui Nyström. *Klubb Fiskartorpet* var en stor satsning som gick under flera år med Arne Weise som klubbledare och ungdomar bjöds in att vara publik och medverkande genom föreningar och skolor.

De popintresserade fick dock nöja sig med en ganska mager kost. En och annan skiva i olika ungdomsprogram och i önskeprogram med gramofonmusik. De som ville ha mycket pop fick försöka att ta in Luxembourgsändaren vilken i slutet av 1950-talet hade en renodlad popkanal. I och med inrättandet av Melodiradion 1961 skedde en kraftig förändring.

I skuggan av Radio Nord och dess populäraste program *Topp 20* med Gert Landin lanserades också diskjockeys i den licensfinansierade radion. Klas Burling och Leif H Andersson var två andra pionjärer i popbranschen. Snart förekom det radioprogram som *Hålligång, Popklubben* och *Popgäster i Stockholm*. De svenska popgrupper som kom fram vid mitten av 1960-talet kunde räkna med att få förekomma i program som *Poplyan* och *Hip i veckan* eller i Inger Flyckts *Popnytt*. Jazzen som tidigare haft en privilegierad ställning flyttades över till musikradion.

Tidningen Expressen började med hitlistor 1955 genom att följa den svenska skivförsäljningen. Radio Nords Topp 20-lista fick hösten 1961 en motsvarighet i *Tio i Topp* i Melodiradion. Ulf Peder Olrog utarbetade tillsammans med radions tekniker och personer på Tekniska högskolan ett nytt sätt att välja de tio populäraste låtarna i radion. Programmet blev ett av radions populäraste och hade vid mitten av 1960-talet ca 3 miljoner lyssnare.

Public service dominerar

Radio och TV kom under 1960-talet att på ett helt annat sätt än tidigare stå i centrum för den allmänna och politiska debatten. Lyssnandet och tittandet ökade. Men förhållandena var ändå relativt idylliska. Statsråden kritiserade programpolitiken inför radioledningen i samband med en gemensam middag.

De två stora utmaningarna mot rådande system kom dels från Radio Nord, dels från dem som ville ha en andra reklamfinansierad TV-kanal. Men ingen av utmanarna lyckades. Den socialdemokratiska regeringen visade en påtaglig kraft då den bekämpade reklam i radio och TV samt försvarade monopolet. Samtidigt var de borgerliga partierna svaga i sin kamp för ”frihet” i etern. En av förkla-

ringarna är att det existerande systemet fungerade bra. Ett annat att socialdemokratin hade en pålitlig bundsförvant i stora delar av pressen som fruktade konkurrens från etermediereklam.

1960 års radioutredning dominerades av politiker. För första gången gjordes ett försök att definiera vad public service innebar för svenska etermedier. Radio- och TV-företaget kunde behålla sin position och de som önskade en genomgripande förändring var i minoritet. Socialdemokraterna fortsatte – med stöd av radioföretaget – att driva linjen om ett sammanhållet licensfinansierat företag. Konkurrens förändrades till ”stimulerande tävlan” inom företaget.

Radion kom i skuggan av TV redan under slutet av 1950-talet. Men den skulle finna en ny form. Lyssnandet minskade på kvällarna men lokala och regionala program vann stor publik. Nyhetsprogrammen kunde också behålla sin ställning.

1967–1976

Vänstervridning och regionalisering

1960-talet började med politiskt lugn och stabilitet men slutade med oro och tvekan inför framtiden. Proteströrelser mot USA:s krig i Vietnam, 1968 års studentoroligheter och strejken vid malmfälten i Norrbotten årsskiftet 1969–70 var föga våldsamma i jämförelse med vad som förekom i flera andra länder men kraftiga om man ser till svenska förhållanden. För första gången under efterkrigstiden tappade de fackliga och politiska ledarna greppet.

Den politiska turbulensen påverkade självklart förhållandena inom etermedierna. Det började ganska beskedligt med skjutjärnsjournalisterna och fortsatte med ökande aktivitet vid valrörelserna. Det verkliga provet kom då man skulle bevaka händelser som studentoroligheterna, valrörelsen 1968 och LKAB-strejken. Till detta kom den pågående konflikten i Vietnam med allt massivare militära insatser från USA:s sida. Denna engagerade stora delar av den svenska opinionen.

Olof Rydbeck var Sveriges Radios ansikte utåt fram till 1970. Han framstod som en idog försvarare av radions och TV:s självständighet. De senare åren av chefstiden blev besvärligare än de tidigare. I skuggan av LKAB-konflikten och studentoroligheterna kom radions och televisionens utbud att kritiseras för vad som kallades vänstervridning. Radio och TV höll på att tappa förtroendet hos ledande politiker, fackföreningsmän och näringslivsföreträdare. Till detta kom att många kritiserade Sveriges Radio för att växa okontrollerat och utan kostnadsmedvetande.

Rydbeck efterträddes av TCO-ordföranden Otto Nordenskiöld vilken som facklig företrädare hade en viss socialdemokratisk profil men hade aldrig varit partipolitiskt engagerad. Till skillnad från Rydbeck 1955 hade han att ta över ett företag som på ett helt annat sätt än tidigare var ifrågasatt – ekonomiskt och politiskt.

Under början av 1960-talet hade de tio radio- och TV-distrikten utvecklats snabbt och vunnit popularitet med sina sändningar. År 1974 föreslog 1969 års radioutredning (RUT 69) att en särskild lokalradio skulle införas trots att direktiven inte talade om någon sådan utan om nödvändigheten av en bättre samhällsinformation. Efter

olika försök etablerades 1977 en s k lokalradio och ett särskilt lokalradiobolag (LRAB) bildades inom ramen för Sveriges Radio.

Politisk turbulens

Ungdomsrevolten, Vietnamdemonstrationerna och oron på arbetsmarknaden satte sin prägel på det politiska livet under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. I olika sammanhang kritiserades de etablerade partierna och olika riktningar som låg till vänster om socialdemokratin hade vind i seglen. Paradoxalt nog blev trots detta

Inför TV 2-starten 1969 samlades personalen på Flustret i Uppsala för att diskutera kanalens programpolicy. Mötet karaktäriserades av en lust att bryta med den tidigare TV-traditionen och har gått till historien som Uppsala möte. På första raden syns fr.v. Kerstin Lindholm, Bo G Erikson, Gustav Douglas, Örjan Wallqvist, Lars Ag, George Elgesten, Horst Lux och Bo Andersson.
FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

1968 års val en av socialdemokraternas största framgångar under efterkrigstiden. Förklaringen ligger antingen i att den inrikespolitiska kritiken inte hade någon respons eller i att den utrikespolitiska oron blev dominerande. Den sovjetiska inmarschen i Tjeckoslovakien i augusti 1968 satte punkt för den så kallade Pragvåren och skärpte på nytt det kalla kriget.

Vänsterrörelsen präglade debatten på kultursidorna där Aftonbladet och Dagens Nyheter hade en dominerande roll. En av de mest uppmärksammade debattböckerna under slutet av 1960-talet var Göran Palms *Indoktrineringen i Sverige* (1968). I denna angreps framför allt TV men också andra medier för att ”västindoktrinera” den svenska befolkningen. Det skedde enligt Palm genom TV-serier som *Forsytesagan* som idylliserade den engelska överklassen men också genom TV:s egna medarbetare som gav en USA-präglad bild av vad som hände i Latinamerika och Vietnam.

Göran Palm kritiserade socialdemokratin för att den accepterat näringslivets normer.

> Vad som numera kallas ”samhällssolidariteten” bjuder LO att komma överens med SAF och regeringen att komma överens med ”näringslivet”. Sådana överenskommelser befrämjas inte av några oförblommerade påminnelser om underliggande konflikter och oförsonliga klassmotsättningar varför den indoktrinering som avser att stärka ”samhällssolidariteten” i regel har en konfliktöverslätande och idylliserande karaktär.

Från näringslivets sida såg man med oro på utvecklingen mot ”ökad marxism” i skolan, på universitet och i massmedierna. Informationsfrågorna var viktiga för näringslivet konstaterade SAF:s VD Curt-Steffan Giesecke i ett anförande vid SAF:s stämma 1970. Det var viktigt att skapa ”en motvikt mot den vänsterpolitiska agitation som på olika plan förts mot det svenska näringslivet”.

I en promemoria från 1971 lade direktören vid SAF Sture Eskilsson upp en strategi för hur vänstervågen skulle bemötas.

> Vänstervågen har under de senaste åren kommit in i en andra fas. Skummet ryker inte så uppseendeväckande som i den närmast föregående perioden, men dyningen har en desto farligare styrka.

I Eskilssons plan ingick ”en intensifierad bevakning av Radio och TV”.

En trend av annan beskaffenhet än vänsterrörelsen var det som brukar sammanfattas under begreppet ”den gröna vågen”. Den innebar en kritik mot flykten från landsbygden, koncentrationen till färre och större enheter samt var allmänt kritisk mot storskalighet. Politiken påverkades av det nya klimatet och ord som regionalpolitik och utlokalisering blev allt vanligare. Det parti som framgångsrikast knöt an till den nya gröna rörelsen var centern.

I början av 1970-talet inträffade den första oljekrisen vilken drabbade svensk industri hårt. Tillväxten som hade varit självklar under två och ett halvt decennium minskade. Många trodde att konjunkturnedgången skulle vara tillfällig och möjlig att överbrygga.

På arbetsmarknaden förekom en rad olika strejker – lagliga och olagliga – som väckte stor massmedial uppmärksamhet. Den socialdemokratiska regeringen försökte bemöta missnöjet bl a genom ett antal förändringar på de ekonomiska och arbetsmarknadspolitiska områdena. Regeringen gick med på krav från LO och TCO om lagar ifråga om bl a anställningsskydd (LAS), bättre arbetsmiljö (AML), offentlig anställning (LOA) och medbestämmande på arbetsplatserna (MBL). Den gamla Saltsjöbadsandan var överspelad; facket behövde regeringens hjälp då man inte kunde driva igenom sina krav avtalsvägen. Detta återspeglades på de flesta arbetsplatser – inte minst på Sveriges Radio.

Under 1976 års val uppträdde de borgerliga gemensamt på ett

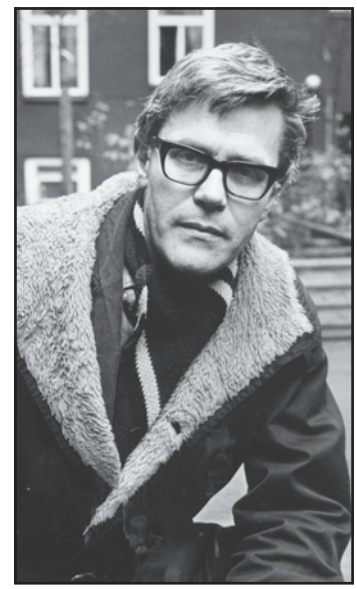

Författaren Göran Palm ansåg i boken *Indoktrineringen i Sverige* att den svenska journalistiken var allt för USA-påverkad.
FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

sätt som inte skett tidigare. Moderater och folkpartister undvek att kritisera centern på dess huvudområde – energipolitiken – trots att de inte delade partiets åsikter ifråga om kärnkraften. Thorbjörn Fälldin blev statsminister och socialdemokraterna fick gå i oppositition.

På massmedieområdet fortsatte den ekonomiska krisen för en del av tidningarna vilket ledde till att flera av dem hotades av nedläggning. 1971 ingick centern och socialdemokratin en överenskommelse om presstöd till tidningar i marknadsmässigt underläge. Stödet var kontroversiellt eftersom det var selektivt – endast vissa tidningar fick pengar av staten. Men det skulle accepteras av samtliga partier utom moderaterna då 1972 års pressutredning presenterade sitt betänkande 1975.

Inom journalistiken hade den så kallade Watergate-affären som tvingade Richard Nixon att avgå 1974 en stor betydelse och influerade också den politiska bevakningen i Sverige. Den blev ett belägg för riktigheten i den nya journalistideologin, som satte granskningen av makthavarna i centrum, och en bekräftelse på den stora roll den självständige journalisten hade att spela. Den gamla partipresstraditionen började bli omodern.

Färg-TV och TV 2

Televisionsutredningen från 1954 hade gjort en försiktig prognos om TV:s utbyggnad. Den trodde att de höga apparatkostnaderna skulle verka avskräckande och att det skulle ta relativt lång tid innan TV nådde alla hem. Den miljonte licensen skulle lösas först 1971. I verkligheten inträffade detta tio år tidigare – i december 1960. År 1971 fanns det 2 619 000 licensinnehavare. Från 1957 till 1961 såldes mer än en miljon TV-apparater. Mängder av olika märken introducerades och nyetableringen inom handeln var stor.

Vid de sex statsrådens sammankomst med radio- och TV-ledningen i december 1967 förklarade Gunnar Sträng att regeringen måste prioritera olika behov och vad gäller färg-TV-introduktionen ”göra en bedömning av den påfrestning på såväl det enskilda hushållets ekonomi som samhällsekonomin i stort”. Olof Palme berörde också färg-TV-frågan i sitt tal våren 1966 och betonade där att den dominerande utgiftsposten vid färg-TV var allmänhetens inköp av mottagare. Frågan var därför av samhällsekonomisk vikt.

Inför färg-TV-beslutet lade radiohandelns branschorganisation ner ett omfattande lobbyarbete för att få en mjukare start och därmed en jämnare försäljning än då den svartvita TV:n kom. Tester med färg-TV påbörjades 1967. Den första hemproducerade teaterserien i färg var *Markurells i Wadköping* som sändes julen 1968. Vinterspelen i Grenoble 1968 bjöd på 50 timmars färg-TV. Det visade sig

omöjligt att dra frågan i långbänk och den officiella färg-TV-starten ägde rum 1969. För industri och tillverkare var det en klar fördel att färg-TV-introduktionen synkroniserades med starten av den andra TV-kanalen.

Hösten 1966 beslutade riksdagen att en andra TV-kanal skulle inrättas och att denna skulle inta en självständig ställning men ändå tillhöra Sveriges Radio. De två TV-kanalerna skulle ha ett visst samarbete men grundläggande var att de agerade under devisen ”stimulerande tävlan”. Kanalklyvningen ägde rum den 5 december 1969.

Ett år före tvåkanalstarten utsågs cheferna för de båda kanalerna. Från styrelsens sida var man tidigt enig om att den ene av programdirektörerna skulle rekryteras internt och den andre externt. Håkan Unsgaard blev chef för TV 1. Han hade arbetat vid radio och TV i olika funktioner i 25 år, senast som chef för distriktscentralen. Hans kandidatur stöddes både av Rydbeck och styrelsen. Ett större problem orsakade valet av TV 2-chef.

En rad personer med socialdemokratisk anknytning diskuterades – Lars Ag, Harry Schein, TV-medarbetaren Lars Ulvenstam och departementsrådet Roland Pålsson. De borgerliga i radiostyrelsen ansåg dem dock allt för nära lierade med socialdemokratin och Olof Palme som väntades bli statsminister vid Erlanders avgång 1969. Istället lanserade Per Eckerberg Örjan Wallqvist som kandidat till posten. Han kom från tidningsvärlden, hade senast varit chefredaktör för tidningen Vi som hade genomgått en uppmärksammad redaktionell och upplagemässig uppryckning. Tidigare hade han bl a varit andre redaktör för Stockholms-Tidningen. Wallqvist accepterades av en enhällig styrelse.

Aldrig tidigare hade radio eller TV ställts inför ett så akut rekryteringsproblem som det vid TV 2-starten. Fem redaktioner – Rapport, fakta, teater/musik, barn samt nöje – skulle fyllas med chefer och medarbetare. Styrelseordföranden Per Eckerberg var åtminstone i efterhand mycket missnöjd med rekryteringen. I en intervju med Bertil Torekull för boken *Lille hövding* sade han följande:

> Rekryteringsprocessen missköttes gravt. Den enklaste rekryteringsgrunden, som enligt min mening råkade vara den sämsta, blev den vägledande. Kort sagt – man anställde herrar och damer från Stockholms universitet. I de kretsarna rådde märkliga politiska strömningar vilket kom att leda till en rad egendomligheter. Konspirationen blev ett sätt att leva. Jag tror att denna livsstil fortfarande existerar.

Sveriges Radio gick ut med en riksomfattande annonsering efter programmedarbetare 1967 och 1968. Sammanlagt sökte 2 141 personer producentplatserna medan 320 ville bli scriptor. De sökande kom i övervägande grad från storstadsområden – endast 11,6 pro-

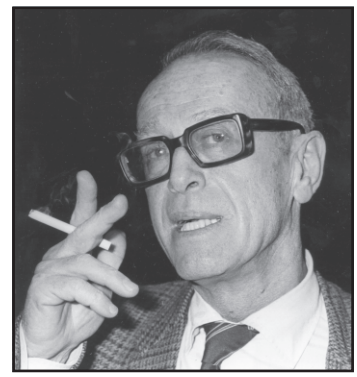

Harry Schein var styrelseordförande i Sveriges Radio 1983–1989. Han har senare betecknat styrelsen som en variant av ett riksdagsutskott.
FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

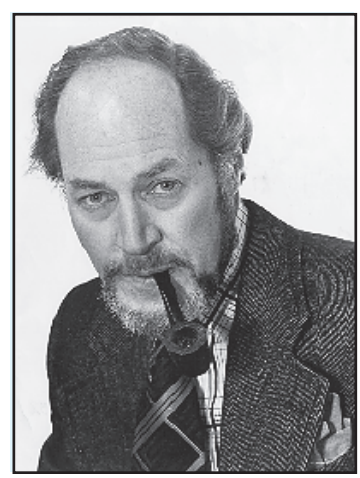

Lars Ulvenstam blev bl a känd för programmet *Storforum*. År 1967 gav han ut boken *TV – dumburk eller väckarklocka?*
FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

Två kanaler – samma publik

Det fanns många farhågor respektive förhoppningar om publikens reaktioner på tvåkanalstarten. En del fruktade att TV-tittandet skulle öka dramatiskt och att tittarna skulle kryssa sig fram till de lätta underhållningsprogrammen. Det skulle inte bli någon ”stimulerande tävlan” där kvaliteten stod i centrum. Andra var mer optimistiska och hoppades på ökande mångfald.

En lång rad undersökningar gjordes av publikens beteende och åsikter. På en punkt var svaret relativt klart. Tittarna uppskattade att få möjlighet att välja mellan två kanaler. Men många var irriterade över att de ställdes inför ett valproblem. Det fanns inte någon möjlighet att spela in det andra programmet vid denna tid.

Den samlade tittartiden ökade men inte dramatiskt. De programkategorier som gynnades var de lättare underhållningsprogrammen och de blandprogram som introducerades under 1970-talet. *Halv sju* i TV 1 hörde till de populäraste och konkurrerade nästan ut *Rapport* i TV 2. Ordningen återställdes dock 1972 då Rapport började sända 19.30 och det beslutades att s k blandprogram inte fick placeras mot nyhetsprogram. De grupper som ökade sitt TV-tittande mest var barn och äldre.

Trots att den sammanlagda tittartiden ökade något fick vissa typer av program minskande publik. Tiden som ägnades åt faktaprogram halverades. För producenterna av s k smala program som tidigare hade dragit en ansenlig publik var den nya situationen frustrerande. Programmen hade inte längre någon garanterad publik.

cent från ”övriga landet”. De kvinnliga kandidaterna hade som regel akademisk examen medan enbart studentexamen och påbörjad akademisk utbildning var vanligast bland männen.

De sökande gallrades först med avseende på formella meriter och de som valdes ut fick därefter gå igenom ett psykologiskt test. Dessutom gjordes personliga intervjuer utförda av en grupp chefer och producenter vid televisionen. De som togs ut i samband med rekryteringskampanjerna var dock trots allt ganska få i förhållande till dem som rekryterades på annat sätt. Perioden 1965 till 1970 anställdes totalt inte mindre än 1 400 personer. Cirka 500 av dessa nyanställningar hängde samman med TV 2-starten.

Ingen förnekar att det fanns starka inslag av vänstersympatisörer bland radio- och TV-medarbetarna, antingen de anställdes genom prov eller kom till företaget på annat sätt.

Rekryteringen till kanalens nyhetsprogram, Rapport, skedde separat under ledning av Rapportchefen Oloph Hansson. 18 redaktionella medarbetare anställdes. De tre redaktionssekreterarna var alla externt rekryterade – Sune Kempe från Kvällsposten, Gunnar A Olin från Läkartidningen och Hannes Oljelund från Svenska Dagbladet. Av de femton reportrarna kom åtta från Dagens Eko, fyra från Aktuellt och en från vardera Aftonbladet, Svenska Dagbladet och nyhetsbyrån FLT. Medarbetarna var inte nykläckta akademiker utan etablerade journalister – t ex Berndt Ahlqvist, Vanna Beckman, Christina Jutterström, Gunnar Palin, Bo G Erikson, Tönu

Motstående sida:
Inga Sarri var värdinna för barnprogrammet *Godnattstunden*. Bilden från maj 1969.
FOTO: KENNETH THORÉN/ SVT BILD

Nilsson, Bo Holmqvist och Åke Wilhelmsson. Ingemar Odlander blev inrikeschef och Magnus Faxén utrikeschef.

Tjänsterna som utrikeskorrespondenter – gemensamma för radion och TV – hade lockat 20 interna och 31 externa sökande. Styrelsen hade det slutliga avgörandet vem som skulle få de sex tjänsterna som var placerade i Paris, London, Wien, Bonn, Fjärran Östern och Asien. Till posten som korrespondent i Fjärran Östern förordades radiochefen T G Wickbom men arbetsutskottet önskade istället den yngre reportern Olle Tolgraven. Frågan väckte debatt i radiostyrelsen. Drivande var Lars Gyllensten som fick stöd av ett antal socialdemokrater. Allan Hernelius förklarade att Wickbom var den mest kompetente. Tolgraven utsågs.

Tio år efteråt (1978) förklarade Lars Gyllensten att Wickbom hade framträtt som ”försvarare” av och ”tillrättaläggare” av den amerikanska politiken i Vietnam. Han var inte neutral och därför en mindre lämplig rapportör. Detta avgjorde frågan för den majoritet i styrelsen som gick emot handläggarna inom nyhetsorganisationen och radiochefen.

Nyhetsorganisationen var föremål för många diskussioner och olika beslut. Kommunikationsdepartementet hade i propositionen ägnat nyhetsfrågan speciell uppmärksamhet. Man hade kommit fram till att den ”stimulerande tävlan” som skulle råda mellan kanalerna inte borde gälla nyhetsförmedlingen. Inom nyhetsområdet innebar den ”meningslöst slöseri” och skulle inte öka mångfalden. Trots detta kom det att finnas en rad nyhetsredaktioner vid sidan om den nya centralredaktion för både TV och radio som leddes av Per-Martin Hamberg och som var direkt underställd radiochefen.

Mest sedda program 1970

Ishockey-VM (Sverige-Sovjet)	82 %
Hylands hörna	76 %
Rymd-Nu	68 %
Cirkus Scott	64 %
Sydamerika med Jan Lindblad	61 %

- TV 1 sände två korta *TV-nytt* varje dag producerade av centralredaktionen. Denna svarade också för ett utbyggt TV-nytt som förutom telegrammen även innehöll kommentarer. Kanalen producerade dessutom själv det kommenterande nyhetsprogrammet *NU*. Det sändes fem dagar i veckan och tog som regel upp endast ett eller två ämnen. NU upphörde 1972 och ersattes av *Aktuellt*.
- TV 2 sände också TV-nytt två gånger om dagen. Själv producerade kanalen *Rapport* som gav TV2 en profil trots att det från början bara förekom fem dagar i veckan och var 20 minuter långt.
- I radion förekom TT-nyheter i P 1 fem gånger dagligen. Nyhetsredaktionen svarade för två sändningar per dag i P 2 och 13 per dag i P 3. Ekoredaktionen hade sex sändningar per dag med kommenterande nyheter.

Till skillnad från TV-starten 1956 var det 1969 klart för alla att nyheter var viktiga. Ändå är det märkligt att TV 1 inte behöll Aktu-

ellt och att man överlät en stor del av nyhetsproduktionen på centralredaktionen. Detta trots att Aktuellt hade varit ett av de i särklass populäraste programmen under enkanaltiden.

Nyhetsorganisationen bedömdes inte fungera som den borde och en nyhetsutredning tillsattes redan 1970. Denna ledde till en omorganisation som innebar att från hösten 1972 svarade centralredaktionen endast för korta, faktaförmedlande nyheter i båda TV-kanalerna (med enbart stillbilder) och i radio. Centralredaktionens nyheter kompletterades med kommenterande nyhetsprogram i TV 1 och TV 2 på 30 minuter vardera: Aktuellt respektive Rapport. Till detta kom fem nyhetssändningar från TT i radions P 1 och fem Ekosändningar.

Christina Jutterström kom till *Dagens Eko* 1966 och till *Rapport* 1969. Hon var chef för Ekoredaktionen 1977–1981.
FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

Otto Nordenskiöld träder till

UD-mannen Olof Rydbeck hade utnämnts till radiochef 1955. Han hade på många sätt varit mycket framgångsrik trots begränsad erfarenhet av hur ett massmedieföretag fungerade. Han tillträdde vid en tidpunkt då radion och TV stod inför en period av tillväxt på snart sagt alla områden. Rydbeck var en respekterad chef med stark känsla för journalistisk integritet. Två gånger, 1960 och 1965, hade hans kontrakt förlängts utan hörbar tvekan från någon part.

År 1970 var dock läget ett annat. Den andra TV-kanalen som skulle existera i stimulerande tävlan med den första förändrade situationen för televisionen. Därtill kom andra omständigheter som gjorde att Rydbeck inte längre kunde räkna med ett otvetydigt stöd vare sig från styrelsen eller från regeringen.

I vissa programfrågor förekom i slutet av 1960-talet betydande motsättningar mellan radiochefen och många medarbetare. Olof Rydbeck upplevdes som konservativ inte minst vad gäller Vietnamfrågan och rörelserna kring 1968. Han kunde inte på samma sätt som tidigare stödja medarbetarna. Detta framkom inte sällan vid de möten han hade med nyhetscheferna inom radio och TV varje vardag 11.45.

Rydbeck hade också en delvis avvikande uppfattning från styrelseordföranden, TV 2:s kanalchef och distriktschefen i Malmö då det gällde regionala nyhetsprogram. Han hade säkerligen också svårt att acceptera TV-chefernas självständighet. Men det viktigaste var att Sveriges Radio av många bedömdes vara ineffektivt och dyrt. Företaget hade expanderat snabbt under den starke chefen och det fanns en uppfattning att det var för stort och byråkratiskt. Det hjälpte inte att ungefär samma kritik återkom i nästan alla västerländska länder med liknande etermediesystem som Sveriges. Från finansdepartementet och delar av styrelsen kom krav på nyordning.

Till Rydbecks efterträdare utsågs TCO-chefen Otto Nordenskiöld. Inom Sveriges Radio möttes han dock av skepsis. Den bedömning av Nordenskiöld som radions programdirektör Nils-Olof Franzén gjorde i sina *Radiominnen* var säkert representativ för en stor grupp radio- och TV-medarbetare. Han skriver:

> Samtliga chefer före Nordenskiöld hade någon form av förankring i kulturlivet (inklusive radion!) och/eller i journalistiken. Detta hade inte Nordenskiöld; bortsett från hans ledamotskap i radionämnden. Hans utnämning var en klar deklaration från styrelsens (även kommunikationsdepartementets?) sida: landets viktigaste kulturinstitution, radio-TV, skulle ledas av en person som endast förväntades administrera, rationalisera och av vilken man alltså knappast förväntade sig några insatser när det gällde radio- och TV-verksamhetens målsättning och innehåll. Hans förankring i en ”folkrörelse” får anses ha betraktats som ett styrketecken.

Beskrivningen är vinklad. De första radiocheferna hade erfarenhet från medieverksamhet men detta gällde inte Rydbeck och endast i begränsad utsträckning Ehnmark. Citatet säger dock en hel del om hur man såg på Nordenskiöld. Han fick inte någon lätt uppgift.

TV-distrikten växer i styrka

Vid slutet av 1960-talet förekom en rad uttalanden om nödvändigheten av att bygga ut den regionala organisationen. Radioutredningens förslag om geografisk konkurrens accepterades visserligen inte men både Sveriges Radio och regeringen betonade nödvändigheten av en starkare distriktsorganisation.

Då radio och TV byggde ut sina regionala verksamheter under 1960- och 70-talen var man i takt med tiden. Den gröna vågen var i högsta grad aktuell. I debatten vände sig många mot den storskalighet och den koncentration till huvudstaden som hade ägt rum de senaste decennierna. Sveriges Radio kunde anses symbolisera denna utveckling och kraven från medarbetare, tittare och lyssnare utanför storstadsregionerna blev allt starkare. De ville finnas i TV och radio på jämställd basis.

Inom SR:s ledning insåg man att nya decentralistiska krafter var i rörelse men entusiasmen för en stor utbyggnad utanför Stockholm var begränsad. Många inom ledningen – Rydbeck, Hamberg och Franzén – fruktade att en regional utbyggnad skulle bli kostsam och att den skulle gå ut över de resurser som krävdes för den centrala verksamheten. Varje utgift till ett distrikt måste multipliceras med tio. Dessutom var regionaliseringen en centrifugal kraft som var svår att behärska för cheferna på radio och TV i Stockholm.

Den första regionala TV-sändningen i Sverige kom till under

Gunnar Ollén – distriktspionjär

Gunnar Ollén var född och uppvuxen i Stocksund utanför Stockholm men skulle under 29 år verka som chef för radio och TV i Malmö. Som kanske ingen annan blev han distriktens talesman i huvudstaden och i den region han verkade. Han var den ende programmedarbetaren på Malmökontoret när han kom dit som efterträdare till fil dr Adolf Anderberg 1950. Då han lämnade chefsposten 1979 var 250 anställda i Malmödistriktet.

Gunnar Ollén hade på 1940-talet gjort en typisk Radiotjänstkarriär. Han var extra hallåman från 1940 och skrev samtidigt på en avhandling om Strindbergs lyrik. Senare anställdes han som dramaturg på teateravdelningen under Hjalmar Gullberg. Men snart gick han sin egen väg. Han flyttade till Malmö och började en kamp mot ”jätten” i Stockholm.

I en artikel i Sydsvenska Dagbladet från den 23/1 1972 konstaterade Ollén att 87 procent av Sveriges Radios personal bodde i Stockholmsområdet. Han skrev vidare:

> Personligen kan jag aldrig glömma hur stockholmskt lokalpräglade jag fann många av riksprogrammen när jag 1951 hade bott ett första år i Malmö. Den lokalprägeln hade jag aldrig lagt märke till under de tio år som jag dessförinnan hade producerat program på Radiotjänst i Stockholm. Det finns i Stockholm en sorts stelfrusen kontaktskygghet, som ur mer kontinentala aspekter – och Malmö ligger närmare kontinenten – ter sig provinsiell.

Gunnar Ollén hade som distriktschef bredd och kunskaper som ingen kunde bortse från. Men han hade också en förmåga att utnyttja de resurser som fanns inom distriktet. Teatrarna och Lunds universitet utgjorde värdefulla programkällor – från *Bialitt* och *Lärda i Lund* till *Barnjournalen* och *N P Möller*. Han hade dessutom en stark känsla för vikten av nyheter i etermedierna. Han var pionjär med distriktsnyheter både för radio och TV.

Då TV först skulle introduceras i Sverige sattes återigen Stockholm i centrum och övriga områden kom på undantag. Många protesterade men Gunnar Ollén var en av de få som gick från ord till handling. Han gjorde ett program – *Sydsvenska TV-journalen* – som hösten 1955 sändes varje fredag över dansk TV och som kunde ses i stora delar av södra Sverige. Pressen på beslutsfattarna blev stor och planen för TV:s utbyggnad ändrades till Skånes och Göteborgs favör. Men faktum kvarstår att reguljära TV-sändningar till Sydsverige förekom först från Köpenhamn och att upphovsmannen hette Gunnar Ollén.

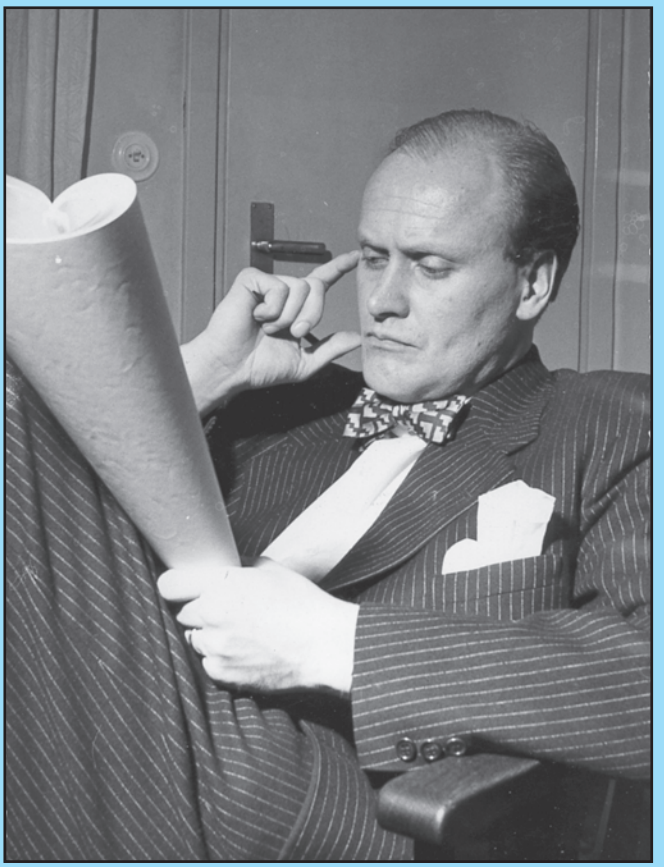

Gunnar Ollén under repetitionerna av Matts Ryings radiopjäs *Möte i Malmö* 4 april 1951. FOTO: SKÅNE-REPORTAGE/SVT BILD

De lärde i Lund utfrågas 1971 av chefredaktör Gustaf von Platen och Londonkorrespondenten Torsten Ehrenmark (i fonden). I panelen sitter fr.v. Carl Lindroth, David Ingvar, Sten von Friesen, Jan-Öjvind Swahn, Gerhard Bendz och Jörgen Weibull.
FOTO: ALLAN PERSSON/SVT BILD

närmast kuppartade former. Distriktschefen i Malmö, Gunnar Ollén, presenterade våren 1970 inför Sveriges Radios styrelse två exempel på regionala nyhetsprogram. Ordföranden Per Eckerberg hade som landshövding i Östergötland blivit allt mer regionalt intresserad och ställde sig positiv till en satsning på distriktsnyheter trots visst motstånd från radioledningen.

I maj gav styrelsen klartecken och i november hade *Sydnytt* premiär med ett fem minuter långt nyhetsprogram för Skåne och Blekinge. Ett av skälen till att Gunnar Ollén fick börja med regionala nyheter var att han inte begärde extra medel. Han tog pengar från en planerad dramaproduktion och var för övrigt sparsam. Nyhetsstudion bestod av en ombyggd garderob. Ändå blev sändningarna en succé. Första Sydnytt som hade sju inslag – exklusive distriktschefens inledning på en minut – fick goda recensioner.

Sydnytt verkade inspirerande på övriga distrikt. Den regionala verksamheten uppmuntrades också av TV 2-chefen Örjan Wallqvist som såg distriktens medverkan bl a på nyhetsområdet som en del av den ”stimulerande tävlan” som skulle råda mellan de två kanalerna. De regionala sändningarna blev viktiga för TV 2 som en ”inkörsport” till Rapport. Problemet för TV 2 i inledningsskedet var att det nådde för få tittare. De regionala nyheterna visade sig vara bra publikmagneter.

Försökssändningarna i övriga delar av landet inleddes 1971 med

Nordnytt som var ett fem minuters nyhetsprogram för ”De förenade Norrlandsdistrikten” vilka omfattade Norrbottens-, Västerbottens- och nedre Norrlandsdistrikten. Det täckte halva Sveriges yta och sändes dels från Luleå, dels från Sundsvall. *Västnytt* började med försökssändningar 1972 och samma år beslutades att samtliga sex regioner skulle få nyhetssändningar.

I de regionala nyheterna i etermedierna dominerade arbetsmarknadsfrågor, näringsliv och samhällsekonomi. Till stor del var det också samma reportrar som arbetade både för radio och TV, både regionalt och riks. En reporter från Malmöredaktionen berättar att han ofta gjorde samma inslag för Ekot, Sydkvarten, Sydnytt och Aktuellt eller TV-Nytt. TV-bevakningen begränsades dock av bristande resurser. Framför allt saknades filmteam.

Den förändring i nyhetsbevakningen mot en mera kritiskt granskande journalistik som kunnat iakttas i riksprogrammen kunde också märkas i de regionala programmen. ”Ickeofficiella” personer var vanligt förekommande – man önskade att lokala folkliga opinioner skulle komma till tals. Men om ambitionerna var stora så var resurserna mycket begränsade både för radio och TV.

Mest sedda program 1971

Hylands hörna	73 %
Ishockey-VM (Sverige-Sovjet)	73 %
Eurovision Song Contest 71	66 %

SR bevakar sitt revir

Den stora politiska bataljen kring radio/TV under 1970-talet stod inte om distrikten och utbyggnaden av dessa. Istället gällde striden lokalradion och det som kallades särskild samhällsinformation. Den senare hade föreslagits av 1960 års radioutredning men frågan hade lämnats åt sidan i propositionen 1966. Problemet fanns således kvar och de så kallade informationsproblemen penetrerades av en rad utredningar under 1960-talet. Den statliga Informationsutredningen ledde till inrättandet av en ny myndighet, Nämnden för samhällsinformation, med en reklamman som chef och en socialdemokrat som ordförande.

År 1969 tillsatte regeringen en ny radioutredning (RUT 69) vilken fick till huvuduppgift att kartlägga ”de programbehov som avser utbildningsverksamhet samt opartisk och saklig samhällsinformation som kan föreligga på olika håll, i första hand inom den statliga och kommunala sektorn”. Enligt direktiven hade Sveriges Radios olika kanaler inte kunnat tillfredsställa de önskemål som fanns.

En bakgrund till den nya Radioutredningen var den ”informationskris” som många politiker och myndigheter ansåg föreligga. 1960-talet hade inneburit en expansion av den journalistiska makten. På tidningsområdet tog sig detta uttryck i en minskad partipolitisering på nyhetsplats. I radio och TV arbetade journalisterna under betydligt större frihet än tidigare.

De gamla referaten från riksdag och valmöten försvann från tidningar och radio. Statsråd och riksdagsledamöter ställdes inför

frågor formulerade av journalister som inte gärna följde den agenda som ritats upp på partikanslierna. Inom många myndigheter kände man också att man inte nådde ut till medborgarna för att informera dem om deras rättigheter och skyldigheter. Journalisterna dikterade villkoren.

Tidsandan präglades dessutom av ifrågasättanden från en ny ungdomsgeneration. De ”angripna” makthavarna ansåg inte sällan att problemen orsakades av att medborgarna var otillräckligt informerade. Dessa fick bara ta del av fragment av sanningen och blev därför lättköpta offer för falska profeter. Informationsavdelningar inrättades på myndigheter och departement liksom i näringslivet och i olika intresseorganisationer. Det gällde att få kanaler direkt till den stora allmänheten.

Bakom de olika bemödandena och utredningarna under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet fanns en önskan att via radio och TV komma i direkt kontakt med befolkningen. De flesta visste att det var omöjligt att inkräkta på etermediernas frihet eller journalisternas oberoende. Men skulle det inte vara möjligt att vid sidan om skapa kanaler för att nå ut till medborgarna och tala om ”hur det verkligen var”?

Kommunförbundets ordförande, Sven Järdler (s), blev ordförande i RUT 69. Utredningen arbetade under en tid då en rad konflikter mellan etermedierna och det ”etablerade samhället” utspelades.

Ledningen för Sveriges Radio fruktade att både ensamrätten och suveräniteten över etermedierna var hotade. Tongångarna var olycksbådande. Många med makt ansåg att etermedieföretaget inte hade levt upp till de krav som ställdes på god information. Näringslivet var förbittrat på televisionen på grund av vad som uppfattades som en allmän vänstervridning och företagsfientlighet inom etermedierna.

Men Sveriges Radio förhöll sig inte passivt. Företaget besatt en kunskap utan vilken seriösa förslagsställare inte kunde klara sig. Man ställde sina erfarenheter till RUT 69:s förfogande. Då utredningen gjorde en resa till England för att studera de 20 lokalradiostationer som arbetade inom ramen för BBC organiserades turen från Sveriges Radio som också lät tre anställda följa med.

Viktigare var att Sveriges Radio tog initiativ till en omfattande försöksverksamhet med lokalradio. I tre områden – Malmfälten, Jönköping och Halmstad – genomfördes våren 1973 försök med lokalradio vilka utvärderades av SR:s publikundersökningar. Radioföretaget ville ha svar på frågan om lokala radiosändningar kunde bidra till en bättre samhällsinformation. Det ville också få ett underlag för beräkningar av kostnaderna. Genom försöken visade Sveriges Radio sitt intresse för lokalradion men fick också ett kunskapsunderlag vilket knappast någon annan i landet kunde tävla med.

Olof Rydbeck – expansiv radiochef

Född i Djursholm och juridikstuderande i Uppsala med högersympatier var Olof Rydbeck den typiske UD-mannen. Under hela hans chefstid förundrades journalister och medarbetare över hur denne man kunde vara så förstående för moderna journalistiska principer. Ett svar är att han förde vidare den svenska ämbetsmannatraditionen med betydande inslag av självständighet. Ett annat är att han hade en inneboende säkerhet och pondus som skapade respekt hos både medarbetare och politiker. Men det spelade säkerligen också en roll att han hade varit stationerad i USA och blivit förtrogen med hur journalisterna i USA agerade.

Olof Rydbeck var radiochef under public service-företagets mest expansiva period 1955–1970. Radion byggdes ut och televisionen introducerades. Sveriges Radio flyttade från Kungsgatan 8 till radiohuset på Oxenstiernsgatan. Det var tydligt att Rydbeck trivdes i denna anda. Han stod trygg och rak medan förändringens vind blåste.

Ett krav från Rydbeck då han erbjöds chefskapet för dåvarande Radiotjänst var att han skulle bli ende chefen. Erik Mattsson måste avgå som verkställande direktör. Rydbeck förblev ensam radiochef. I en tid då auktoriteter ifrågasattes behöll han sin ställning även i det stormarnas hus som Sveriges Radio kom att bli.

Rydbeck tog strid med statsministern och med LO 1956 i den så kallade vetostriden. En part skulle inte kunna stoppa ett inslag genom att vägra ställa upp. Han deklarerade att detta var en form av censur som radio och TV inte kunde acceptera. Utåt och inåt vann Rydbeck respekt för denna hållning som han gärna gav uttryck för offentligt. Makthavarna utanför var tvungna att acceptera de regler som journalisterna inom radio och TV satte upp.

Under slutet av Rydbecks chefstid fick TV en andra kanal och Sveriges Radio expanderade på ett sätt som det var svårt för en person att behärska. Kritiken växte mot programmen men också mot skötseln av Sveriges Radio som började beskrivas som en otymplig koloss med en allt för dyr byråkrati. Rydbeck blev personligen aldrig anklagad för de påstådda missförhållandena. Men säkerligen avgick han vid rätt tidpunkt.

Foto Bertil S-son Åberg/SVT Bild

Under utredningens gång förvandlades RUT 69 från att främst ha varit en kommitté som skulle behandla särskild samhällsinformation till en lokalradioutredning. Gröna vågen var stark och den enda partipolitiske ledamoten vid sidan om socialdemokraterna var en centerpartist. Det fanns starka sympatier för att bygga upp ett nät av lokalradiostationer. Detta gällde också ledamöter som Aftonbladets chefredaktör Kurt Samuelsson och Lars Ag vilka båda var skeptiska till en särskild radiokanal med samhällsinformation. Frågan var hur lokalradion skulle organiseras och under vem den skulle lyda.

För Sveriges Radio var hållningen klar. Företaget hade inte något emot en lokal satsning men där fanns två villkor: Lokalradion skulle inlemmas i radioföretaget och den skulle omfattas av samma journalistiska regelsystem som gällde för övriga etermedier. Utredningen instämde endast delvis i dessa åsikter. Den tonade visserligen ner kraven på en särskild samhällsinformation vilken skulle göras problemorienterad, dvs medborgarna skulle av myndigheterna göras medvetna om de problem som fanns inom olika samhällssektorer. Men den föreslog ett system med 36 lokala radiostationer vilka skulle hållas samman av ett särskilt bolag med folkrörelser och intresseorganisationer som ägare – således utanför Sveriges Radio.

Radioföretaget reagerade med kraft mot de förslag som radioutredningen kom med. Det tillbakavisade kraven på särskild samhällsinformation och pekade på att radio och TV redan hade en fungerande kommunikation med medborgarna. Viktigare var dock att argumentera mot den konstruktion som RUT 69 tänkt sig för lokalradion.

Sveriges Radio accepterade tanken på en särskild lokalradio men vände sig mot den konstruktion RUT 69 hade föreslagit. Huvudargumentet var att de 36 lokalradiostationerna skulle kosta betydligt mer än vad utredningen antog. SR var också emot en lokalradio utanför det nuvarande etermedieföretaget. Man önskade att lokalradion skulle inlemmas i Sveriges Radio och att länen skulle utgöra basen för regionindelningen. Istället för 36 områden föreslog man 24 och att dessa skulle bli en del av radions och TV:s distriktsorganisation. Detta betydde en billigare total organisation och bättre garantier för den journalistiska integriteten.

LRAB – en kompromiss

De som hade hoppats att RUT 69 skulle ge ett alternativ till den journalistik som förekom i Sveriges Radio hade anledning att känna sig besvikna. De lokala stationerna skulle på samma sätt som övriga etermedier bli kritiskt granskande istället för att ge röst åt myndigheter.

Regeringen ställdes inför en likartad situation då den skulle ta

ställning till RUT 69 som då beslut skulle tas om tvåkanalsystemet. En utredning hade kommit med ett omfattande och konkret förslag som mötte stark kritik – framför allt från Sveriges Radio. 1966 valde departementet att tillsätta en grupp som inledde ett intimt samarbete med Sveriges Radio. 1975 använde man samma metod. En grupp departementstjänstemän och politiskt sakkunniga arbetade med propositionen. I denna ingick också på heltid Rapportchefen Oloph Hansson.

I propositionen anlade man ett annat perspektiv än det som hade funnits hos direktivskrivarna och i utredningen. Det gällde inte längre att ge myndigheter och politiker ett alternativ till den rådande journalistiken utan att fylla en annan lucka i det existerande mediesystemet. Många lokal- och regiontidningar hade lagts ner och det fanns anledning att frukta att tidningsdöden skulle fortsätta. De monopoltidningar som blev kvar var otillräckliga för en demokratisk debatt och de behövde kompletteras med andra medier. En regional radio kunde enligt propositionen spela en viktig roll.

Utredningens förslag om 36 lokalradiostationer med ett självständigt centralt bolag som ägare förkastades. Istället föreslogs i propositionen 24 lokalradiostationer med betydande självständighet men knutna till ett centralt företag, Sveriges Lokalradio AB (LRAB). Detta blev i sin tur dotterbolag till Sveriges Radio. Stationerna sände till att börja med 10–15 timmar i veckan i P 3.

Den särskilda samhällsinformationen fick en undanskymd plats. De myndighetsdominerade programmen hade utsatts för hård kritik i den allmänna debatten och Nämnden för samhällsinformation hade inte kunnat uppvisa nämnvärda resultat. Opinionsläget hade förändrats sedan direktiven till RUT 69 skrevs. Det kan också sägas att journalister och politiska makthavare hade funnit ett modus vivendi. Eller också hade den politiska makten förstått att den inte kunde vinna något nämnvärt genom informationssatsningar som skulle bygga på en myndighetskontrollerad lokalradio.

Riksdagen antog regeringsförslaget om lokalradio och 1975 kunde lokalradion inleda sin verksamhet med kanslidirektören på Sveriges Radio, Nils-Petter Lindskog, som första verkställande direktör. Han blev inte lokalradiochef eftersom den titeln upptogs av 24 personer ute i landet. Tjänsten som programadministrativ chef och vice vd besattes också av en SR-medarbetare, Monica Boëthius. Hon var en känd radioröst och hade bl a varit med om att skapa *Familjespegeln*, ett omtalat radikalt program med kvinnliga förtecken.

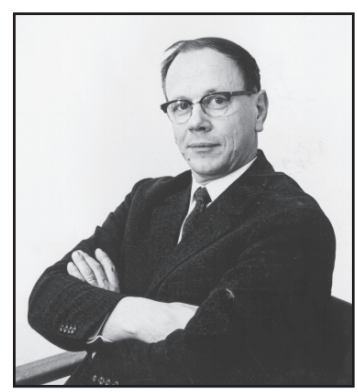

Nils-Petter Lindskog blev verkställande direktör i lokalradiobolaget (LRAB). Han kom närmast från radiochefens kansli.
FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

I oktober 1975 utlystes de 24 radiochefstjänsterna och de lockade 165 sökande varav 63 kom från Sveriges Radio. Mest kvalificerade visade sig 21 män och 3 kvinnor vara. 13 arbetade på Sveriges Radio och också bland de återstående hade många tidigare radioerfarenhet. Den typiske lokalradiochefen var en manlig journalist i 40-års-

Radiomedarbetaren Monica Boëthius var LRAB:s första programdirektör.
FOTO: SVT BILD

åldern som hade börjat arbeta direkt efter studentexamen eller journalisthögskolan och som var eller hade varit anställd på Sveriges Radio.

Bland programmedarbetarna kom två grupper att dominera: De som tidigare hade arbetat inom regionalradion och de som kom utifrån – från tidningar eller SR centralt. Många var uppfyllda av en önskan att skapa en ny radioform. De stod i opposition till den vanliga radion som upplevdes som officiös och konstlad. Lokalradion skulle komma människorna i bygderna nära och bli en kanal för deras röster. Det låg mycket fjärran från de tankar som förekom då RUT 69 tillsattes som ett uttryck för makthavarnas bekymmer över det växande informationsbehovet och den tilltagande mediemakten.

Monica Boëthius sammanfattade sin policy i ett antal punkter: Lokal förankring, direktsändning, arbete över yrkesgränserna mellan tekniker och reportrar, rörlig teknik och en station placerad i centrum av huvudorten. För Boëthius var inte nyheter det väsentligaste men hon stod inte oemotsagd. Efter lokalradions start skulle frågan om nyheter bli en av de mest diskuterade. På vissa stationer vann ”nyhetsfalangen” och på andra ”den nya journalistiken”. Den senare bestod enligt Boëthius bl a i att det kunde hänga en mikrofon utanför korvkiosken eller hos busschauffören vilken skulle göra det möjligt för radion att förmedla vad folk verkligen talade om. Pratet skulle helst sändas direkt utan redigering.

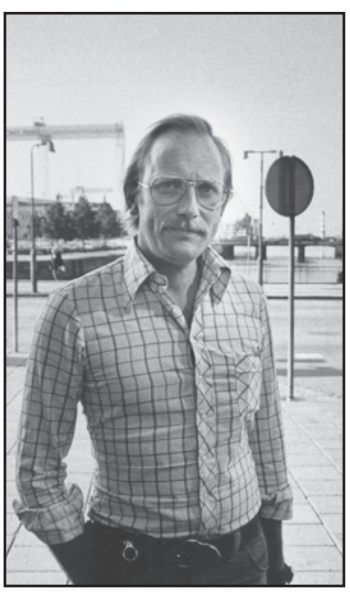

Gary Engman var chef för Radio Malmöhus 1977–1979. Tidigare var han bl a programledare för debattprogrammet *Kvällsöppet* från Malmö.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/ SVT BILD

Man kan se revolten inom lokalradion som ett uttryck för den nya mediemakten. Förespråkarna för denna brydde sig inte om att nyheterna hade varit de mest uppskattade i de regionala programmen. De utgick ifrån att ”folket” var missnöjt med den tidigare radion och hellre ville höra nära intervjuer med vanliga yrkesarbetare – busschaufförer eller korvhandlare. Och om lyssnarna inte förstått det tidigare skulle de begripa det när den nya lokala radion kom. De stod för en form av ”paternalism” som knappast existerade ens under Radiotjänsts första år.

Lokalradiosändningarna kom att se olika ut beroende på vilken policy som dominerade. På Radio Malmöhus drev lokalradiochefen Gary Engman under stort motstånd igenom nyhetslinjen. I Radio Örebro rådde andra normer. Där var man emot både nyheter och sport. Med Jan Hermanssons program *Ring och sjung ut* försökte man skapa ett nära förhållande till lyssnarna och göra sig fri från nyhetstvånget. På samma sätt hade Leif ”Loket” Olsson populära telefonprogram med Radio Göteborg.

I statens tjänst

AB Radiotjänst och Sveriges Radio AB hade monopol på etermediesändningarna i Sverige. Lagar och avtal reglerade förhållandet mellan staten och företaget och garanterade företagets integritet

och självständighet. Men det fanns undantag. Samtidigt som diskussionen om samhällsinformation pågick förekom tillfällen då radio- och TV-företagen ställde upp i samhällets tjänst.

Vid den sittning som ett antal statsråd hade med Sveriges Radios ledning i december 1967 började Tage Erlander samtalet med att berömma radio och TV för dess sätt att informera i samband med omläggningen till högertrafik i september samma år. Radio och TV arbetade mycket nära med högertrafikkommissionen som betalade 12 miljoner för programmen. I TV förekom inte mindre än 175 timmar om trafikomläggningen under perioden 1 juli 1966 till 31 december 1967. Inte sällan kamouflerades upplysningsverksamheten i underhållningsprogram..

Högertrafiken var inte partipolitiskt kontroversiell och knappast någon ifrågasatte informationsprogrammen om trafikomläggningen eller att dessa betalades av en statlig kommission. Frågan var dock var gränsen gick. Under vilka förhållanden kunde radio och TV träda i statens tjänst utan att för den skull förlora sin integritet?

Vid ett styrelsesammanträde i december 1968 frågade folkrörelserepresentanten Gunnar Hallingberg (fp) om möjligheterna för Sveriges Radio att medverka med program ”för att motverka spridningen av narkotikamissbruket”. Styrelsen beslutade att radiochefen skulle komma med förslag om hur Sveriges Radio skulle kunna ge information om narkotika. Snabbt tillsattes en intern grupp med nyhetsfolk från olika delar av radio och TV under ledning av en av cheferna på centrala nyhetsredaktionen, Gunnar Rügheimer.

Narkotikafrågan hade fått en stor uppmärksamhet i pressen under hösten 1968. Denna kulminerade i januari 1969 med ett antal jättelika dödsannonser på affischpelare som var en del av tidningen Expressens kampanj i ämnet. Regeringen tillsatte samtidigt som radions projektgrupp började sitt arbete ett samarbetsorgan för att motverka narkotikamissbruket. Denna leddes av rättschefen i justitiedepartementet Carl Lidbom och bland ledamöterna fanns ett antal ledande statliga tjänstemän: generaldirektörerna Bror Rexed, socialstyrelsen, och Hans Löwbeer, skolöverstyrelsen, samt rikspolischefen Carl Persson. De båda grupperna hade nära kontakter och SR fick bidrag från regeringen till de undersökningar som radions avdelning för publik- och programforskning företog.

Innan radio och TV började sin informationsverksamhet redogjorde Olof Rydbeck i en föredragning i regeringens samarbetsorgan för den tänkta satsningen. Radiochefen orienterade också Bror Rexed om den uppläggning man tänkt sig. I ett brev från januari 1969 förklarade han att vid sidan om den externa informationen hade radions narkotikagrupp viktiga uppgifter som ett internt informationsorgan. ”Någon styrning av den allmänna programverksamheten ingår ej i gruppens uppgifter; däremot kan den fungera som referens och också förmedla kontakter med den expertis de oli-

ka producenterna kan behöva anlita." Rexed inbjöds att delta i det allmänna informationsmöte som skulle hållas på Sveriges Radio och där programplanerna skulle presenteras.

Den satsning som radio och TV gjorde var omfattande:

- Under 11 veckor sände radions P 1 en brevlåda med rektor Dick Blomberg under titeln *Fråga om narkotika.* Denna gick också i förkortad version i P 3.
- Under två månader sändes 15-minutersprogram i TV med titeln *Rapport – aktuellt om narkotika*: första månaden två gånger i veckan och andra månaden en gång. Det innehöll filminslag och samtal mellan bl a elever och lärare vid ungdomsvårdsskolor, socialvårdare, lärare och forskare.

Inom Sveriges Radio fanns ett visst ifrågasättande av kampanjen. Men i en utvärdering från hösten 1969 förklarade Gunnar Rügheimer att en av erfarenheterna från den gångna vårens arbete var "den positiva interna effekten inom företaget av arbetsgruppens existens och verksamhet".

Man hade kunnat befara att det skulle uppstå vissa åsiktsmotsättningar gentemot projektgrupper, som så att säga arbetade "på entreprenad", men istället skedde över hela fältet en övergång till större saklighet och mer nyanserade bedömningar.

En artikel i Röster i Radio av en av narkotikagruppens medlemmar, Monica Boëthius, tyder dock på att det fanns invändningar. Hon skrev att det förekom de som hade diskuterat om kampanjen inte skulle kunna få negativa effekter. Hon stod dock fast vid att det positiva övervägde. Vad gäller avstegen från objektiviteten betonade hon att det var en varudeklarerad och klart målinriktad verksamhet.

Någon stor diskussion i principfrågan förekom inte inom Sveriges Radio. En utländsk betraktare fann dock anledning att ställa frågor. Den norske radiochefen Hans Jacob Ustvedt skrev i april 1969 till sin kollega Olof Rydbeck och undrade vad som pågick. Ustvedt förklarade att det i Norge inte fanns någon motsvarighet till den svenska kampanjen men inte heller lika allvarliga problem. Han ville ha upplysningar om Sveriges Radios agerande, som han tydligen fann märkligt, och förklarade att "som fri informasjonsinstans bør vi kunne la kritiske røster og kontroversielle synspunkter komme fram". Han slutade med följande fråga: "Hvor fritt står dere i så henseende overfor de offisielle myndigheter?"

Trots att Ustvedts brev var personligt hållet – det började med "Kjaere venn" – överlät Rydbeck på sin kanslichef, Nils-Petter Lindskog, att svara. Denne gjorde det i formell ton och efter att ha inhämtat synpunkter från bland andra Gunnar Rügheimer.

Lindskog betonade att Sveriges Radios aktivitet visserligen i ti-

Sveriges Radio gjorde en stor insats i samband med högertrafikomläggningen 1967. Lennart Hyland var en av de flitigaste att i olika program försöka lära svenskarna konsten att köra till höger istället för till vänster.
FOTO: SVT BILD

den sammanföll med regeringens men att SR agerade helt på eget initiativ. ”Ett intimt men informellt samarbete har upprättats mellan Sveriges Radios arbetsgrupp och regeringens samordningsorgan.” Detta innebar dock inte att regeringen hade någon befälsrätt över narkotikaprogrammen. Dessa hade ibland varit kritiska men detta hade inte lett till kontroverser mellan Sveriges Radio och myndigheterna.

Men Lindskog var något motsägelsefull. Han förklarade att man i narkotikaprogrammen hade försökt att ge ”entydiga svar” där det tidigare rått delade meningar. Detta gällde t ex farligheten av hasch och frågan om den fria förskrivningen. Det positiva med kampanjen var att ”narkotikakomplexet” inte längre uppfattades som lika kontroversiellt som tidigare. Här var det således inte fråga om kritiska synpunkter utan klara och entydiga besked.

Både bevakningen av högertrafiken och narkotikaprogrammen visade en radio i beredskap. Ledningen och programmedarbetarna ställde upp. I den tidsanda som rådde med intensiva presskampanjer och en till synes panikslagen folkopinion tvekade radio och TV inte att gå ifrån objektivitetskraven och inleda ett nära samarbete med statliga myndigheter.

Bojkott av EM i Aten

Ett återkommande tema om och inom Sveriges Radio har varit vilken roll styrelsen skall ha vad gäller programverksamheten. Problemet ökade i och med att andelen politiskt aktiva eller personer med politisk anknytning i styrelsen växte. Ett av de tillfällen då det ställdes på sin spets var då frågan om bevakningen av europamästerskapen i fri idrott i Aten behandlades.

År 1967 övertog en militärjunta makten i Grekland. Representanter för de demokratiska partierna sattes i fängelse eller gick i landsflykt. De demokratiska institutionerna sattes ur spel. I Sverige liksom i en rad andra länder ledde militärjuntans maktövertagande till kraftiga protester. Sedan länge fanns det nära kontakter mellan de politiska partierna i Grekland och de nordiska länderna.

Innan den demokratiska regeringen i Grekland avsattes hade Aten tilldelats Europamästerskapen i fri idrott vilka skulle äga rum hösten 1969. Den nya regimen såg med tillfredsställelse på detta beslut och fick genom idrottstävlingarna ett lämpligt tillfälle att visa hur den nya ordningen i Grekland fungerade. För många var parallellen med Berlinolympiaden 1936 näraliggande. En färsk totalitär regim skulle utnyttja idrotten i propagandan.

Protester mot deltagande i EM i Aten kom tidigt i Sverige liksom i många andra länder. Pressröster och organiserade grupper ansåg dels att Sverige inte borde delta i spelen dels att dessa inte skulle bevakas av svenska medier. Särskilda opinionsgrupper bildades för

att arbeta mot EM i Aten. Tidningen Expressen meddelade tidigt att den inte skulle sända någon medarbetare till Aten.

Då det stod klart att spelen trots allt skulle gå av stapeln och att Sverige skulle delta blev den stora frågan hur radion och televisionen skulle ställa sig. Från många håll krävde man att bevakningen begränsades till ett minimum och att inga reportrar skulle sändas till platsen. Problemet var att friidrottsförbundet inte ville bojkotta tävlingarna och att det fanns ett stort intresse bland lyssnare och tittare.

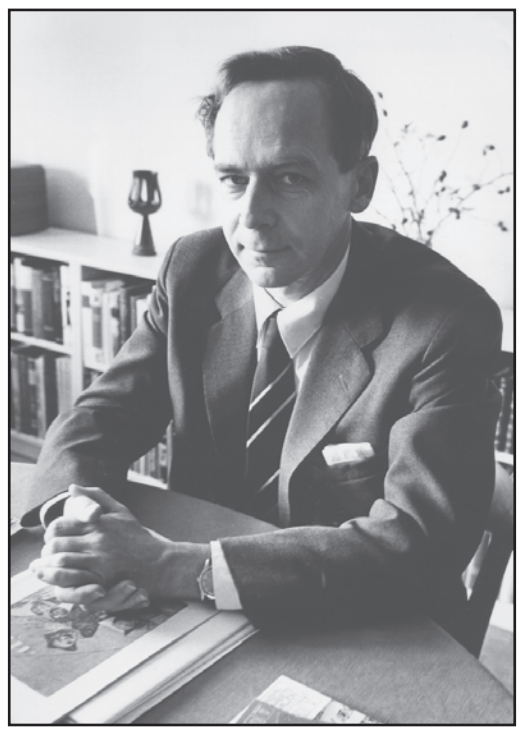

Lars Gyllensten spelade en aktiv roll i radiostyrelsen bl a för att förhindra att Sveriges Radio direktrefererade från EM i Aten.
FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

På våren 1969 behandlade radiostyrelsen frågan efter påpekanden från Lars Gyllensten och det blev tydligt att det fanns skilda åsikter om hur SR skulle förhålla sig. Radiochefen utarbetade under sommaren en skrivelse till styrelsen där han redogjorde för radioledningens hållning. Även Gyllensten utvecklade sina åsikter i brev till radiochefen. Rydbeck ansåg att TV och radio borde sända från Aten men med vissa inskränkningar. TV skulle inte sända från öppnings- och avslutningshögtidligheterna och dessutom skulle tävlingarna – med undantag av sista tävlingsdagen – bandas så att eventuella propagandainslag kunde tas bort. Dessutom skulle både TV och radio ha utrikespolitiska reportrar på plats med uppgift att bevaka eventuella politiska händelser under EM-tiden.

Radiochefen ansåg i sin skrivelse till styrelsen att två faktorer talade för att Sveriges Radio skulle vara närvarande i Aten. Den ena var ”det principiellt ytterst betänkliga i att manipulera nyhetsgivningen, vilket är den reella innebörden av att låta andra värderingar än de rent nyhetsmässiga styra den offentliga informationen om dagens händelser”. Den andra var beslutets prejudicerande betydelse. Han frågade hur man skulle ställa sig till ishockeysändningar från ”ett allt mer polisstyrt Tjeckoslovakien”? Rydbeck avvisade också ett förslag om att sända från EM men utan medverkan på plats av svenska journalister. Detta skulle drabba publiken på ett negativt sätt.

Bojkottföreträdarna höll dock fast vid sin ståndpunkt. Vid ett styrelsemöte den 28 augusti var ledamoten Lars Gyllensten emot att Sverige skulle sända några reportrar till Aten och förordade att SR skulle följa den avvisande linje som Norsk Rikskringkasting hade beslutat för egen del. EM skulle behandlas restriktivt på grund av de propagandaeffekter händelsen kunde få men man borde också ta hänsyn till ”den svenska regeringens ståndpunkt samt den opinion som finns i Sverige”.

Radiochefens åsikt hade stöd i en enig radiodirektion och flera chefer yttrade sig vid styrelsesammanträdet. Nils-Olof Franzén frå-

gade efter konsekvenserna av beslutet och undrade om idrottssändningar från andra icke demokratiska länder kunde förekomma i framtiden. Karl-Erik Lundevall förklarade att ett förbud kunde leda till oklarheter om SR:s nyhetspolicy och i framtiden skulle det bli svårare ”att stå emot opinioner”. Nyhetschefen Per-Martin Hamberg anmälde att frågan övervägts inom nyhetsredaktionen och att man inte ansett ”sig kunna förorda åtgärder som skulle innebära begränsningar i den fria nyhetsförmedlingen”.

Gyllensten hade hänvisat både till regeringens ståndpunkt och till den allmänna opinionen då han krävde bojkott från Sveriges Radios sida gentemot EM i Aten. Han fick stöd från en majoritet av styrelsen: Nils Ramstén, Stig Lundgren, Gunnar Hallingberg, Sven Fockstedt, Sven-Erik Sundin och Nils Thedin. Mot beslutet röstade ordföranden Per Eckerberg, Anna-Greta Skantz, Allan Hernelius och Elis Göth. Hernelius ansåg i en reservation att ett förbud var ”en ogrundad och allvarlig beskyllning mot de medarbetare i TV och radio som ifrågasatts för uppgiften”.

Veterligen är detta ett av de få tillfällen då en majoritet i SR:s styrelse gick emot en enig radioledning i en fråga som var av stor principiell vikt. Sändningarna fick den omfattning som styrelsemajoriteten önskade. Lars Gyllensten hade ett starkt stöd av många opinionsbildare som var engagerade i kampen mot juntan i Aten. Denna återfanns inte minst inom den fackliga rörelsen vilket förklarade Fockstedts och Ramsténs ståndpunktstagande. Det fanns också drag av allmän protest emot radioledningen från en del av styrelsen. Ramstén beklagade att den ståndpunkt som direktionen intagit ”av en allmän opinion” uppfattats som ett beslut av styrelsen och detta var olyckligt.

Oron inom radioledningen var stor. Den hade lagt ner ett betydande arbete på förberedelser och på argumentation för ett deltagande men förlorade. Det var en allmän prestigeförlust både för radioledningen och för styrelseordföranden. Innebar detta att styrelsen också i framtiden skulle ta över i viktiga programfrågor? I kommentarer från Rydbeck och Franzén i ett radioprogram från 1978 vidhåller dessa att beslutet var olyckligt men att det inte fick några avgörande konsekvenser för styrelsens hållning i programfrågor i framtiden.

Pärmbärare

Två frågor skulle dominera Otto Nordenskiölds första år som radiochef: den om vänstervridning och den om Sveriges Radios effektivitet och dess snabba tillväxt. Personal och sändningstid ökade dramatiskt under 1950- och 60-talen. 1954 sände radioföretaget i en enda kanal och antalet anställda var 550 personer. 1970 uppgick den totala personalen till 4 100 personer. Sändningstiden i radio var

Nils-Olof Franzén – programdirektören

Många radiopersonligheter lämnade det gamla mediet när TV kom. Men Nils-Olof Franzén, chef för ljudradion från 1956 till 1973, stannade kvar. Mer än någon annan skulle han prägla radiomediet under den period när detta tog upp konkurrens med televisionen.

Som många andra började Franzén sin radiobana på Röster i Radio. Det skedde 1940 men han kom snart över till radioverksamheten och blev hallåman. Hans intressen var musik, teater och litteratur. Han skrev så småningom en licentiatavhandling om Zola och författade monografier över Rossini, Molière och Mozart. Som författare nådde han dock upplagemässigt störst framgång med ungdomsböckerna om Agaton Sax.

Franzén var inte någon bohem av det slag som det fanns gott om på Kungsgatan 8. Tvärtom upplevdes han av många som sinnebilden av en radiobyråkrat. Hans stora intresse var att skapa ordning i programprofilerna och mellan kanalerna.

År 1961 var Franzén med om att organisera Melodiradion vilken han försvarade mot kulturetablissemanget som ansåg att radion svek sin uppgift. Han stod bakom kanalreformen 1966 då P1 blev kanalen för det talade ordet och P2 (på kvällarna) endast bjöd på seriös musik. Melodiradion koncentrerades till P3. Samtidigt ökade radions sändningstider.

Franzén har i sina *Radiominnen* (1991) beskrivit hur han själv kom på idén om denna ”typisering” av kanalerna och hur han förankrade den hos musikchefen Karl-Birger Blomdahl och radiochefen Olof Rydbeck. Radion skulle i TV-åldern koncentrera sig på nyheter, debatt och orientering å ena sidan och musik av varierande slag å den andra. Cheferna blev ense om det förnuftiga i förändringen och därmed var beslutet klart. Start skulle ske den 12 december 1966. Beslutsprocessen kring denna radioreform bekräftar den bild som Jöran Sandberg gav av Franzén i Vecko-Journalen i april 1970:

> Den som varit med om något av de oräkneliga programkollegier som Nils-Olof Franzén och hans pipa presiderat över och iakttagit de chefstjänstemän han omger sig med återerinrar sig snabbt sina egna skolkunskaper i historia och anar att det är så här en upplyst despoti fungerar, draperad som demokrati.

Också en annan reform av radiotablån, den från januari 1968, bar Franzéns signatur. Tanken var att de enstaka föredragen, kåserierna och reportagen skulle placeras in i ett fastare programschema. Den nyutnämnde chefen för ”de talade kulturprogrammen” Hans Furuhagen inlämnade i protest sin avskedsansökan. En rad producenter och programmedarbetare var också emot förändringen och de fick stöd i pressen. Men Franzén framhärdade och radiostyrelsen accepterade hans nya modell.

FOTO BO-AJE MELLIN/SVT BILD

I sina Radiominnen skriver Franzén om den ”kulturkamp” som utspelades våren 1968: ”Jag är böjd att tro att Furuhagens avhopp föll väl in i 1968 års allmänna modell av ifrågasättanden och protester.”

20 000 timmar i tre kanaler och i TV 4 000 timmar i två kanaler. Kostnaderna ökade dramatiskt och den extra avgiften för färg-TV räckte inte för att täcka dessa.

För allmänheten och de politiska beslutfattarna var de stigande kostnaderna och den – som många ansåg – allt för stora administrationen föremål för kritik. I pressen talades om en tilltagande byråkrati –"pärmbärarna" ökade i antal – och dålig effektivitet.

Säkerligen hade tillsättandet av Otto Nordenskiöld som ny radiochef ett samband med kritiken mot företaget. Styrelseordföranden Per Eckerberg hyste stora förväntningar på en åtstramning under hans ledning. En tidigare TCO-chef bedömdes ha de rätta nyporna men skulle också kunna ta personalen på rätt sätt. Redan tre veckor efter tillträdet som radiochef föreslog Nordenskiöld radiostyrelsen att en intern utredning skulle tillsättas för att få till stånd en effektivare organisation och rationellare arbetsmetoder.

Den nye radiochefen blev ordförande i den s k Översynsutredningen och bland övriga ledamöter märktes bl a riksrevisionsverkets generaldirektör Lars Lindmark. Med hjälp av utomstående experter hoppades man få ordning på företagets skenande kostnader. Men uppgiften var inte tacksam. Sveriges Radio hade varit vant vid att expandera centralt och i distrikten. Någon större entusiasm mötte inte de många konsulter och det 50-tal projektgrupper som skulle granska, spara och utveckla.

Det resultatet utredningen nådde blev omdiskuterat. En del talade om berget som födde en råtta medan t ex Nordenskiöld i en årsredovisning hävdade att utredningen lett till besparingar på drygt 40 miljoner kronor. Protokollen vittnar om starka motsättningar mellan företagsledningen och personalen och mellan de inhyrda konsulterna och programmedarbetarna. I de olika projektgrupperna var det vanligt att personalrepresentanterna reserverade sig och det förekom stort missnöje med konsulternas bristande förståelse för programarbetets speciella karaktär.

Översynsutredningen ledde till förändringar i organisationen som innebar en renodling av stabsorgan, serviceorgan och operativa enheter. En ny befattning som biträdande radiochef inrättades 1973 och till innehavare utsågs 1973 TT-chefen och vice styrelseordföranden i Sveriges Radio Jan-Otto Modig. Många ansåg den nya ordningen innebära en förstärkning av radiochefens makt på programenheternas bekostnad. Per Eckerberg avvisade inte heller en sådan tolkning.

År 1973 minskade regeringen de begärda anslagen till Sveriges Radio med drygt 40 miljoner. Detta uppfattades av flera inom radioledningen som ett "straff" från regeringens sida för vänstervridningen men också som en markering mot de stigande kostnaderna och företagets skötsel. Andra ansåg dock att förklaringen låg i att Nordenskiöld i SR:s verksamhetsberättelser för 1971 och 1971/72 för-

klarat att företaget med de rationaliseringar som Översynsutredningen föreslagit borde kunna sänka kostnaderna med drygt 40 miljoner. Det var enligt dessa föga förvånande att budgeten skars ner med ungefär denna summa.

Vänstervridning

I remissdebatten 1969 sammanfattade folkpartisten Axel Andersson sin och andras åsikter om verksamheten inom TV. Han ansåg att det fanns full anledning till tittarstormar:

> Det kan inte hjälpas, men man oroas verkligen djupt utav den snedvridning av samhällsdebatten, som TV registrerar. Man oroas av dess till synes uppenbara iver att söka upp och släppa fram s k vänsterradikala element som inte har något annat intresse än att riva ner det som samhället byggt upp. (…) Jag kan inte heller förstå det brinnande intresse, som TV tycks hysa för demonstrationer av alla de slag. På mig verkar det intresset närmast sjukligt. Om några få ungdomar samlas för att kleta något på ett plakat, så har TV ett utomordentligt fint väderkorn.

Under drygt fem år var vänstervridningen ett viktigt tema i debatten om i radio och TV. Anmälningarna till Radionämnden blev tre gånger flera vid början av 1970-talet än tidigare. Professor Jörgen Westerståhl gjorde ett antal objektivitetsundersökningar bl a om valrörelsen 1968, LKAB-konflikten och Vietnambevakningen.

Termen vänstervridning går inte att tolka entydigt. Den betydde olika saker inom olika programområden och kunde användas i skilda sammanhang. För vissa var den positiv och för andra – som för Axel Andersson – starkt negativ. Många socialdemokrater såg den ”vänstervridna” Vietnambevakningen som något positivt medan den för högersympatisörer som regel framstod som negativ. Inrikespolitiskt betydde vänstervridningen främst en rad angrepp på socialdemokratin och dess historiska utveckling. Detta var inte negativt för de borgerliga men starkt provocerande för socialdemokraterna.

Vietnambevakningen

Kriget i Vietnam där USA skulle bli allt mer engagerat var anledningen till eller sammanföll med ett av de stora skiftena i svensk opinion under senare delen av 1900-talet. En generation unga människor – av vilka många var journalister – präglades av Vietnamfrågan. I nära tio år blev Vietnambevakningen central för etermedierna och för pressen.

I ett tal inför de socialdemokratiska broderskaparnas kongress i Gävle i juli 1965 satte Olof Palme kampen mot kolonialismen i centrum. I samband med detta berörde han högst marginellt Viet-

Filmfotografen Björn Henriksson från Sveriges Radio filmar soldater på marsch i Hanoi, 1972.
FOTO: ERIK ERIKSSON.

namkonflikten. Han frågade om bönderna i Vietnams djungler hade ”några utopier, några drömmar om framtiden”. Men hans tal blev mycket uppmärksammat och föremål för en rad kommentarer liksom för en artikel av Lars Forssell i Dagens Nyheter samma sommar. Forssell anklagade den svenska pressen för att vara proamerikansk. Det förekom också kritik mot etermediernas Vietnambevakning. Kommentatorer och korrespondenter ansågs spegla konflikten från ett amerikanskt perspektiv.

En av dem som kritiserade ensidigheten i Vietnambevakningen var Socialdemokratiska studentförbundet genom Anna-Greta Leijon 1965. Förbundet krävde att motpartens (dvs Nord-Vietnams) åsikter skulle redovisas bättre men också att sociala och politiska problem inom Vietnam skulle beaktas. Snart kom också klagomål från motsatt håll. Många ansåg att framför allt radion var alltför antiamerikansk i sin bevakning. Program som *OBS* och *Tidsspegeln* tillhörde dem som var mest utsatta för kritik.

Inom Sveriges Radio rådde delade meningar om Vietnambevakningen. I början av 1967 sände 21 programmedarbetare med Karl-Olov Nordelius i spetsen en skrivelse till radiochefen. De krävde en

Vietnambevakning som levde upp till ”en försvarbar nivå av vederhäftighet i informationen, opartiskhet i analysen och objektivitet i kommentaren”. Det var uppenbart att de ansåg att rapporterna om och kring Vietnam var allt för USA-vänliga. Radiochefen Olof Rydbeck svarade inte på ”petitionen” men anmälde i radiostyrelsen att han fått mottaga densamma.

År 1967 anordnades i Stockholm en tribunal mot kriget i Vietnam på initiativ av den engelske filosofen Bertrand Russell. Olika politiska partier protesterade och en enig utrikesnämnd uttalade sig emot att Sverige skulle acceptera tribunalen då Danmark sagt nej som värdland. Tage Erlander var negativ men ansåg att det i svensk lagstiftning inte fanns underlag för ett förbud. En förutsättning var dock att tribunalen inte blev någon form av ”folkdomstol”.

Sveriges Radio var restriktiv i bevakningen av Russelltribunalen och radiochefen Rydbeck inrättade för tillfället en extra nyhetsgenomgång klockan 16.00 där de olika nyhetscheferna fick redogöra för den tänkta rapporteringen. Några kommenterande program förekom inte under själva tribunalen. En presskonferens med bl a författaren Jean Paul Sartre och med Pariskorrespondenten Knut Ståhlberg och TV-medarbetaren Gustaf Olivecrona som utfrågare sändes dock.

Trots försiktigheten kritiserades radio och TV för att ha tagit ställning för tribunalen. På nyhetsredaktionerna var stämningen nervös och ett telegram om att en vietnamesisk flicka som skadats av napalmbomber skulle framträda inför tribunalen stoppades.

Kritik förekom också mot rapporteringen av en demonstration med äggkastning mot en amerikansk OECD-ambassadör vid kanslihuset i Stockholm i januari 1968. Vid ett programkollegium hävdade radiochefen Rydbeck att det var rätt att en intervju med en av demonstranterna inte sändes. Inslaget gav odemokratiska personer en röst som de inte borde få ha i den svenska radion. Reportern Olle Stenholm anmälde en annan mening.

Våren 1968 beslutade radionämnden efter ett antal anmälningar att ge Jörgen Westerståhl i uppdrag att studera nyhetsbevakningen i Sveriges Radio. Resultatet blev ”ett frikännande” på grund av att radion inte avvek från den bild de större tidningarna gav. Mera ”USA-vänliga” var framför allt tidningarna i Göteborg medan Expressen och Aftonbladet var mest USA-negativa.

Westerståhls undersökning ifrågasattes häftigt. De metoder som användes ansågs vara trubbiga då det gällde att fastställa någon form av absolut saklighet och opartiskhet. De visade dock klart att radion inte var extrem i förhållande till andra medier. Men var detta en lämplig måttstock? Radionämnden beslutade att inte fälla Vietnambevakningen.

Strejken i malmfälten

De redaktioner som först anklagades för opartiskhet och vänstervridning var de som sysslade med nyheter och aktualiteter men också debattprogrammet OBS i radion utsattes för kritik. Strejken i Malmfälten började kort tid efter TV 2:s premiärsändning och varade i 16 veckor. För många vänstersympatisörer var strejken en bekräftelse på att de samhällsförändringar som dittills ägt rum var otillräckliga. Nu kom krav på en djupgående omvandling av samhället i socialistisk riktning. Det röda Norrland och dess gruvarbetare skulle visa vägen.

Mer än 30 radio- och TV-medarbetare från nyhetsredaktionerna följde händelsen från Kiruna för Sveriges Radio under de första veckorna. I en rad nyhetsprogram – TV-nytt, Rapport och Dagens Eko – dominerade rapporterna om strejken. Men den belystes också i ett antal magasin och aktualitetsprogram: TV1:s *Fokus* och *Nu*, TV 2:s *Direkt* (från Malmö) och ljudradions *Kontakt med arbetslivet, I kväll, Tvärs, Presskonferens, Bakom rubrikerna* och *Tidsspegeln*. Aldrig hade en sådan bevakning förekommit i radio och TV vid en högst konfliktladdad händelse. Rapporteringen väckte stor uppmärksamhet och indignerade protester.

Kritikerna fick ett tacksamt objekt då det blev känt att Rapportredaktionen hade engagerat författaren till boken *Gruva*, Sara Lidman, att ge sina intryck från Kiruna. Lidman reste till Kiruna och gick genast upp i en talarstol och solidariserade sig med de strejkande. Hon blev för många symbolen för hur Rapport skötte nyhetsbevakningen under strejken – trots att hon omedelbart efter sitt tal befriades från sitt uppdrag för TV 2. Hon förekom aldrig som medarbetare i något Rapportinslag.

TV upplevdes som delaktig i händelserna men också som rapportör från golvet och ”verkligheten”. I tidningarna berättades om hur en reporter försökte uppskjuta en av de dramatiska omröstningarna som förekom under strejken så att den skulle kunna gå i direktsändning. Strejkledarna blev kända personer och utnyttjade TV-mediet skickligt. Kamerorna och rapporterna gav händelserna en dramatik. TV2 som blev mest kritiserad kunde dock inte ses i Kiruna eftersom sändningsnätet inte var utbyggt i översta Norrland.

Sveriges Radios styrelseordförande Per Eckerberg berättade i ett radioprogram 1978 att han fick ”en bild av en arbetskonflikt, där Sveriges Radio inte bara rapporterade utan där Sveriges Radios olika åtgärder i viss mån ingick i planläggningen utav mötesverksamheten och annat”. Eckerberg kontaktade Jörgen Westerståhl och beställde en undersökning av bevakningen. Han gjorde detta utan att ha konfererat med radioledningen vilket ledde till protester bland radio- och TV-medarbetarna.

Vid ett programkollegium med radiochefen i januari 1970 rådde

enligt vad som framkommer i protokollet förstämning. Denna föranleddes bland annat av att Eckerberg beställt en undersökning och på ett uttalande från honom om att det krävdes en åtstramning. Problemet hade varit att endast en part i konflikten hade velat ställa upp – åtminstone i början. Per-Martin Hamberg förklarade att styrelseordförandens beteende hade givit upphov ”till mycket blandade känslor, till mycket negativa attityder och reaktioner”.

Radiostyrelsen behandlade bevakningen vid sitt sammanträde i januari 1970. Många var missnöjda och framför allt uttalade LO-representanten Nils Ramstén kritik mot nyhetstäckningen. LO hade varit tveksamt att ställa upp på intervjuer eftersom reportrarna redan i förväg hade bestämt sig för den bild de ville ge. Ramstén klagade också över att varken kritik i styrelsen eller fällande utslag i radionämnden verkade ha någon effekt på programverksamheten.

Någon allmän uppslutning kring Ramstén blev det inte i styrelsen. TT-chefen Jan-Otto Modig försvarade journalisterna och författaren Stig Sjödin ansåg att de fackliga organisationerna borde rannsaka sig själva ”när det gällde underlåtenhetssynder i fråga om att sprida information om vad som aktualiserades av konflikten”.

Den undersökning Westerståhl genomförde kom till resultatet att radions och TV:s bevakning inte avvek från tidningarnas. Nyhetsmaterialet i både tidningar och etermedier hade dock under de två första strejkveckorna varit mycket positiv för de strejkande. Mycket tydde också på att radio och TV hade varit nyhetsledande i början av konflikten. Etermedierna bestämde dagordningen.

Radionämnden ansåg att nyhetsredaktionerna inte hade avvikit från radiolagen eller avtalet med staten.

Kris à la Malta

Den nye radiochefen tillträdde sin plats under en kritisk period. Radion och televisionen hade kanske aldrig tidigare utsatts för en så hård kritik som vid denna tid. Till detta kom interna förtroendekriser.

Vid årsskiftet 1970–71 utspelades en konflikt mellan Otto Nordenskiöld och centrala nyhetsredaktionen vilken skulle få betydande konsekvenser. Nyhetsredaktionens chef Per-Martin Hamberg hade 1969 gjort en märklig rekrytering. Han anställde tre personer med journalistisk erfarenhet men framför allt med politiska meriter: Sam Nilsson, högerns partisekreterare, Allan Larsson, utredare på LO och Ivar Peterson, chefredaktör för RLF-tidningen. Tre partier blev därmed representerade på den centrala nyhetsredaktionen.

Utnämningen av de tre kan ses som ett svar på kritiken för vänstervridning och för brist på politisk förankring. Men den var också ett led i den pågående interna kampen om makten över nyheterna inom etermedieföretaget. Nyhetschefen Hamberg stred för sin position gentemot de båda TV-kanalernas nyhetsredaktioner.

Mest sedda program 1972

Skärgårdsflirt	61 %

Hjördis Petterson och Gösta Bernhard i TV-serien *Skärgårdsflirt.*
FOTO: KENNETH THORÉN/SVT BILD

Otto Nordenskiöld mötte efter hemkomsten från Malta sina kritiker. Ordet förs av Herbert Söderström. På första bänk syns från vänster: Sven Wahlström, Per Persson, Anders Wilhelmson, Per-Martin Hamberg, Sam Nilsson, Ivar Peterson, Christina Jutterström och Jarl Alfredius.
FOTO: SVT BILD

En av de tre nyanställda, Allan Larsson, lyckades inför offentliggörandet av 1971 års statsverksproposition ta reda på en del av innehållet i denna. Finansminister Sträng visade stor irritation över dessa ”läckor”. Innehållet i statsverkspropositionen skulle inte avslöjas innan det presenterats för riksdagen. Radiochefen gav order om att inte några fler ”budgetnyheter” fick sändas utan att han givit sitt tillstånd. Då Larsson kom med ytterligare en nyhet tog Hamberg kontakt med radiochefen.

Nordenskiöld lät meddela från Malta där han var på semester att Allan Larssons inslag inte fick sändas. Detta ledde till stor indignation i radiohuset och framför allt bland de närmast inblandade. Allan Larsson lämnade tillfälligt redaktionen i protest. Nordenskiöld kände sig snart tvingad att ge sitt tillstånd till att inslaget sändes men skadan var då redan skedd. Allt för många kände till försöken att hejda publicering och indignerades över radiochefens undfallenhet.

Händelsen omtalades i pressen som ”kris à la Malta”. Den medförde en prestigeförlust för Nordenskiöld som redan tidigare miss-

tänktes för att gå Strängs ärenden och att inte utgöra samma värn kring radioföretagets integritet som företrädaren. Han ställdes till svars vid ett stormöte vid hemkomsten där nyhetsjournalisterna gjorde en kraftig markering. Den nye radiochefen kopplades mera samman med den politiska makten än med solidaritet med det egna företaget.

Satir och dokumentär

Nyhetsbevakningen stod i centrum för diskussionen om vänstervridningen men även andra delar av programverksamheten utsattes för kritik. Speciellt utsatta var de nya redaktionerna på TV 2. En del av verksamheten kännetecknades av stormöten med handuppräckning och omröstningar. Medarbetarna deltog i högre grad än tidigare i beslutsfattandet, även vid tillsättandet av tjänster. Också inom TV 1 förändrades rutinerna i förhållande till perioden före kanalklyvningen. Det finns inte några analyser av hela faktautbudet på samma sätt som av nyhetsprogrammen. Däremot blev ett par enskilda program som sändes i TV 1 respektive TV 2 hösten 1971 föremål för en intensiv uppmärksamhet och analys.

Det ena var en dokumentärserie kallad *Från socialism till ökad jämlikhet* och det andra en satirisk pjäs *Har du hört vad som hänt?*. De båda åstadkom en häftig diskussion där framför allt politiker och företrädare för folkrörelser deltog. De ansvariga anklagades för historieförfalskning och osaklighet.

Satiren Har du hört vad som hänt? var författad av Gunnar Ohrlander (dr Gormander) och framfördes av Fria Proteatern. I ett längre avsnitt i pjäsen behandlades Saltsjöbadsavtalet från 1938. Arbetsmarknadens parter hade i förhandlingar utan statlig inblandning nått en samförståndslösning. Enligt dr Gormander var däremot herrarna vid undertecknandet berusade och överenskommelsen framställdes som ett klassförräderi från arbetstagarnas sida och en seger för arbetsköparna. Tolkningen var inte originell utan överensstämde med den bild som de svenska kommunisterna tidigt gav av händelsen. Det chockerande var att kommunisternas version nu framställdes som den riktiga.

Den fråga som TV:s chefer, radionämnden och debattörer hade att ta ställning till i samband med programmet var hur långt en satir fick gå och hur mycket den fick avvika från verkligheten utan att strida mot radiolagen eller avtalet med staten. Gällde saklighetskravet också satiriska pjäser?

Efter tvåkanalsreformen var ansvarsfördelningen inte lika klar inom radio- och TV-företaget som tidigare. Både chefen för Sveriges Radio och TV-chefen hade att svara på anklagelserna. Örjan Wallqvist försvarade programmet under hänvisning till att saklighetskravet var ett annat då det gällde satirprogram än vid andra program medan SR-chefen Otto Nordenskiöld ansåg att pjäsen var en

Bilder från den kritiserade Saltsjöbadsscenen i *Har du hört vad som hänt?*

blandning av satir och dokumentär varför man inte kunde bortse från saklighetskravet. De olika cheferna hade således delvis olika uppfattningar.

De som försvarade programmet gick på två linjer. De hävdade att det var en satir men de ansåg också att de hade stöd i källmaterial. Supfesten motiverades med att dåvarande SAF-chefen, Sigfrid Edström, i sina memoarer hade beskrivit hur parterna under de långa förhandlingarna blivit goda vänner: ”Vi blevo bröder allesammans och söpo ihop.” LO-ordföranden August Lindberg var dock nykterist men i programmet deltog han i en bullrig fyllefest. Behandlingen av Lindberg blev en tacksam angreppspunkt för kritikerna och kom att spela en stor roll i debatten. I en indignerad TV-intervju framträdde Lindbergs dotter Maja och anklagade pjäsförfattarna för att utan grund ha smutskastat fadern.

Radionämnden fällde programmet då det enligt nämnden inte uppfyllde kravet på saklighet.

Från socialism till ökad jämlikhet var en programserie i sex avsnitt med Hans O Sjöström och Carl Slättne som producenter. Till sin hjälp hade de tre forskare knutna till den marxistiska tidskriften Zenit. Serien hade ett starkt stöd i TV 1-chefen Håkan Unsgaard men var före sändningen ifrågasatt inom kanalen. Han inledde första programmet med ett anförande där han betonade vikten av att se historien ur olika synvinklar. Efter varje program följde kommentarer av utomstående, bl a framträdde vid ett tillfälle Bertil Ohlin.

I den långa dokumentären kritiserades socialdemokratins historiska roll på en rad avgörande punkter. Liksom i Har du hört vad som hänt? rörde det sig inte om någon nytolkning utan gamla kommunistiska versioner framfördes. Den kommunistisk/marxistiska synen på storstrejken 1909, arbetsrättslagen från 1928, krisuppgörelsen 1933 och Saltsjöbadsöverenskommelsen 1938 slog igenom i programmen med stor konsekvens. Det genomgående temat var att socialdemokraterna hade förrått de socialistiska idéerna då de istället för revolution valt reformvägen och samarbete med de borgerliga partierna.

I efterhand kan det tyckas som om socialdemokraterna och LO överreagerade på TV-program-

men. De visade brist på självförtroende och en övertro på TV-mediets makt. Många av de socialdemokratiska tittarna hade själva erfarenhet från trettiotalets krisöverenskommelse och Saltsjöbadsavtalet. Varför skulle de tro mer på berättelsen i TV än på sina egna upplevelser? En förklaring till den stora indignationen var kanske att satiren och dokumentärserien bara var två exempel på vad man såg som ett allmänt mönster av vänstervridning. Att just dessa program utsattes för kraftig kritik berodde på att de ansågs vara så klara övertramp att de blev tacksamma angreppsmål.

En av socialdemokratins främsta tillgångar var dess historia. Partiet hade tillsammans med liberalerna framgångsrikt kämpat för demokrati och parlamentarism. Genom krisuppgörelsen 1933 hade socialdemokraterna – denna gång tillsammans med bondeförbundet – lagt grunden till en ny ekonomisk politik. 1938 tryggades arbetsfreden. Nu ifrågasattes hörnpelarna i folkhemsbygget.

Räfst och rättarting

Radionämnden vidtog med anledning av anmälningarna gentemot serien Från socialism till ökad jämlikhet en ovanlig åtgärd. Den lät tre specialister på tidsperioden granska programmen – en docent i historia, Bernt Schiller, och två professorer i statsvetenskap, Nils Elvander och Per-Erik Back. De tre var i sina utlåtanden mycket kritiska och ansåg att serien på olika punkter vara starkt tendentiös. De fann också en rad faktafel – av vilka en del kunde bemötas av de ansvariga för serien.

Radionämnden förklarade i sitt utlåtande att radiolagen och avtalet med staten krävde att författarna i en serie som denna tydligt redovisade utgångspunkterna, balanserade inslagen inom eller i anslutning till programmet och att man gjorde en acceptabel faktaredovisning. Bristerna i programserien bestod enligt radionämnden ”i ensidigt faktaurval, ensidigt värderande speakerkommentarer, missvisande illustrations- och citatteknik och – i någon mån – ensidigt urval av intervjupersoner”.

Nämndens åsikt överensstämde med ledande socialdemokraters. Tage Erlander klagade i ett uttalande i Aftonbladet över att producenterna inte öppet redovisade sina egna politiska värderingar ”trots att de i sitt arbete var helt bundna av dem”. ”Producenterna i TV sökte smyga sig fram under objektivitetens täckmantel. Man var inte ute efter debatt. Man sökte lura åskådarna.”

TV 1-chefen Håkan Unsgaard försvarade dock fortfarande 13 år senare programserien i en uppsats i boken *Tala till och tala med*. Han satte där ordet sakkunniga inom citationstecken och accepterade tydligen inte deras i huvudsak överensstämmande kritik. Istället anför han ett brev från förre finansministern Ernst Wigforss som medverkade i programmen och som inte tog direkt avstånd från serien.

Göteborgsmötet

Sveriges Television och ljudradion gick i ett antal fall enligt mångas uppfattning över gränsen för det acceptabla. Vid det möte som radiostyrelsen höll i det nybyggda radiohuset i Göteborg den 5 oktober 1971 togs läget upp till behandling. Efter det att föredragningslistan var genomgången lämnades ordet fritt. Närvarande var förutom styrelseledamöterna ett antal representanter för radioledningen, bl a Otto Nordenskiöld, Håkan Unsgaard och Örjan Wallqvist.

Cheferna från radio och TV mötte ett brett urval av representanter från svenskt samhällsliv. Endast en aktiv politiker fanns med, riksdagsledamoten Cecilia Nettelbrandt (fp). Från inget håll erhöll radioledningen något direkt stöd. Det framgår av stenografiska anteckningar från sammanträdet – gjorda av Rune Sjödén från radiochefens kansli – att flertalet var starkt kritiska.

Pressombudsmannen i LO Nils Ramstén inledde diskussionen och konstaterade att det fanns en ”illvilja” hos många TV-medarbetare. Han frågade vilken roll styrelsen egentligen skulle spela. Något konkret förslag framfördes inte men Ramstén förklarade att under rådande förhållanden blev många människor förorättade och förolämpade. Vem hade egentligen ansvaret för detta? Ett program kunde inte räddas genom att det senare ordnades en studiodiskussion. Ramstén fick instämmande i inlägg från ABF-ordföranden Stig Lundgren, TCO:s informationschef Sven Fockstedt och KF-direktören Nils Thedin. Alla var missnöjda med TV-ledningen och radiostyrelsens bristande makt.

Den som starkast angrep den förda politiken var dock – något överraskande – TT-chefen Jan-Otto Modig. Han sade sig vara beredd att gå långt i försvaret av yttrandefriheten men ansåg att det man höll på med inom TV för närvarande var ”dödgräveri” mot sådana ansträngningar. Han krävde hårdare kontroll och en stramare ordning. Han citerade Ramstén genom att använda ordet illvilja.

Göteborgsmötet formade sig således till ett stort angrepp på företagsledningen. Folkrörelserepresentanten Gunnar Hallingberg (fp) var en av de få som var försiktig i sina omdömen och begränsade sig till att efterlysa visning av fler program för styrelsen. Han var rädd för sådant som kunde uppfattas som censur men räknade med en allmän diskussion. Författaren Stig Sjödin förklarade att om man gjorde dålig satir blev det skendebatter och Lars Gyllensten ansåg att det inte gick att skapa balans genom att spela ut en extrem vänster mot en extrem höger.

I en uppsats publicerad 1984 har Unsgaard hävdat att han grep ordet vid mötet och bemötte de klagande. Han skulle ha sagt att det var mycket besvärligt att på styrelsesammanträde efter styrelsesammanträde stå till svars för enstaka program. De flesta i styrelsen

Håkan Unsgaard – TV1-chef

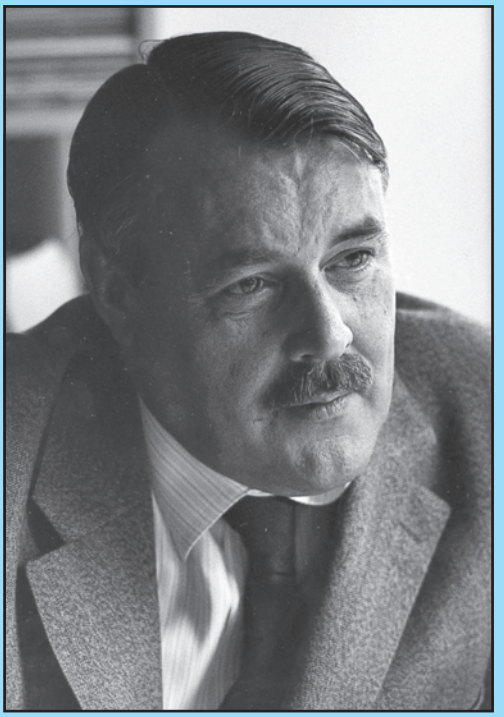

FOTO: SVT BILD

År 1971 var ett svårt år för de ansvariga på Sveriges Television. Debatten om vänstervridna program nådde sin kulmen. En av de serier som anklagades för osaklighet och partiskhet var *Arbetare 71* som sändes i TV1 där Håkan Unsgaard var ansvarig programdirektör. Programmen i serien innehöll en rad angrepp på den reformistiska arbetarrörelsen och på fackets sätt att föra sina medlemmars talan.

Unsgaard förklarade sig i en artikel i Metallarbetaren i oktober 1971.

Han hade två försvarslinjer:

För det första var det TRU, kommittén för TV och radio i utbildningen, som var ansvarig för serien. Sveriges Radio hade förbundit sig att sända deras program. För det andra hade han själv när han sett programmen varit kritisk och tveksam till delar av dessa och krävt förändringar men inte funnit något i bestämmelserna som kunde åberopas för att stoppa hela serien. Han fattade programmen som debattinlägg som kunde ge anledning till diskussion.

Detta var typiskt för Unsgaard; han stod ständigt upp till försvar för medarbetarna och deras program. Som ny programdirektör arbetade han målmedvetet på att vidga gränserna för verksamheten. Han ville definitivt inte komma i skuggan av ”den röda kanalen”.

Håkan Unsgaard började 1946 som medarbetare på Röster i Radio och blev efter två år på tidningen programtjänsteman. Där blev han pionjär då han 1950–54 var chef för Norrlands provinscentral i Sundsvall. Han framträdde som en talför förespråkare för provinserna och speciellt dem i norr. Han lärde sig en del finska, samiska och påstods kunna jojka.

År 1959 blev Unsgaard en framgångsrik chef för radions distriktscentral i Stockholm och kom därefter att tillhöra radions och TV:s självklara ledargarnityr. Vid kanalklyvningen 1968 var han mer eller mindre självklar som direktör för den ena av de båda kanalerna.

I tio år var Håkan Unsgaard chef för TV 1. Varken han eller Örjan Wallqvist utsattes för samma kritik som Nils Erik Bæhrendtz. Men de blev inte heller på samma sätt galjonsfigurer för TV-verksamheten.

hade enligt Unsgaard inte sett utan bara hört talas om inslagen. I det stenografiska protokollet finns dock inte något sådant yttrande av Unsgaard. Istället förklarade han enligt protokollet att det fanns ”illvilliga” personer inom SR och att det var svårt att bli av med sådana.

Unsgaard var i uppsatsen från 1984 mycket negativ till radiostyrelsen och radiochefen. Han konstaterade att dessa under 1970-talet hade varit synnerligen aktiva för att hävda etablissemangets intressen ”framför allt socialdemokratin i dess bägge förgreningar, parti och fackföreningsrörelser”. Unsgaard ansåg också att styrelsen och radioledningen brast i stöd för den operativa ledningen och ”utifrån populistiska bedömningar” skadade företaget.

De programansvariga var i klart underläge vid styrelsemötet och försökte inte gå till motattack. Det var tydligt att det förekom program som de inte ville försvara. Inläggen i debatten visade att det inte bara var folkrörelserepresentanterna och personer med socialdemokratisk anknytning som var missnöjda. Även de som satt på ”kulturmandat” hörde till kritikerna. Radio- och TV-cheferna fick ta emot ovett som om de varit olydiga och försumliga skolpojkar.

Enda gången någon av de ansvariga cheferna reagerade skarpt mot anklagelserna var då Cecilia Nettelbrandt frågade om hur SR:s förhållande till Lasse Hallström – regissören till pjäsen Har du hört vad som hänt? – hade etablerats. Örjan Wallqvist svarade att Hallström hade varit frilans men att han nu var anställd och betraktades som den mest begåvade på underhållningssidan. Hallström var enligt Wallqvist medveten om att han hade gjort ”en komplett miss” när han hade trott att han skulle kunna göra ett roligt politiskt program.

Kritiken från Göteborgsmötet, som var betydligt mera kompakt än den som förekommit efter strejken vid Malmfälten, blev snabbt känd bland de TV-anställda och i pressen. Unsgaard anser dock att styrelsens synpunkter inte hade någon effekt på verksamheten. Mycket talar dock för motsatsen. Omedelbart efter hemkomsten från Göteborg kallade Örjan Wallqvist till möte med TV 2-personalen. Han berättade om stämningen vid sammanträdet och slog fast att nu gällde det att ”övervintra”. Slarviga, provokativa program skulle skada verksamheten i nuvarande stämningsläge, enligt TV 2-chefen.

Mest sedda program 1973

Norrmalmstorgsdramat (upplösningen)	63 %
Kyss henne! (biofilm)	63 %
Eurovision Song Contest 73	61 %
O, en så'n natt! (biofilm)	61 %
Konung Gustaf Adolfs död	60 %
Nya 10 000-kronorsfrågan	60 %
Melodifestival 1973 (sv uttagning)	60 %

Eckerberg på offensiven

I ett TV-program kallat *Presskonferens* med Lars-Eric Örtegren, Torsten Byggdal och Nils Petter Sundgren våren 1973 ansattes styrelsens ordförande Per Eckerberg. Utfrågarna koncentrerade sig till interna frågor och undrade om det pågående arbetet med en ny arbetsordning för Sveriges Radio var resultatet av klagomål på programverksamheten från ”etablerade” gruppers sida. Skulle radiochefen, dvs Otto Nordenskiöld, ges större makt för att kunna påverka personsammansättningen inom radioföretaget? Nils Petter Sundgren anklagade styrelseordföranden för att vara ett offer för ”konservativa krafter” då denne kritiserade radions och TV:s utbud.

Eckerberg svarade Sundgren med att det hade varit ”en enastående uppvisning i ynkedom” om han inte hade reagerat mot det han ogillade. Han betonade att alla chefer på Sveriges Radio – företaget var ju berömt för sina många chefer – hade ett ansvar. Därmed undvek Eckerberg att direkt kritisera kanalcheferna som hade opponerat sig mot den nya arbetsordningen. Men han förklarade att kanalcheferna borde ha begripit vad som skulle hända.

Örjan Wallqvist – TV2-chef

Då Örjan Wallqvist i juni 1968 blev utnämnd till chef för den nya andra kanalen i svensk TV deklarerade han att han ville göra ”en intelligent TV för alla åldrar”. Och på frågan vad han menade med detta svarade han den 16/6 1968 i Aftonbladet:

> Med intelligent menar jag att man skildrar en verklighet i nivå med människorna. Att man inte larvar till den eller spänner den för högt över skallen på dom.

Örjan Wallqvist talade varmt för breda program inom public service – men med kvalitet. Han var med om att både förverkliga Trollflöjten för TV med Ingmar Bergman och ge Åsa-Nisse nytt liv i televisionsapparaterna. De första åren av hans chefstid skulle dock inte ägnas åt några finstämda diskussioner om vad som var den nya televisionskanalens uppgift. Det blev stora rubriker och hårda anklagelser för vänstervridning – inte minst inom TV 2.

Den nye TV 2-chefen hade gått den långa vägen till televisionen. Han är den förste höge chefen inom Sveriges Radio som inte hade någon studentexamen. Han hade folkhögskola och examen från Socialinstitutet. Yrkesmässigt hade han bland annat varit andre redaktör på Stockholms-Tidningen och redaktör för tidningen Vi.

Den 5 december 1969 började TV 2 sina reguljära sändningar men dessförinnan hade man visat gamla svenska långfilmer för att få folk att skaffa sig TV-utrustning. Kanalledningen förstod dessutom tidigt att regionala sändningar på rätt tid kunde locka publik.

Perioden efter TV 2:s start är en av de stormigaste i svensk televisionshistoria. Diskussionen om vänstervridning exploderade. Radiostyrelsen hade larmmöten och styrelseordföranden uttalade sig offentligt mot verksamheten inom företaget. Det märkliga är att Örjan Wallqvist aldrig blev riktigt indragen i denna strid trots att han var chef för vad som kallades ”den röda kanalen”.

Örjan Wallqvist på möte med medarbetarna tillsammans med biträdande kanalchefen Lars Ag hösten 1969. FOTO: Bo-Aje Mellin/SVT Bild

Till skillnad från Nils Erik Bæhrendtz syntes aldrig Wallqvist i rutan. Han blev inte en symbol för televisionen på det sätt som Bæhrendtz hade varit. Han fick varken beröm eller kritik för det som gjordes i rutan.

Vid koncernbildningen 1978 arbetade Wallqvist först emot men accepterade sedan att bli chef för det nya moderbolaget. Det var en svår uppgift som efter 15 år slutade med att koncernen upphörde – utan att chefen kunde göra något från eller till. Andra krafter bestämde.

De tre utfrågarna i programmet uppträdde mindre som opartiska journalister än som förespråkare för Sveriges Radios dittillsvarande verksamhet. Men frågan är om de hade någon större framgång. Eckerberg har senare framställt denna utfrågning som en stor seger för honom själv. De argumenterade i ett aggressivt tonläge som troligen gynnade styrelseordföranden.

Eckerberg försvarade de tänkta förändringarna i ledningsansvaret på ett effektivt sätt och när utfrågarna talade om ”etablissemang” gick han till motangrepp och förklarade att ”de etablerade”

var ”gubbar som hade valts till sina befattningar” och antydde att de tre journalisterna som frågade ut honom inte hade något annat mandat än det de möjligen fått från sina chefer. Etablissemanget hade inte samma yttrandefrihet som de som var anställda vid Sveriges Radio, förklarade han. Styrelseordföranden kunde också hänvisa till den omfattande debatt om vänstervridningen som förekommit i pressen. Han var inte ensam om sin kritik.

Programpolitiken i de båda kanalerna blev stramare efter Göteborgsmötet och efter Eckerbergs senare inlägg. Det förekom självklart fortfarande inslag i radio och TV som var provokativa och kritiska men knappast några av det slag som de som sändes våren 1971. De exempel som Unsgaard i sin uppsats anför på provokativa program efter 1971 är inte heller övertygande; Erik Erikssons reportage från Vietnam och Jan Myrdals från Kampuchea var inte inrikespolitiskt kontroversiella. Det var däremot ett program om den s k bordellhärvan som sändes den 2 maj 1977.

Mest sedda program 1974

Lille Fridolf och jag (biofilm)	67 %
Någonstans i Sverige	62 %
Eurovision Song Contest 74	61 %
Skärgårdsflirt	60 %

Justitieminister Lennart Geijer var utpekad som besökare på en bordell i en hemlig promemoria till statsministern av rikspolischefen Carl Persson. I ett Studio S-program med titeln *Pappren på bordet* behandlades Geijeraffären vilken var inrikespolitiskt explosiv. Historien dominerades dock av Dagens Nyheter som hade varit först med avslöjandet.

Sveriges Radio tvingades inte till tystnad men till moderation. De ansvariga cheferna hade fått ett argument mot ”de illvilliga”. De kunde säga att om man tog ett steg längre i revolutionär retorik kunde det bli verkligt allvarligt. Det lugnare klimatet under senare delen av 1970-talet kan dock också förklaras med att ”vänstervridningen” i samhället klingade av och att revolutionsfanfarerna tonade bort i fjärran. Vietnamkriget avslutades 1975 och i Sverige förlorade socialdemokratin makten 1976.

År 1971 startade Svenska Arbetsgivareföreningen sin kampanj mot marxismen och vänstervridningen i den svenska samhällsdebatten. Man gjorde undersökningar, understödde debattörer och översatte böcker med den rätta ideologiska inriktningen. Ett systematiskt arbete för att ändra tidsandan påbörjades och det är mycket som talar för att detta arbete ganska snart började bära frukt i form av en långsam vridning till höger.

Mild radioutredning

Radionämnden är det organ som hade till uppgift att bedöma om radioföretaget följde lagar och avtal. Antalet fällda program ökade dock inte under början av 1970-talet och en del kritiker satte istället hoppet till den radioutredning som tillsattes 1974. Den skulle kunna ge nya och klarare regler.

Två tendenser har varit tydliga ifråga om utvecklingen på utredningsfronten: Politikerna har fått ökat inflytande men samtidigt

har också rundradioföretaget blivit viktigare i och med att programutbudet ökat och komplexiteten tilltagit. Ingen annan kunde ge det faktaunderlag som radioföretaget hade.

Den radioutredning som tillsattes 1974 av utbildningsminister Bertil Zachrisson fick sju ledamöter av vilka fem var riksdagsledamöter – två socialdemokrater samt en från vardera folkpartiet, centern och moderata samlingspartiet. Ordförande var först Leif Andersson men efter det att han 1975 blivit statssekreterare i utbildningsdepartementet efterträddes han av universitetskansler Hans Löwbeer. Utredningen hade en klar socialdemokratisk majoritet dels genom Löwbeer som gammal statssekreterare i socialdemokratiska regeringar dels genom bokförläggare Anders Ferm som varit rådgivare åt Olof Palme. Sveriges Radio hade inte någon representant bland ledamöterna men personer anställda i företaget fanns med i sekretariatet och bland de sakkunniga.

I direktiven till utredningen var angivet att företagets styrelse- och ledningsfunktioner skulle ses över men det konstaterades också:

> Oberoende av vilken organisationsform de sakkunniga väljer är det av stor vikt att rundradions självständighet garanteras. En sådan självständighet är nödvändig när det gäller att utveckla initiativkraft och främja mångfald i programverksamheten.

Hasse Tellemar var under många år – sedan 1969 –värd för önskeprogrammet *Ring så spelar vi.* Flera tusen samtal registrerades varje lördagsförmiddag då sändningarna ägde rum. De få som ”kom fram” fick önska en skiva, svara på någon fråga och – framför allt – tala med Tellemar. FOTO: LARS WIKLUND/SVT BILD

Frågan om vänstervridningen var känslig för socialdemokratin. 1974 års radioutredning skulle dock inte föreslå hårdare regler för radio och TV. Den knöt istället an till de principer för public service som hävdats av 1960 års radioutredning. Dessutom accepterade den de funktioner för massmedierna i ett demokratiskt samhälle som 1972 års pressutredning slagit fast. Där betonades både informationsplikten och granskningsplikten. Utredningen hävdade att radio och TV skulle drivas enligt den så kallade sociala ansvarsideologin. Viktigt för utredningen var också att knyta an till de så kallade kulturpolitiska målen som antagits av riksdagen 1974.

Utredningen tog kortfattat upp frågan om tendenser i utbudet och noterade att det funnits kritik för både höger- och vänstervridning men detta ledde inte till några förslag från utredningen. Den moderate ledamoten Anders Björck kritiserade i ett särskilt yttrande radions och TV:s utrikesrapportering. Han ansåg att stater med kommunistisk ledning behandlades välvilligt medan de västliga

demokratierna utsattes för kritik. Björck förklarade att det förekom ”en systematisk vinkling av företagets programutbud som grundar sig på speciella samhälleliga värderingar hos företagets ledning och medarbetare”. Han krävde en skärpning av kraven på saklighet och opartiskhet.

Men Björck var ensam om att uttrycka dessa åsikter. I övrigt var ledamöterna mycket försiktiga och alla ställde sig inte ens bakom ett förslag av folkpartisten Björn Molin. Han önskade att den gamla formuleringen i radiolagen om att bolaget skulle hävda ”de grundläggande demokratiska värderingarna” borde preciseras. Utredningens majoritet gick med på detta och föreslog att rundradioföretaget skulle slå vakt om ”det demokratiska statsskickets grundidéer samt principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet”.

Socialdemokraterna Barbro Engman och Anders Ferm förklarade i en reservation att en förändring kunde medföra en skärpning av praxis och därmed ”inskränka yttrandefriheten och minska möjligheterna att i programverksamheten ge en allsidig bild av demokratins problem kanske inte vad gäller vårt samhälle men i fråga om andra länders samhällsskick”.

Det omfattande missnöje med radioföretaget som funnits inte minst inom socialdemokratin kom således inte till uttryck i 1974 års radioutredning. Tvärtom reagerade två socialdemokratiska ledamöter mot en lindrig förändring av demokratiparagrafen. En förklaring kan vara att vänstervridningsdebatten hade avtagit då utredningen 1977 avgav sitt betänkande. En annan är att ledamöterna i utredningen inte var representativa för den del av partiet som varit mycket kritisk mot programpolitiken. (Anders Ferm var bokförläggare och styrelseledamot i svenska PEN-klubben.) En tredje är att diskussionen om opartiskhet nu främst gällde utrikesbevakningen, framför allt Vietnam och tredje världen, och att det där fanns en samsyn mellan många av radio- och TV-medarbetarna och de socialdemokratiska företrädarna.

I en radiointervju 1978 såg Olof Palme tillbaka på Vietnamrapporteringen i svensk radio och TV och ansåg att ”den var bra”. Övriga europeiska radio- och TV-företag hade visat en följsamhet inför sina respektive regeringar och detta gjorde att bevakningen som helhet hade varit ”usel, nästan skamlig om man ser det i efterhand”. Men i de svenska etermedierna fanns en spegel av den självständighet som de amerikanska TV-bolagen visat under kriget.

Men Radioutredningen var inte helt okänslig för kraven på ökad kontroll. Den föreslog nio regionala publikråd vilka skulle ge rundradion vidgade kontakter med allmänheten och skilda publikgrupper. Publikråden skulle utses av folkrörelser och föreningar och ha 15 ledamöter vardera. De skulle ha egna sekretariat och ekonomiska resurser att genomföra undersökningar. Huvuduppgiften

Mest sedda program 1975

Nybyggarna	67 %
Nygammalt	65 %
Emil i Lönneberga	64 %
Karusellen	62 %
N.P. Möller fastighetsskötare	61 %

var att lämna synpunkter på programmen och programplanerna.

I den mån dessa publikråd skulle få någon makt inkräktade detta naturligtvis på etermedieföretagets rörelseutrymme. Men utredningen för inte någon diskussion i vilken utsträckning dessa skulle beröra den integritet för radioföretaget som man i övrigt talade så varmt för.

Regionkanal på nytt

Hans Löwbeer uppvaktade strax efter regeringsskiftet 1976 den nye utbildningsministern Jan-Erik Wikström för att meddela att han ställde sin plats i Radioutredningen till förfogande. Den nya regeringen skulle ha frihet att bestämma om direktiv och sammansättning. Wikström förklarade att han önskade att utredningen skulle fortsätta sitt arbete.

Radioutredningen blev klar med sitt betänkande våren 1977. I betänkandet var nyckelorden journalistisk integritet, sammanhållet företag och mångfald. Men utredningen ansåg inte att målen kunde uppnås med den existerande organisationen. Istället ville den – i likhet med 1960 års utredning – ge större makt åt distrikten. Den ansåg att distriktsutbyggnaden borde påskyndas både programmässigt och ifråga om investeringar. Men det räckte inte med en ökning utan det krävde också ordentliga förändringar i radions och framför allt TV:s organisation.

Tre programenheter föreslogs ansvara för programverksamheten:

- Ljudradion för riksprogram i radio med produktionsresurser i hela landet.
- TV S för riksprogram i TV, omfattande produktionsresurser i Stockholm.
- TV R för riksprogram och regionala program, omfattande produktionsresurser runtom i landet.

Lokalradion skulle också i fortsättningen vara ett dotterföretag till Sveriges Radio. De existerande elva TV-distrikten skulle bantas till nio. Inom varje distrikt skulle inrättas ett publikråd.

Den mest uppmärksammade delen av betänkandet var naturligtvis att man återkom till en regionalkanal. Den motivering som utredningen anförde var att förhållandet programenheter – distrikt visserligen hade fungerat hyggligt dittills. Men problemen skulle bli oövervinneliga om distriktsproduktionen ökade till att omfatta mer än 30 procent. Distrikten kunde riskera att ej få sina program antagna.

Ett av de mest omdebatterade områdena efter kanalklyvningen 1969 var nyhetsverksamheten. Utredningen föreslog att centralre-

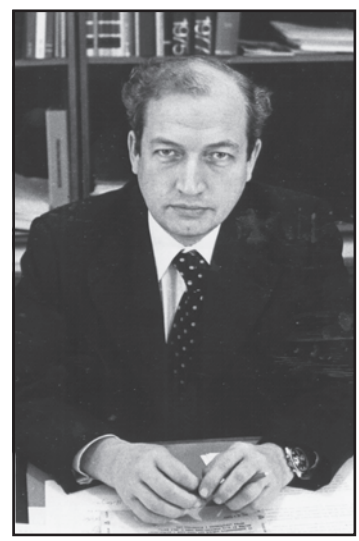

Jan-Erik Wikström (fp) lade 1977 som utbildningsminister en proposition om att Sveriges Radio AB skulle förvandlas till en koncern. Senare blev han ordförande i styrelsen för Sveriges Riksradio.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/ SVT BILD

Otto Nordenskiöld – ifrågasatt chef

Att leda ett företag under stark expansion kan ha sina problem. Inte ens Olof Rydbeck klarade detta helt gnisselfritt. Men att stå i spetsen för en organisation som av många anses ha vuxit för snabbt och som bör bantas istället för att expandera är kanske svårare. Otto Nordenskiöld tillträdde posten som radiochef i en brydsam tid – 1970. Inom både radio och TV rådde en stark vänsterrörelse vilken var i konflikt med större delen av det svenska ekonomiska och politiska etablissemanget. Det stora radio- och TV-företaget kritiserades för att vara för stort och dyrt.

Otto Nordenskiöld hade då han blev radiochef länge haft en framskjuten ställning i det svenska samhället. Han hade under hela sitt yrkesverksamma liv arbetat inom tjänstemannarörelsen och sett denna växa i storlek och styrka. I tio år var han både direktör och ordförande inom TCO. Radion hade han kommit i kontakt med under åren 1962–1966 som ledamot av radionämnden.

Men Nordenskiöld var inte någon känd profil för en större allmänhet. Vid tillsättningen frågade Aftonbladet (feb 1970) honom hur det kändes att bli en av Sveriges mäktigaste män. Svaret var typiskt:

> För det första har det här ingenting med ”lust att äga makt” att göra. Lika litet som mitt accepterande har med ”lust att synas i spalterna att göra”. Men ansvar OK. Det innebär ett stort ansvar. Det är jag beredd att ta.

Nordenskiöld var starkt ifrågasatt under sina första år som radiochef. Han hade vid tillsättandet misstänkts för att vara beroende av statsmakten i form av finansministern Gunnar Sträng. Olika händelser – framför allt ”Malta-krisen” – ansågs bekräfta

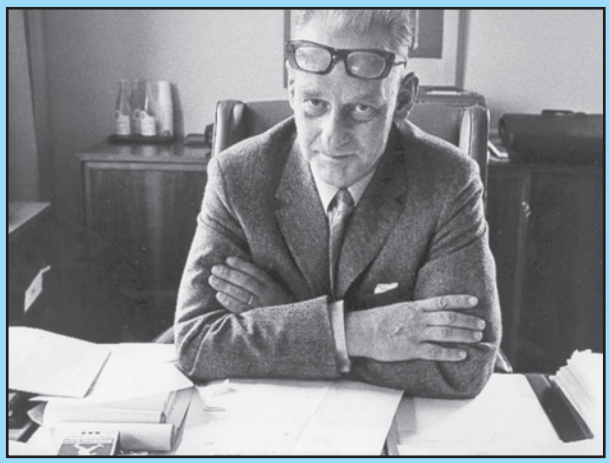

FOTO: BO-AJE MELLIN/SVT BILD

detta. Men han kom inte bara i konflikt med journalisterna utan också med den administrativa apparaten inom företaget. Den översynsutredning som tillsattes någon månad efter hans tillträde utsattes för stark kritik.

1973 års riksdagsval ledde till jämviktsriksdagen och en period av politisk instabilitet. Den radioutredning som tillsattes 1974 medförde en osäkerhet om framtiden vilken knappast underlättade situationen för radioledningen. Till detta kom sjösättandet av lokalradion som blev ett dotterföretag till Sveriges Radio.

Nordenskiöld stannade som radiochef tills den nya organisationen med ett moderbolag och fyra programbolag trädde i kraft 1979. De senare åren blev lugnare för Nordenskiölds del och han fick – medan den politiska turbulensen kring företaget tilltog – en starkare ställning.

daktionen skulle upphöra och att varje programenhet skulle svara för sin egen nyhetsverksamhet. Antalet nyhetsredaktioner skulle således minska och varje enhet kunde profilera sina nyhetsprogram. Stor vikt lades vid de regionala TV-sändningarna. Dessa borde enligt utredningen byggas ut i de nya regionerna och sända upp till 20 minuter per dag.

Frågan är varför utredningen kom till nästan samma resultat som den föregående Radioutredningen (RUT 69). Ett svar är att regionalisering och utlokalisering fortfarande låg i tiden. Missnöjet

med stockholmsdominansen var också en realitet. Fem av de sju ledamöterna i 1974 års utredning kom från olika regioner av landet som alla önskade större andelar av riksprogrammen än de dittills haft. Försökssändningarna med distriktsnyheter ansågs också ha varit framgångsrika. Det var naturligt att riksdagsledamöterna stred för dem.

Utredningsbetänkandet fick knappast ett entusiastiskt mottagande.

Ett stort antal remissinstanser var skeptiska till en utbyggnad av den regionala TV-verksamheten. Istället önskade man en fortsatt satsning på lokalradion som just hade kommit igång. TV-sändningarna ansågs bli för dyra och sträcka sig över för stora områden. Vissa gick så långt att de till och med önskade en nedläggning av hela den regionala TV-satsningen och att de frigjorda medlen skulle användas till en ökning av de lokala radiosändningarna.

Remissopinionen visade att lokalradion hade fått en mycket stark ställning på kort tid. Från en rad tunga instanser betonade man att den spelade en viktig roll och att det var nödvändigt med en utbyggnad. Ofta återkom åsikten att lokalradion hade bredare regional och lokal täckning än den föreslagna TV-verksamheten. LO var typisk när organisationen förklarade att en av lokalradions största förtjänster var att den verkade inom mindre områden än regional-TV och att det bl a därför var viktigare med en fungerande lokalradio än en regional TV-verksamhet.

Sveriges Radio var dock i sitt yttrande mera positiv till den regionala TV-utbyggnaden. Företaget ansåg att de regionala nyheterna var ett viktigt komplement till den lokala och regionala information som pressen och lokalradion kunde ge. Regional-TV förekom på bästa nyhetstid och gav underlag för riksnyhetsprogrammen. Detta gällde för övrigt också den vanliga programproduktionen; programmen i regionerna skapade basresurser. SR var dock kritisk mot utredningens förslag om nio regioner och önskade istället elva.

Grundläggande för frågan om en särskild regionalkanal var om det verkligen skulle bli ett problem för distrikten att få de egenproducerade programmen accepterade i någon kanal. Skulle distriktsproduktioner kasseras på grund av att Stockholm prioriterade program gjorda i huvudstaden? En annan uppmärksammad fråga var den om nyheternas organisation.

Länsstyrelsen i Östergötland där radiostyrelsens ordförande var chef var ytterst skeptisk till de organisatoriska förändringar som hade föreslagits. Det fanns enligt denna inte tillräckligt starka skäl att riva upp en organisation som började att tillämpas så sent som 1969. Inte heller Sveriges Radio var tilltalat av en regionalkanal. SR framhöll att distriktens ställning snarast skulle försämras inom en regional TV-kanal. De skulle inte få möjlighet att som tidigare kunna placera programmen i två kanaler.

Mest sedda program 1976

Raskens	75 %
”21”	70 %
Emil i Lönneberga	67 %
De lyckligt lottade	63 %
Bosse Parnevik figurerar	61 %

Förslaget om publikråd bemöttes också med stor skepsis bland remissinstanserna. Flertalet sade bestämt nej. Många pekade på att det kunde bli en efterhandsgranskning vid sidan om radionämnden som knappast skulle främja yttrandefriheten. Publikråden skulle också kunna hämma lusten hos producenterna att göra kontroversiella program.

Remissopinionen var således till stora delar negativ. Ett samlat intryck är att flertalet ansåg att rådande ordning var tillfredsställande. Den regionalkanal och utbyggnad av distrikten som utredningen föreslog väckte förvånande nog ingen större entusiasm. Frågan var hur regeringen skulle agera. Utredningen hade trots allt varit enig i de väsentliga frågorna. Skulle den trots detta köras över?

Vänstervridning och regionalisering

Mest sedda program 1977

Melodifestival 1977 (sv uttagning)	69 %
Ishockey-VM (Sverige–Sovjet)	65 %
Eurovision Song Contest 77	62 %
Alpina Världscupen 2:a åket kl 12.55	61 %
N.P. Möller fastighetsskötare	60 %

Den s k vänstervridningen i radio och TV var inte något isolerat fenomen. Den slog igenom i bokutgivningen, i undervisningen och på teatern. Även dagspressen förändrades i vänsterriktning. Dagens Nyheter betecknades ibland som den nya vänsterns tidning medan Svenska Dagbladet presenterade sig som tidningen med de raka och ovinklade nyheterna.

I skuggan av Vietnamkriget förekom framför allt bland ungdomen en omvärdering av det amerikanska samhället. Göran Palms bok *Indoktrineringen i Sverige* var kanske den mest betydelsefulla av de USA-kritiska böckerna och blev viktig inte bara för radio- och TV-folk utan präglade under ett par år hela samhällsdebatten.

Serien *Från socialism till ökad jämlikhet* och pjäsen *Har du hört vad som hänt?* fick radiostyrelsen att reagera 1971. Efter styrelsesammanträdet i Göteborg avtog dock vänsterdebatten långsamt och de kontroversiella programmen blev färre. 1974 års radioutredning ville inte ge statsmakterna några instrument för att hejda vänstervridningen. Den föreslog visserligen regionala publikråd men dessa blev aldrig verklighet.

Förändringen i tidsandan – och i programutbudet – fick säkerligen hjälp av den kampanj som 1971 inleddes av Svenska Arbetsgivareföreningen och som hade som huvudmål att möta vänsterns negativa syn på näringslivet och på USA.

De organisatoriska förändringar som ägde rum inom Sveriges Radio på 1970-talet kan delvis kopplas samman med vänstervågen. Den lokalradio som startade 1976 var ursprungligen tänkt att bli ansvarig för en omfattande samhällsinformation – ett sätt för samhället att balansera vänstervågen. Men istället blev det en länsradio med stor självständighet. Även utbyggnaden av TV-distrikten ledde till en större mångfald och flera röster i etern. Monopolet blev allt mer vittförgrenat.

1977–1987

Nya medier söker plats

Närradio och TV via satellit och kabel förändrade under 1980-talet etermediesituationen i Sverige i grunden. Den tekniska utvecklingen gjorde sändningar både till närområdet och över långa avstånd möjliga på ett helt annat sätt än tidigare. Närradion var resultatet av politiska beslut medan satellitsändingarna via kabel och parabolantenn till väsentlig del ägde rum utan kontroll från någon svensk politisk instans eller myndighet.

Under mer än ett decennium var närradion föremål för utredningar och utvärderingar. Närradion är unik så tillvida att den omfattades av ett betydligt större intresse från sändarnas än från mottagarnas sida. För vissa politiker var den ett avgörande steg i medieutveckling medan den som massmedium hade marginell betydelse – till skillnad från t ex lokalradion.

Sveriges Radios expansion fortsatte under slutet av 1970-talet. 1976/77 fanns 4 250 anställda inom företaget mot 2 500 tio år tidigare. Kostnaderna för radio- och TV-verksamheten hade under perioden 1966–76 ökat från 184 miljoner kronor till 732 miljoner. I fast penningvärde betydde det att resurserna hade fördubblats.

Den borgerliga regeringen hade att ta ställning till ett nytt avtal mellan staten och radioföretaget. Som underlag hade den betänkandet från 1974 års radioutredning och frågan var hur man skulle ställa sig till den särskilda regionkanalen.

Bengt Göransson (s) var 1982–1991 ansvarig för mediefrågorna inom regeringen.
FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/ SVT BILD

Maktskiften i politiken

I 44 år hade Sverige styrts av regeringar med socialdemokratisk majoritet. Perioden 1973–76 hade det rått jämvikt mellan blocken men regeringen Palme satt kvar. 1976 blev det borgerlig majoritet i riksdagen och en trepartiregering bildades under centerledaren Thorbjörn Fälldin och med deltagande av folkpartiet och moderaterna.

År 1982 återtog socialdemokraterna makten och kunde bilda regering. Folkets Hus-direktören Bengt Göransson blev kulturminister och ansvarig för mediefrågorna.

Den socialdemokratiska valsegern vid nästa val – 1985 – var

bräcklig. Det var uppenbart att de nyliberala idéerna på ett helt annat sätt än tidigare vann gehör inte minst i debatten vid sidan om den rent partipolitiska. Näringslivets organisationer var bl a genom närradion aktiva i opinionsbildningen – precis som LO och TCO hade varit det under vänstervågen på 70-talet. I centrum för de borgerligas kritik stod de s k löntagarfonderna som bedömdes vara ett hot mot blandekonomin. 4 oktoberrörelsen som främst riktade sig mot löntagarfonderna väckte uppmärksamhet och fick många sympatisörer. Den kan ses som en fortsättning på den kampanj som inletts redan 1971.

De borgerliga regeringsåren 1976–82 betydde mycket för mediernas förhållande till regeringen. Journalister inom olika medier sökte aktivare än tidigare kartlägga motsättningar och interna kriser inom ministären. Medierna styrde dock inte ensamma bevakningen. Politikerna gjorde olika försök att fånga mediernas intresse och sätta agendan. Olika organisationer som LO, SAF och TCO byggde ut sina informationsverksamheter.

Moderaterna och folkpartiet hade i skilda sammanhang stött tanken på reklam i TV och hade varit kritiska mot Sveriges Radios monopol. De hade också varit starkt kritiska mot vänstervridning och olika näringslivsfientliga inslag. Hur långt skulle den borgerliga regeringen gå i förändringar? Förslag till ny organisation hade lagts av 1974 års radioutredning men den hade socialdemokratisk majoritet.

Mest sedda program 1978

Party hos Parnevik	72 %
Eurovision Song Contest 78	70 %
Kalle Anka och hans vänner	66 %
Alpina Världscupen 2:a åket kl 12.55	64 %
Kunglig galacirkus	60 %

Sveriges Radio AB blir en koncern

Vid rundradiobesluten fram till 1978 hade en rad aktörer varit verksamma: pressen, radioindustrin och de politiska partierna. Redan tidigt hade också rundradioföretaget självt framträtt som en viktig maktfaktor.

Utgångspunkten för regeringens propositionsskrivare var förslaget från 1974 års radioutredning. Denna ansåg att distriktsorganisationen för TV skulle byggas ut och att distriktens program skulle sändas i den ena av de två kanalerna, TV R. Många av remissinstanserna var dock kritiska både till distriktsutbyggnaden och till en särskild kanal för distriktsprogrammen. Istället talade påfallande många om nödvändigheten av att ge den nya lokalradion ökade resurser. Sveriges Radio tillstyrkte en större satsning på TV-distrikten men motsatte sig en kanaluppdelning av det slag som utredningen hade tänkt sig.

Den borgerliga regeringen hade anledning att se radiopropositionen som en viktig politisk markering. Radioföretagets organisation och verksamhet berörde många människor och följdes intensivt i medierna. För regeringen gällde det att både komma med något nytt och att inte utmana Sveriges Radio och socialdemokraterna allt för mycket. En svårighet var också uppenbar – centern hade

tidigare intagit en från moderaterna och folkpartiet avvikande hållning i radio- och TV-frågorna.

I ett utkast till proposition som sändes till Sveriges Radio i februari 1978 hade regeringen frångått utredningens förslag om en regional TV-kanal men föreslagit en koncern med ett moderbolag och fyra dotterbolag: Sveriges Riksradio, Sveriges Television, Sveriges Lokalradio och Sveriges Utbildningsradio. Den existerande distriktsorganisationen skulle övertas av TV medan radion skulle få bygga upp en egen – tillsammans med lokalradion – efter de behov den ansåg sig ha. Både TV och riksradion skulle få egna tekniska enheter. I utkastet föreslogs också en skärpning av demokratiparagrafen i enlighet med radioutredningens förslag. Däremot föreslogs att den paragraf som givit tillståndshavaren ensamrätt på radiosändningar – den s k monopolparagrafen – skulle tas bort.

Sveriges Radio utsatte förslaget för skarp kritik i en skrivelse till utbildningsdepartementet. Den tänkta koncernkonstruktionen var enligt SR allt för svag. Moderbolaget skulle få så begränsade befogenheter att det inte skulle kunna leva upp till uppgiften att svara för planering och försvara företagets integritet. Enligt radioföretaget måste man koppla samman ekonomi och produktion, ansvar och befogenheter om koncernmodellen skulle fungera. Radioföretaget ifrågasatte rentav om inte koncernkonstruktionen stred mot aktiebolagslagen eftersom moderbolaget inte fick en tillräckligt överordnad ställning.

Sveriges Radio hävdade också att omorganisationen skulle bli dyr. Man räknade med 25 miljoner kronor i extra kostnader och förklarade att dessa inte skulle leda till bättre program utan en organisation som var oklar och onödig.

I den proposition som lades fram den 8 mars 1978 tog regeringen viss hänsyn till kritiken. Den preciserade moderbolagets ställning bättre än i utkastet och gav det nya funktioner, bl a att utse dotterbolagens styrelser. Men i stort försvarade regeringen konstruktionen som alltså bestod av ett moderbolag med samordnande uppgifter och fyra självständiga programbolag. Motivet till förändringen angavs vara att man med det nya bolaget skulle kunna ”decentralisera beslut och säkra mångfald i programfrågor”. Sändningsverksamheten skulle bedrivas av jämställda programbolag: TV-bolaget, Riksradion, Utbildningsradion och Lokalradion.

Enligt propositionen var det speciellt viktigt att radio och TV skildes åt. Radion hade tidigare kommit i skuggan av TV men skulle kunna utvecklas fritt om den verkade inom ett särskilt bolag. Med eget programansvar och egna distriktsorganisationer skulle TV- och radiobolagen kunna renodla sina profiler.

Den proposition som lades fram var en kompromiss. Inom regeringen hade funnits förespråkare för att man skulle splittra företaget helt – det s k vertikala hugget. Men det fanns också de som

Amerikanska TV-Guide är världens mest spridda tidskrift och har liksom tyska Hör Zu flera miljoner i upplaga. Radio- och TV-tidskrifter är i många länder populära och lönsamma.

Redan vid Radiotjänsts start diskuterade man inom företaget att starta ett programblad. Anledningen var att vissa tidningar enligt Radiotjänsts bedömning hade en allt för dålig information om programmen. Tidningen Radio hade lagts ner 1925 men 1927 började veckotidningsförlaget Åhlén & Åkerlund med utgivningen av Radiolyssnaren. Någon stor succé blev denna inte och från Radiotjänsts sida fanns fortfarande ett behov av kommunikation.

Typiskt för tiden är att Röster i Radio först bestod av en handledning till radioföreläsningar och gavs ut två gånger om året tillsammans med Folkbildningsförbundet Radioföreläsningar. 1933 blev Röster i Radio månadstidning och 1934 började veckoutgivningen. 1938 övertog Radiotjänst utgivningsrätten av konkurrenten Radiolyssnaren och denna gick upp i Röster i Radio.

Röster i Radio sorterade till att börja med direkt under verkställande direktören men kom 1942 att bilda en egen sektion inom Centrala avdelningen. Under senare år hörde den under en period till Sveriges Radios förlag och senare från 1965 till Informationsavdelningen. Tidningen var en del av företaget och flera av chefredaktörerna – Carl-Åke Wadsten, Manne Ginsburg och Per-Martin Hamberg – hade en bakgrund som programtjänstemän. Lars Ulvenstam som var redaktör 1957–1964 kom från Vecko-Journalen och skulle fortsätta till TV.

Under lång tid spelade Röster i Radio en stor roll för radiolyssnandet och TV-tittandet – 1957 bytte tidningen namn till Röster i Radio-TV. Den hade ofta nyheter inom radioområdet och hade genom företaget tillgång till goda skribenter. Tidningen presenterade programmen lika föredömligt som mera framgångsrika konkurrenter i utlandet. Men trots flitig annonsering i både radio och TV blev den aldrig någon stor framgång.

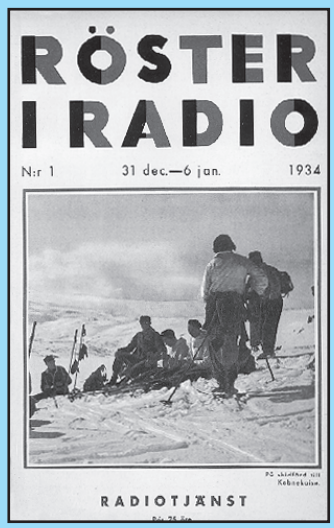

Nr 1, 31 december – 6 januari 1934 och nr 25/26, 17–30 juni 1994.

En förklaring till problemen var att Röster i Radio var radioföretagets officiella tidning. Den kunde inte ta ut de journalistiska svängarna på samma sätt som en helt självständig tidning hade kunnat. Men säkerligen var huvudorsaken till upplageproblemen att dagspressen och framför allt kvällstidningarna på 1960-talet började en intensiv TV-bevakning. Programmen presenterades utförligt och nyheter kring händelser på radio och TV fick stort utrymme. Så småningom kom särskilda TV-bilagor som var större än programtidningen.

År 1992 såldes Röster i Radio-TV till Allers förlag som slog ihop den med tidningen Se och Hör.

önskade ha ett sammanhållet företag av gammal modell. Resultatet blev ett förslag med varken ett sammanhållet företag eller en fullständig splittring: Ett moderbolag med fyra starka döttrar. Ingen inom regeringen var riktigt nöjd men inte heller helt missnöjd.

Oppositionen reagerar

Socialdemokraterna hade haft regeringsansvaret då de tidigare radiopropositionerna hade avgivits. 1966 hade Olof Palme varit kommunikationsminister och därmed ansvarig för propositionen. 1978 var han oppositionsledare. För socialdemokraterna var det positivt att regeringen inte hade slagit sönder etermediebolaget helt och att den inte hade föreslagit någon annan finansieringsform än licenser. Det fanns starka grupper som argumenterade för reklam i TV. Ägarbilden var dessutom densamma som tidigare: folkrörelser 60 procent, pressen 20 procent och näringslivet 20 procent. Socialdemokraterna var också positiva till en utbyggnad av distrikten.

Den motion som socialdemokraterna lämnade med anledning av propositionen hade utarbetats i samråd med Torsten Byggdal som var anställd i radiochefens kansli och som hade varit SR:s man i 1974 års radioutredning. Socialdemokraterna krävde inte publikråd eller en regional kanal som Radioutredningen hade föreslagit. Men de var lika kritiska som Sveriges Radio gentemot koncernkonstruktionen. De ansåg att denna skulle bli allt för löst sammanhållen och inte kunna tjäna som värn för företagets integritet. Det fanns ingen anledning att splittra företaget och framför allt inte att skilja radion från TV.

Radion skulle enligt socialdemokraterna försvagas om den skildes från TV. Speciellt allvarligt var att den gick miste om den omfattande distriktsorganisationen. Motionärerna trodde inte heller på samarbete mellan lokalradion och riksradion. Den förra borde istället få utvecklas i lokal riktning och inte bli någon filial till rikssändningarna. De ville inte ha någon förändring av demokratiparagrafen utan ansåg att den gamla formuleringen borde behållas. Man ansåg att en förändring kunde sända signaler om en skärpning vilken skulle begränsa radiomedarbetarnas frihet.

En koalitionsregerings förslag är ofta en kompromissprodukt där de olika regeringspartierna får ge och ta. Detta gör att det var speciellt svårt att i utskotten få till stånd en förändring. Regeringspartierna var bundna vid det beslut som tagits i regeringen. Den lagda propositionen gick igenom så gott som oförändrad. Sveriges Radio blev en koncern med ett moderbolag och fyra programsändande enheter.

Nya styrelser och nya chefer

Den nya ordningen för etermedierna i Sverige innebar att fem styrelser och ett stort antal chefsposter skulle tillsättas. Ett av skälen

till omorganisationen var säkerligen att den borgerliga regeringen önskade påverka sammansättningen av styrelserna och chefstillsättningarna. Men den lyssnade på oppositionen.

Till ordförande i fyra av de fem styrelserna utsågs landshövdingar med ett förflutet inom politiken: Gunnar Helén (SR), tidigare ordförande i folkpartiet, Lennart Sandgren (SVT), tidigare statssekreterare i socialdemokratiska regeringar, Bertil Löfberg (LRAB), tidigare socialdemokratiskt statsråd och Astrid Kristensson (Utbildningsradion), tidigare moderat statsråd. Ordförande i Sveriges Riksradios styrelse blev Claes Elmstedt, som var centerpartistisk riksdagsledamot.

Valet av de fem ordförandena var en typisk svensk kompromissprodukt. De tre borgerliga partierna fick tre poster medan socialdemokraterna fick två. Helt utan konflikter var dock inte processen. Socialdemokraterna reagerade mot att Per Eckerberg inte fick vara kvar som ordförande utan ersattes av Gunnar Helén.

Styrelseledamöterna i moderbolaget utsågs dels av regeringen dels av SR:s bolagsstämma. De nya styrelserna kom att domineras av personer med politisk anknytning och av folkrörelsefolk. Undantag var bankdirektör Jan Wallander och förlagschefen Anders Ferm. Den tid var förbi då kulturpersonligheter som Lars Gyllensten, Erland Josephson, Stig Sjödin och Elisabeth Söderström ansågs kunna tillföra företaget något värdefullt vid sidan om politiker och folkrörelseföreträdare.

Efter det att spelet kring styrelseposterna avslutats tog en utnämningskarusell av chefstjänstemän på TV och radio sin början. En beredningsgrupp med styrelseordföranden, radiochefen och ledamoten, tidigare statsrådet Hans Gustafsson (s) tillsattes. I denna ingick också två personalrepresentanter. Vid sidan om pågick ett antal förhandlingar mellan ledande politiker. I dessa deltog utbildningsminister Wikström och oppositionsledaren Palme tillsammans med bl a Hans Gustafsson. De avgörande besluten fattades av politiker utan formella befogenheter i förhållande till Sveriges Radio. Man strävade efter en form av partipolitisk balans inom chefsgruppen – liksom man tidigare gjort ifråga om styrelserna.

Redan den 15 juni 1978 kunde radiostyrelsen behandla beredningsgruppens förslag. TV 2-chefen Örjan Wallqvist hade efter kort tvekan tackat ja till att bli moderbolagets första chef. Sveriges Radio hade varit kritisk mot den nya organisationen och ansett att moderbolaget inte hade tillräckliga uppgifter. Trots detta accepterade Wallqvist uppgiften som koncernchef. Han var inte känd för borgerliga sympatier och hade en stark ställning inom det gamla bolaget.

Posterna som chefer för programenheterna var känsliga. Men det blev inte några överraskningar. Ett antal gamla medarbetare inom radio och TV utnämndes till innehavare av de nya befatt-

ningarna. Verkställande direktör för det nya TV-bolaget blev Magnus Faxén som tidigare hade varit reporter och haft chefstjänster inom TV och radio. Han hade ingen känd politisk tillhörighet men hade under 1950-talet arbetat som journalist på högertidningarna Svenska Dagbladet och Norrlands-Posten. Den nye TV 1-chefen, Sam Nilsson, hade varit partisekreterare i högerpartiet och TV 2-chefen Oloph Hansson var känd som socialdemokrat. De båda cheferna för Utbildningsradion och LRAB, Börje Dahlqvist och Nils-Petter Lindskog, fick fortsatta förordnanden. Den förre hade ett förflutet som redaktionschef på Dagens Nyheter och den senare hade startat sin bana på ett antal socialdemokratiska tidningar.

Kvar att tillsätta var posten som riksradiochef. Det ansågs nödvändigt att den besattes av en kvinna eftersom de övriga chefstjänsterna hade män som innehavare. Vederbörande skulle dessutom helst ha en icke socialdemokratisk profil men också medieerfarenhet, dock inte internrekryterad. Det förekom ett antal namn i diskussionen men alla föll på att de antingen saknade medieerfarenhet eller också att de varit anställda inom Sveriges Radio.

Personalchefen vid Kabi-Vitrum Britt-Marie Bystedt utsågs till riksradiochef. Hon hade varit ledamot i Sveriges Radios styrelse under 11 år och hade innehaft olika chefsposter inom näringslivet. Den omständigheten att hon också hade varit anställd vid Industriförbundet gjorde att hon ansågs vara borgerlig. Problemet var att hon saknade programerfarenhet men detta löstes genom att det i hast tillskapades en post som vice riksradiochef. Torsten Byggdal som inte bara var en erfaren programman utan också hade tjänstgjort i radiochefens kansli utsågs som förste innehavare av denna tjänst.

Endast ett fåtal av övriga som fick chefsplatser kom utifrån. 42 av 45 nytillsatta chefer inom televisionen och riksradion hade en bakgrund inom radioföretaget och 18 av de 24 lokalradiocheferna hade någon gång varit anställda inom Sveriges Radio.

Personalrekryteringen vid den stora omläggningen 1978/79 kännetecknades av balans och konsensus. De politiska hänsynen vid tillsättandet var uppenbara liksom toppolitikernas intresse för fördelningen. Utnämningarna förankrades på högsta politiska nivå. Sveriges Radio kunde hävda sig väl då det gällde tillsättandet av chefsposter. Endast ett litet fåtal rekryterades utifrån. Ett genomgående problem för flera av de nya cheferna var att de skulle dra en gräns mellan ekonomiskt och programmässigt ansvar. Detta gällde riksradiochefen men framför allt TV. TV-chefen skulle ha ekonomiskt ansvar och kanalcheferna det programmässiga.

Mest sedda program 1979

Kalle Anka och hans vänner	69 %
I väntan på Tomten med Janne Carlsson	65 %
Party hos Parnevik	65 %
”21” med Ess i leken	63 %
Kunglig galacirkus	63 %

Koncernen i funktion

Den koncern som började arbeta 1 juli 1979 hade ett antal nygamla mål att rätta sig efter. Den skulle fortsätta regionaliseringen. De re-

Bonnakanalen – en framgång

De första planerna på en särskild kanal för distrikten lanserades av 1960 års radioutredning. Men den mötte starkt motstånd – inte minst från Sveriges Radios sida. Tanken på en distriktskanal återkom dock i ett utredningsförslag från 1977. Regeringen sade nej även denna gång och istället blev det en koncern med fyra programbolag. Distriktens resurser stärktes och de fick en självständigare ställning.

Det fanns sedan gammalt en konflikt mellan Stockholm och ”landsorten”. I Stockholm såg man ofta ner särskilt på de små distrikten vars program man av kostnadsskäl ansåg sig tvungna att använda. Från distriktens sida fanns det en underlägsenhetskänsla – det talades om ”bondetåg” när distriktscheferna kom till Stockholm för att erbjuda program och programidéer.

Under 1980-talet förändrades dock åsikterna från centralt håll. I anslagsframställningen inför 1986/87 skrev SVT att en särskild distriktskanal skulle medföra betydande rationaliseringar och minska kostnaderna. Den skulle dessutom kunna innebära en ökning av gestaltande program och svenskproducerade program. Ledningen för kanalen skulle ligga i Stockholm men distriktscheferna skulle bli programchefer med plats i kanalens ledningsgrupp.

Regering och riksdag accepterade en uppdelning av Sveriges Television i en Kanal 1 – Stockholmskanalen – och i en andra kanal – TV 2, Sverigekanalen. Direktör för Kanal 1 blev Ingvar Bengtsson, som senast varit distriktschef i Malmö och för Sverigekanalen TV 2 Oloph Hansson – tidigare Rapportchef.

De gamla uppfattningarna om en ”bonnakanal” fanns kvar vid mitten av 1980-talet även om distrikten vuxit i styrka. Pessimisterna talade om minskade resurser för distrikten och att uppdelningen skulle leda till en huvudkanal och en sekundärkanal. Men det skulle snart visa sig att TV 2-ledningen och distriktscheferna klarade uppgiften att få till stånd en kanal som i hög grad var konkurrenskraftig.

Varje distrikt gavs programansvaret för ett särskilt område. Ett av de minsta – det i Växjö – fick t ex ta hand om barn- och ungdomsprogrammen. Specialiseringen innebar visserligen att koncentrationen på den egna regionen minskade men resurserna ökade och uppmärksamheten från hela landet blev större.

Publikt sett blev distriktskanalen betydligt mer framgångsrik än vad någon av prognoserna förutsagt. Café-program från olika delar av landet tillsammans med de regionala nyheterna och Rapport visade sig vara en vinnande kombination. Dessutom hade TV 2 ett antal mycket populära program. Till dessa hörde ett antal s k vardagsfaktaprogram: *Trafikmagasinet, Mitt i naturen, Plus* och *Rekordmagazinet*. Distrikten kunde också i programserier som *Kungsleden* och *Göta kanal* direkt knyta an till den egna miljön.

gionala nyhetssändningarna i TV utökades men distrikten gavs också större plats i riksprogrammen. 40 procent av produktionen skulle ske ute i regionerna. Detta var en betydande ökning eftersom 1978 31 procent av TV-programmen och 27,8 procent av ljudradioprogrammen producerades utanför Stockholm. Dessutom hade koncernen i uppdrag att ägna mer tid åt särskilda publikgrupper såsom språkliga och etniska minoriteter, hörselhandikappade och synskadade. Lokalradion skulle också byggas ut.

Frågan var hur besluten skulle verkställas och vilket ansvar moderbolaget respektive de fyra programbolagen hade. Detta hade va-

rit föremål för diskussion under propositionsarbetet och i riksdagen var ett av huvudmålen för kritiken att gränserna var oklara mellan moderbolaget och dotterbolagen. Vid anslagsframställningen 1979 var det osäkert om moderbolagets styrelse endast hade att vidarebefordra programbolagens äskanden eller om den kunde anlägga egna synpunkter.

Koncernledningen beslutade att välja den aktiva linjen. Den visade ”sina ställningstaganden och avvägningar” till de treårsplaner som dotterbolagen lade fram. Koncernen gjorde en inbördes gradering av de olika framställningarna och fick en maktställning som dotterbolagen inte hade räknat med. Koncernledningen, som förstärkts med ekonomichefen Göran Waldau, visade också aktivitet ifråga om fördelningen av de pengar som anslogs i propositionen i januari 1980.

Någon katastrof innebar inte den nya organisationen. Tvärtom lyckades man uppnå de rationaliseringsmål som statsmakterna uppställt och som genomfördes under koncernledningens översyn. De personalindragningar som skedde inom de olika företagen måste lösas på koncernnivå och därmed fick moderbolaget ytterligare ett område för maktutövning.

Men vid mitten av avtalsperioden tornade problemen upp sig. Då kom bland annat ett beskt besked från utbildningsdepartementet. Av en proposition som Bengt Göransson lade fram i oktober 1983 framgick att koncernen måste spara ytterligare 50 miljoner kronor utöver tidigare effektiviseringsprogram. Inom koncernen började arbetet med ännu en reform av organisationen.

Mest sedda program 1980

Sånt är livet	55 %
Sinkadus	53 %
Hedebyborna	48 %
I vår herres hage	47 %

Närradio – ett alternativ

Utbyggnaden av FM-bandet gjorde det möjligt att i ökad utsträckning sända lokalt och regionalt. Det fanns möjligheter att komplettera den huvudsakligen centrala och regionala radion med små lokala sändare som kunde fylla helt andra funktioner än de som rundradion haft tidigare. 1960 års radioutredning föreslog att det skulle ske en uppdelning mellan de radiokanaler som Sveriges Radio behövde för sin verksamhet och övriga. De senare skulle fördelas mellan föreningar och folkrörelser och gå under beteckningen ”särskild rundradio”. Men utredningsförslaget mötte kritik och ledde inte till någon åtgärd från regeringens sida.

Tankarna på en särskild, lokal radio fanns dock kvar. Den skulle kunna drivas av församlingar, föreningar eller enskilda personer med intresse att kommunicera lokalt och till mindre grupper. Lyssnarna skulle inte bara kunna ta emot utan också sända. Det som skilde den nya typen av radio var att de som sände inte behövde rätta sig efter kraven på saklighet och opartiskhet. Den vände sig till en begränsad publik med likartade åsikter. Ett trossamfund el-

ler en politisk förening kunde predika eller agitera utan att ta hänsyn till andra åsiktsriktningar.

Men idén om föreningsradio vid sidan om Sveriges Radio var inte okontroversiell. Inom Sveriges Radio fanns de som fruktade att lyssnarkollektivet skulle splittras och att basen för den egna verksamheten skulle erodera. Många var också skeptiska till möjligheterna att göra radioprogram på det enkla sätt som den nya radions tillskyndare hoppades.

Under 1970-talet växte önskemålen om att utnyttja de nya tekniska möjligheter som fanns både för sändning och för distribution av radio. Inom den nya lokalradion började man försöksverksamhet med s k allemansradio. I hälften av lokalradioområdena inrättades filialer och vid dessa försökte man aktivera lyssnarna till deltagande genom att göra mera lokalt inriktade program.

Politiskt fanns tillskyndarna till närradion framför allt inom folkpartiet och dessa skred snabbt till handling efter regeringsskiftet 1976. I den radioproposition som den borgerliga regeringen lade fram 1978 föreslog utbildningsminister Jan-Erik Wikström försök med närradio som skulle drivas av en särskild närradiokommitté. Närradion var tänkt att förbättra kommunikationen inom olika grupper av medborgare. Ansvariga för sändningarna skulle vara föreningar, församlingar, organisationer, utbildningsanstalter och liknande. Närradiokommittén skulle ge sändningstillstånd inom speciella försöksområden.

Närradiokommittén arbetade snabbt. 1979 inleddes försöksändningar och 1982 föreslog den en permanentning av verksamheten. De sändande föreningarna beräknades kunna dela på en sändare i varje kommun. Televerket gavs monopol på distributionen. Kommersiell reklam fick inte förekomma och inte heller centralt framställt material. Dessutom kunde sändartillståndet återkallas om det förekom allvarliga brott mot yttrandefriheten eller om sändaravgifterna inte betalades.

Sedan socialdemokraterna återkommit i regeringsställning hösten 1982 dröjde man med beslut och istället fortsatte utredningsarbetet med delvis nya utredare och nya direktiv. Ett något modifierat utredningsförslag lades fram 1984 vilket låg till grund för en proposition om närradio till riksdagen 1985. Från och med 1 januari 1986 fick närradioverksamheten permanenta former och detta skedde under politisk enighet.

Den särskilda närradiolag som reglerade verksamheten stadgade att närradio fick sändas av föreningar som bedrev t ex ideell, politisk, facklig eller religiös verksamhet. Även riksorganisationers lokalavdelningar, församlingar i Svenska kyrkan och, i vissa fall, utbildningsanstalter, hade rätt att få sändningstillstånd. Närradiosändningarna skulle i princip vara lokalt producerade; de fick inte annat ”än i begränsad omfattning” innehålla material som hade

Revolutionen i Göteborg

Vid etablerandet sökte lokalradion att på olika sätt markera sin självständighet i förhållande till riksradion. Under de första åren fick de olika stationerna centralt belägna byggnader, väl tilltagna och till höga kostnader. Även på platser där Sveriges Radio hade möjligheter att hyra ut ändamålsenliga lokaler som i Växjö valde man andra lösningar än att samarbeta med det gamla företaget.

Förhållandet mellan den centrala LRAB-ledningen och de lokala stationerna fungerade relativt smärtfritt under uppbyggnadsskedet. De lokala stationerna utvecklades i delvis olika riktningar men utan några större konflikter. Utbudet tenderade att bli allt mer konformt mellan de olika stationerna. Men det fanns undantag.

Radio Göteborg sände i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet en del provokativa program. Speciellt utmanande var en av journalisterna, Frank Gunnarsson, som ådrog sig ett rekordstort antal fällningar i radionämnden och en dom i tingsrätten. Lokalradiochef var en tidigare redaktionschef på Handelstidningen, Bo Carlsson, som inte klarade den ”revolutionära” situationen vid stationen. Han entledigades våren 1982 av LRAB:s styrelse trots medarbetarnas häftiga protester. I hans ställe förordnades personaldirektören vid LRAB Lars Frithiof som tillfällig chef.

Utnämningen av Frithiof förvärrade läget på landets näst största lokalradiostation och medarbetarna obstruerade på olika sätt mot den tillfällige chefen och mot ledningen i Stockholm. Lars Frithiof kunde inte fullfölja uppdraget utan hans närvaro skärpte konflikten. Personalen vid Radio Göteborg krävde att den gamle chefen, Bo Carlsson, skulle återinsättas. LRAB-ledningen vidtog den i svensk mediehistoria unika åtgärden att under några veckor stänga Radio Göteborg. En del ansåg att det var en kraftfull handling i rättan tid medan andra protesterade. Övriga lokalradiostationer solidariserade sig visserligen inte med göteborgsjournalisternas beteende men slog vakt om principen om varje stations självständighet. Konflikten blev en kamp mellan centralt och lokalt istället för en strid mellan personer som vägrade rätta sig efter bestämmelserna inom företaget.

G-P Göteborgs-Posten
14 maj
Pris 2:50

Chefen sparkad

STORMIGT på lokalradion

Slipper åtal trots stora giftutsläpp

S väntar med JAS

Ledare: Allt färre vill ha fonder

Andrasidan:
Erni och Ola Friholt: Räddhåga och passivitet leder inte mot fred
Rolf Anderberg: Valands elevutställning

Göteborgspostens löpsedel den 14 maj 1982.

Göteborgsstationen öppnades under sommaren och tjänsten som lokalradiochef utlystes. Av 11 sökande utsågs göteborgsjournalisten Pelle Bergendahl för att som LRAB-chefen uttryckte det till styrelsen ”så snabbt som möjligt normalisera situationen”. Radionämnden gjorde våren 1982 en granskning av 16 program där Frank Gunnarsson varit programansvarig. Nämnden fällde 15 av dessa och vidtog en så anmärkningsvärd åtgärd som att översända besluten för kännedom till regeringen.

Rabaldret i Göteborg väckte stor massmedial uppmärksamhet och inverkade för en tid negativt på lokalradions rykte. Det förtroendekapital som lokalradion hade från början minskade märkbart och bidrog enligt en del bedömare till att resurstilldelningen inte blev vad man hoppats. Bråket var dock inte typiskt för de olika lokalradiostationerna utan kan ses som en sen utlöpare av vänstervridningsåren. De anställda revolterade under hänvisning till att man bedrev samhällskritik och man skulle ha journalistisk frihet.

producerats centralt. Programmen skulle distribueras via sändare som televerket ställde till förfogande. Huvudregeln var att sändningarna skulle kunna tas emot med god hörbarhet inom ett område på ca fem kilometer från sändaren. Tillstånd att sända gavs av en särskild närradionämnd.

Varje närradioförening fick sända vad den ville inom ramen för en särskild ansvarighetslag för närradio. Den senare stadgade bl a att samma principer om yttrandefrihet som anges i tryckfrihetsförordningen skulle gälla för närradio. Vidare skulle för varje program finnas en ansvarig programutgivare.

Intresset för närradio var de första försöksåren främst begränsat till samfund och kyrkor men ett genombrott kom 1986 då antalet sändande föreningar översteg 1 500 – nästan en fördubbling i förhållande till 1985. Sändningstiden ökade också kraftigt under samma tidsperiod. En av förklaringarna till den ökande verksamheten var den betydelse som närradion ansågs ha haft vid 1985 års val. Analyser visade att det så kallade Skånepartiets närradiosändningar i Malmö bidrog till att partiet lyckades få mandat i Malmö kommunfullmäktige.

De politiska och fackliga organisationerna såg en möjlighet i att genom närradion komma i kontakt med icke aktiva medlemmar och tänkbara sympatisörer. De vände sig framför allt till ungdom och startade musikkanaler av ungefär samma slag som de som förekommer i amerikansk kommersiell radio. Radio A och Skånepartiets radio i Malmö, SAF-radion i Göteborg och Stockholm samt Radio M i Stockholm hörde till dem som fångade många lyssnare. Detta gav så småningom närradion mera karaktär av reguljär radio än föreningsradio. Den blev en prekommersiell radio och en föregångare till den privata lokalradio som introducerades i början av 1990-talet. Flera av närradiosändarna bröt mer eller mindre systematiskt mot reklamförbudet.

Många närradioföreningar fick tidigt svårigheter med finansieringen. Framför allt saknade mindre organisationer förmåga att betala studios och distribution. Eftersom reklam och ”sponsrade” program var förbjudna blev föreningarna hänvisade till de egna medlemmarnas eller lyssnarnas offervilja samt till frivilligt arbete. Denna finansieringsform gynnade de religiösa sammanslutningarna: Dessa hade en tradition i detta avseende och såg sändningarna i närradio – på samma sätt som IBRA radio gjorde – både som ett sätt att locka nya medlemmar till församlingen och understödja gamla i tron.

Flera problem uppkom redan under försöksverksamheten. Vissa föreningar utnyttjade närradion till att sprida rasistiska åsikter och uppfattningar och Radio Islam som förmedlade antisemitiska budskap blev en av de mest omtalade närradiostationerna. Den fälldes för yttrandefrihetsbrott (hets mot folkgrupp) men tillämp-

ningen av lagen var problematisk eftersom processerna tog lång tid. Under tiden kunde de åtalade stationerna fortsätta med sändningarna.

Vissa närradiostationer trotsade förbudet om reklam. Speciellt uppmärksammade blev Radio Nova i Vagnhärad som vägrade att respektera reklamförbudet trots att tillståndsinnehavaren fälldes av domstol. Flera andra stationer hade också reklam och sponsrades av större riksorganisationer, framför allt SAF.

Politiskt var närradion från början en symbolfråga. De borgerliga partierna såg den som en möjlighet att liberalisera och avreglera etermediemarknaden. SAF:s tidiga intresse orsakades inte enbart av att man genom närradion önskade nå viktiga ungdomsgrupper. Man ville också visa att det gick att skapa en levande radio utanför Sveriges Radio. Genom närradion bröts i praktiken Sveriges Radios monopol på radiosändningar.

Socialdemokratins motstånd kan bl a förklaras med att den ville slå vakt om Sveriges Radio. Den fruktade att närradion kunde bli början till slutet för det system som fungerat sedan 1925. Men där fanns också en misstanke om att kapitalstarka grupper som låg långt från partiets värderingar kunde utnyttja närradion i propagandasyfte.

I mitten av 1980-talet blev närradion politiskt mindre kontroversiell. Propositionen om närradio lades fram 1986 av en socialdemokratisk regering och stöddes av de borgerliga. En socialdemokratisk utredare, Leif Andersson, föreslog senare vissa förändringar i närradiolagen vilka bl a innebar att femkilometerskravet upphörde. Televerket fråntogs ensamrätt på distributionen. Närradionämnden kunde dessutom dra in sändningstillstånd redan när misstanke om brott mot tryckfrihetsförordningen förelåg.

Lokal TV

Under 1960- och 1970-talen ökade antalet centralantennät i Sverige. Motivet var inte tekniskt eller någon önskan om att se grannländernas television. Istället låg praktiska och estetiska skäl bakom. I de nya byggnormer som antogs på 1960-talet gjordes centralantenn obligatorisk för flerfamiljshus. Orsaken var att man ville undvika ”skogar” av enskilda hushållsantenner. Centralantennsystem kom så småningom också att byggas in i äldre flerfamiljshus. Vid mitten av 1980-talet hade omkring hälften av alla hushåll i Sverige tillgång till centralantenn. Siffran kan jämföras med 80 procent i Belgien, 50 i Nederländerna och Schweiz samt 10 i Storbritannien.

Televerkat började tidigt att knyta samman antennsystem i mer omfattande kabelnät. Drivkraften var kanske inte i främsta hand att förse svenska folket med fler TV-kanaler utan att förebygga att konkurrerande kabelsystem användes också för telefonitjänster. I detta lyckades man.

Riksdagen antog 1984 en lag som tillät försöksverksamhet med satellitmottagning via kabelnät. Den nya lagen reglerade kabelnät där mer än 100 hushåll var inkopplade. I lagen fastslogs att det skulle gälla etableringsfrihet för kabelnät i Sverige. Vem som helst skall ha rätt att lägga ner kablar. Däremot fastställdes vissa regler för sändningarna. Operatören måste ha tillstånd av en kabelnämnd för att få ta ner satellitsändningar, liksom för att bedriva lokala TV-sändningar. För de senare fanns dessutom vissa restriktioner, i första hand ett förbud mot reklam.

Det blev således tillåtet både att vidaresända vilka satellitkanaler som helst och att driva lokala – eller nationella – kabelsändningar. Det enda som fordrades var att kabelägaren till Patent- och registreringsverket anmälde ägare och ansvarig utgivare för sändningar inom kabelnätet.

Mest sedda program 1981

Kalle Anka och hans vänner	66 %
Kvitt eller dubbelt	62 %
Bröderna Cartwright	62 %
Albert och Herbert	62 %
Hylands hörna	59 %

Kombinationen satellit och kabel innebar inte bara möjlighet att ta emot flera internationella kanaler utan också en chans att möta massutbudet med lokala produktioner. På samma sätt som många gjorde försök med närradio fanns de som också prövade med lokala TV-sändningar. Förhoppningen var att närheten och den lokala anknytningen skulle uppväga bristen på professionalism. En del lokala stationer lyckades, men i regel var det svårt att upprätthålla intresset både hos dem som producerade lokala program och hos tittarna.

Närradioförsöket avsåg även s k när-TV och organisationer och föreningar uppmuntrades att börja producera lokal-TV. Denna förutsattes bli distribuerad genom befintliga kabelnät. Många drevs av föreställningen att tittarna var trötta på de nationella sändningarna och på amerikanska och engelska TV-serier. De som engagerade sig i när-TV ville erbjuda något som låg närmare tittarnas verklighet. Det visade sig dock att kraven på professionella TV-sändningar var betydligt större än väntat.

Även om lokal-TV-verksamhet förekom i begränsad skala blev det istället möjligheten att ansluta de lokala näten till satellitsändningar som blev avgörande för verksamheten. Utbudet av program kunde breddas radikalt med hjälp av den nya teknik som introducerades på 1970-talet och som utvecklades starkt på 1980-talet.

Videon skapar oro

Det fanns vid slutet av 1970-talet en stark övertygelse om att videon innebar något helt nytt vilket kraftigt skulle förändra mediebilden. Det var inte ovanligt med paralleller till TV:s introduktion. Samma oroliga röster om hur det skulle gå med familjen när alla såg på video hördes som i TV:s barndom.

I efterhand kan det synas märkligt att videogramfrågan fick en så stor uppmärksamhet i debatten och ägnades ett sådant intresse

från politikernas sida som skedde. Knappast något annat medium har förorsakat en sådan moralisk panik som videon. Den tillskrevs en rad fördärvliga egenskaper och speciellt barnen var hotade. Ett TV-program om videons farligheter som sändes i magasinprogrammet *Studio S* 1980 blev ett belägg för att oron var berättigad. Inslag ur ett antal videofilmer med våld och sex blev belägg för videons farlighet. Motorsågsmassakern blev för en tid synonym med videofilm.

År 1982 genomfördes en särskild lagstiftning mot uthyrning till hushållen av videofilmer med grova våldsinslag.

Men det fanns också de som hoppades att videon skulle medföra något positivt. Ofta var det samma personer som talade om de negativa effekterna som också förkunnade om de positiva sidorna på de kulturella och politiska områdena.

En videogramutredning arbetade åren 1977–81 under ledning av centerpartisten och författaren Per-Olof Sundman. Den gav ut en rad skrifter och ett omfattande betänkande. Utgångspunkten för arbetet var moraliskt och kulturpolitiskt. Utredningen ville undvika de skadliga verkningar som videon kunde medföra. Men den visade också en stor optimism då det gällde videons möjligheter på olika områden. Videon skulle kunna minska människornas främlingskap. Utredningen lämnade bland annat förslag om videogramdistribution via biblioteken.

Ledamoten Anders Björck (m) tog i en reservation avstånd från utredningens synsätt och de många enligt hans åsikt grumliga formuleringarna i betänkandet.

> På alltför många avsnitt i utredningsbetänkandet finns en strävan att gapa över allt för mycket, att söka finna ett Columbi ägg som skall förskona vårt land från det elände som den moderna tiden fört med sig och där särskilt videon tillsammans med annan teknik bidragit till dagens samhällsproblem. Företeelse efter företeelse i samhället ställs vid skampålen och gisslas obarmhärtigt.

Videogramförsäljningen gick – trots utredarnas farhågor – trögt under 1970-talet men steg sedan snabbt efter 1980. Den huvudsakliga användningen var inspelning av program som sändes i de olika kanalerna. På hyrmarknaden blev barnfilmerna de vanligaste och i övrigt gjorde videokamerorna det möjligt att göra videoinspelningar utan särskilda s k videoverkstäder. Videofilmerna från semestern och olika familjehögtidligheter kom att ersätta det gamla fotografialbumet.

Ny marknad

Oron var stor över vad videogrammen skulle få för konsekvenser för andra medier. En särskild utredning tillsattes för undersöka vad reklam i video skulle kunna innebära och föreslå eventuella åtgär-

Mest sedda program 1982

Hylands hörna	65 %
Kvitt eller dubbelt	63 %
Melodifestival 1982 (sv uttagning)	62 %
Party hos Parnevik	60 %
Dä' bar' å' åk (slalomshow med Stenmark)	59 %

der mot sådan. Denna kom dock fram till att förbud mot reklam i video inte var aktuellt. Många företag försökte exploatera videogrammarknaden som ansågs bli mycket lönsam. Tidningar och tidskrifter engagerade sig i nya företag som gav ut videokassetter. Även icke kommersiella företag engagerade sig i videoutvecklingen, bl a Folkets Husrörelsen och TRU (Utbildningsradion).

Biografinnehavarna fruktade ytterligare publikbortfall; det var enklare och troligen billigare att se på film hemma än att ta sig till en biograf.

Även TV-ledningen var rädd för den nya konkurrenten. Tittarnas makt ökade och sändarnas minskade genom videogrammen. TV-företaget agerade på ett likartat sätt inför videon som tidningsutgivarna då radion och senare televisionen introducerades.

Mest sedda program 1982/83

Eurovision Song Contest 83 (Carola/Främling)	84 %
Valvaka	65 %
Dallas	60 %
Notknäckarna	59 %

År 1982 lade SVT fram ett förslag om en tredje markbunden kanal där SVT skulle erbjuda gamla och nya filmer samt gamla och nya program mot betalning – betal-TV. SVT ville genom ett aktivt agerande vara med i den konkurrenssituation som man såg framför sig – med video, kabel och satelliter. Man såg också en möjlighet att skapa ökade resurser för Sveriges Television genom att skapa en lönsam betal-TV-verksamhet. En av modellerna var den framgångsrika amerikanska kanalen Home Box Office (HBO). TV-bolaget fick dock efter mycken tövan avslag på sin ansökan från regeringen. Därmed gick SVT miste om en kanal som kunde ha gjort diskussionerna om en tredje kommersiell kanal betydligt mer komplicerade.

Men betal-TV-frågan har kommit tillbaka från SVT:s sida. Vid början av 1990-talet planerade man den s k Guldkanalen tillsammans med Telia. TV skulle stå för produktionen och Telia för distributionen. I samband med planerna på digital-TV har tankarna på betal-TV åter fått ny aktualitet. SVT har ett stort kapital i form av gamla program och filmer. Men företaget anser sig också ha behov av en kompletterande intäktskälla.

TV via satellit

När den första telekommunikationssatelliten, Early Bird, togs i bruk 1965 fanns det knappast några tankar på en sammankoppling av TV-satelliter med kabel-TV-nät. Bakom introduktionen av de första satelliterna låg INTELSAT, ett konsortium av myndigheter och företag, bl a det svenska televerket. Genom satellitöverföring ville man öka kapaciteten i det internationella telekommunikationsutbytet.

Satellitexpansionen utlöste en debatt som liknande den som fördes i början av 1950-talet kring televisionen och senare om video. Inom socialdemokratin och vpk fanns många som såg negativt på utvecklingen och betraktade de direktsändande satelliterna som ett hot. I maj 1980 skrev Kulturarbetarnas förening i Stockholm att det

gällde att motverka ”kommersiella utländska satelliters möjligheter att invadera och infektera vår miljö”. Man efterlyste en utredning om olika möjligheter ”att hindra oönskad teknik att etablera sig på den svenska marknaden (detta gäller t ex TV-skivteknik, paraboler för utländska satelliter etc)”.

Kulturarbetarna var inte ensamma om sin negativa inställning. Kritiker ansåg att den ökande valfriheten endast skulle leda till mer underhållningstittande och att satellitsändningarna skulle försvaga ställningen för de nationella kanalernas egenproducerade program. 1981 tog socialdemokratiska motionärer i riksdagen avstånd från förbud mot parabolantenner men fick igenom ett sådant mot Satellite Television som sände via den s k OTS-satelliten. Kommunikationssatelliter skulle inte få användas till sändningar som inte var reguljära. Förslaget stöddes av vpk, socialdemokraterna och centern.

Många bedömare var dock klart positiva till den nya teknikens möjligheter. På 1970-talet arbetade många politiker för att de nordiska länderna skulle gå samman om uppskjutningen av en gemensam nordisk satellit – Nordsat. Denna skulle bli en fortsättning och utvidgning av det nordiska programsamarbete som pågått inom Nordvisionens ram sedan 1958. Nordsat skulle utnyttjas antingen för att återutsända alla nordiska kanaler så att de kunde tas emot i hela Norden eller till en redigerad gemensam nordisk kanal. Satelliten ansågs kunna främja den nordiska saken. Ett samarbete inom Nordsat bedömdes dessutom kunna ge betydande industripolitiska fördelar.

Nordsat blev inte verklighet trots stora och omfattande utredningar. I dess ställe satsade Sverige på Tele-X som hade mindre omfattning än Nordsat. Tele-X var främst ett svenskt industripolitiskt experimentprojekt, men drevs under deltagande från Norge och Finland. Inom de nordiska TV-företagen arbetade man också för att genom Tele-X förmedla två samnordiska TV-kanaler som producerades i samverkan. TV-företagen lade fram en plan 1987 för nordisk television vilken behandlades av kulturministrarna inom ramen för Nordiska Ministerrådet.

Tele-X sändes upp våren 1989. Men trots detta blev det inte något organiserat nordiskt TV-utbyte via satellit. De nordiska ministrarna kunde inte komma överens – oklart av vilken anledning. Det som skulle främja nordismen mer än något annat blev ett fiasko inför delvis öppen ridå.

Ett viktigt skäl till misslyckandena med de nordiska satellitsatsningarna var de olika intressen som fanns både inom länderna och inom respektive företag. Den svenska televisionen var aldrig pådrivande utan arbetade i de olika utredningarna mera av tvång. Bakom låg säkerligen att de hade mer att ge de nordiska länderna än att få i utbyte.

Mest sedda program 1983/84

Gäster med gester	63 %
Törnfåglarna	57 %
Carola så in i Norden	55 %
Nöjesmaskinen	55 %

DAGENS NYHETER. DN

TV3 TOG HEM STRIDEN om hockey-VM

C-kvinna tog sig ton i riksdagen

Lördagskrysset

Läsare: Tullinge flygplats • Kultur: Ny bok av Ivar Lo

Dagens Nyheters löpsedel den 22 oktober 1988.

Jan Stenbeck, Kinnevik, bröt TV-monopolet i Sverige då han nyårsafton 1987 startade TV 3 från London.
FOTO: KJELL GUSTAFSSON/SVT BILD

TV 3 – en okonventionell kupp

Expansionen på satellitområdet lockade många enskilda och grupper att ta upp kampen med TV-monopolet. Bland pionjärerna fanns industriföretaget Kinnevik som var delägare i en satellit som huvudsakligen ägdes av ett företag i Luxemburg. Kinnevik planerade sändningar från London till Skandinavien. Monopolet skulle brytas.

I USA var det allt vanligare att företag utan tidigare medieerfarenhet investerade i TV och radio, satelliter och kabel. Medieindustrin upphörde att vara en isolerad bransch. Jan Stenbeck på Kinnevik efterlyste en person med kännedom om kommersiell TV. Han fann denne i PR-mannen Jan Steinmann som snabbt byggde upp en kommersiell TV-kanal för sändningar till Sverige, Norge och Danmark.

Nyårsafton 1987 kunde tittarna i Sverige för första gången ha möjlighet att stifta bekantskap med reklam-TV riktad till en skandinavisk publik. Därmed hade kampen om TV-monopolet gått in i ett avgörande skede. Det fanns många som önskade att staten skulle agera mot TV 3 som den gjorde mot Radio Nord. Andra frågade om en kommersiell kanal verkligen skulle kunna hävda sig mot public service-televisionen.

TV 3:s sändningar dominerades av anglosaxiska filmer och TV-serier. I huvudsak följde TV 3 samma koncept som många satellitkanaler i USA och i övriga Europa. Programtablån dominerades av inköpta serier och gamla filmer. Nyheter och egenproducerade kulturprogram förekom inte.

Precis som VM i fotboll 1958 spelade en stor roll för Sveriges Television i initialskedet blev ishockey-VM en viktig väg till den större publiken för TV 3. Kanalen lyckades 1989 köpa rättigheterna till spelen i Globen vilket visserligen ledde till kritik från andra medier men många tittare fick upp ögonen för TV 3. Det blev en kanal att räkna med.

Den nya TV-kanalen distribuerades via både kabel och parabol. Lyssnarpotentialen låg därför till att börja med långt ifrån de båda marksända kanalerna – TV 3 nådde knappt 6 procent av hushållen. Men i SVT:s verksamhetsberättelse för 1988/89 förklarade TV-chefen Sam Nilsson att TV 3 hade etablerat sig på den svenska och nordiska marknaden. Nu var det konkurrens som gällde.

Starten av TV 3 kan ses som en okonventionell kupp gjord av en person – koncernchefen för Kinnevik, Jan Stenbeck. Grunden var stora finansiella resurser och en okonventionell syn på TV-verksamheten. Han var liksom Lewi Pethrus 1955 och Jack Kotschack 1961 USA-inspirerad och hade föga respekt för de svenska etermedietraditionerna.

Då Radio Nord startade hade det inte funnits något förbud mot

Internationell utveckling

I flertalet länder i Västeuropa och i USA har läget kommit att ändras sedan mitten av 1970-talet. Perioden fram till 1975 var framgångsrik för nationell radio och TV. Det föreföll som om det hade skapats en balans mellan allmänintresset och mediernas intressen. De nationella radio-TV-bolagen var så självklara som public service-företag att begreppet inte ens behövde diskuteras. Cheferna över de stora, dominerande bolagen var som kungar över väl avgränsade riken.

Under senare delen av 1970-talet började dock grunderna för de nationella bolagens dominerande ställning ifrågasättas. Kritiken mot bolagens ställning fördes med både yttrandefrihets- och näringsfrihetsargument.

I ett stort antal länder ägde en successiv avreglering av radio- och TV-området rum. De nationella radio-TV-företagen var som regel organiserade ”uppifrån”. Det var politiker som formulerade målen för programverksamheten. Den lagstiftade licensfinansieringen garanterade intäkter oberoende av lyssnar- eller tittarintresset. Även de reklamfinansierade företagen organiserades på lagstiftarnas och TV-företagens villkor genom att vissa sändningstider avsattes för reklam och vissa regler för reklaminnehåll formulerades.

Förändringarna av de nationella mediesystemen skedde ofta genom ett tryck ”utifrån”. Man upplevde en ökad konkurrens från satellitsändningar via kabel, men också en oro för att den svaga ekonomin skulle få till följd att andelen importerade, utländska program skulle bli för stor. Detta har i flera fall lett till stadganden om att nya kanaler skulle köpa en viss mängd av sin produktion från lokala produktionsbolag inom landet.

Den traditionella integrationen av produktion och sändning har luckrats upp. För de nya bolag, både offentligrättsliga och privata, som tillkommit under 1980-talet har tonvikten legat på sändningsansvar och aktualitetsproduktion, medan annan produktion huvudsakligen köpts från utomstående programbolag. Detta var typiskt för Channel Four i Storbritannien, TV 2 i Danmark och TV 4 i Sverige.

Avregleringen i kombination med privatisering och en uppdelning mellan sändningar och programproduktion skapade förutsättningar för en ny typ av mediekoncerner. Företag inom andra branscher fick möjlighet att komma in i TV-industrin. Pressen visade starkt intresse både på det lokala planet och det nationella. En rad stora mediekoncerner utveklades framför allt i Europa där det inte som i USA fanns någon kartelllagstiftning som förhindrade lokalt multimedieägande.

Förändringen har i samtliga länder lett till diskussioner om programkvalitet och programinnehåll. I många fall har hävdats att den ökande kommersialiseringen lett till en försämring av utbudet. Inslagen av våld och sex har ökat medan kvalitetsprogrammen blivit färre. Samtidigt har en internationalisering av utbudet ägt rum. Samma typer av program förekommer i nästan alla TV-länder. Detta sker genom s k franchising: Ett bolag säljer ”format” till andra länder. Ett sådant exempel är det amerikanska *Jeopardy* i TV 4 eller irländska *Så skall det låta* i TV 2.

Utvecklingen påverkades av ekonomiska problem. De nationella radio-TV-företagen hade under de goda åren för den västliga ekonomin växt och blivit dyrare. Det fanns resurser att låta TV-mediet expandera vilket ledde till att företagen investerade i stora organisationer och fasta anläggningar. Det uppfattades dessutom naturligt att reguljär TV-verksamhet skulle hålla en viss teknisk kvalitet som fick dra betydande kostnader. Problemen för företagen kom då de goda åren var över och frågorna om långsiktig finansiering av nationell TV aktualiserades.

I Västeuropa spelade också en allmänpolitisk faktor in i utvecklingen. I den politiska debatten kom kritiken av radio och TV att sammanfalla med en kritik mot den offentliga sektorn och mot statliga regleringar. Stora nationella TV-bolag med dålig ekonomi blev symbolen för misskött offentlig verksamhet. I Danmark, Frankrike och Tyskland blev radio-TV en sådan symbolfråga i flera valrörelser. Men också i det amerikanska systemet fanns en motsvarande kritik mot de stora TV-bolagen. I båda fallen handlade det om en kritik från höger. Den politiska kritiken riktade sig först mot centralismen i radio och man krävde att de nationella radio-TV-bolagen skulle bygga mera på lokal produktion.

radiosändningar från internationellt vatten men en ny lag stiftades – kommersiell radio kunde stoppas. 1987 fanns det en kabellag som förbjöd reklam riktad till Sverige från kommunikationssatelliter och förmedlad via kabelnät. Kabellagen byggde på att det kunde gå att göra en skillnad mellan kommunikationssatelliter och direktsändande. De förra kunde accepteras men de senare direktsändande var ett hot – vidaresändning från dem via kabel skulle regleras.

Men utvecklingen på satellitområdet gjorde att uppdelningen mellan olika typer av satelliter på det sätt som kabellagen förutsåg blev omöjlig. Under 1988 pågick ett utredningsarbete inom kabelnämnden för att kartlägga om TV 3-sändningar var förenliga med kabellagen eller ej. En ledamot av nämnden uttalade sig offentligt för ett förbud men frågan avfördes från dagordningen i februari då nämnden slog fast att satelliten Astra som användes av TV 3 ”vid tillämpningen av kabellagen” skulle behandlas som en direktsändande satellit och inte som en satellit ”i fast trafik”. Därmed var det fritt fram för TV 3 att förmedla reklamfinansierade program till Sverige.

Programledaren Robert Aschberg blev på grund av sin fräna stil en av de mest uppmärksammade medarbetarna i TV 3.
FOTO: ANETTE LINDFORS/ REPORTAGEFOTO

Uppenbart var att man från politiskt håll denna gång – till skillnad från 1961 – ansåg det vara omöjligt att ta strid med en uppstickare. Delar av den socialdemokratiska regeringen var säkerligen lika negativ till kommersiell TV 1987 som man hade varit till kommersiell radio 1962. Avgörande var insikten om det omöjliga att hindra internationellt sänd satellit-TV – utvecklingen gick för snabbt.

Men tidsandan hade också förändrats. Den debatt som förekommit om förbud mot paraboler vid början av 1980-talet hade uppfattats som starkt negativ för det socialdemokratiska partiet. Regeringen ville inte ha en upprepning av förbudsdiskussionerna. Dessutom hade ett försök från den norska kulturministern Halvard Bakke att förbjuda distributionen av TV 3 gjort fiasko.

Nordisk Television

Männen kring Stenbeck och TV 3 var inte ensamma om att ha planer på nya TV-kanaler vid sidan av public service. Ingemar Leijonborg och Gunnar Bergvall tillhörde dem som tidigt började undersöka möjligheterna att starta en svensk kommersiell TV-kanal utanför SVT. Leijonborg hade lång erfarenhet från den svenska televisionen där han hade varit framgångsrik TV-producent. Bergvall hade arbetat med affärsutveckling och strategisk planering inom Esselte och Bonniers. De två skulle i mer än fem år verka för att utveckla en svensk kommersiell TV-kanal.

Utgångspunkten för Leijonborg–Bergvall var att de skandinaviska länderna framstod som allt mer avvikande i mediehänseende och att det var troligt att situationen snart skulle förändras. Mycket

tydde på en reklamvänligare inställning även bland de politiker som tidigare varit direkt avvisande. Pressen verkade dessutom mindre rädd än tidigare för reklam i TV. Liksom männen bakom TV 3 trodde Leijonborg–Bergvall på en snabb tillväxt av hushåll med kabel och parabol. Men målet för Nordisk Television var att få koncession på en tredje marksänd kanal och därmed kunna nå ut till nästan alla svenska hushåll.

Modellen för den TV-kanal som Leijonborg–Bergvall planerade var engelska Channel Four. De ville göra en kanal med mycket underhållning men den skulle inte vara importerad utan producerad av självständiga svenska produktionsbolag. I planerna ingick också att sända mycket sport, nyheter och barnprogram. Från början tänkte de sig ett samarbete mellan Norge och Sverige samt lokala sändningar i bl a Oslo, Bergen, Göteborg och Stockholm.

Huvudproblemet för Leijonborg–Bergvall var att de – till skillnad från TV 3 – saknade pengar. Kinnevik och Jan Stenbeck kunde agera utan krav från externa finansiärer. De hade inte något emot att utmana olika etablerade intressen i Sverige. För Leijonborg–Bergvall började en lång vandring till olika tänkbara ekonomiska intressenter. Deras uppgift var inte lätt. De sålde en vara – reklam-TV – som var förbjuden i Sverige och deras kalkyler visade att investeringarna skulle bli höga och att avkastningen på satsat kapital skulle dröja. Som konkurrent hade man ett stort och stabilt företag, Sveriges Television, med ett utbyggt nät av distrikt som täckte hela landet. På plussidan fanns den omständigheten att SVT fortfarande troligen skulle förbli reklamfritt och att den som fick rättigheterna på den tredje markbundna kanalen kunde bli marknadsledande ifråga om TV-reklam.

Sommaren 1985 fick Leijonborg–Bergvall en första projektfinansiering på 2,5 miljoner från Robert Weils Proventus som drog sig ur efter ett år. Nordisk Television AB lyckades så småningom skapa ett konsortium som var villigt att ställa sig bakom företaget; Wallenbergsägda Providentia, bonderörelsen i form av LRF, bokförlaget Natur och Kultur och försäkringsbolaget SPP. Leijonborg–Bergvall ansåg redan från början att det var viktigt för det nya bolaget att ha en spridd ägarbild, speciellt angelägna var de att få någon form av folkrörelseanknytning.

Nordisk Television började ”provsändningar” via Tele-X hösten 1990 – två och ett halvt år efter TV 3. Kanalen kallades nu TV 4 och hade till skillnad från TV 3 en stor nyhetsredaktion men i övrigt få anställda. Tanken var att en liten, central kärna skulle svara för programprofilen och samordningen av programutbudet. Målsättningen för TV 4 var att från början både vinna tittare och bli respekterade som kanal bland beslutsfattare. Det senare för att kunna få koncession på den tredje markkanalen.

Mest sedda program 1984/85

Eurovision Song Contest 85	79 %
Melodifestival 1985 (sv uttagning)	74 %
Bell och Bom	71 %
Göta kanal (biofilm)	66 %
Gäster med gester	64 %

Ingemar Leijonborg började 1984 att tillsammans med Gunnar Bergvall planera en reklamfinansierad TV-kanal, blivande TV 4.
FOTO: EVA GRAPE/SVT BILD

SR-koncernen blir kvar

Sveriges Radio-koncernen hade tillkommit under protest från Sveriges Radios ledning och socialdemokraterna. Det var naturligt att den socialdemokratiska regeringen då den efterträdde den borgerliga skulle försöka få till stånd en förändring. Harry Schein som efterträtt Gunnar Helén som styrelseordförande i moderbolaget skrev i SR:s årsberättelse 1983/84 om 1978 års konstruktion:

> Det bästa man kan säga om koncernens nuvarande organisation är att den är originell. Den liknar ingen annan koncern i Sverige, inget annat radio- eller TV-företag i världen.
>
> De flesta är i stort sett överens om att koncernens nuvarande organisation är olycklig. Inte ens upphovsmännen till konstruktionen vill längre kännas vid den.

Mest sedda program 1985/86	
Galakväll för cancerforskningen	75 %
Olof Palmes begravning	74 %
Eurovision Song Contest 86	72 %
Nöjesmassakern	66 %
Valvaka	60 %

Men om det fanns enighet om att konstruktionen med ett svagt moderbolag och fyra programbolag var olycklig var meningarna delade om hur ett alternativ skulle se ut. Den ansvarige ministern, Bengt Göransson, ansåg trots detta att en ny radioutredning var mindre lämplig. Utvecklingen gick så snabbt att en utredning riskerade att bli föråldrad, förklarade han.

Inom Sveriges Radios kanslier och styrelser pågick ett intensivt utredningsarbete som resulterade i att moderbolagets styrelse i oktober 1984 röstade om tre organisationsmodeller:

- En återgång till ett sammanhållet bolag. Detta var mest rationellt och gav enligt förespråkarna de bästa förutsättningarna för att motstå påtryckningar utifrån.
- Förlängning på två år av nuvarande avtal mellan radiobolagen och staten. En sådan skulle ge andrum och möjlighet att studera utvecklingen närmare.
- Bibehållande av den existerande koncernkonstruktionen med förstärkning av moderbolaget.

Vid omröstningen visade det sig att styrelsen stod splittrad efter i huvudsak partipolitiska linjer. De två personalrepresentanterna röstade för alternativ 1 medan de sex ledamöterna med borgerlig anknytning röstade för alternativ 2 och de sex med socialdemokratisk för alternativ 3.

I ett särskilt yttrande ifrågasatte Harry Schein lämpligheten av att SR drevs som ett aktiebolag. Aktiebolagsformen var synnerligen olämplig eftersom den inte var anpassad till den typ av företag som Sveriges Radio utgjorde. Dessutom hade aktieägarna vid flera tillfällen uttalat sitt missnöje med den ställning de hade inom företaget. Det var dock enligt Schein inte rimligt att dessa representanter

för vissa intressegrupper skulle ges större inflytande än andra. Han förstod inte varför pressen och arbetsmarknadens organisationer skulle få äga aktier och sitta i styrelserna medan moderna folkrörelser som kvinnorörelsen och miljörörelsen uteslöts. Schein förespråkade istället att ägaransvaret för radioföretaget överläts till en stiftelse.

Den skrivelse som Sveriges Radio lämnade till utbildningsdepartementet blev ytterligare ett belägg för den oenighet som fanns mellan de politiska partierna om radions organisation. Alla tycktes missnöjda med den existerande koncernkonstruktionen. Socialdemokraterna ville ha ett sammanhållet företag medan de borgerliga önskade tre helt separata bolag: ett för riksradion, ett för lokalradion och ett för televisionen.

Efter behandling i en parlamentarisk beredning avlämnade regeringen en proposition, *Sveriges Radio 1986–92,* till vårriksdagen. Regeringens förslag innehöll två viktiga nyheter vilka båda fanns med i SR:s skrivelse till departementet.

Den ena var att det existerande tvåkanalsystemet ersattes med en distriktskanal och en Stockholmskanal/rikskanal. Situationen 1986 var enligt propositionen radikalt annorlunda än 1965 och 1977 då radioutredningarna hade föreslagit en geografisk uppdelning. Distrikten svarade nu för 40 procent av allmänproduktionen i rikskanalerna. Sveriges Radio skulle undersöka om kraven på ”kvalitet och mångfald” kunde upprätthållas även med en distriktskanal och en Stockholmskanal.

Det andra förslaget gällde ytterligare en radiokanal. I propositionen slogs fast att ett fjärde FM-nät huvudsakligen borde förbehållas lokalradion. De fasta sändningstiderna för lokalradion i P 3 medförde problem av olika slag.

Någon förändring av Sveriges Radios organisation och ägare föreslogs inte. Företaget skulle också i fortsättningen vara ett aktiebolag – även om det var ett ovanligt sådant med aktieägare som inte tog ekonomiska risker och inte hade någon makt över företagets ekonomi. Men detta låg enligt propositionen i sakens natur eftersom verksamheten var av ideologisk natur. Statsrådet försvarade också med emfas att pressen fanns med bland ägarna och i styrelserna. ”Jag är bl a övertygad om att pressens företrädare kommer att tillföra företaget värdefulla synpunkter på integritetsfrågor av gemensamt intresse.”

Riksdagen beslutade i enlighet med propositionen. Sveriges Radio fortsatte att verka som koncern och ägarbilden var oförändrad. Dotterbolagen skulle också i fortsättningen vara helägda av moderbolaget.

Varför skedde då inte någon förändring i den koncernbildning som ingen var nöjd med? En förklaring kan vara att både moderbolaget och dotterbolagen hade vant sig vid rådande ordning och där-

Mest sedda program 1986/87

Kalle Anka och hans vänner	72 %
Kvitt eller dubbelt	68 %
Tjejen som visste för mycket (biofilm)	60 %
Ronja Rövardotter	60 %
Mannen från Mallorca (biofilm)	58 %

för var måttligt intresserade av någon ny genomgripande förändring. De utgjorde således denna gång ett svagt stöd för de socialdemokrater som önskade ett sammanhållet företag. Men viktigare var troligen den politiska oenigheten. Samtliga styrelseledamöter hade – oberoende om de var utsedda av regeringen eller av ägargrupperna – en politisk anknytning. De agerade i styrelsen på samma sätt som ledamöterna i den svenska riksdagen och hade klart olika åsikter om radions och TV:s organisation och verksamhet. Gränserna var cementerade.

En bakgrund till agerandet från styrelserna, radioledningen och regeringen var den osäkerhet som fanns om utvecklingen på etermedieområdet. Många hade redan planer på satellitsändningar till Sverige finansierade med reklam. Andra önskade en privat lokalradio som redan hade en föregångare i vad som kallats den prekommersiella närradion. Ovissheten om vad som skulle komma ledde till olika slutsatser. Regeringen tog detta till intäkt för att inte tillsätta någon radioutredning inför det nya avtalet. Oppositionen ville på grund av osäkerheten förlänga avtalet.

I verkligheten kan beslutet som togs av riksdagen 1986 närmast ses som en seger för oppositionen. Sverigekanalen var inte partipolitiskt kontroversiell och inte heller en utbyggnad av de lokala sändningarna. Däremot var koncernkonstruktionen och ägandet föremål för olika åsikter. Resultatet kom att ligga närmast de borgerliga partiernas förslag.

Mest sedda program 1987/88

Varuhuset	63 %
OS i Calgary (femmilen)	62 %
Melodifestival 1988 (sv uttagning)	62 %
OS i Calgary (slalom)	58 %
Eurovision Song Contest 88	57 %

Lokalradion i egen kanal

Lokalradion blev en lyssnarsuccé. Vid mitten av 1980-talet nådde den nästan hälften av den potentiella publiken. Lokala nyheter har alltid stort lyssnarvärde och den omständigheten att sändningarna låg på bästa sändningstid i P 3 – den populäraste kanalen – bidrog naturligtvis också till framgången.

I stort sett behöll lokalradion en stark ställning och fick genom radiobeslutet 1986 successivt gå över till en egen kanal, P 4. Lokalradiostationerna i Stockholm, Göteborg och Malmö började sända i den nya radiokanalen från 1987 och två år senare hade sändningskapaciteten ökat så att alla lokalradiostationer kunde övergå från P 3 till P 4.

Många lokalradiostationer hade önskat en egen kanal och ville bli av med de begränsningar som fönstren i P 3 innebar. Statsmakterna accepterade deras önskemål men gav dem inte motsvarande ökande resurser. Stationerna fick möjlighet att sända i stort sett dygnet runt men med samma personal som tidigare. Följden blev att lokalradion till stor del blev en musikkanal och att den tappade lyssnare. Den genomsnittliga kostnaden per programtimma sjönk från ca 16 000 kronor till ca 5 000 kronor. Publikmässigt hamnade

kanalen mellan P1 och P3. Flest lyssnare hade nyhetsprogrammen som sändes på samma tid som under den period då lokalradion låg i P3.

Radiokanalernas publik 1969–1993. Procent av befolkningen i åldrarna 7–69 år.

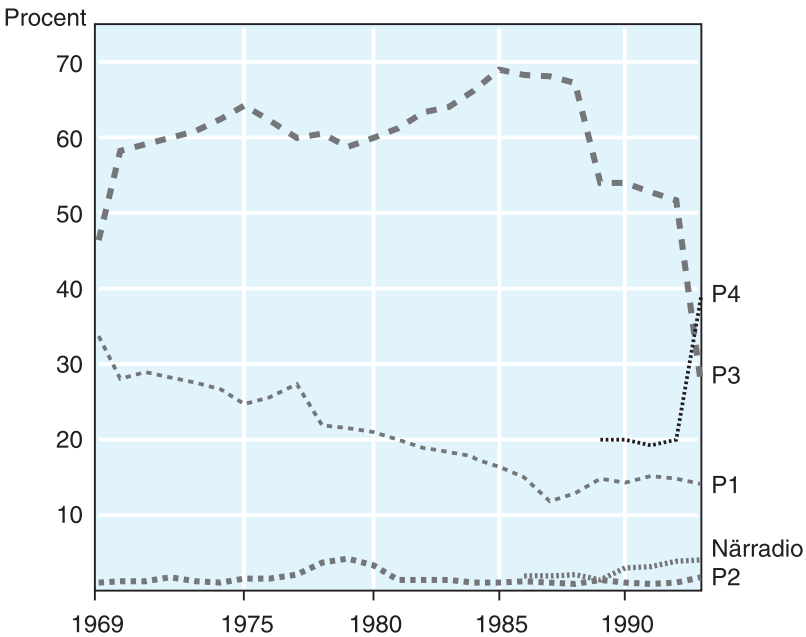

Lyssnandet förändrades i och med de nya kanalprofilerna i början av 1990-talet – P3 gick ner och P4 upp. P1 och P2 fick dock inte kännas vid några större förändringar.
KÄLLA: MedieSverige 1993.

1988–1998

Kommersialism och många kanaler

Ofta har det under etermediernas nästan 75-åriga historia i Sverige talats om revolutionerande förändringar och om en helt ny mediesituation. Utvecklingen har också gått snabbt – ofta snabbare än väntat. Detta gällde inte minst perioden 1988–1997.

Hösten 1997 börjar en ny svensk TV-kanal att sända över satellit och kabel: TV 8. Den blev den åttonde TV-kanalen som sänder direkt till svensk publik. De övriga var de två SVT-kanalerna, TV 3, TV 4, Kanal 5, TV 6 och ZTV. Dessutom förekommer en spelkanal som bara sänder över kabel – TV 21. Tio år tidigare hade Sverige bara två TV-kanaler vilka båda arbetade inom Sveriges Television och finansierades genom TV-avgifter.

Hösten 1987 fanns det – vid sidan om närradiostationerna – tre radiokanaler som sände radio som vände sig till lyssnare i hela landet. Dessutom förekom en fjärde radiokanal som förmedlade lokalradio från 24 stationer. Även inom radion dominerade således det licensfinansierade public service-företaget. Tio år senare – hösten 1997 – finns det ca 80 privata lokalradiostationer som finansieras med reklam. Det stora flertalet av dem är sammanknutna i rikstäckande kedjor med andra medieföretag som ägare. Utbudet domineras av lätt musik.

Redan 1987 var det möjligt för de relativt få innehavarna av parabol eller för sådana som hade tillgång till kabelsystem att ta in utländska TV-kanaler. Men utbudet var relativt begränsat. Tio år senare hade ca 60 procent av TV-hushållen tillgång till kabel- och parabolutbudet. De kunde ta emot svenska filmkanaler och upp till hundra kanaler från England, USA och den europeiska kontinenten.

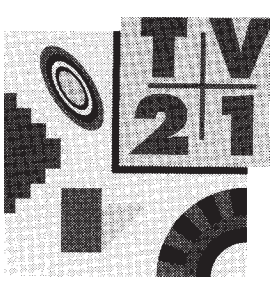

En ny organisationsstruktur hade trätt i kraft för Sveriges Television den 1 juli 1987. Den innebar att samtliga programproducerande avdelningar med undantag av en nyhetsredaktion bildade Kanal 1. De tio distrikten slogs samman till en kanal – TV 2. Den nya organisationen innebar rationaliseringsvinster som var nödvändiga i den nya konkurrenssituationen. Det gav möjlighet att lägga ut fler

projekt på produktionsbolag och fria filmare samt att bygga upp ett större programlager.

Instabilitet i politiken

Under 1980-talet ägde en klar förändring rum i det politiska klimatet. Den så kallade svenska modellen, som kännetecknats av starka centrala organisationer på arbetsmarknaden, en stor offentlig sektor och höga skatter utsattes för en allt starkare kritik. Allt mera sällan talades om centrala samhälleliga lösningar på det sociala området. Istället var ord som marknad, alternativ, konkurrens, privatisering och avreglering mer gångbara. Tidsandan hade förändrats i högerriktning – delvis under internationellt inflytande, delvis genom framför allt SAF:s arbete med att systematiskt påverka klimatet.

Bankkrisen i början av 1990-talet, bristen på tillväxt och minskande konkurrenskraft på de utländska marknaderna medförde att regeringen ställdes inför helt nya problem. Efter en regeringskris våren 1990 rekonstruerades ministären Carlsson vilken genomförde besparingar och nedskärningar. Opinionssiffrorna sjönk och ett antal beslut om radio och TV fattades då regeringen var upptagen och mer engagerad av andra stora frågor. Valförlusten 1991 för socialdemokraterna var väntad.

Regeringen Bildt beslutade om förändringar på en rad områden. Sänkta skatter, avregleringar, avskaffade löntagarfonder, reformer i utbildningsväsendet, husläkarreform, utförsäljningar av statliga företag och ökade möjligheter till privata initiativ inom bl a den sociala sektorn. Bankerna räddades ur sin kris med hjälp av statliga insatser. En fast kronkurs fick överges hösten 1992, budgetunderskottet växte och den ekonomiska krisen fördjupades. Valet 1994 blev ett missnöjesval vilket den borgerliga regeringen förlorade, och socialdemokraterna kom åter till makten. De lovade att sanera landets finanser.

På pressområdet var den samlade tidningsupplagan relativt stabil men enskilda tidningar och tidningsgrupper hade problem. I februari 1991 gick A-presskoncernen i konkurs vilket allvarligt skadade samtliga socialdemokratiska tidningar. Aftonbladet (s) stod dock utanför koncernen och fortsatte en mycket positiv upplageuppgång medan de tre övriga kvällstidningarna Expressen, GT och Kvällsposten hade problem.

Mest sedda program 1989

Melodifestival 1989 (sv uttagning)	74 %
Är du inte riktigt fisk	58 %
Ishockey-VM, Sverige–Kanada	56 %
Rödafjädern-galan	54 %
Varuhuset	51 %

Kampen om den tredje markkanalen

Från hösten 1990 sände de två satellitkanalerna, TV 3 och TV 4, program till svensk publik. Reklampengar från den svenska marknaden försvann framför allt till utlandsbaserade TV 3. Allt fler reste

krav på att en tredje markbunden TV-kanal skulle byggas ut eller att någon av Sveriges Televisions kanaler uppläts för reklam.

Åren 1985–86 hade Jan-Olof Gurinder utrett frågan om vilka konsekvenser som reklam i en markbunden TV-kanal skulle få för tidningarna. Han ansåg att talet om hot från utländska satelliter var ogrundat men att nationell TV-reklam skulle få följdverkningar. Den skulle framför allt drabba tidningar i marknadsmässigt underläge. Men det fanns enligt Gurinder inte någon anledning att stoppa reklam i TV för pressens skull. Debatten blev lugnare från pressens sida efter denna utredning och det blev möjligt för regeringen att gå vidare.

Mest sedda program 1990

Melodifestival 1990 (sv uttagning)	71 %
Kalle Anka önskar God Jul	63 %
Eurovision Song Contest 90	56 %
24 karat	52 %
Oldsberg för närvarande	50 %

Ytterligare en utredning inom området tillsattes av regeringen våren 1989. Den fick i uppgift att undersöka hur en tredje markbunden kanal skulle organiseras och finansieras. Utredningsman blev statssekreteraren i utbildningsdepartementet Sverker Gustavsson och till sakkunnig utsåg han ett departementsråd och till sekreterare ett kansliråd inom departementet. Utredningen var klar på några sommarmånader.

De mål för svensk TV som Gustavsson satte främst var traditionella: geografisk rättvisa, redaktionellt oberoende, mångfald och balans samt ett omväxlande programutbud av god kvalitet. Utifrån dessa mål diskuterade han den uppkomna situationen. Något uppgivet konstaterade utredaren att det inte var möjligt att utestänga sändningar från satelliter och att Sverige således måste acceptera reklam även i marksänd TV.

> Hittills har vi avstått från att använda reklam som ett sätt att finansiera den svenska televisionen. Händelseutvecklingen visar att denna inställning inte längre är hållbar. Resultatet av att hålla fast vid reklamförbudslinjen skulle inte vara att reklamfinansierad TV hölls borta från vårt land utan bara att satellitföretagen ensamma fick exploatera reklammarknaden. Några praktiska möjligheter att förhindra en sådan utveckling finns inte.

Utredaren föreslog tre redan väl kända alternativa modeller för reklam i svensk markbunden TV. Den första var att Sveriges Radio fick sända reklam i den ena eller i båda de befintliga kanalerna. Den andra att SR begränsade sig till en licensfinansierad kanal medan ett nytt bolag finansierades med reklam i den andra kanalen. Den tredje var att de existerande två kanalerna i Sveriges Television liksom tidigare var licensfinansierade och drevs enligt likartade principer som tidigare medan en tredje markbaserad kanal överläts till ett företag som hade rätt att – under vissa bestämda regler – sända reklam. Utredaren konstaterade att endast alternativ tre ökade mångfalden för tittarna.

Med tanke på att motståndet mot reklam i TV hade varit en bärande linje i den socialdemokratiska mediepolitiken allt sedan TV

introducerades är det märkligt att reklamens eventuellt skadliga verkningar på programutbudet inte diskuterades mera. En diskussion om det övergivna reklammotståndet hade varit väntad. Men diskussion och analys förekommer endast sparsamt i detta betänkande.

I sitt remissvar sade Sveriges Television att den skulle kunna klara alla tre modellerna, men betonade att om ett tredje konkurrerande företag skulle skapas var SVT tvunget att få ökade resurser. Att hålla public service-kanalerna fria från reklam hade ett pris.

Sällan i mediehistorien har turerna växlat så snabbt som då villkoren för den reklamfinansierade TV-kanalen fastställdes åren 1990–1991. Det politiska läget var labilt. Opinionssiffrorna för socialdemokraterna var svaga och allmänt räknade man med ett regeringsskifte. Inom regeringen och i den socialdemokratiska riksdagsgruppen fanns en majoritet för något av utredarens två första alternativ medan den ansvarige ministern, Bengt Göransson, var definitiv motståndare till varje form av reklam inom public serviceföretaget.

Vid behandlingen av propositionen medverkade ännu en gång en parlamentarisk beredning. Denna arbetade snabbt och i mars 1991 förelåg en proposition som förordade utredarens tredje alternativ. Den omfattade mer än 300 sidor och innehöll underlag för beslut om koncession men mycket lite av diskussion om de mediepolitiska konsekvenserna.

Det väsentliga var att den parlamentariska beredningen hade kunnat enas trots tvekan från såväl socialdemokrater som centerpartister. En av de ledande socialdemokraterna, Åke Gustavsson, kämpade in i det sista mot den föreslagna linjen. Riksdagen tog dock beslut i frågan i juni och regeringen kungjorde att ansökningarna om koncession till den tredje kanalen skulle vara inkomna senast den 1 juli.

Mest sedda program 1991

Melodifestivalen 1991 (sv uttagning)	70 %
Eurovision Song Contest 91	63 %
Kalle Anka och hans vänner	61 %
24 karat	58 %
Valvaka	50 %

Två slåss om koncessionen

Fem företag ansökte om koncession för den nya markbundna TV-kanalen. Nordisk Television (TV 4) var det företag som enligt alla tips skulle vinna en strid. Bland de fyra övriga var det endast Rikstelevisionen/TV 3 som ansågs ha möjligheter att ta upp kampen. Riks/TV 3 stöddes av de båda kommunalråden Lars Engqvist (s) i Malmö och Göran Johansson (s) i Göteborg som inlett ett samarbete med Jan Stenbeck i Kinnevik och TV 3. Riks/TV 3 skulle – till skillnad från TV 4 – bygga upp en helt ny organisation med tonvikt på Malmö och Göteborg.

I de anvisningar för ansökan som fastställdes av regeringen fanns krav på brett innehåll med samhälls- och kulturprogram samt program för barn och ungdom. Vidare skulle kanalen täcka

hela Sverige. Utbildningsdepartementet förbehöll sig rätten att ta upp närmare förhandlingar med de sökande sedan ansökningstiden gått ut.

I Nordisk Televisions ansökan om koncessionen hette det bl a:

> TV 4 är ett nytt företag och skall ge tittarna television med en ny profil. Vi är en sändande tv-kanal som byggs upp kring en liten central organisation med programledning och marknadsföring/ försäljning samt en egen nyhetsredaktion. Våra medarbetare har en kvalificerad kreativ och professionell kompetens.
>
> TV 4 skall erbjuda ett programutbud som är heltäckande men som ändå har en profil som skiljer sig från de två kanalerna hos Sveriges Television. Seriös men inte allvarsam. Saklig men inte tråkig. Offensiv men inte arrogant. (. . .) Vi baserar detta utbud på de fristående produktionsbolagen. Denna decentraliserade organisationsform skapar förutsättningar för en mångfald och en kreativitet och vitalitet i produktionsledet och ger programskapare i hela landet möjlighet att arbeta för vår kanal.

Mest sedda program 1992

Melodifestival 1992 (sv uttagning)	64 %
Kalle Anka och hans vänner	62%
24 karat	59 %
Eurovision Song Contest 92	57 %
Fotbolls-EM	48 %

TV 4 hade allt sedan 1985 haft siktet inställt på att få sändningstillstånd i den markbundna kanalen. Den bedrev en omfattande lobbyverksamhet och hade anpassat sin ansökan efter det politiska dagsläget. Ett problem var att TV 4 som satellitkanal drabbades av en rad problem. Den levde inte upp till högt ställda förväntningar och mötte bister kritik från olika håll. Sveriges Television använde alla sina resurser för att möta konkurrensen.

Trots detta talade det mesta för att TV 4 skulle få koncessionen. Bakom TV 4-projektet fanns en helt annan erfarenhet än bakom Riks/TV 3. TV 4 ville förnya public service i en kommersiell skepnad. Men Riks hade en klar fördel: Den hade en regional förankring och stöd av två tunga politiker som ville ha alternativ till Stockholms-TV. Nackdelen var kopplingen till Jan Stenbeck och TV3 som inte tycktes ge några garantier för en seriös kommersiell TV.

TV 3 hade blivit känd för att förmedla billiga utländska produktioner och svenska program av typ Robert Aschbergs *Diskutabelt*. Stenbeck hade inte förnyat televisionen på det sätt som Kotschack gjorde med radion.

Under sensommaren 1991 inleddes förhandlingar mellan utbildningsdepartementet och en parlamentarisk beredning å ena sidan och de som hade sökt koncession å den andra. Statsmakterna ville ha konkurrens om koncessionen och såg med tillfredsställelse att man hade två tänkbara och mycket intresserade aspiranter. Departementet skulle kunna diktera villkoren.

I slutomgången gick Rikstelevisionen ut med omfattande utfästelser om satsningar på regioner, teater, nyheter och barn. Den var också beredd att betala en hög koncessionsavgift. Vid en jämförelse mellan de båda buden från Riks/TV 3 och TV 4 ansågs Rikstelevi-

sionens förslag vara överlägset TV 4:s både vad gäller ekonomi och programutbud. Ekonomer från Alfred Berg Fondkommission AB hade granskat prospekten och kommit till en för Riks/TV 3 fördelaktig bedömning. Däremot hade inte några personer med bred praktisk erfarenhet av TV – t ex från SVT – avgivit något utlåtande. Saken ansågs dock klar och utbildningsministern gick onsdagen före valet ut i radioekot och förklarade vad den parlamentariska beredningen ansåg om att Riks/TV 3 skulle få koncessionen.

Men beskedet var inte slutgiltigt. Moderaterna som tidigare hade lämnat den parlamentariska beredningen meddelade att de skulle riva upp beslutet om de kom i regeringsställning. I det läget ingrep Ingvar Carlsson och frågan bordlades. Statsministern bedömde att det fanns en risk för att frågan skulle dominera den avslutande partiledardebatten.

Riksdagsvalet innebar borgerlig seger och fyrpartiregeringen Bildt ersatte ministären Carlsson. Ansvarig för mediefrågor i den nya regeringen blev folkpartisten Birgit Friggebo, bostadsminister i den tidigare borgerliga ministären. Läget i koncessionsfrågan var vid regeringsskiftet ovisst och inte helt lätt att lösa. Meningarna inom regeringspartierna var delade och antingen man valde Stenbeck/Riks eller det av Wallenberg dominerade TV 4 kunde man utsättas för kritik i en uppmärksammad fråga.

För TV 4 var läget bekymmersamt. TV 4 hade satsat betydande belopp på att bli ett seriöst alternativ till SVT. Om Rikstelevisionen startade sändningar över den markbundna kanalen skulle TV 4 få mycket svårt att klara sig som satellitkanal. De redan existerande bekymren skulle öka.

Stenbeck hade flera trumf på hand. Den kanal han representerade hade av departementet blivit placerad före TV 4. Han hade satsat obetydligt med pengar för att komma i denna position och tycktes ha allt att vinna och föga att förlora. Vid slutförhandlingarna hade dock Riks/TV 3 givit omfattande och dyra löften. En del ifrågasatte om de var möjliga att förverkliga. Stenbeck hade därför liksom TV 4 och regeringen visst intresse av att striden mellan Riks/TV3:s och TV 4:s ägare kunde biläggas.

Efter informella kontakter mellan regeringspartierna och de tävlande parterna fick problemet snabbt en lösning. Förhandlingar mellan Stenbeck och Wallenberggruppen ledde till att Stenbeck fick köpa 30 procent av aktierna i TV 4 och därmed bli den största enskilde ägaren i TV 4. Den summa han betalade – 10 miljoner kronor – bedömdes som utomordentligt låg. Dessutom blev han accepterad som ensam ägare till reklamförsäljningsbolaget Airtime som fick monopol på försäljningen av reklam till både TV 3 och TV 4. Stenbeck hade på ett skickligt sätt utnyttjat det överläge han fått genom departementets värdering.

Mest sedda program 1993

Melodifestival 1993 (sv uttagning)	51 %
24 karat	50 %
Eurovision Song Contest 93	49 %
Oldsberg för närvarande	48 %
Skruven är lös (biofilm)	42 %

Under Birgit Friggebos (fp) period som kulturminister 1991–1994 infördes bl a privat reklamradio i Sverige.
FOTO: JEPPE WIKSTRÖM/ PRESSENS BILD

TV 4 – den markbundna kommersiella TV-kanalen

I och med att Stenbeck blivit delägare i TV 4 drog han tillbaka ansökan om koncession för Rikstelevisionen. Beslutet blev enkelt för den borgerliga regeringen – endast en sökande kvarstod. Huvudägare blev Wallenberggruppen och Kinnevik vilka tillsammans hade 55 procent av aktierna. I TV-utredningen och propositionen 90/91 hade betonats att ägarna borde komma från olika sektorer i samhället och att ”ingen enskild ägare eller grupp borde få utöva ett bestämmande inflytande över programverksamheten”. Ett brett ägande skulle eftersträvas.

I avtalet mellan staten och TV 4 fanns samma allmänna mål för programverksamheten som de som gällde för Sveriges Television, och samma regler om samhällsinformation och genmälesrätt. I fråga om programverksamheten skulle under avtalsperioden 1992–1996 TV 4 sända minst 50 timmar per vecka under ett kalenderår och dessutom dagligen program avsedda för barn under 12 år. Man skulle under året sända minst 40 timmar svensk eller nordisk TV-dramatik.

TV 4 gjorde också en rad organisatoriska utfästelser – under det tryck man befann sig i kampen med Stenbeck. Kanalen skulle bygga upp ett regionalt centrum i Malmö för att spegla samhälle och kultur i södra Sverige samt dessutom starta en EG-redaktion i Malmö, ”kvalificerade nyhetsredaktioner” i Göteborg och Norrland och en sportredaktion i Göteborg. TV 4 förband sig också att teckna avtal med 20 lokala produktionsbolag utanför storstadsregionerna för den regionala nyhetsbevakningen.

Sändningarna i den tredje markbundna kanalen startade i februari 1992 – nätet skulle vara fullt utbyggt efter två år. Den första perioden hade kanalen betydande förluster men detta var förutsett av de ursprungliga initiativtagarna – Ingemar Leijonborg och Gunnar Bergvall. Det ekonomiska läget ändrades redan 1993 genom att reklammängden ökade långt över prognosen. Omsättningen nästan tredubblades. Underskottet vändes i ett överskott på över 50 miljoner kronor.

Strax efter det att koncessionen blivit klar fick de båda grundarna Leijonborg och Bergvall besked om att de var uppsagda. Den senare fick höra det under en debatt på Publicistklubben i Stockholm den 11 december 1991. Orsaken var enligt Stenbeck att de inte hade klarat sina uppgifter. ”Hur många gånger får man satsa och vilja någonting och inte nå målet?” Vid samma debatt sammanfattade TV 4-medarbetaren Jan Guillou resultatet av spelet kring koncessionen.

> Ja, TV 3 vet vi ju hur det ser ut. Jag delar inte Stenbecks smak. (…) Hans smak är manifesterad i TV 3 och min snarare då i TV 4 eller statstelevisionen. Så för all framtid har vi nu genom alla dessa

Användningen av massmedier en genomsnittlig dag 1979–1997. Procent av befolkningen i åldrarna 9–79.

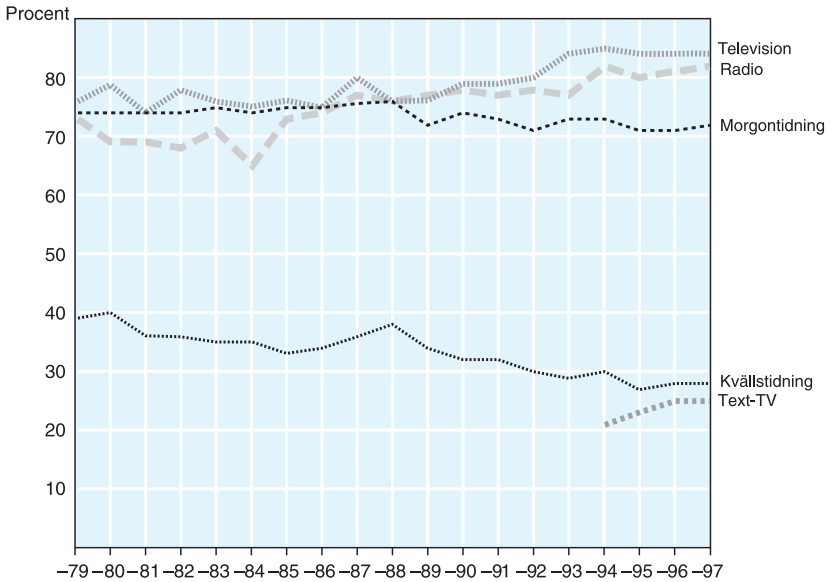

Television och radio ”används” i något högre grad än morgontidningarna men dessa har i stort behållit sin plats. Kvällstidningarna är den mediegrupp som minskat mest.
KÄLLA: MEDIEBAROMETERN 1997.

samverkande faktorer klantat oss alla utom en, så att vi får då två TV3 istället. Någon annan television kommer, som ni förstår, inte att uppstå i Sverige. Vi är alla torskar. Journalisterna är torskar. Vi som anställdes av Leijonborg på hans program är torskar. Politikerna som delade ut koncessionen är torskar. Det finns bara en som man inte kan säga något ont om i hela denna situation och det är vinnaren Stenbeck. Han är en ärans man.

Till gruppen ”torskar” som Guillou nämner skulle man möjligen kunna tillfoga dem som i departementet hade handlagt frågan. De försatte sig i en hård tidspress som gynnade koncessionssökarna. Det fanns knappast någon möjlighet att på ett par veckor bedöma vilket anbud som var det bästa. I det ”chickenrace” som ägde rum mellan Riks/TV 3 och TV 4 före valet drog departementet kortaste strået.

Inför den andra avtalsperioden med start 1997 ställdes frågan i vad mån TV 4 hade levt upp till de principer som fastslagits i avtalet. På en rad punkter hade bolaget inte kunnat infria avgivna löften. Nyhetsredaktionen i Malmö hade inte byggts upp och inte heller den utlovade EU-bevakningen. Barnprogrammen hade inte den omfattning som utlovats i avtalet. TV 4 bedömdes att i ett stort antal fall ha brutit mot reglerna för reklam.

TV 4 ansåg i sitt försvar bl a att kraven hade satts för högt och att det hade funnits en övertro på reklamtillströmningen. Det var inte kommersiellt möjligt att göra barnprogram när inte reklam fick riktas till barn. TV 4 lyckades också övertyga kulturdeparte-

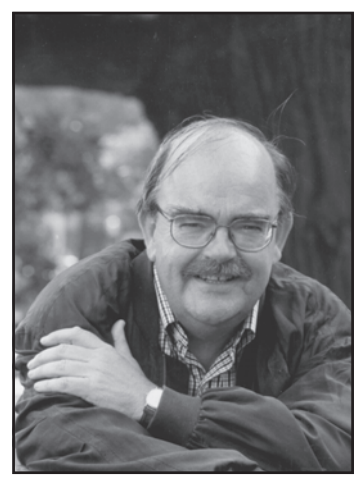

Leif ”Loket” Olsson som varit populär lokalradiomedarbetare i Göteborg blev rikskänd genom TV 4:s *Bingolotto.*
FOTO: BERTIL ERICSON/ PRESSENS BILD

Profilerade kanaler

Under den första tvåkanalsperioden fanns det en ambition från båda kanalernas sida att visa en tydlig profil avvikande från konkurrenten. Den ”stimulerande tävlan” gällde större delen av programutbudet. Tittarna skulle vara lika trogna ”sin” kanal som de var mot sina dagstidningar. Men detta visade sig inte fungera. Det blev så småningom helt accepterat att kampen om tittarna avgjordes genom de enskilda programmen. Tittarna valde efter program och inte efter kanal.

År 1998 finns det dock i Sverige två kanaler som försöker bryta mönstret och driva profilerade kanaler, skapa kanaltrohet.

ZTV blev en egen kanal våren 1992. Inom Jan Stenbecks mediegrupp, MTG, var tanken att man skulle kunna fånga främst Stockholmsungdom med en okonventionell lågbudgetkanal som gjorde TV ”på ett annat sätt”. Man satsade på debatter och musik för ungdom, annorlunda underhållning och oprövade medarbetare. Mycket improviserades och under perioder lyckades ZTV nå den unga publik som tyckte andra kanaler var för högtidliga.

Men ZTV har aldrig varit lönsamt trots lågbudgetproduktioner och medarbetare med små löneanspråk. Profilen har skiftat många gånger och personalomsättningen slår alla rekord. På våren 1998 var egenproduktionerna få och kanalen blev allt mer en distributör av inköpta videos.

8.

TV 8 startade hösten 1997 som en fortsättning på Executive Channel, en hotellkanal vilken drivits av Svenska Dagbladet. TV 8 hade en annan inriktning och målsättning än ZTV. Man vänder sig framför allt till näringslivsfolk, politiker och beslutsfattare. TV 8 vill inte vara heltäckande utan prioriterar ekonomi, politik, dokumentärer och debatter. Kanalen strävar efter en seriös profil. Tittaren skall aldrig riskera att se en underhållningsserie i TV 8. Som ledande programmän har kanalen två erfarna journalister från SVT: Åke Ortmark och Pieter Tamm.

Investmentbolaget Ratos finansierar TV 8 och det är en öppen fråga hur denna lågbudgetkanal skall klara sig i konkurrensen om tittare och reklamköpare. Tekniskt ligger kanalen långt framme och kommer att vara en av de första som utnyttjar den digitala distributionstekniken. Men problemen finns där naturligtvis: Är TV-marknaden i Sverige så stor att den bär smala profilerade kanaler? Kommer det att finnas motsvarigheter till Dagens Industri och Finanstidningen på TV-kartan?

mentet om sin ståndpunkt och bolaget fick förnyat förtroende för perioden 1997–2001.

Privat lokalradio

Den borgerliga regeringen hade ambitionen att genomföra en rad förändringar inom olika sektorer i samhället. I regeringsförklaringen hette det bl a att regeringen tänkte föreslå sådana lagändringar att ”friheten ökar på radio- och TV-området”. Kulturminister Birgit Friggebo (fp) arbetade målmedvetet för en ”liberalisering” av reglerna för etermedieverksamheten. På TV-området hade en sådan re-

dan ägt rum genom de nya satellitkanalerna och genom införandet av marksänd reklam-TV. Men radiomediet återstod.

Ett år efter regeringstillträdet var kulturdepartementet klart med en promemoria om privat lokalradio. Närradion hade utvecklats i olika riktningar under slutet av 1980-talet. De organiserade försöken att kringgå närradiolagen från närradions sida var i promemorian ett av huvudskälen för privat lokalradio. Olika organisationer och företag hade använt närradio för att etablera kommersiella radiosändningar, ofta med centralt producerad musik. Det var därför enligt kulturministern angeläget att så snart som möjligt få till stånd reklamfinansierad radio i ordnade former.

Den privata lokalradion ansågs framför allt angelägen eftersom den kunde öka yttrandefriheten och ge större mångfald i de svenska medierna. Privatradion skulle ha en självständig ställning och lokal förankring. De privata radiostationerna skulle inte bli relästationer till centrala sändare. Särskild lagstiftning skulle motverka ägarkoncentration och främja lokal produktion. Samma person fick inte ha mer än ett sändningstillstånd och dagspressen var inte tillåten att äga mer än 40 procent av en lokal radiostation.

I den mån flera intressenter anmälde sig skulle urvalet ske genom ett auktionsförfarande. Oseriösa intressenter kunde gallras bort genom att sändningstillståndet gavs till den högstbjudande. Ifråga om innehållet nöjde sig departementspromemorians författare med att stipulera att en tredjedel av sändningstiden per dygn skulle bestå av program som framställts särskilt för den egna verksamheten.

Förslaget var genomgripande och marknadsradikalt med få omgärdande lagregler – även med internationella mått mätt. Det avvek från den mediepolitik som socialdemokratiska och borgerliga regeringar tidigare hade fört. Det hängde dock väl samman med den politik med avregleringar och privatisering som regeringen Bildt stod för.

Promemorian sändes på remiss och svaren blev de väntade. Auktionsförfarandet tillstyrktes av bland andra SAF och Industriförbundet, Tidningsutgivarna och näringsfrihetsombudsmannen (NO). Humanistiska utbildnings- och forskningsnämnden vid Göteborgs universitet ansåg att förslaget var ”logiskt med andan i privatradioverksamheten”.

Men det fanns många som var skeptiska. TCO, Svenska Journalistförbundet och Sveriges frikyrkoråd ansåg att auktionsförfarandet borde kompletteras med någon form av lämplighetsbedömning. LO, ABF och Sveriges reklamförbund ställde sig helt negativa till auktioner. LO skrev att förfarandet gjorde yttrandefriheten till en handelsvara.

Den proposition om privat lokalradio som lades i oktober 1992 byggde i all huvudsak på departementspromemorian.

> I enlighet med regeringens syn på yttrandefriheten är den principiella utgångspunkten för vårt förslag att så långt det är tekniskt möjligt skapa förutsättningar för en fri radio. Därigenom kommer radiomediet att kunna utvecklas enligt sina egna förutsättningar. På samma sätt som inom andra delar av massmedieområdet blir det de olika aktörernas sak att, utan en långtgående myndighetsreglering, bestämma hur verksamheten skall läggas upp. Genom att de nya radiostationerna får tillgång till reklamfinansiering kommer framgångarna hos publiken att avgöra vilka företag som lyckas.

Ett viktigt mål var enligt propositionen att antalet röster i etern skulle öka genom den lokala privatradion. Varje station skulle ha en självständig ställning med inriktning på sitt lokala sändningsområde. ”En utveckling som skulle leda till att den privata radion kom att domineras av ett fåtal kedjeföretag skulle inte nämnvärt öka mångfalden i radion och bör därför motverkas på olika sätt.”

Invändningarna mot auktionsförfarandet var enligt kulturministern inte övertygande. På de platser där det fanns utrymme för mer än en lokalradiostation trodde hon att de olika stationerna skulle sträva efter att hålla olika programprofiler ”som ett sätt att attrahera olika delar av publiken och därmed framstå som mera effektiva reklammedier”. Stationerna kunde successivt justera sina respektive profiler för att anpassa sig till publikens önskemål. Använde man ett urvalsförfarande som tog hänsyn till den sökandes planer och ambitioner blev detta godtyckligt och orättvist.

Trots den omfattande kritiken gjordes få ändringar i propositionen. Det skulle inte förekomma några krav på saklighet och opartiskhet i privatradions utbud. Denna bestämmelse kunde gälla för de rikstäckande marksända radio- och TV-företagen som hade stor betydelse för nyhetsförmedling och opinionsbildning. ”Det regelverk som föreslås för lokalradion syftar till att motverka att det uppstår monopolsituationer i dessa hänseenden.”

År 1993 fattade riksdagen beslut om införande av privat lokalradio. Det överensstämde i huvudsak med propositionen om kravet på eget framställt material och bibehöll åtta timmar om dygnet. Någon kvalifikation på arten av eget material eller på sändningstid förekom inte. Det räckte att stationen sände ”egenproducerad” musik på natten.

De första lokalradioauktionerna väckte stor uppmärksamhet. Aldrig i de svenska etermediernas historia hade det varit möjligt att köpa permanent tid i etern på detta sätt. Även internationellt var förfarandet sällsynt. Ekonomiskt blev utfallet gott för säljaren. Radio Z betalade tre miljoner för det mest attraktiva tillståndet i Stockholm och något mer för det i Göteborg. Dagspressföretagen blev delägare till flera stationer. De nya lokalradiostationerna kom redan från starten att bilda nätverk trots vad som sades i propositio-

nen, t ex Radio Rix, Radio Z, Radio NRJ och City/SRAB, med nationella ambitioner både ifråga om programverksamhet och reklam. Man var så långt från målsättningen som tänkas kunde.

Radio Q

De flesta privata stationerna var enbart kommersiella men det fanns från början några som agerade i propositionens anda och som försökte göra profilerad kommersiell radio. Till de mest uppmärksammade hörde den Stockholmsbaserade stationen Radio Q. Den drevs av en stiftelse som hade till uppgift att ”i sin programverksamhet lägga stor vikt vid kvinnors erfarenheter och lyfta fram ett kvinnligt synsätt på det som sker”. Vid auktionen köpte stationen en frekvens som kostade 1,7 miljoner om året.

Radio Q vände sig visserligen främst till kvinnor men den ville också vara kommersiellt gångbar. Endast hälften av sändningstiden upptogs av musik. Verksamheten finansierades med hjälp av frivilliga avgifter, sponsorer och annonsörer. Radio Q hade publicistiska framgångar och användes inte sällan som ett argument för den nya radion – något som kvinnorna bakom radion upplevde ”något kluvet”.

> Vi var de enda som verkligen motsatt oss auktionsförfarandet. Vi var samtidigt en av de få stationer som uppfyllde politikernas intentioner med den nya radion. Vi följde till punkt och pricka de omöjliga regler för lokalradion som fastställts (via lokalradiolagen). Det vill säga: vi sände inte i nätverk över hela landet utan gjorde en helt lokal produktion. Vi hade inga bulvaner som ägare, inga tidningskoncerner som stod bakom oss. Radio Q var ett litet oberoende massmedieföretag.

Radio Q hade en professionell medarbetargrupp och stationen hade en egen profil. Men ändå klarade den sig inte. Sommaren 1995 såldes kanalen till den internationella radiokoncernen CLT, som en gång drivit Radio Luxemburg och som nu var intresserad av att få Radio Q:s frekvens för att starta en musikkanal.

Resultat

Den privata lokalradion följde inte på något sätt den utveckling som kulturministern hade tänkt sig. De ekonomiska problemen medförde försäljningar, samgåenden och därmed ökad ägarkoncentration av stationerna. 1996 fanns bara några få stationer utanför nätverken. En av de sista – Radio Classic FM i Stockholm – såldes i februari 1998 till massmediemogulen Rupert Murdoch och därmed försvann den sista klassiska stationen utanför public service.

Efter regeringsskiftet 1995 tillsattes en ny statlig utredning med

uppgift att se över lokalradion. Den skulle enligt direktiven undersöka hur ”de ursprungliga intentionerna avseende mångfald och lokal förankring” kunde förverkligas.

Lokalradioutredningen gjorde en kartläggning av verksamheten inom den privata lokalradion och fann att det fanns ett starkt beroende av centrala nätverk. För omkring hälften av stationerna var det direkt missvisande att tala om ”lokala radiostationer”. Programinnehållet var endast undantagsvis lokalt präglat och ägandet var koncentrerat. En jämförelse av innehållet i privatradion respektive public service-radion visade att den privata radion varken var lokal eller hade ett innehåll som innehållsmässigt bidrog till ökad mångfald.

Utredningen föreslog att hela tillståndssystemet skulle göras om och att kraven på vem som får rätt att sända skulle skärpas. Vid valet av stationer skulle mångfald eftersträvas och hänsyn tas till programverksamhet, ägarbild och finansiering, liksom att kravet på lokal produktion skulle förstärkas.

Utredningsförslaget var politiskt kontroversiellt och samtliga borgerliga ledamöter reserverade sig mot vad man uppfattade som ökad statlig styrning. En ny utredning tillsattes hösten 1997 med SSU-ordföranden Niklas Nordström som ordförande.

Nytt ägande av public service

Vid 1966 års omorganisation av radio och TV ändrades aktiefördelningen till den modell som gällde fram till 1993. Folkrörelserna fick majoritet och hade 60 procent, medan dagspressen och näringslivet hade 20 procent vardera.

Vilken betydelse det hade att Sveriges Radio hade ägare som låg utanför statsmakten kan diskuteras. Det var inte fråga om en ekonomisk investering från ägarnas sida – företaget betalade normalt ut 6 procent på insatt kapital varje år. Det avgörande var att aktieägarna fick möjlighet till styrelserepresentation. Sveriges Radios koncernstyrelse hade sedan 1967 tre folkrörelserepresentanter och en representant för vardera näringslivet och pressen. Staten utsåg ytterligare fem ledamöter och ordföranden.

Medieutvecklingen under 1980-talet innebar att förutsättningarna för ägandet av Sveriges Radio ändrades. Flera av de grupper som ingått i Sveriges Radio-koncernens ägargrupp engagerade sig i delvis konkurrerande verksamhet. SAF ägnade sig åt närradioverksamhet medan Lantbrukarnas Riksförbund var aktivt i TV4. Dagspressen deltog bl a i lokala kabel-TV-sändningar samt engagerade sig i privat lokalradio och lokala TV-sändningar. Näringslivets och pressens representanter uttalade i början av 1990-talet att de inte avsåg att bli aktieägare i den organisation som skulle ersätta den gamla Sveriges Radio-koncernen 1993.

År 1993 beslutade riksdagen att staten skulle bilda tre stiftelser

vilka skulle inträda som ägare av aktiebolagen. Stiftelserna var tänkta att åstadkomma ”tydliga spelregler för relationerna mellan staten och public service-företagen”. Stiftelseägandet skulle bidra till programbolagens självständighet och oberoende av statsmakten. Styrelserna för de tre stiftelserna utsågs av regeringen och principerna för val av ledamöter var detsamma som tidigare hade gällt för Sveriges Radio-koncernens styrelse. De politiska partierna hade således rätt att föreslå kandidater.

Den gamla SR-koncernen upphörde fr o m 1993 och moderbolaget avvecklades. De tre programföretagen – Sveriges Radio AB, Sveriges Television AB och Sveriges Utbildningsradio AB, vart och ett ägt av en stiftelse, blev basen i verksamheten:

- Sveriges Radio (SR) bestod av de två tidigare bolagen, Sveriges Riksradio och Sveriges Lokalradio. Ledningen fanns fortfarande i Stockholm, men en stor del av verksamheten byggde på distriktsproduktion och lokala sändningar. I bolaget ingick även Sveriges Radios symfoniorkester samt ansvaret för utlandsprogrammen.
- Sveriges Television (SVT) blev i stort sett oförändrat. De två programenheterna SVT 1 och SVT 2 (tidigare Kanal 1 och TV 2) gavs stor självständighet. Fram till 1995 var Kanal 1 i huvudsak baserad på central programproduktion i Stockholm, medan TV 2 byggde på programproduktion i distrikten. För att möta konkurrensen från de många nya kanalerna har SVT istället börjat samordna programverksamheten mellan kanalerna.
- Utbildningsradion (UR) hade sitt ursprung i skolradion och i en statlig försöksverksamhet med uppgift att utveckla radio och TV för utbildningsändamål (TRU-utredningen). 1978 ombildades denna till ett dotterbolag till Sveriges radio.

De tre programbolagen övertog vissa av de gemensamma uppgifterna som låg på det tidigare moderbolaget. Det bolag som hade till uppgift att inkassera mottagaravgifterna – Radiotjänst i Kiruna AB (Rikab) – ombildades till ett dotterbolag åt de tre programföretagen. Andra funktioner avyttrades genom försäljning, t ex programtidningen Röster i radio-TV som köptes av Allers förlag, eller avvecklades, t ex avdelningen för publik- och programforskning. Den senare funktionen övertogs 1993 till viss del av ett bolag – Mediamätning i Skandinavien (MMS) – som är samägt med TV 3 och TV 4. Det ansågs vara av stor vikt att alla de stora programföretagen gjorde publikmätningar efter samma metoder. Samma princip gäller också för radion där RUAB – ägs till hälften av Sveriges Radio och till hälften av de privata lokalradiostationerna – svarar för lyssnarundersökningarna.

Mest sedda program 1994

Melodifestival 1994 (sv uttagning)	45 %
Ishockey-OS, final (Sverige–Kanada)	43 %
Kalle Anka och hans vänner	40 %
Kungen, drottningen och barnen	36 %
OS i Lillehammer, avslutningen	34%

För distributionen av radio- och TV-sändningarna skapades samtidigt ett statligt sändarbolag – Teracom Svensk Rundradio AB – som har tagit över dåvarande Televerkets ansvar på detta område. Teracom ansvarar för sändningsanläggningar, som inte bara används av Sveriges Radio och Sveriges Television utan även av TV 4, privat lokalradio och närradio.

Konstruktionen med tre stiftelser visade sig tungrodd och ersattes i januari 1997 av en stiftelse med samma uppgift som de tre hade haft.

Mest sedda program 1995

Kalle Anka och hans vänner	45 %
Melodifestival 1995 (sv uttagning)	44 %
Eurovision Song Contest 95	37 %
Jönssonligan och Dynamit-Harry (film)	32 %
Herbert och Robert	30 %
På spåret	30 %
Drömkåken (biofilm)	30 %

Public service i konkurrens – i radio

Förutsättningarna för den avgiftsfinansierade televisionen och radion ändrades radikalt under 1980- och 90-talen.

För radioföretaget började det med närradion som skapade oro framför allt inom lokalradion. Konkurrensen skulle dock inte visa sig överväldigande men skärptes under slutet av 1980-talet då en del närradiostationer lämnade föreningskonceptet och istället blev s k prekommersiella kanaler och därmed direkta konkurrenter till P 3. De spelade musik och försökte på olika sätt efterlikna kommersiella kanaler i USA och i Europa. De saknade inte framgång hos publiken.

I och med att den privata lokalradion tilläts blev läget mer akut. En lång rad stationer skulle börja att konkurrera med public service-radion. Ingen av dem hade visserligen Sveriges Radios resurser men de hade inte heller de åligganden som tillkom public service-radion. De stora summor som de privata stationerna betalade i koncessionsavgifter betydde att man kunde vänta sig en aggressiv konkurrens på en starkt kommersialiserad marknad.

Frågan var hur radion skulle reagera. Olika svar gavs. En del ansåg att radion nu kunde sluta spela popmusik och dämpa den amerikanska snabba stil som fanns inom P 3 och delvis i P 4. Istället borde public service-radion syssla med sådant som de kommersiella kanalerna troligen inte skulle uppmärksamma. De skulle ha nyheter, debattprogram, dokumentärer och seriös musik. På dessa områden hade den svenska radion en gedigen tradition. Inom t ex moderata samlingspartiet fanns starka röster för en sådan smal kvalitetslinje.

Men radioledningen under Ove Joanson fick stöd för en annan linje. Man genomförde vid nyår 1993 en genomgripande kanalreform. Denna hade som mål att alla lyssnare så snabbt som möjligt skulle finna något för sin smak. Ingen skulle behöva gå över till någon kommersiell station.

Grundläggande var uppfattningen att lyssnandet i fortsättningen skulle styras av kanalval och inte av val av enskilda program. I hemmet, på arbetsplatsen eller i bilen stod som regel en kanal in-

Sändningstid för olika programkategorier en genomsnittlig dag i svensk television 1965–1992. Antal timmar.

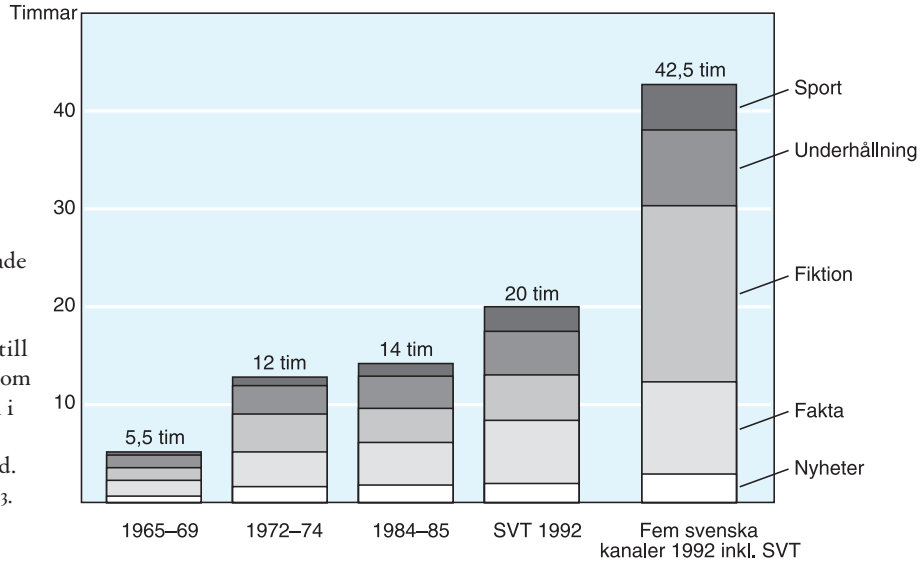

Sändningstiden per dag ökade dramatiskt under de drygt tjugo år som diagrammet omfattar – från 5,5 timmar till 42,5 timmar. Den kategori som ökade mest var fiktion men i stort finns det en stabilitet mellan kategorierna över tid.
KÄLLA: MedieSverige 1993.

Tittartid en genomsnittlig dag för olika programkategorier i svensk television 1965–1992. Antal minuter.

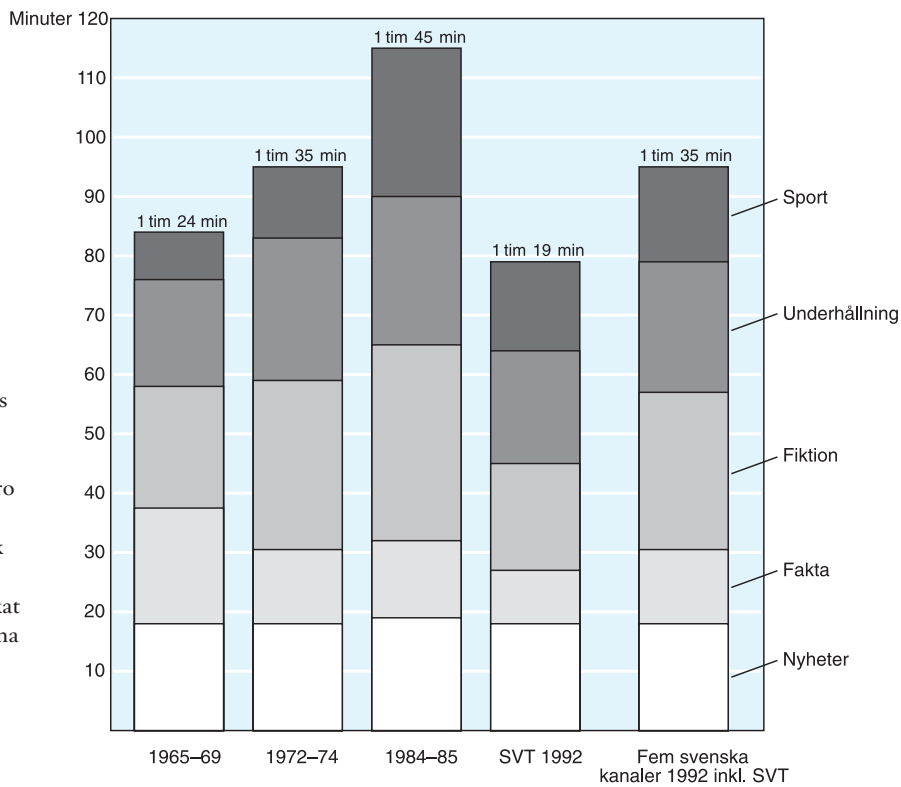

Tittartiden har inte ökat trots att sändningstiden blivit betydligt längre. De variationer som visas kan bero på att olika mätmetoder använts – stabiliteten är dock uppenbar.
Den programkategori som ökat mest hos tittarna är densamma som fått ökad sändningstid – fiktion.
KÄLLA: MedieSverige 1993.

Sam Nilsson – TV-chef

Få anställningar i radions och TV:s historia har väckt så stor uppmärksamhet som den då Sam Nilsson 1969 – tillsammans med Allan Larsson, LO-utredare, och Ivar Peterson, chefredaktör för RLF-tidningen – utsågs till reportrar på TV:s nyhetsredaktion. Sam Nilsson hade ett kort förflutet som journalist men blev känd först som PR-chef och sedan som partisekreterare för högern under partiledaren Yngve Holmberg.

Klagomålen över den ”politiska” utnämningen tystnade snart. Sam Nilsson flöt in i organisationen och högerstämpeln blev inte en belastning trots vänstervindar och hård debatt om marxism och kommunism i programmen. Det var troligen guld värt för ledningen att ha en moderat bland de tongivande.

Sam Nilsson inledde en snabb karriär på nyhetsredaktionerna och på televisionen – främst som administratör. 1979 utsågs han till programdirektör för TV1 och två år senare till chef för Sveriges Television efter Magnus Faxén som lämnade företaget för att bli presschef på utrikesdepartementet. 1981 stod valet mellan Nilsson och Oloph Hansson. I TV-styrelsen följde linjerna partimönstren men Anders Ferm (s) bröt detta och Sam Nilsson blev chef för Sveriges Television – en plats som han kom att bekläda i nästan 17 år.

Grundläggande för Sam Nilsson har genom åren varit att TV inte fick isolera sig – det var inte fult utan nödvändigt att nå en bred publik. I otaliga artiklar har han betonat hur viktigt det var med många tittare. I en debattartikel i Svenska Dagbladet den 24 juli 1980 skrev han om detta:

> Det är en viktig och legitim ambition, även om vissa kulturskribenter oreflekterat och föraktfullt dömer ut sådana ambitioner som kommersiella och publikfriande.

Foto: Bo-Aje Mellin/SVT Bild

Under decennierna har Sam Nilsson återkommit till samma tema. Den avgiftsfinansierade televisionen måste vara så populär att licensbetalarna blir nöjda men samtidigt skall ambitionen att nå många förenas med kraven på smala program. I och med konkurrensen från andra kanaler har Sam Nilsson skärpt tonen. 50 procent av tittarna måste välja SVT hur många andra kanaler som än tävlade om deras gunst.

Sam Nilsson har länge kämpat för att SVT ska få en betal-TV-kanal och har – med större framgång – genomdrivit en 24-timmars nyhetskanal som skall starta årsskiftet 1998–99.

ställd och den lyssnade man på eller också stängde man av. Man utgick ifrån att lyssnarna som regel hade dålig kunskap om radioprogrammet men god kunskap om den profil kanalen hade.

Den avgiftsfinansierade radion gjordes om efter principen att de fyra kanalerna skulle ”bära var sin del av företagets public service-uppdrag”. Kanalerna skulle tillsammans erbjuda maximal mång-

fald i programutbudet. De skulle vara olika och komplettera varandra. En utgångspunkt för P3 och P4 var att musiklyssnandet hade blivit allt mer ålderssegregerat. P3 skulle vända sig till den yngre och P4 till den äldre halvan av befolkningen. 40 procent av allmänproduktionen i rikskanalerna producerades lokalt.

- P1 blev den kanal som fick uppgiften att svara för kvalificerad information och debatt. Kanalen skulle ges en seriös karaktär men – för att nå en ny publik – ha en modern utformning.
- P2 förändrades mycket lite. Den skulle liksom tidigare vara en kanal som huvudsakligen ägnade sig åt seriös musik. Men i väntan på nya tekniska möjligheter måste den också på riksplanet vara sändningskanal för vissa minoritetsspråk och för en del undervisningsprogram.
- P3 riktade sig till den del av befolkningen som var upp till 35–40 år. Det var enligt riksradioledningen ”en central public service-uppgift att i P3 erbjuda den yngre publiken i hela landet ett alternativ till de kommersiella stationerna”. Den skulle erbjuda ”användbar information om samhälle och kulturföreteelser” men också underhållning och förströelse.
- P4 var kanalen för de 25 lokalradiostationerna som sände mellan 6 och 19. P4-riks startade under 1993 och var avsett att bli ett alternativ för radiopubliken på kvällar och helger när de lokala sändningarna hade upphört för dagen. P4 blev också huvudkanal för sportsändningar.

Var denna radikala förändring framgångsrik eller inte? Måtten på framgång kan sättas olika. Målsättningen för SR var att kunna behålla en så stor del av publiken som möjligt. I årsredovisningen för Sveriges Radio 1994 konstaterades att den stora skillnaden mellan 1994 och 1993 var att P3 hade förlorat lyssnare till den kommersiella radion. P3 hade hösten 1993 haft 33 procent av lyssnarna men fick vid samma tid 1994 nöja sig med 22 procent. Totalt i riket hade 66 procent av publiken lyssnat på Sveriges Radio och 21 procent på kommersiell lokalradio.

En mycket viktig del i public service-radions verksamhet var nyheterna. TT:s nyhetssändningar i radio upphörde 1996 medan radions egna nyhetsredaktioner byggdes ut. Sändningstiden har också ökat successivt och Eko-redaktionen har – bl a som en följd av nyhetskaoset i samband med mordet på Olof Palme – sändningar dygnet runt.

Radiochefen konstaterade att radion klarat sig bra i den nya konkurrenssituationen. Om den bedömningen är riktig eller inte kan naturligtvis diskuteras. Privatradion kan synas ha lika stor anledning till förnöjsamhet eftersom den så snabbt fått en så stor an-

Ove Joanson – radiochef

”Radiochefen är en diktator” hette det i en rubrik i Aftonbladet den 10 maj 1986. Det var inte enda gången som Ove Joanson, radiochef 1984–1996, var i blåsväder. 1986 handlade det om en omläggning av Dagens Eko och en förändring av kulturradion. Ove Joanson blev kallad envåldshärskaren som trampade på de kreativa medarbetarna. Sant är att han inte hade stora likheter med älskvärda företrädare som Yngve Hugo och Elof Ehnmark.

Ove Joanson blev först uppmärksammad som Dagens Ekos korrespondent i Washington 1975–79. Han hade tidigare varit stipendiat i USA och kunde nu visa att han tillägnat sig amerikanska journalistiska metoder som snabbhet, faktatäthet och – personlighet. Hans skicklighet som korrespondent i den amerikanska huvudstaden var odiskutabel.

Under slutet av 1980-talet utvecklades Ove Joanson från journalist till mediestrateg. Han såg att förändringar var nödvändiga men han gav sig in i ett getingbo när han försökte ändra på kulturutbudet och radioteatern. Teaterchefen Per Lysander avgick och kultursidorna fylldes med sympatiyttringar för de snöpta kulturarbetarna. Men Joanson hävdade att radioteatern hade tappat greppet om publiken. Publiksiffrorna talade sitt tydliga språk. Det hjälpte inte att Britt Edwall ansåg att undersökningsmetoderna var trubbiga.

År 1990 blev Ove Joanson vice koncernchef vid Sveriges Radio. Titeln hade inte funnits tidigare men avsikten var uppenbarligen att nye styrelseordföranden i moderbolaget, Björn Rosengren, skulle få en sparringpartner i det maktspel som pågick om reklam eller inte reklam i Sveriges Television. Rapportchefen Ingemar Odlander gjordes samtidigt till informationschef.

FOTO: ANDERS ROTH/SVT BILD

Ett av målen för den interna lobbygruppen var att få regering och riksdag att acceptera reklam i Sveriges Television. Men det lyckades inte. Istället skapades den tredje markbundna kanalen med monopol på TV-reklam. Ove Joanson gick tillbaka till Riksradion och kunde genomdriva att radiokanalerna ytterligare profilerades i förhållande till varandra och till de kommande konkurrenterna. Den konstruktion han valde blev framgångsrik bland lyssnarna och han klarade därvidlag public service-uppdraget bättre än vad åtskilliga andra radiobolag ute i världen gjort.

del lyssnare. Å andra sidan var privatradions lönsamhet mycket svag under de första åren.

Public service i konkurrens – i TV

De olika omorganiseringar av public service-televisionen som ägde rum under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet skall alla ses mot bakgrunden av den konkurrens som dels satelliterna dels (efter februari 1992) den nya markbundna kanalen utgjorde. Utvecklingen för SVT har gått mot ökad samordning och planering. SVT strä-

Publikundersökningar

Radiotjänst förstod tidigt nödvändigheten av att på ett mera systematiskt sätt mäta publiken och få en uppfattning om dess syn på programmen. 1928 gjorde företaget tillsammans med telegrafstyrelsen en omfattande enkät men utan att tillämpa moderna urvalsmetoder. Den gav dock en viss – och mycket positiv – uppfattning om lyssnarnas åsikter.

Under 1940-talet gjorde Svenska Gallupinstitutet flera lyssnarundersökningar och 1949 infördes Lyssnarråden över hela landet. Lyssnarråden skulle utgöra ett tvärsnitt av befolkningen men utgjorde inte något vetenskapligt sett representativt urval. De diskuterade program och lyssnarfrågor och resultatet fördes vidare till radioledningen.

Ett licensfinansierat public service-företag är ständigt satt under debatt. Många uttalar åsikter om programmen och deras popularitet. Sveriges Radio ansåg det nödvändigt att lägga ner ett betydande arbete på vetenskapliga studier av lyssnarna/tittarna. 1955 bildades Sektionen för Lyssnarundersökningar vilken ett par år senare bytte namn till Sektionen för Publikundersökningar.

Under 1960-talet byggdes verksamheten ut och 1969 blev sektionen ett självständigt organ inom SR med namnet Publik- och programforskningsavdelningen (PUB). Den delades i två avdelningar, en fältsektion med 13 distrikt och med ett hundratal deltidsanställda intervjuare samt en forskningssektion.

PUB var under 1970- och 80-talen landets största massmedieforskningsinstitution och utvecklade förfinade metoder för att mäta tittandet och lyssnandet. Man gjorde en stort antal studier och genomförde forskningsprojekt på speciella områden: barn, begriplighet, information, vuxenutbildning. I samband med kanalklyvningen genomförde PUB under flera år stora studier om hur tittandet förändrades. Man startade och drev också flera tidsserier om medie-, kultur- och levnadsvanor. Resultaten från PUB hade stor betydelse både för enskilda producenter och för företagets policy i stort.

Då Sveriges Radio-koncernen upplöstes 1992 fördes PUB över till Sveriges Radios Förvaltningsbolag som 1993 beslutade om avveckling. De olika programföretagen byggde upp egna analysenheter medan publikmätningarna övertogs av två särskilda företag. TV-tittandet mäts av Mediamätning i Skandinavien (MMS) som undersöker tittandet med elektroniska individmätare (people meters). Radiolyssnandet mäts av Radioundersökningar i Sverige AB (RUAB) som genomför telefonintervjuer med slumpmässiga urval av befolkningen.

var efter en programtablå som dels skall vara konkurrenskraftig gentemot de kommersiella kanalerna, dels skall stimulera tittarna till att växla mellan SVT 1 och SVT 2.

Den gamla kanalprofileringen har försvunnit. En jämförelse mellan de båda kanalernas programprofiler visar stora likheter. Fakta, fiktion/långfilm, nyheter och sport är de största kategorierna. Aktuellt och Rapport som tidigare var nära knutna till sina respektive kanaler förekommer nu i båda. Däremot fick inte SVT lov att slå ihop de båda nyhetsredaktionerna. I anslagsvillkoren för 1997–2001 hette det att SVT skulle ha två separata redaktioner.

Distriktens produktion fortsatte att öka. Under 1990-talet fastställdes att 55 procent av de egenproducerade programmen skulle vara gjorda i distrikten. Dessutom fanns elva regionala nyhetssändningar och vissa andra regionala program. Satsningen på distrikten framför allt genom specialisering hade pågått sedan 1960-talet.

Lisa Söderberg – radiochef

Lisa Söderberg blev verkställande direktör för Sveriges Radio i april 1996. Hon har sedan 1968 innehaft en rad befattningar som medarbetare vid Sveriges Radio, bl a varit chef för Dagens Eko. 1991 blev hon kanalchef för ”ungdomskanalen” P3 där hon sökte skapa en programsammansättning med både musik och en betydande andel egenproducerade program.

Det som framför allt sammankopplats med Lisa Söderbergs första tid som chef är den tekniska omvandlingen.

Sveriges Radio sänder digitalt sedan 1995 och var därmed ett av de första radioföretagen som började utnyttja den nya tekniken. Den omvandling av produktionen som de digitala sändningarna medför har varit en viktig faktor för radioverksamheten under slutet av 1990-talet. Förhoppningen är bl a att den skall ge bättre ljudkvalitet och större valmöjligheter för lyssnarna. Dessutom kan den göra den tekniska verksamheten mer rationell.

FOTO: ANDERS ROTH/SVT BILD

En av de mest påtagliga följderna av konkurrensen för SVT var att de inköpta programmen och evenemangen blev betydligt dyrare. TV 3 hade tidigt börjat bjuda på större idrottsevenemang vilket ledde till att priserna trissades upp. Detsamma gällde utländska serier och andra produktioner. Den svenska televisionen har allt sedan starten varit starkt beroende av import framför allt från England och USA.

År 1991 var drygt 40 procent av förstasändningarna i SVT importerade. Den största delen kom från USA och Västeuropa. Det nordiska utbytet var betydligt mindre. Det svarade för ca 10 procent av de importerade programmen.

I många länder ligger importen av program högre än i Sverige. Men det har varit en del av den svenska TV-politiken att inte öka sändningstiden med hjälp av billiga importer. Däremot har SVT kritiserats dels för att inte satsa tillräckligt på inköp av svenska fristående produktioner, dels för att upprätthålla den höga siffran för egenproduktioner med hjälp av billiga studioprogram. I sändningstillståndet för 1997–2001 heter det att SVT skall öka både utomståendes medverkan i programproduktionen och inköp av färdiga program producerade i Sverige.

I vårpropositionen 1998 föreslog regeringen att SVT skall får ett nytt årligt stöd på 75 mkr för särskilt kvalificerad produktion av typen dokumentärer, dramatik och program för barn och unga. Stödet skall utgå fr o m 1 juli 1998 (375 mkr). Medlen skall i hög grad användas till att ytterligare skapa förutsättningar för utläggningar av produktionsuppdrag samt för samarbetsprojekt med fria filmare och producenter.

Lagar, avtal och kontroll

Länge var den reglering som omgav etermedieverksamheten i Sverige av begränsad omfattning. I centrum fanns avtalet mellan staten och radioföretaget samt – så småningom – radiolagen. Den myndighet som först övervakade att reglerna följdes var programrådet som 1936 ersattes med radionämnden. Denna enkla organisation var möjlig att upprätthålla så länge verksamheten bedrevs inom ett monopolföretag med begränsat utbud. Men under 1980-talet förändrades situationen på etermedieområdet dramatiskt vilket krävde nya lagar och bestämmelser samt en ny kontrollapparat.

Yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) började gälla fr o m 1992 och ger – liksom den tidigare radioansvarighetslagen (1966) – de allmänna förutsättningarna för yttrandefrihet i radio och TV. Den innehåller bl a bestämmelser om meddelarfrihet, principen om ansvarig utgivare samt särskilt rättegångsförfarande. YGL reglerar således informationsfriheten och ger inte etableringsfrihet för trådlösa sändningar.

Radio-TV-lagen behandlar organisationen av den nationella radio-TV-verksamheten. I lagen stadgas bl a att radio- och TV-verksamheten skall utövas opartiskt och sakligt. Det betonas samtidigt att detta måste bedömas med hänsyn till att en vidsträckt yttrande- och informationsfrihet skall råda i radion. Det sägs dessutom att programföretagen i sin verksamhet ”skall som helhet präglas av det demokratiska statsskickets grundidéer samt principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet”.

För den privata lokalradion från 1993 finns en särskild lokalradiolag. Ifråga om programinnehållet gäller inte radiolagens innehållsbestämmelser, t ex principen om opartiskhet och saklighet. Det finns inte heller något särskilt avtal mellan staten och enskilda privatradiostationer. I lagen anges dock att minst en tredjedel av sändningstiden skall fyllas med program som framställts särskilt för den egna verksamheten. Vidare finns regler om hur reklam får sändas i programmen.

Den första juli 1994 samordnades huvuddelen av tillsynen för radio- och TV-verksamheten. Två nya tillsynsmyndigheter inrättades: Radio- och TV-verket och Granskningsnämnden för radio och TV. Dessa ersatte Radionämnden, Kabelnämnden, Närradionämnden och Styrelsen för lokalradiotillstånd.

Ingen myndighet har rätt att i förväg granska eller förbjuda sändning på grund av programmens innehåll. Granskningsnämnden för radio och TV har i uppgift att granska innehållet i radio- och TV-program som riktar sig till den svenska allmänheten. Nämnden skall övervaka att innehållet i redan sända program överensstämmer med de lagar och villkor som finns på området. Programföretagen är ålagda att sända meddelanden om beslut från nämnden, då det egna bolaget har brutit mot lagen eller avtalet.

För de utländska satellitsändningar som riktar sig till svensk allmänhet skall Granskningsnämnden bedöma om sändningarna följer det TV-direktiv som antagits av EU:s medlemsländer.

Radio- och TV-verket övervakar att de regler för sändningsverksamhet som inte gäller *innehållet* i sändningarna följs. Främst arbetar verket med att ge tillstånd till att bedriva sändningsverksamhet. Den ger t ex tillstånd till lokalradio- och närradiosändningar. Verket registrerar också alla som bedriver sändningsverksamhet i enlighet med radio- och TV-lagen.

Hur har programmen och tittandet förändrats genom den nya konkurrenssituationen?

Det finns många svar på frågan. Det dilemma som public service-företaget befinner sig i är att det dels måste visa höga tittarsiffror dels måste leva upp till kraven på kvalitet, hänsyn till minoriteter och flera andra krav som de kommersiella kanalerna inte be-

Den totala tittartiden för Sveriges Television respektive all annan TV i procent. All tittartid är lika med 100 procent.

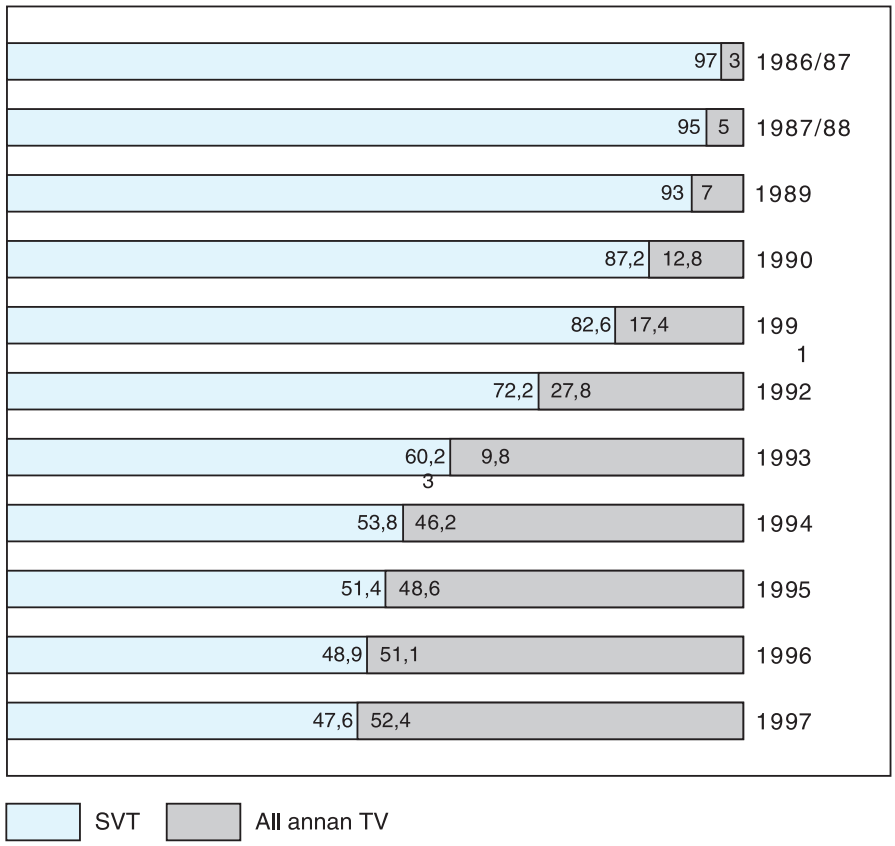

Sveriges Television har sedan 1987 förlorat sin monopolställning och företagets två kanaler hade 1997 mindre än 50 procent av den totala tittartiden. TV 4 var den enskilda kanal som hade största andelen av tittartiden.
KÄLLA: MMS AB. Bearb SVT:s PUBLIK- OCH UTBUDSANALYS.

höver ta hänsyn till. Den debatt som ägt rum kring SVT under 1990-talet har till stor del handlat om i vilken mån företaget uppfyller kvalitativa krav. Gör företaget för stora eftergifter till den breda publiksmaken eller håller den en standard som motiverar den privilegierade ställning som avgiftsfinansieringen medför?

SVT kan lätt belägga att de båda public service-kanalerna har flera smala program än konkurrenterna. Men frågan är var de placeras och hur många tittare de får. SVT måste accepteras både av den breda publiken och av kritikerna på kultursidorna. Skall den fortsätta att sända en serie som döms ut av recensenter och sakkunniga då publiken anser den intressant?

Problematiken kan illustreras med fallet *Expedition Robinson* –

en TV-serie hösten 1997 vilken mötte en intensiv kritik redan innan den sändes. Den utslagstävling som var seriens centrala moment ansågs förnedrande för de deltagande och ge felaktiga signaler till tittarna. Den diskussion som serien gav upphov till var säkerligen en av förklaringarna till att den trots allt fick goda tittarsiffror. Det senare spelade sannolikt en större roll för TV-ledningen än den mycket negativa kritiken – både mot programmets utformning och dess budskap.

Robinsonprogrammen illustrerar det dilemma som TV i allmänhetens tjänst befinner sig i. I bästa fall lyckas den tillfredsställa både dem som anser att kvalitet är avgörande och ”en bred” publiksmak. Men ofta hamnar man i kollision mellan de båda opinionerna. Ingen av dem får vinna för ofta.

Ny situation

Drygt sex år efter det att koncessionsansökan till den tredje markbundna kanalen avgjorts kan man konstatera att ägandet av kanalen koncentrerats ytterligare. Wallenberg-dominerade Investor har dragit sig tillbaka men istället kontrollerar Bonniers direkt och indirekt nästan 40 procent av aktierna i TV4 medan Kinnevik har kvar 20 procent men blivit utan styrelsepost. TV4 har således den största medieaktören i landet som huvudägare – något som stämmer illa med de intentioner som fanns vid introduktionen av den nya kanalen.

1993 års radiopolitiska reform har inte heller blivit vad politikerna bakom beslutet förklarade att de syftade till. Genom auktionsförfarande, bulvanköp och höga priser har marknaden utvecklats mot nätverksbildning och centraliserad produktion. För lyssnarna är den privata lokalradion en musikradio med reklam som i huvudsak inriktar sig på unga lyssnare (15–40 år). Fyra nätverk är våren 1998 ledande: Megapol, Rix, NRJ/Energy och City. Bakom står som regel stora medieföretag som Bonniers och Kinnevik, ett antal stora landsortstidningar samt internationella medieföretag.

Den privatisering som ägt rum av etermediemarknaden under de senaste tio åren har inneburit att allt fler frågor som berör radio och TV inte behandlas av politiska instanser utan av olika marknader: aktiemarknaden, reklammarknaden och publikmarknaden. Detta trots de olika försök som gjorts från politikernas sida att främja mångfald och yttrandefrihet.

Radio- och TV-frågorna kommer i framtiden i ännu högre grad än tidigare att avgöras genom ett intrikat spel mellan företrädare för politiken och marknaderna.

Monopolspelarna

Under de nästan 75 år som etermedieverksamhet pågått i Sverige har en rad intressemotsättningar gjort sig gällande mellan olika typer av intressenter. De politiska striderna blev med tiden många och flertalet har utspelat sig kring frågan om ensamrätten till sändningar, dvs monopolet.

Satelliter, kabelsystem och parabolantenner öppnade under 1980-talet den svenska etermediemarknaden för konkurrens från andra länder. Nya intressenter sällade sig till de gamla.

Periodindelningar är vanskliga. De tidigare nio kapitlen i denna bok representerar en kronologi som utgått både från den politiska historien och från avgörande händelser i radions och televisionens utveckling. I detta avslutande kapitel görs en periodindelning som främst bygger på uppgifter om de politiska förutsättningar för radions och televisionens utveckling som redovisats tidigare i boken. I centrum står fortfarande radions och televisionens organisation och finansiering.

1. *Samförståndsperioden 1925–55*
   Monopolet upprätthålls genom en allians mellan några av de viktigaste aktörerna. Partipolitisk enighet. Konsensus råder i stort både mellan aktörerna inbördes och mellan dessa och radioföretaget.

2. *Ifrågasättandeperioden 1955–77*
   Monopolet utsätts för attacker men upprätthålls av en informell allians formad av en grupp av aktörer. Partipolitisk oenighet växer fram.

3. *Upplösningsperioden 1977–87*
   Monopolet vittrar etappvis sönder. Oenighet inom och mellan partierna.

4. *Mångkanalsperioden 1987–97*
   Det tidigare monopolet möter konkurrens främst från nya aktörer inom etermedieområdet. Partipolitisk oenighet.

I det följande skall dessa fyra perioder behandlas främst utifrån ett aktörsperspektiv. Hur har de viktigaste aktörerna agerat i radio- och TV-frågan? Vilka motiv har de haft och hur lyckosamma har de varit? En rad aktörer har innehaft viktiga roller i kampen om monopolet.

- *Radioklubbarna* blev bland de första som företrädde radiomediet i Sverige. De försökte tidigt att få ett inflytande på utformningen av sändningarna.
- *Radioindustrin* var tillsammans med *radiohandeln* en tidig aktör med bestämda intressen i mediets utveckling.
- *Telegrafstyrelsen/Telegrafverket* och *Byggnadsstyrelsen* är två statliga verk som spelat en stor roll för radioverksamheten. I en del fall sammanföll deras intressen med radioföretagets – i andra inte.
- *Dagspressen* intresserade sig tidigt för det nya radiomediet och agerade aktivt och framgångsrikt. Företrädarna för tidningarna hade ett klart egenintresse men också kunskaper på massmedieområdet.
- *Radiotjänst* och *Sveriges Radio* hade monopol på radio- och TV-sändningar i Sverige i nästan sex decennier. Till skillnad från t ex BBC i England kom Sveriges Radio att spela en aktiv roll vid många mediepolitiska beslut.
- *Politiska beslutsfattare* har haft ett avgörande inflytande på organisationen av radio och TV. Det finns anledning att sammanfatta vad olika politiska grupperingar har haft för mål och hur konsekventa de har varit i sitt agerande.
- *Folkrörelserna* blev delägare i Sveriges Radio AB 1957. De fick därmed möjlighet att direkt påverka utvecklingen på etermedieområdet som representanter för ”breda folklager”.
- *Monopolbrytare* i form av nya stationer och medieföretag har förekommit allt sedan IBRA Radio och Radio Nord på 1950- och 60-talen över närradion fram till TV 3 och TV 4 på 1980-talet och TV 8 på 1990-talet. De har påverkat klimatet kring public service-företagen och tvingat beslutsfattarna till olika åtgärder.

Vid olika tidpunkter har en eller flera av dessa aktörer dominerat i striden om monopolet. Olika allianser har slutits och dessa har fått direkta eller indirekta konsekvenser för programpolitiken och för uppdraget att driva radio och television. De olika aktörerna har ändrat uppfattningar, de tekniska förutsättningar har förändrats och den allmänna tidsandan har skiftat.

Samförståndsperioden 1925–1956

AB Radiotjänst grundades under medverkan av regeringen som dock till stor del överlät agerandet på telegrafstyrelsen. Det rådde inte någon partipolitisk strid kring ägar- och organisationsfrågorna. Inget parti protesterade mot att Radiotjänst fick monopol på sändningarna, att dagspressen blev den dominerande ägaren och att radiobolaget finansierades genom licenser. Inte heller ifrågasatte någon politisk instans telegrafstyrelsens centrala och avgörande ställning.

Det fanns dock aktörer som hade velat ha en annan tingens ordning än den regeringen och telegrafstyrelsen beslutade.

På ett stort antal platser hade man startat radioklubbar. Bakom dessa stod enskilda entusiaster men också personer som i sin yrkesverksamhet hade kontakt med rundradion – militärer, tekniker, radiohandlare och ett antal män med anknytning till pressen. De samlades i klubbar där man byggde radioapparater och radiosändare och gjorde program.

Både lokalt och på riksplanet försökte klubbarna påverka radions organisation. Många av dem var beroende av reklam och ansåg inte denna finansieringsform innebära några problem. Radioklubbarna protesterade mot konstruktionen av Radiotjänst som ett licensfinansierat centralt monopol och ville ha ett större lokalt inflytande.

Radioklubbarna var förlorare i striden om koncessionen och deras nederlag blev allt mer uppenbart under monopolföretagets första decennium.

Apparattillverkare och radiohandlare hade från början stora ambitioner på att få ett inflytande på radiopolitiken. De sökte 1922 egen koncession och tänkte driva ett radioföretag med reklamfinansiering. De hoppades på att lång sändningstid och populära program skulle locka till köp av radioapparater.

Vid konstruktionen av Radiotjänst fick de inte det inflytande de önskade men blev inte helt lottlösa. 20 procent av aktierna och en styrelsepost gick till radioindustrin och radiohandeln. Dessa kunde också snart notera att handeln med radio ökade snabbare än beräknat trots att programmen var få och underhållningsutbudet begränsat. Problemet var snarast bristen på apparater.

Vinnare i striden om koncessionen och de dominerande under radions första decennier blev tidningsutgivarna och telegrafstyrelsen.

Under ledning av TT-chefen Gustaf Reuterswärd organiserade tidningarna en effektiv lobbyverksamhet. TT och tidningsutgivarna hade ett uppenbart egenintresse i förhållande till radiomediet som många såg som en farlig konkurrent om läsare och reklamköpare. TT fick monopol på nyheter i radio och utnyttjade detta till att begränsa antalet sändningar.

Förhållandet mellan telegrafstyrelsen och Radiotjänst kännetecknades från början av ett gott samarbete. Det statliga verket och radioföretaget hade gemensamma intressen. Radiotjänst fick monopol på programmen och telegrafstyrelsen på distributionen. Telegrafstyrelsen blev den part med vilken Radiotjänst skrev avtal. Därmed markerades telegrafstyrelsens överhöghet över radion.

I avtalet mellan telegrafstyrelsen och Radiotjänst hette det att radion skulle verka för folkupplysning och att programmen skulle ”hållas på en hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå och vara präglade av vederhäftighet, saklighet och opartiskhet”.

Radion som förstärkare

Den programpolitik som fördes under Radiotjänsts första 20 år präglades av försiktighet. Lubbe Nordströms programserie om Lort-Sverige hörde till undantagen. De rena underhållningsprogrammen var få och många program kännetecknades av en optimistisk folkupplysningstanke. Detta utesluter inte att radion under samma period spelade en stor roll som underhållare. Ofta framhölls att en av radions viktigaste uppgifter var att motverka ”tråkigheten på landsbygden”.

Radions utveckling och utbud skall ses mot bakgrund av de stora förändringar – politiskt, socialt och kulturellt – som skedde i det svenska samhället under 1930-talet. De konflikter som funnits både inom politiken och på arbetsmarknaden under 1920-talet bleknade.

I den anda av samförstånd som växte fram före andra världskriget spelade radion en förstärkande roll. Den fanns med vid de stora högtidligheterna som riksdagsjubileet 1935 och vid en rad kungliga begivenheter som bröllop, födelsedagar och begravningar. Sven Jerring var den ständige referenten och blev liksom Gustaf V och Per Albin Hansson en symbol för den nya samförståndsandan. Jerrings röst nådde ”alla” i samhället samtidigt. Han var igenkänd, älskad och respekterad. På bilder syns han ofta tillsammans med kungen och andra höga herrar.

Den tidsanda av samförstånd som med radions hjälp utvecklades före kriget var en förutsättning för beredskapsandan under andra världskriget. Det förekom inte någon konfrontation mellan radioföretaget å ena sidan och regering och riksdag å den andra. Radiochefen liksom chefen för TT satt i den statliga Informationsstyrelsen. Föredragschefen arbetade på halvtid för Informationsstyrelsen. För de ledande radiomännen var det naturligt att radion inte utmanade någon främmande makt eller den förda svenska politiken.

Radion spelade samma roll under kriget som under 1930-talet – den var en förstärkare av rådande stämningar. Men den hade också en stor uppgift som informationsgivare. Radion gav information

om ransoneringar, drivande minor, meddelanden till fartyg om ändrad destination och inkallelseorder. Det blev nödvändigt för flertalet medborgare att lyssna på radio.

Fredsslutet innebar för Radiotjänsts del inte något skarpt brott i förhållande till tidigare perioder. Den radioutredning som tillsattes under kriget föreslog inte några radikala förändringar. Den betonade dock radions självständighet och behovet av förnyelse, inte minst på underhållningsområdet.

Programutbudet skulle också förändras och moderniseras med en viss försiktighet. En ny generation medarbetare anställdes. Många talade om en ny radio och denna knöt i högre grad än tidigare an till dagspressjournalistiken. Detta märktes inte minst på Dagens Eko.

Men det rådde fortfarande konsensus vad gäller radions ställning i samhället och det fanns inte stora politiska motsättningar om programpolitiken. Den konflikt som förekom mellan Radiotjänst och Telegrafverket om tekniken fick aldrig några politiska dimensioner.

Ifrågasättandeperioden 1956–1977

Koalitionsregeringen med socialdemokraterna och bondeförbundet upplöstes 1957 och därefter bildade socialdemokraterna ensamma regering och behöll regeringsmakten fram till valnederlaget 1976. Men detta betydde inte att perioden var politiskt stabil. Det politiska klimatet förändrades och de politiska besluten kom att ifrågasättas på ett annat sätt än tidigare.

År 1955 fick det svenska radiomonopolet för första gången uppleva konkurrens från andra programbolag. Från Tanger sände två företag – IBRA Radio och IRCO – program riktade till Sverige. Bakom det ena stod pingströrelsen med Lewi Pethrus i spetsen och bakom det andra svenskt näringsliv med intresse att driva frågan om reklam i etermedierna. Regeringen försökte hindra IBRA Radio från att starta genom att vägra pingströrelsen att föra ut pengar till Tanger. Giftet från reklam skulle kunna sprida sig från de utländska stationerna

Inför TV

Det stora brottet med den tidigare samförståndsandan orsakades dock inte av IBRA utan av frågan om hur televisionen i Sverige skulle organiseras och finansieras.

Riksdagen hade vid radiobesluten 1947 och 1955 uttalat sig emot reklam i radio men vid introduktionen av TV 1956 intog högern och folkpartiet liksom enskilda bondeförbundare en annan hållning. De båda partierna ville ha reklam i TV, antingen som komple-

ment eller som enda finansiering. Huvudargument var att industrin och handeln önskade få möjlighet till annonser i TV vilket skulle stimulera affärerna. Men till detta kom ett ”frihetsargument”: Man ville ha konkurrens istället för monopol.

För socialdemokraterna utgjorde staten inte något hot mot yttrandefriheten utan en garant för denna. Det ansvariga statsrådet Sven Andersson (s) ansåg att kommersiell TV innebar risk för ett åsiktsmonopol. TV måste stå oberoende i förhållande till affärsintressen. Det fanns hos socialdemokraterna en allmän skepsis mot kommersiella krafter och en rädsla för att dessa skulle verka förflackande på programpolitiken. Amerikansk TV visade hur det kunde gå om de kommersiella krafterna släpptes fria, ansåg de. Men de såg också en risk i att storföretagen och därmed de borgerliga i ett uppbrutet monopol skulle få kontrollen över de allt viktigare etermedierna.

Frågan om radions och televisionens organisation och finansiering ingick i ett större ideologiskt mönster som gällde synen på staten respektive näringslivet. Hur skulle friheten garanteras?

Det principbeslut om svensk television som togs av riksdagen 1956 innebar en seger för regeringslinjen. TV skulle bli en del av Radiotjänst och finansieras med licenser. I koalitionsregeringen avvek inte bondeförbundet från den socialdemokratiska uppfattningen om monopol och frihet från reklam.

Både socialdemokraterna och högern/folkpartiet hade anhängare och/eller pådrivare utanför den partipolitiska arenan vilka spelade en roll för utgången.

Radioindustrin och handeln hade redan 1953 engagerat sig i TV-frågan. På hösten detta år lyckades några av de ledande svenska och utländska radioleverantörerna – Luxor, AGA, Philips och SRA – bilda ett TV-konsortium med ett antal tunga medlemmar, bl a Svenska Köpmannaförbundet, LO och KF. Konsortiet lämnade in en ansökan om tillfällig koncession för reklam-TV-sändningar men fick nej. Det hjälpte inte att stora organisationer med anknytning till socialdemokratin fanns med.

Sandrewveckan våren 1954 blev dock en publik framgång och visade att det med relativt enkla medel gick att åstadkomma TV också i Sverige. Den kunde utnyttjas av näringslivsrepresentanterna men ledde inte till något snabbt politiskt beslut. Majoriteten i den sittande televisionsutredningen var emot reklam i TV.

Den socialdemokratiska linjen fick ett viktigt stöd från andra betydande aktörer. Tidningsutgivareföreningen (TU) såg televisionen som en farlig konkurrent. Den var ett hot inte bara mot tidningsförsäljningen utan också – om reklam infördes – mot pressens annonsintäkter. Ledamoten av televisionsutredningen, chefredaktör Ossian Sehlstedt (s), var en av många pressmän som 1956 hävdade att tidningarna skulle skadas om det blev tillåtet med reklam i TV.

Men tidningsutgivarnas front var inte lika obruten under 1950-talet som den hade varit vid radions introduktion 30 år tidigare. Tidningen Expressen drev en kampanj för ett snabbt etablerande av TV i Sverige och var för en kommersiell finansiering. Expressen kritiserade Radiotjänst för att vara stelbent och byråkratiskt. Ett kommersiellt TV-företag skulle skapa en större dynamik i etermedieverksamheten.

Majoriteten i TU var dock emot reklam i TV och stödde regeringslinjen trots att ”olika organisationer representerande folkrörelser, kultur, näringsliv m m” skulle få 40 procent av aktierna vilka togs från pressen.

Socialdemokraterna kunde också räkna på stöd från Radiotjänst. Företaget argumenterade i utredningar och remissvar för ståndpunkten att ett sammanhållet företag finansierat med licenser var bäst för landet. Radiotjänst/Sveriges Radio och de socialdemokratiska regeringarna bildade tillsammans med TU en union som skulle få avgörande betydelse för monopolets existens.

Striden om televisionens finansiering och organisation slutade med att de krafter som arbetade mot reklam vann. Televisionen organiserades på samma sätt och i samma företag som radion. Det nya radiobolaget fick dock delvis nya ägare. Till de gamla kom en grupp folkrörelser (bl a LO och KF) av vilka en del tidigare hade verkat för reklam i TV.

De som ville ha kommersiell TV och konkurrens mellan olika etermedieföretag gav dock inte upp kampen i och med det första TV-beslutet.

Ifrågasatt monopol

Våren 1957 anordnade folkpartiets ungdomsförbund en diskussion om monopolet i radio och TV. Monopolkritikerna fick stöd från författaren Vilhelm Moberg som gick till angrepp mot den licensfinansierade radion som han ansåg vara ett hot mot debattfriheten. Det var lika orimligt med en statskontrollerad radio som en press under statligt förmyndarskap. Moberg mötte dock motstånd från en annan viktig opinionsbildare. Herbert Tingsten försvarade den existerande ordningen och varnade för ett läge där olika bolag som var beroende av starka organisationer eller finansiella intressen gjorde ensidig propaganda. Monopolet var enligt Tingsten en paradox. Vid första påseende var det förkastligt men vid närmare eftertanke var det bra och alternativen var värre.

Radio Nords och Radio Syds sändningar 1961 aktualiserade på ett mer dramatiskt sätt än tidigare frågan om reklam och radiomonopol. Regeringen agerade med hjälp av Nordiska rådet som gav sitt stöd åt en lagstiftning mot piratradion. Men återigen fanns en partipolitisk oenighet. Folkpartiet och högern var emot en lagstiftning.

Åtskilliga tidningar fanns också på reklamradions sida medan TU höll fast vid sin reklamfientliga linje och var för en lagstiftning. Sveriges Radio fick ett extra anslag från regeringen för att kunna starta melodiradion. Alliansen regeringen, TU och Sveriges Radio stod fast.

Bakom regeringens aktion mot piratradion låg säkerligen inte bara omsorg om det licensfinansierade radiomonopolet utan också en fruktan för reklam i den planerade andra TV-kanalen. I juni 1962 bildades TV-främjandet som var en ny lobbyorganisation för en reklamfinansierad TV-kanal. Målet för lobbygruppen var att den andra TV-kanalen skulle organiseras utanför Sveriges Radio och finansieras med reklam.

Public service

De radioutredningar som arbetade under samförståndsperioden var inte partipolitiskt sammansatta. 1960 års utredning hade däremot – med ett undantag – enbart politiker som ledamöter och rymde inom sig olika uppfattningar om radions organisation och finansiering. Utredningen hade att ta ställning i en ideologiskt färgad mediepolitisk strid. För första gången gjordes ett försök att på svenska diskutera ”public service” vilket översattes till ”radio och TV i allmänhetens tjänst”.

Radion skulle verka ”i allmänhetens tjänst” genom att på olika sätt hålla medborgarna informerade. Men public service innebar också att radio och TV ”i publikens intresse” skulle se till att så många av dess önskemål som möjligt tillgodosågs. Utredningen polemiserade mot dem som såg publiken som en massa. Istället betonade den att publiken bestod av en mängd olika grupper med skilda intressen. Det var enligt utredningen ”lika viktigt att tillgodose de små publikernas önskemål som att ta hänsyn till de stora publikerna”.

Radioutredningen var delvis motsägelsefull men den blev viktig eftersom den utförligare än någon tidigare formulerade ett försvar för en radio och TV ”i allmänhetens tjänst” och pläderade mot kommersiell TV. Den talade om opartiskhet, självständighet, mångfald och kritisk granskning. 1960 års radioutredning blev grundläggande för radio- och TV-politiken under kommande år även om dess mest framträdande konkreta förslag – det om geografisk konkurrens mellan TV-kanalerna – inte kom att förverkligas förrän ett decennium senare.

Vid utarbetandet av 1966 års radioproposition var frågan om reklam eller ej helt klar från kommunikationsdepartementets sida. Men reklamanhängarna var starka och det gällde för regeringen att komma med motargument. I propositionen föreslogs två kanaler vilka skulle verka ”i stimulerande tävlan” med varandra. Ordet

konkurrens undveks. Den betonade dessutom att en utbyggnad av TV i regionerna var nödvändig. Och frågan om TV-reklamen och dess konsekvenser sattes på utredning vilken avvisade reklam i TV 1973. Hur förhöll sig socialdemokraternas tidigare ”allierade” – TU och radioföretaget – till det nya förslaget?

I sitt remissvar på radioutredningen hade tidningsutgivarna avvisat utredningens förslag om geografisk konkurrens mellan TV-kanalerna. Istället hade den framkastat tanken på en andra kanal ägd och driven av tidningarna. Tidningsutgivarna var således beredda att lämna public service-företaget och i kraft av sin kapacitet på det journalistiska området starta en egen konkurrerande kanal. Men deras förslag avvisades av Olof Palme som förklarade att pressen inte fick bli allt för dominerande på etermediesidan. TU:s försöksballong kan ses mot bakgrund av att det fanns olika viljor inom pressgruppen. Pressen kunde enas om en konstruktion där tidningarna hade makten över både reklamen och den nya kanalen.

TU var således inte längre helt pålitlig som allierad. På ledarsidorna förekom olika meningar som inte följde partilinjerna. Somliga gick på regeringens linje, andra ville ha reklam inom monopolet och ytterligare ett antal föredrog reklam och flera företag. Några få gick dessutom på TU:s linje. Ett antal ledande borgerliga tidningar stod dock fast vid den gamla monopollinjen och var emot reklam.

För regeringen var det viktigast att opinionen i pressen och inom TU var splittrad. Den behövde inte konfronteras med någon enad front av borgerliga tidningar.

Om stödet från TU började bli tveksamt var Sveriges Radio fortfarande en pålitlig allierad. Alliansen Sveriges Radio och den socialdemokratiska regeringen var hållfast och framgångsrik. Ledande personer från SR medverkade vid propositionsskrivandet och regeringen tog hänsyn till företagets synpunkter.

Sveriges Radio som public service-företag med två TV-kanaler i stimulerande tävlan och tre profilerade radiokanaler kunde bestå som ett monopol. Propositionen från 1966 hade föregåtts av en omfattande debatt men resultatet blev ändå i stort sett status quo med utförligare motiveringar för public service.

Införandet av lokalradio 1975 innebar inte heller någon splittring även om en del arbetade för självständiga radiostationer alternativt ett från radiobolaget fristående lokalradiobolag.

Samhällskritik och samhällsinformation

Den harmoni som rådde mellan socialdemokratin och radioföretaget på organisationssidan hade inte någon motsvarighet på programområdet.

Efter kriget började radion långsamt få en självständig roll i förhållande till politiken liksom till samhällslivet i övrigt. Den nya

radiojournalistiken – inspirerad från USA och England – medförde ett annorlunda förhållande mellan journalister och politiker än tidigare. Under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet blev det allt mer uppenbart att journalisterna konkurrerade med politikerna om vem som skulle bestämma dagordningen.

Självklart ledde denna förändring i etermediernas behandling av politiker till kraftiga reaktioner. Skjutjärnsjournalisterna, de tre O-na och många andra, utsattes för hård kritik. På vilkas mandat agerade de? Var deras beteende förenligt med de regler som gällde för Sveriges Radio?

I december 1967 sammanträffade sex statsråd med radioledningen och framförde skarp kritik gentemot TV:s och ljudradions spegling av samhällsutvecklingen i allmänhet och politiken i synnerhet. Det förekom en kritisk inställning bland politiker i alla partier. Men samtidigt fanns det en respekt för etermediernas integritet och självständighet. Detta kom klart till uttryck i den proposition som lades fram för riksdagen hösten 1966.

Utredningar tillsattes för att undersöka möjligheterna till vidgad ”samhällsinformation” och man talade om vikten av att medborgarna kände till sina ”rättigheter och skyldigheter”. En nämnd för samhällsinformation, NSI, inrättades och 1969 tillsattes en ny radioutredning, RUT 69, där kommunförbundets ledande man blev ordförande. Uppgiften var att undersöka om radion skulle kunna ges speciella uppgifter i samhällsinformationens tjänst.

Från Sveriges Radios sida såg man med oro på vad ”särskild samhällsinformation” kunde betyda och ifrågasatte om det var rimligt att delar av radioutbudet skulle reserveras för en information som bestämdes av politiker och tjänstemän och inte av journalister. RUT 69 gick dock inte till historien som en informationsutredning utan som en lokalradioutredning. I den proposition som blev resultatet av dess förslag var informationsdelen marginell.

Vänstervåg

Göran Palm gick i boken *Indoktrineringen i Sverige* (1968) till angrepp mot amerikaniseringen av det svenska samhället och av medierna. Han kritiserade också medierna och socialdemokratin för att de var allt för okritiska mot näringslivet. Boken hade ett stort inflytande på debatten och opinionsklimatet.

Bevakningen av LKAB-strejken 1969–70, program och serier som *Har du hört vad som hänt?* samt *Från socialism till ökad jämlikhet* 1971, väckte stark kritik från politiker i skilda läger men framför allt från socialdemokraterna. Vid ett möte med radiostyrelsen hösten 1971 förekom bister kritik från politiker, folkrörelserepresentanter och fristående ledamöter. Stormen kring programmen bedarrade dock relativt snart.

Det var inte bara politiker som reagerade mot de nya tendenserna inom journalistiken. 1971 började näringslivets organisationer ett systematiskt arbete mot vad som kallades vänstervridningen och de marxistiska tendenserna i medierna. Med stöd av bokutgivning, debattartiklar, olika undersökningar och seminarier sökte man påverka tidsandan i näringslivsvänlig riktning.

1974 års radioutredning föreslog trots missnöje och kritik från olika instanser inte någon skärpning av lagar och avtal mer än en omskrivning av demokratiparagrafen. Mot denna förändring reserverade sig dock två socialdemokratiska ledamöter och den fick inte något stöd av den socialdemokratiska partiledningen. Utredningen ville också införa regionala programråd.

Den period som behandlats i detta avsnitt har kallats ”ifrågasättandets”. Den konsensus som tidigare fanns mellan partierna i radiofrågorna upphörde. Vältaliga förespråkare för en ”fri radio” och kommersiell TV framträdde bl a i reklamutredningens betänkande 1973 och uppslutningen kring monopolet var inte längre självklar. Men två aktörer – socialdemokraterna och Sveriges Radio, med visst stöd från tidningsutgivarna – var fortfarande starka nog att stå emot angreppen mot monopolet. Detta bestod trots missnöje med programmen och trots oppositionens försök att få till stånd alternativ.

Upplösningsperioden, 1977–1987

Den borgerliga trepartiregering som tillträdde 1976 innebar att två partier som hade en annan syn på monopolet än den avgående socialdemokratiska regeringen kom till makten. Men det kom inte något förslag från regeringen som innebar att monopolet skulle försvinna. En förklaring var att centerpartiet fortfarande ville ha licensfinansiering. Sveriges Radio fick dock en ny organisation med en koncern med fyra dotterbolag vilka skulle ansvara för programverksamheten. Finansieringen skulle fortfarande ske genom licenser.

I radiopropositionen 1978 ingick också ett förslag om försök med närradio. Detta hälsades med tillfredsställelse framför allt av religiösa grupper men också av dem som var emot etermediemonopolet. En förhoppning fanns, bl a från SAF, att detta genom närradion skulle försvagas underifrån.

Samarbetet mellan det socialdemokratiska partiet och Sveriges Radio fortsatte under den borgerliga regeringsperioden 1976–1982. Båda ansåg att självständigheten bäst kunde upprätthållas inom en stark och sammanhållen organisation, finansierad med licenser. De sökte därför tillsammans motverka den borgerliga regeringens förslag om en koncern med programbolagen som självständiga dotterföretag. De kunde också förenas i en negativ attityd till närradion

som framstod som en konkurrent till public service-radion och ett visst hot mot monopolet.

Video, satelliter och kabel tillsammans med ökande möjligheter att sända på olika frekvenser gjorde att läget inom radio- och TV-området blev allt mera labilt. 1985 kunde 65 000 hushåll ta emot sju TV-satellitkanaler. Men utvecklingen gick mycket snabbt. Kabelutbyggnaden fortsatte och satelliterna blev allt starkare.

Den tekniska utvecklingen var inte ensam avgörande för skeendet. Om slutet av 1960-talet och början av 1970-talet kännetecknades av en vänstervåg vände det politiska och opinionsmässiga klimatet i högerriktning under 1980-talet. Konkurrens och privata lösningar blev på ett helt annat sätt än tidigare centrala begrepp i debatten. Inflytandet från Margret Thatchers England och Ronald Reagans USA var betydande.

Detta fick naturligtvis konsekvenser för synen på ett monopol som existerade i kraft av beslut tagna av regering och riksdag. Radiotjänst och Sveriges Radio hade under flera årtionden varit i takt med tiden. Länge rådde samförstånd om organisation och finansiering. Men oppositionen mot det reklamfria monopolet växte sig starkare.

Då den nya tekniken gjorde det möjligt att för en rimlig kostnad sända TV från London till Sverige var marken opinionsmässigt redan förberedd för ett kommersiellt alternativ. Kinneviksägda TV 3 började sin verksamhet på nyårsafton 1987. TV 3 var en televisionens motsvarighet till Radio Nord men statsmakterna ingrep inte mot TV 3 trots att den existerande kabellagen förbjöd reklamsändningar riktade direkt till Sverige. Klimatet var ett annat då Jan Stenbeck bröt TV-monopolet 1987 än då Jack Kotschack 1961 hade försökt konkurrera med Sveriges Radio.

Besluten kring radio och TV hade under mer än 50 år förankrats i utredningar och i samarbete mellan regering och radioföretag. På 1980-talet ansåg dock det ansvariga statsrådet att utvecklingen gick så snabbt att det inte fanns tid för en parlamentarisk utredning.

Istället fick koncernstyrelsen i uppdrag att komma med ett eget förslag. Problemet var att det fanns högst delade meningar både inom moderbolagets och programbolagens styrelser. Koncernen kunde därför inte framträda med någon större auktoritet utan uppvisade istället en provkarta med olika alternativ till organisation av radio och TV. Till detta kom att det inom den socialdemokratiska regeringen fanns en oenighet om politiken vilken inte framträtt tidigare.

Upplösningsperioden innebar att monopolet attackerades från flera håll. Den tekniska utvecklingen möjliggjorde ytterligare frekvenser på radioområdet och närradiostationer utvecklades till musikkanaler av amerikansk modell. På TV-sidan fick ”monopo-

lets fiender" nya maktmedel i sin hand och kunde knyta an till en allmän politisk trend mot monopol med statlig inblandning. Frihet definierades av allt fler som frihet från staten.

Socialdemokraterna mötte den nya situationen på TV-området utan någon fast plan. Allmänpolitiskt hade de stora problem att handskas med genom vikande opinionssiffror och ökande ekonomiska problem. Det rådde olika meningar om vad man skulle göra i den nya situationen både inom regeringen och i den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Somliga trodde att det gick att hålla fast vid den gamla linjen, andra ville ha reklam i Sveriges Television medan ytterligare några ville acceptera en tredje markbunden kanal med reklam.

Under mitten av 1980-talet försökte en statlig utredning kartlägga hur pressen skulle drabbas om reklam tilläts i TV. Anledningen var att det blev allt mera tydligt att reklam skulle införas också i Sverige i en eller flera markbundna kanaler. Inom pressen fanns den gamla oron kvar men utredningen gav ett delvis lugnande besked. En del tidningar skulle klara sig ganska bra och andra sämre. Som aktör hade tidningsutgivarna dessutom mindre inflytande än tidigare.

Mångkanalsperioden 1987–1997

TV 3:s start innebar att Sveriges Television inte längre var ensamt om att sända svensk TV. Antalet hushåll som TV 3 nådde var till en början begränsat men ökade snabbt i och med att satelliterna fick större kapacitet och programmen därmed kunde tas emot med relativt enkla och billiga parabolantenner.

Ett utlandsbaserat svenskt företag skapade alltså ett "monopol" på reklam i TV i Sverige. Varken statsmakterna eller pressen kunde göra något åt detta. Hösten 1990 började ytterligare en kanal – TV 4 – att sända via satellit. Den hade större programmässiga ambitioner än TV 3 med bl a en relativt stor nyhetsredaktion och egna påkostade TV-serier.

Men satelliter och kabel nådde inte alla hushåll. Staten kunde fortfarande bestämma över den markbaserade televisionen vilken nästan hade hundraprocentig täckning. Frågan var hur man skulle hantera denna makt. Det gällde att kombinera två mål. Det ena var att bryta TV 3:s ledande ställning på TV-reklammarknaden och det andra att försöka bevara så mycket som möjligt av public service – en TV i allmänhetens tjänst.

Utbildningsminister Bengt Göransson gjorde tidigt klart att han inte önskade reklam i någon av SVT:s kanaler. Därmed kom han i motsatsställning till ledningen inom Sveriges Radio som såg reklam inom företaget som ett bättre alternativ än ett nytt självständigt reklamföretag. Bland socialdemokraterna rådde delade

meningar. Moderbolagets styrelseordförande Harry Schein var kraftigt emot en tredje kanal och för – om så var nödvändigt – reklam i Sveriges Television. Riksdagsledamoten Åke Gustavsson (s) som satt i kulturutskottet och i ett antal styrelser och utredningar om massmedierna hade en liknande uppfattning. Sveriges Radio kom att få anmärkningsvärt lite inflytande på mediebesluten omkring 1990.

Spelet mellan de olika aktörer som agerat sedan radions introduktion förändrades i grunden då statsmakterna inte längre ensamma kunde fatta beslut över medierna. Monopolföretaget, socialdemokratin och – mycket länge – tidningsutgivarna hade stått eniga kring avgiftsfinansieringen och reklammotståndet, men satelliterna som inte brydde sig om några gränser innebar att det fordrades en ny politik.

År 1991 fattades beslut om att en tredje markbunden kanal skulle byggas ut och att den skulle finansieras med reklam. Från och med våren samma år utspelades en dramatisk strid om vem som skulle få koncessionen. Den avgörande kampen stod mellan Jan Stenbecks TV 3/Riks och TV 4.

Efter en kort tids förhandlingar mellan de ansökande och utbildningsdepartementet meddelade det senare – fyra dagar före valdagen – att Jan Stenbecks TV 3/Riks hade lämnat det bästa anbudet och därför skulle få koncessionen. Efter protester från moderaterna revs beslutet upp samma dag och efter valet drog TV 3 tillbaka sin ansökan sedan Kinnevik till lågt pris fått köpa 30 procent av aktierna i TV 4.

Olika förklaringar kan ges till det spel som pågick sommaren och hösten 1991. Den politiska oron var en orsak liksom utbildningsdepartementets ovilja att lyssna på röster med kunskap om TV framför allt SR. Det fanns inom regeringen en oenighet och vilsenhet i den nya situationen. Klart är att den inte lyckades i ett av de viktigaste uppsåten, nämligen att den nya privata TV-kanalen skulle ha ett spritt ägarskap. De dominerande ägarna blev Kinnevikskoncernen och Investor som tillhörde Wallenberggruppen.

Hösten 1991 innebar regeringsskifte och därmed en ny ansvarig minister för mediefrågor. Folkpartisten Birgit Friggebo stod för en nyliberal syn på mediefrågorna som närmast påminde om de åsikter som på 1950-talet hävdats av Lewi Pethrus och Vilhelm Moberg. Hon hade stöd från moderaterna och kristdemokraterna och mötte inte något motstånd från centern som hade en svagare ställning i fyrpartiregeringen än i den tidigare borgerliga trepartiministären.

Under Friggebos tid ändrades kabellagen i starkt nyliberal riktning.

En annan mediepolitisk förändring av betydelse var den om privat lokalradio. Radiomediet skulle enligt kulturministern få utvecklas enligt sina egna förutsättningar. Public service-radion skulle

finnas kvar men kompletteras med en reklamfinansierad lokalradio.

De lediga frekvenserna bjöds ut vid allmänna auktioner eftersom en särskild prövning kunde ge utrymme för godtycke. Den som var villig att betala mest i årlig koncessionsavgift skulle få stationen. Intresset visade sig stort och ledde till mycket höga avgifter. Ett antal försök gjordes med en lokalradio som kunde konkurrera med Sveriges Radios radiokanaler men de misslyckades. Efter något år blev det klart att endast musikkanaler kunde klara sig.

Den gamla ideologin som företrätts av socialdemokraterna och public service-företaget och som under lång tid stötts av tidningsutgivarna var inte längre gångbar då satelliter och kabel satte monopolet ur spel. Socialdemokraterna kunde inte enas om en ny politik i de tider av ekonomisk och partipolitisk oro som förekom omkring 1990.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Offentliga utredningar

Radio och TV har varit utsatta för en lång rad offentliga utredningar. Dessa har inte bara innehållit förslag till förändringar i organisationen utan innehåller också fakta om utvecklingen.

Utredning och förslag angående rundradion i Sverige (SOU 1935:10).

Betänkande angående rundradion i Sverige (SOU 1946:1).

1951 års televisionsutredning (SOU 1954:32).

Dubbelprogam i svensk rundradio, stencil 1955.

Radions juridiska ansvar (SOU 1962:27).

Radions och televisionens framtid i Sverige I–II (SOU 1965:20 och 1965:21).

Radio i utveckling (SOU 1973:8).

Radionämnden. Breddad granskning och ny organisation (DsU 1974:7).

Radio och TV 1978–1985 (SOU 1977:19).

Översyn av Radiolagen (SOU 1981:19).

Föreningarnas radio (SOU 1984:53).

Effekter av TV-reklam (DsU 1986:2).

TV-politiken (SOU 1989:73).

Lagstiftning för reklam i svensk TV (SOU 1990:7).

Andra medier än radio och TV finns berörda i bl a följande utredningar:

Nya medier – Text-TV (SOU 1981:45).

Video (SOU 1981:85).

Reklam i videogram (SOU 1982:8).

Via satellit och kabel (SOU 1984:65).

Vidgad etableringsfrihet för nya medier (SOU 1989:7).

Lagstiftning för satellitsändningar av TV-program (SOU 1992:31).

Skrifter från radioföretagen

Verksamhetsberättelserna samt årsböckerna från de olika företagen är viktigt källmaterial. 1958–1971 gav Sveriges Radio ut fylliga årsböcker med artiklar som belyser radions och TV:s utveckling.
Vid olika jubileer har radioföretaget givit ut särskilda minnesböcker:

Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna. (5-årsboken) Stockholm 1929.

Röster om radio. Kring högtalare och mikrofon. (10-årsboken) Stockholm 1934.

Sveriges Radio 20 år. Specialnummer av programtidningen Röster i Radio 27/1 1945. (20-årsboken) Stockholm 1964.

Tjugofem år med Sveriges Radio. Radiomän berättar. (25-årsboken) Stockholm 1949.

Sveriges Radios årsbok 1964 var utformad som en 40-årsbok. Stockholm 1964.

Hört och sett. Radio och television 1925–1974. Stockholm 1974.

Memoarer

Det förekommer en rikhaltig memoarlitteratur från sådana som varit verksamma inom radio och TV eller deltagit i beslut om etermediepolitiken.

Carlson, John Sune, *Från television till ökad sändningstid. Memoarer från rekordåren.* Stockholm 1994.

Forsén, Olof, *Idyll och aktuellt. Olof Forsén berättar radiominnen.* Stockholm 1966.

Franzén, Nils-Olof, *Sven Jerring. Ett stycke radiohistoria.* Stockholm 1988.

Franzén, Nils-Olof, *Radiominnen. Minnen och hågkomster.* Stockholm 1991.

Helén, Gunnar, *Röst i radion.* Stockholm 1950.

Helén, Gunnar, *Alltför många jag. Memoarer.* Stockholm 1991.

Jerring, Sven, *På min våglängd.* Stockholm 1946.

Jerring, Sven, *Gamla våglängder och nya kanaler.* Stockholm 1959.

Jerring, Sven, *Radioman. Farbror Sven berättar sina minnen.* Stockholm 1970.

Modig, Jan-Otto, *Redaktörer och direktörer. Massmediala minnen.* Stockholm 1992.

Rydbeck, Olof, *I maktens närhet. Diplomat, Radiochef, FN-tjänsteman.* Stockholm 1990.

Tjerneld, Staffan, *40 år med TV – Minnen från Östermalm.* Stockholm 1964.

”Etermedierna i Sverige”

Av största betydelse för denna bok har naturligtvis de böcker som kommit i serien *Etermedierna i Sverige* varit:

Leif Furhammar, *Med TV i verkligheten, Sveriges Television och de dokumentära genrerna*. Stockholm 1995.

Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar. Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922–1957*. Stockholm 1996.

Nina Wormbs, *Genom tråd och eter. Framväxten av distributionsnätet för radio och TV.* Stockholm 1997.

Olle Sjögren, *Den goda underhållningen. Nöjesgenrer och artister i Sveriges radio och TV 1945–1995.* Stockholm 1997.

Torsten Thurén, *Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker.* Stockholm 1997.

Lars Hänström, *Lär mig att mäta tiden. Dagens dikt 1955–1989*. Stockholm 1997.

Peder Lunell-Fallenius, *Radiohuset. Ett bygge med förhinder.* Stockholm 1998.

Lars-Åke Engblom, *Radio och TV-folket.* Stockholm 1998.

Jag vill också hänvisa till Sune Tjernströms och Per Rahbeks arbeten vilka beräknas bli publicerade under hösten 1998 och som jag har tagit del av i manuskript. Till detta kommer ett antal manuskript inom forskningsprojektet – inte minst från de båda projektledarna Dag Nordmark och Lennart Weibull.

Övergripande litteratur

Under denna rubrik har ett antal böcker samlats som har haft stor betydelse för flera kapitel i boken. Särskilda omnämnanden är Karl-Hugo Wiréns *Kampen om TV* och Göran Elgemyrs olika skrifter om radions historia från 1923 till 1960 värda. Genom omsorgsfulla genomgångar av det mycket omfattande källmaterialet har de varit ovärderliga för denna översiktliga framställning.

Cederberg, Jörgen & Elgemyr, Göran (red), *Tala till och tala med*. Stockholm 1984.

Dagens Eko: Nyheter i radio under 50 år. Stockholm 1987.

Elgemyr, Göran, *Radionämndens verksamhet 1936–1959,* stencil 1986. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Gustafsson, Karl Erik, *Televisioner – en studie i branschutveckling*. Stockholm 1987.

Hadenius, Stig, *Nyheter från TT. Studier i 50 års nyhetsförmedling.* Stockholm 1971.

Hadenius, Stig, *Svensk politik under 1900-talet*. Stockholm 1997.

Hallingberg, Gunnar, *Radioteater under 40 år. Den svenska repertoaren belyst.* Stockholm 1965.

Hallingberg, Gunnar, *Radiodramat, Svensk hörspelsdiktning – bakgrund, utveckling och formvärld.* Stockholm 1967.

Hellström, Jan Arvid, *Samfund och radio. Återspegling kontra medieanpassning i fråga om den kristna programverksamheten i Sverige fram t o m omorganisationen 1951/52*. Stockholm 1979.

Lindblad, Ingemar, *Etermediernas värld*. Stockholm 1970.

Salonen, Seppo Heikki (red), *Rundradion 1926–1996. Rundradions historia i Finland.* Helsingfors 1997.

Sanfridsson, Arne, *Min svenska TV-historia.* Stockholm 1981.

Sjödén, Rune, *Etermediernas publik. En analys av Sveriges Radios publikundersökningar 1943–1966.* Stockholm 1967.

Svärd, Stig, *Bland sladdar och satelliter.* Stockholm 1985.

Westerståhl, Jörgen, *Objektiv nyhetsförmedling.* Stockholm 1972.

Westerståhl, Jörgen & Johansson Folke, *Bilden av Sverige. Studier av nyheter och nyhetsideologier i TV, radio och dagspress.* Stockholm 1985.

Wirén, Karl-Hugo, Tidningsutgivarna och televisionen, *Pressens Årbog 1984:1.*

Wirén, Karl-Hugo, *Kampen om TV. Svensk TV-politik 1946–66.* Malmö 1986.

Litteratur och källor sorterade efter respektive kapitel

I det följande skall kapitelvis en del viktigare källor anges. Framför allt de som är direkt citerade i texten. I övrigt hänvisas till den ovan angivna litteraturen.

I Sveriges Radios dokumentarkiv förvaras alla centrala handlingar vad gäller Sveriges Radio och Sveriges Television, alltifrån styrelseprotokoll till lyssnarbrev. Till varje arkivgrupp finns särskilda historiker som ger grundläggande kunskap om aktörer och centrala händelser. Sådana har utnyttjats om bl a Röster i Radio, Centrala kansliet och Sveriges Radios publik och programforskning.

1921–1924
Striden om koncessionen

Elgemyr, Göran, Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej? Relationerna mellan pressen, TT och ljudradion 1922–1970, i *Tala till och tala med.* Stockholm 1984.

Först i etern. Boden rundradio – föregångare i Sverige. Boden och Luleå 1995.

Holmberg, Nils, *Randanteckningar och några kompletteringar till Gustaf Reuterswärds "berättelse" (1962).* Sveriges Radios dokumentarkiv.

Hultén, Olof, *Rundradions organisation i Sverige 1922–24.* Argument för och emot monopolet, uppsats i Idé- och lärdomshistoria. Uppsala universitet 1979.

Reuterswärd, Gustaf, *Berättelse om hur AB Radiotjänst kom till samt dess verksamhet under år 1924.* Till berättelsen är fogad ett antal brev till Reuterswärd från personer som var aktörer under Radiotjänsts tillblivelse. I denna finns också Reuterswärds tal till tidningsutgivarna. Sveriges Radios dokumentarkiv.

1925–1938
Radion växer sig stark

Dymling, Carl Anders, Under knapphetens stjärna. I *Tjugofem år med Sveriges radio.* Falun 1949.

Elgemyr, Göran, *Radiotjänst bakom klostermurar. Synen på "politik och samhälle" i programutbudet 1922–1932.* Stencil 1984.

Elgemyr, Göran, Radiotjänst och statsmakterna 1925–1957, i *Tala till och tala med.* Stockholm 1984.

Elgemyr, Göran, *Förfinad politisk umgängeston. Politik och samhälle i 1930-talets radio.* Stencil 1985.

Fagerstedt, Otto & Sörlin, Sverker, *Framtidsvittnet. Ludvig Nordström och drömmen om Sverige.* Stockholm 1987.

Hugo, Yngve, Förströelse – bildning – aktualitet, *Röster om radio. Intryck och erfarenheter av tio års svensk rundradio.* Stockholm 1934.

Lo-Johansson, Ivar, *Den sociala fotobildboken.* Stockholm 1977.

Löfgren, Orvar, Medierna i nationsbygget. Hur press, radio och TV gjorde Sverige svenskt. I Hannerz, U (red), *Medier och kulturer.* Stockholm 1990.

Nevéus, Torgny (red), *Världen i Uppsalaperspektiv. Uppsala studentkår 1930–1990.* Under tryckning.

Nordberg, Karin, *Från byklubbar till radiodistrikt. En västerbottnisk radiohistoria 1923–1961.* Tidskriften Västerbotten 1995:1. Umeå 1995.

Nordberg, Karin, *Centrum och periferi i tidig svensk radiohistoria.* Lychnos 1995.

Nordström, Ludvig, *Lortsverige.* Sundsvall 1984.

Nordström, Ludvig, *Med Ludvig Nordström på husesyn.* Utskrift av programserie 1938. Sveriges Radios dokumentarkiv. Radionämnden. Protokoll 1938: Au:s extra sammanträde den 1/11 1938, Radionämndens sammanträde den 3/12 1938, utlåtande den 3/12 1938. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Radiotjänsts styrelseprotokoll maj och juni 1931. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Rosén, Bo, *Lortsverige – 50 år efteråt.* Stockholm 1988.

Wagnsson, Ruben, *Många järn i elden.* Stockholm 1969.

Zilliacus, Ville, *Anteckningar om det nordiska radiosamarbetets uppväxtår.* Stockholm 1986.

1939–1945
Neutral radio

Andersson i Rasjön, Gustav, manuskript till nyårsaftonsanförande 1939. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Andersson i Rasjön, Gustav, *Från det nära förflutna. Politiska minnen.* Stockholm 1955.

Dahl, Hans Fredrik, *NRK i fred och krig. Kringskastingen i Norge 1920–1945.* Oslo 1960.

Dahl, Hans Fredrik, *Dette er London. NRK i krig 1940–1945.* Stavanger 1978. En opublicerad seminarieuppsats av Kurt Lindal med titeln *Opinionstryck och lojalitetskonflikter,* Stockholm 1993 har varit speciellt viktig för framställningen.

Dymling, Carl Anders, *Tjuren Ferdinand och matadoren*, Röster i radio nr 3. 1940.

Dymling, Carl Anders, Under knapphetens kalla stjärna, *Tjugofem år med Sveriges Radio.* Falun 1949.

Elgemyr, Göran, De nordiska grannländerna i svensk radio 1939–1945. *Pressens Årbog 1978.*

Elgemyr, Göran, *När radion gjorde sin beredskapstjänst. Radiotjänst under krigsåren 1939–1945.* Stencil 1983. Sveriges dokumentarkiv.

Elgemyr, Göran, Tyska påtryckningar på radiotjänst 1940. *Presshistorisk årsbok 1993.*

Elgemyr, Göran & Sjöström, Hans, *Sverige under krigsåren 1939–1945.* Tre ljudkassetter. Stockholm 1984.

Hugo, Yngve, *Man ur huse.* Stockholm 1942.

Johansson, Alf W, *Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939–40.* Uddevalla 1973.

Johansson, Alf W, *Per Albin och kriget. Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget.* Falköping 1988.

Programutskrift av TV-programmet Presskonferens 12/3 1956. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Rationaliseringskommittén 1941–42. Sveriges Radios Dokumentarkiv.

Richardson, Gunnar, *Per Albin och den "goda beredskapen" – ett sorgligt exempel på tanklös mytbildning.* Historielärarnas förenings årsskrift 1991/92.

Richardson, Gunnar, *Beundran och fruktan. Sverige inför Tyskland 1940–42.* Stockholm 1996.

Ringdahl, Jan, *Tryckfrihet och utrikespolitik. Studier i svensk presspolitik under det andra världskriget.* Opublicerad lic avh Statsvetenskapliga institutionen Lund 1966.

Torbacke, Jarl, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946. Genom stormar till segrar.* Stockholm 1972.

Wahlbäck, Krister, *Finlandsfrågan i svensk politik 1937-1940.* Stockholm 1964.

Winqvist, Timus F, *En skrift om TT och dess föregångare*. Stockholm 1961.

1946–1956
Guldkantad övergångsperiod

Diskussion anordnad av Radionämnden den 24 januari 1948. Radionämnden. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Hellström, Jan Arvid, *Samfund och radio. Återspegling kontra medieanpassning ifråga om den kristna programverksamheten i Sverige fram t o m omorganisationen 1951/52.* Stockholm 1979.

Lo-Johansson, Ivar, *Ålderdomssverige*. Utskrift av radioföredrag 1949. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Lo-Johansson, Ivar, *Den sociala fotobildboken*. Stockholm 1977.

Radiotjänsts skrivelse till telegrafstyrelsen angående teknikuppdelning med bilagt förslag till överenskommelse, 8/2 1949. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Sjödén, Rune, *Etermediernas publik.* Stockholm 1967.

1956–1960
Televisionen kommer till Sverige

Elgemyr, Göran, Synda vidare – Radiotjänst. När den svenska radion 1956 motsatte sig tillämpningen av den s.k. vetorätten. *Pressens Årbog 1984:1.*

Elgemyr, Göran, När Dagens Eko bröt vetorätten, i *Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år.* Stockholm 1987.

Engström, Gert (red), *Boken om TV.* Halmstad 1961.

Erlander, Tage, *Dagboksanteckningar 1956*. Arbetarrörelsens arkiv.

FPU-debatt om friheten i radio. Februari 1957. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Hamberg, Per-Martin, Programbesvär ihugkommelse. i *Boken om TV*. Halmstad 1964.

Informationskonferens om radio och television på Foresta 13–14 okt. 1958. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Kleberg, Madeleine, Radikal kvinnosyn i TV:s hem- och familjeprogram. Ingrid Samuelssons insatser åren runt 1960. *Presshistorisk årsbok 1998.*

Lo-Johansson, Ivar, *Ålderdomssverige*. Utskrift av radioföredrag 1949. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Lo-Johansson, Ivar, *Den sociala fotobildboken*. Stockholm 1977.

Persson, Per, … mer om detta i Dagens Eko. Några funderingar kring ekots problematik, i *Sveriges Radios Årsbok* 1960.

Sjödén, Rune, *Sveriges första TV-val.* Stockholm 1962.

1956 års radioutredning. Det svenska televisionsnätets första utbyggnad. Karsberg-Fehrmska utredningen. Stencil. Sveriges Radios dokumentarkiv.

1961–1966
Monopolet ifrågasatt

Ag, Lars & Söderström, Herbert, *Samhällskritik i radio och TV.* Stockholm 1962.

Framtidens radio och TV, Sveriges Radios yttrande över 1960 års radioutrednings betänkande. Stockholm 1965.

Gårdlund, Torsten, *Lamco i Liberia*. Stockholm 1967.

Hamp, Christer, *Radio Nord som politisk fråga*. Stockholm 1984.

Ivre, Ivar, *Tvivelsrutan*. Stockholm 1969.

Kotschack, Jack, *Radio Nord kommer tillbaka*. Stockholm 1963.

Kotschack, Jan, *"Ett åsidosättande av en lagbunden ordning". Radio Nord och den mediepolitiska debatten i Sverige 1961–62*. Seminarieuppsats vid JMK 1993.

Minnesanteckningar rörande de synpunkter på Sveriges Radios verksamhet som framfördes under överläggningar med regeringen 19/12 1967 undertecknade Rune Sjödén 29/1 1968.

Programutskrift av *Ljuva 60-tal. "Tittarstormar, vridningar och skjutjärn".* Fyra program från radions samhällsredaktion, sända 24/2 1978, 3/3 1978, 10/3 1978, 17/3 1978. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Promemoria över åtgärder mot illegala rundradiostationer. 12/9 1961. Telearkivet.

Radionämndens handlingar om *Svart vecka i Nimba.* Sveriges Radios dokumentarkiv.

Redogörelse för Nodiska rådets session i Helsingfors 1962. K Maj:ts skrivelse nr 166, 1962.

Riksdagsprotokoll, Första kammaren 1962:73.

Riksdagsprotokoll, Andra kammaren 1959 25:26,27 och 30:14.

Statsrådet Olof Palmes anförande vid kulturkonferens i Folkets Hus måndagen den 18 april 1966. Sveriges Radios dokumentarkiv.

1967–1976
Vänstervridning och regionalisering

Boréus, Kristina, *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989.* Stockholm 1994.

Bresky, Tomas, Scherman, Jan & Schmid, Ingemar, *Med SAF vid rodret. Granskning av en kampanjorganisation.* Uddevalla 1981.

Linder, P J Anders & Grönstedt, Anders, *Bra för Sverige.* Stockholm 1977.

Om distrikten i tvåkanalsystemet. En redovisning av distriktens medverkan i televisionen under tvåkanaltiden. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Palm, Göran, *Indoktrineringen i Sverige.* Stockholm 1968.

Programutskrifter av *Från socialism till ökad jämlikhet.* Sveriges Radios dokumentarkiv.

Protokoll vid radiostyrelsens sammanträde 28/8 1969. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Protokoll från radiochefens programkollegium om Har du hört vad som hänt? Sveriges Radios dokumentarkiv.

Protokoll från radiochefens programkollegium om Från socialism till ökad jämlikhet 1972. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Radionämndens handlingar om *Från socialism till ökad jämlikhet.* Sveriges Radios dokumentarkiv.

Radionämndens handlingar om *Har du hört vad som hänt?* Sveriges Radios dokumentarkiv.

S*krivelse från radiochefen till Styrelsens medlemmar 19/8 1969.* Sveriges Radios dokumentarkiv.

Styrelseprotokoll och brev ang narkotikakampanjen 1969. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Torekull, Bertil, *Lille hövdingen, Ett ömsint porträtt av Per Eckerberg, vår förste politruk.* Borås 1993.

Utskrift av Kvällsöppets debatt om *Har du hört vad som hänt?.* I kanal 2 15/9 1971 och 24/9 1971. Radionämndens handlingar. Sveriges Radios Dokumentarkiv.

Westerståhl, Jörgen, Vietnam 1968: En månads nyheter i Sveriges Radio och storstadstidningarna i *Objektiv nyhetsförmedling.* Stockholm 1977.

Westerståhl, Jörgen, LKAB-konflikten i Sveriges Radio och i dagspressen i *Objektiv nyhetsförmedling.* Stockholm 1977.

1977–1987
Nya medier söker plats

Franzén, Nils-Olof, *Radio Göteborg våren – sommaren 1982*. Del 1–3. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Handlingar i samband med etablerandet av Nordisk Television/TV 4 med bl a TV 4:s koncessionsansökan 1991. Hos Gunnar Bergvall.

PM av Nils-Petter Lindskog med synpunkter på utredningen "Radio Göteborg våren – sommaren 1982". Sveriges Radios dokumentarkiv.

TV-kanalen som skakade Sverige. Vision 11/1997.

Skrivelse till Utbildningsdepartementet från Sveriges Radio AB 5/11 1984 med reservationer, särskilda yttranden och bilagor. Sveriges Radios dokumentarkiv.

Sveriges Radios styrelseprotokoll oktober 1984 med tillhörande särskilda yttranden. Sveriges Radios dokumentarkiv.

1988–1998
Kommersialism och många kanaler

Kaijser, Eva m.fl., *Boken om Radio Q: ett kvinnligt radioäventyr.* Stockholm 1996.

Privat lokalradio (Prop 1992/93:70).

Om radio- och TV-frågor (Prop 1990/91:149).

SR inför 90-talet. Sveriges Radios verksamhetsplan 1990–1995. Stockholm 1988.

Utskrift av debatt på Publicistklubben i Stockholm den 11 december 1991. Oloph Hanssons intervjuer. Sveriges Radios dokumentarkiv.

PERSONREGISTER

A

Ag, Lars 201, 204, 210, 220, 223, 234, 257
Ahlander, Björn 209
Ahlbin, Gustaf 34
Ahlqvist, Berndt 224
Ahnborg, Erik 177
Ahrenberg, Albin 44
Alfredius, Jarl 250
Allard, Ola 196
Anderberg, Adolf 39, 56, 229
Anderberg, Marianne 181
Andersson, Arne 115
Andersson, Axel 245
Andersson, Bo 220
Andersson, Gustav 84
Andersson, Ingvar 109, 117
Anderson, Ivar 25
Andersson, Kurt 123, 166
Andersson, Leif 259, 277
Andersson, Leif H 217
Andersson, Olof 89
Andersson, Sten 207
Andersson, Sven 137, 140, 143–144, 157, 207, 319
Andersson, Torsten 122
Andrén, Nils 122
Arbin, Erik 90
Arvidsson, Karl Axel 105
Arvidsson, Stellan 171
Aschberg, Robert 284, 294
Asklund, Lis 151, 208
Aspling, Sven 207–208
Aurén, Sven 124

B

Back, Per-Erik 253
Bæhrendtz, Nils Erik 125, 151, 162, 172–173, 207, 210, 255, 257
Bagge, Gösta 82, 88, 95
Bakke, Halvard 284
Barkel, Charles 74
Beckman, Birger 123
Beckman, Vanna 224
Bedrup, Bengt 170
Bendz, Gerhard 230
Bengtsson, Ingvar 272
Bengtsson, Josua 68
Bengtsson, Torsten 143
Berg, Alfred 295
Berg, Curt 57
Bergendahl, Pelle 275
Berger, Olof A 112–113, 139
Berggren, Hinke 64
Berggren, Manne 108
Bergholtz, Birgitta 102
Berglund, Jean 76
Berglund, Olle 5
Bergman, Ingmar 216, 257
Bergman, Karin 37
Bergsten, Erik 161
Bergvall, Gunnar 284–285, 296
Bergvall, John 67
Bergvall, Sven 68
Bernadotte, Folke 121
Bernhard, Gösta 249
Björck, Anders 259–260, 279
Björk, Paul 169, 196
Björklund, Gertrude 181
Björklund, Olle 163, 209
Björkquist, Manfred 100
Blidegård, Per-Åke 200
Blomberg, Dick 238
Blomberg, Erik 99
Blomdahl, Karl-Birger 243
Bock, Sigge 162
Boëthius, Monica 235–236, 238
Bohman, Birgitta 152
Bohman, Kjell 162
Branting, Hjalmar 34, 66
Brehm, Efraim 56
Brehm, Simon 157
Broman, Natanael 39, 41
Brunius, Pauline 100
Brunnberg, Hans 177
Brusewitz, Axel 100
Burling, Klas 217
Byggdal, Torsten 256, 269, 271
Bystedt, Britt-Marie 271
Byttner, Göran 123, 170, 196, 209

C

Carlsson, Bo 275
Carlsson, Ingvar 295
Castegren, Nils 133
Cederschiöld, Margareta 89
Christensson, Carl 137
Cronholm, Margareta 5

D

Dahl, Adolf 25, 34
Dahlbeck, Nils 153, 196
Dahlberg, Ingrid 211
Dahlgren, Gunnar 65, 94, 101–102
Dahlqvist, Börje 271
Dahmén, Gunnar 129, 178
Dalén, Gustaf 34
Danielsson, Tage 151, 185
Dansk, Lennart 122–123, 126, 196
Dehlgren, Sten 25
Djerf-Pierre, Monika 5
Donner, Jörn 213
Douglas, Gustav 220

Dyfverman, Henrik 108, 153
Dymling, Carl Anders 43, 51, 61, 63–64, 67, 72, 75, 78, 81–82, 84, 85–87, 89–90, 92, 94, 96, 109, 116–117

E

Eckerberg, Per 166, 169, 206, 223, 230, 242, 244, 248–249, 256–258, 270
Edberg, Rolf 119
Edström, Sigfrid 252
Edwall, Britt 308
Ehnmark, Elof 116–118, 120, 150, 179–181, 228, 308
Ehrenmark, Torsten 230
Eidem, Erling 55, 82, 84
Ek, Sverker R 5
Eklund, F G T 24
Eklund, J E 76
Eklund, John 14
Ekman, C G 25, 64
Ekström, Märta 68
Elgemyr, Göran 5, 9
Elgesten, George 220
Eliasson, Karl G 14
Elmén, Brita 151
Elmstedt, Claes 270
Elvander, Nils 253
Engblom, Lars-Åke 9
Engman, Barbro 260
Engman, Gary 236
Engqvist, Lars 293
Engström, Gert 163–164
Engströmer, Thore 55
Envall, Signe 68
Eriksson, Ann-Marie 181
Eriksson, Arvid 88, 96–99
Erikson, Bo G 220, 224
Eriksson, Erik 258
Erixon, Birgitta 196
Erlander, Tage 111, 125, 167, 169, 171, 205–209, 215, 223, 237, 247, 253
Eskilsson, Sture 221
Esping, Erik 132, 134, 136, 139–142, 152
Essvik, Gösta 72

F

Fahlén, Lennart 138
Falck, Karin 162
Falck, Åke 153
Faxén, Magnus 226, 271, 306
Fehrm, Martin 158
Feldreich, Bengt 167
Ferm, Anders 259–260, 270, 306
Flyckt, Inger 217
Flyg, Nils 36
Fockstedt, Sven 242, 254
Fogelberg, Ernst 108
Fogelqvist, Torsten 100
Forsén, Olof 11, 118–119, 123
Forsgren, Eric 195–196, 200, 211, 214
Forssell, Lars 246
Fransén, Henning 130
Franzén, Nils-Olof 51, 67, 94, 107–108, 117, 133, 151, 186, 228, 241–243
Franzén, Olle 154
Fredriksson, Robert 15
Friberg, Berndt 177
Fridegård, Jan 141
Friedman, Sammy 68
Friggebo, Birgit 295, 298–301, 327
Friesen, Sten von 230
Frithiof, Lars 275
Funck, Thomas 175
Furuhagen, Hans 243
Furuskog, Jalmar 119
Fürst, Lena 181
Fürst, Sigge 126–127, 133, 164, 175
Fälldin, Thorbjörn 222, 265

G

Geijer, Arne 214
Geijer, Lennart 258
Gerentz, Sven 204
Gerhard, Karl 74, 126, 128
Gierow, Karl Ragnar 109
Giesecke, Curt-Steffan 221
Gillner-Ringensson, fru 48
Ginsburg, Manne 38, 118, 268
Goebbels, Joseph 68
Goland, Erik 125
Grafström, Erik 159–160
Guillou, Jan 296–297
Gullberg, Hjalmar 51, 109, 229
Gunnarsson, Frank 275
Gurinder, Jan-Olof 292
Gustaf V 13, 32, 44, 66, 86, 164, 317
Gustafsson, Hans 270
Gustavsson, Sverker 292
Gustavsson, Åke 293, 327
Gyllensten, Lars 226, 241–242, 254, 270
Günther, Christian 82, 87–88
Gärde Widemar, Ingrid 187
Göransson, Bengt 265, 273, 286, 293, 326
Göring, Hermann 95
Göth, Elis 242

H

Haakon, kung 93
Hahr, Henrik 107, 112, 118, 125, 139, 192
Haijby, Kurt 164

Hallingberg, Gunnar 237, 242, 254
Hallström, Lasse 256
Hamberg, Per Martin
Hamberg, Per-Martin 126, 133, 153–154, 156, 226, 228, 242, 249–250, 268
Hambro, C J 95
Hannerz, Ulf 162, 173
Hansson, Oloph 224, 235, 250, 271–272, 306
Hansson, Per Albin 25, 58–59, 81–82, 86–88, 95, 110–111, 317
Harding, Warren G 12
Harnesk, Evert 195
Hartman, Lennart 125
Hasslev, Nils Olof 201
Heckscher, Gunnar 123
Hedlund, Gunnar 167
Helén, Gunnar 106, 121, 124, 126, 128, 270, 286
Hellsing, Lennart 175
Henriksson, Björn 246
Henriksson, Fritz 51
Herlitz, Lars 122
Hermansson, Jan 236
Hernelius, Allan 188, 226, 242
Herrlin, Olle 204
Himmler, Heinrich 100
Hirdman, Gunnar 100, 128
Hitler, Adolf 68, 95, 100, 107, 119, 180
Hjalmarson, Jarl 169
Hjelm, Lars 211
Hjelte, Roland 5, 210–211
Holmberg, Agneta 181
Holmberg, Nils 39, 41, 43, 57, 70
Holmberg, Yngve 201, 306
Holmberg, Åke 175
Holmqvist, Bo 226
Holmqvist, Eric 207
Holmsen, Åsa 181
Holmstedt, Walter 39
Holmström, Ernst 11, 13
Hugo, Yngve 48, 55, 67, 71–72, 84–87, 109, 112, 116–117, 129, 308
Hyland, Lennart 125–126, 133, 146, 151–152, 213–214, 238
Håstad, Elis 143
Hägg, Gunder 125
Höijer, Axel 71–72
Hökerberg, Eva 112–113

I

Ingvar, David 230
Ivre, Ivar 153–154

J

Jackson, Robert 211
Jacobsson, B 165
Jansson, Karl 72
Jenner, Axel 11, 13
Jerring, Nils 66
Jerring, Sven 11, 39, 41, 44, 55, 63, 66–67, 78, 89–90, 92, 96, 103, 109, 125–126, 144, 175, 177, 179, 213, 317
Jerstedt, Sven 123–124
Joanson, Ove 304, 308
Johansson, Göran 293
Johansson, J H 34
Johansson, John 112–113
Johansson, Rune 151
Johnson, Bengt 172
Jonsson, Conrad 117, 124, 150, 206
Josephson, Erland 270
Julius, Arvid 55
Jutterström, Christina 208, 224, 227, 250
Järborg, Bo 209
Järdler, Sven 232
Järrel, Stig 126, 133

K

Kallio, Kalli 83, 89
Kar de Mumma 128
Karlbom, Torvald 135
Karsberg, Åke 158
Kempe, Sune 224
Kihlberg, Leif 99
Knaust, Oscar 76
Knutsson, Gösta 55, 116–117, 126, 175
Kotschack, Jack 185, 187–188, 213, 282, 294, 325
Kreuger, Torsten 149
Kristensson, Astrid 270
Kristersson, Helge 123
Kyhl, Poul 177
Kåge, Ivar 68
Källare, Josef 69

L

Lancken, Rickman von der 57, 60
Landin, Gert 217
Larsson, Allan 249–250, 306
Larsson, Sam 64
Larsson, Viktor 29
Leander, Zarah 89
Leeb-Lundberg, Kristina 128
Leijon, Anna-Greta 246
Leijonborg, Ingemar 284–285, 296–297
Lemoine, Siffer 16, 45
Leo, Henning 49
Levinson, Karl 87
Lidbom, Carl 237
Lidman, Sara 248
Lidman, Sven 128
Lilliehöök, Gösta Malcolm 39, 41

Lindberg, August 252
Lindberg, Maja 252
Lindberg, Per 69
Lindblad, Ingemar 191
Linder, Erik Hjalmar 112–113, 117, 124, 128
Lindgren, Astrid 133, 175
Lindhagen, Carl 50
Lindholm, Kerstin 220
Lindman, Arvid 25
Lindmark, Lars 244
Lindquist, Kerstin 181
Lindqvist, Sven 204
Lindroth, Carl 230
Lindskog, Gösta 125
Lindskog, Nils-Petter 235, 238, 240, 271
Lindström, Harald 11
Lindström, Sune 177, 179
Littke, Göran 200
Ljunglund, Leonard 25, 34
Ljungqvist, Seth 17–18, 20, 23–26, 28, 30, 34, 36–38, 41, 43, 48–49, 77, 84
Lo-Johansson, Ivar 121–122
Louise, kronprinsessa 87
Lund, Erik 76
Lund, Ragnar 76
Lundevall, Karl-Erik 192, 201, 242
Lundgren, Stig 242, 254
Lunell-Falenius, Peder 9
Lux, Horst 220
Lübeck, Sven 22, 29, 30
Lysander, Per 308
Löfberg, Bertil 270
Löfgren, Marianne 133
Lönnroth, Erik 117
Löwbeer, Hans 237, 259, 261

M

Madsén, Lars 11, 124
Malm, Gösta 90
Malmgren, Einar 18
Mannerheim, Gustaf 90
Martin, Alf 124
Mattsson, Erik 18, 52, 102, 118, 120, 130, 132, 134, 137, 139, 145, 150, 177, 179, 233
Mehr, Hjalmar 169
Michanek, K G 169
Moberg, Vilhelm 100, 109, 164, 172–174, 190, 320, 327
Modig, Jan-Otto 137, 244, 249, 254
Molander, Jan 153
Molander, Olof 68–69
Molin, Björn 260
Monger, Henry 211
Murdoch, Rupert 301
Myrdal, Alva 207
Myrdal, Jan 258
Möller, Poul 187

N

Nerman, Ture 67
Nettelbrandt, Cecilia 254, 256
Nihlén, Gun 100
Nilsson, Björn 136, 156
Nilsson, Magnus 195
Nilsson, Sam 249–250, 271, 282, 306
Nilsson, Torsten 112, 145
Nilsson, Tönu 224, 226
Nilsson-Tannér, Per 76
Nixon, Richard 222
Norberg, Sven Bertil 107
Nordelius, Karl-Olov 246
Nordenskiöld, Otto 219, 227–228, 242, 244, 249–251, 254, 256, 262
Nordin, Elin 76
Nordmark, Dag 5
Nordström, Lubbe (Ludvig) 71–72, 76, 77, 92, 121, 317
Nordström, Niklas 302
Nordström, Rudolf 39, 41
Nyblom, Georg 48
Nycop, Carl-Adam 184
Nyström, Harry 139–142
Nyström, Per 169
Nyström, Qui 217
Nässtrom, Gustaf 72

O

Odhnoff, Camilla 208
Odlander, Ingemar 226, 308
Ohlin, Bertil 111, 143, 169, 201, 252
Ohrlander, Gunnar 251
Olhagen, Folke 126
Olin, Gunnar A 224
Olivecrona, Gustaf 205, 247
Oljelund, Hannes 224
Oljelund, Stefan 122
Ollén, Gunnar 176, 196, 229–230
Olrog, Ulf Peder 217
Olsson, Anders 139
Olsson, Jan Olof 172
Olsson, Knut 119–120, 125, 128
Olsson, Leif ”Loket” 236, 297
Olsson, Olof 48, 50
Olsson, Sven-Olof 196
Ortmark, Åke 191, 204–205, 210, 298
Orup, Lars 123, 205, 209

P

Palin, Gunnar 224
Palm, Göran 220–221, 264, 323

Palme, Olof 169, 191–192, 201–203, 207, 222–223, 245, 259–260, 265, 269–270, 307, 322
Pehrsson, Axel 67
Pers, Anders Yngve 25, 28, 34, 169
Persson, Carl 237, 258
Persson, Per 166–167, 169–170, 181, 209, 250
Peterson, Ivar 249–250, 306
Peterson-Berger, Wilhelm 57, 74
Pethrus, Lewi 171–172, 213, 282, 318, 327
Petterson, Hjördis 249
Pettersson, Lennart 125
Platen, Gustaf von 173, 230
Ploman, Edward 196, 206
Pålsson, Roland 135, 223

Q

Quisling, Vidkun 79, 93–94

R

Rabe, Julius 36–37, 41, 43, 60
Rahbek, Per 9
Ragnå, Nils 151
Ramel, Povel 126, 133
Ramsten, Lars 196
Ramstén, Nils 242, 249, 254
Reagan, Ronald 325
Rehnberg, Mats 162
Reinholdsson, Folke 133
Reuterswärd, Gustaf 20–21, 23–28, 30–31, 36–39, 41, 43, 48, 56, 63–64, 67, 77, 84, 92, 96, 100–102, 117, 316
Rexed, Bror 237–238
Rhudin, Fridolf 134
Ribbentrop, Joachim von 95
Richert, Arvid 95
Richter, Ursula 181
Ringstrand, N G 57
Rolf, Ernst 25
Romare, Bengt 144–145
Romdahl, Axel L 74
Roosevelt, Franklin D 109
Rosenberg, Hilding 68
Rosenberg, Karin 102
Rosengren, Björn 308
Rosenlund, Tage 139
Rubinstein, Harald 123
Ruhnbro, Rune 196, 198
Russell, Bertrand 247
Rydbeck, Olof 120, 148–150, 152, 169, 172, 176, 179–181, 189, 191–192, 206–207, 209, 212, 214, 219, 223, 227–228, 233, 237–238, 241–243, 247, 262
Rügheimer, Gunnar 237–238
Rying, Matts 229
Röhl, Wilhelm 123

S

Sachs, Josef 24
Sachs, Thorvald 66, 122
Sahlström, Erik 141
Samuelsson, Ingrid 153, 165
Samuelsson, Kurt 234
Sandberg, Jöran 243
Sandgren, Gustav 141
Sandgren, Lennart 270
Sandler, Rickard 34–35, 64, 68, 81–82
Sanfridsson, Arne 159
Sarri, Inga 224
Sartre, Jean Paul 247
Schéele, Carl-Adam von 112
Schein, Harry 223, 286–287, 327
Scherman, Georg 144–145
Schildknecht, Maria 68
Schiller, Bernt 253
Segerstedt, Torgny 71, 101
Sehlstedt, Ossian 139, 143, 319
Seifert, Ally 181
Selander, Sten 81, 86, 88, 90, 108
Sibelius, Jean 93
Sjöblom, Karl-Axel 210
Sjödén, Rune 207, 254
Sjödin, Stig 249, 254, 270
Sjöström, Hans 107
Sjöström, Hans O 252
Sjöström, Mona 55
Skantz, Anna-Greta 242
Skoglund, Gösta 201
Skoglund, Martin 85
Sköld, Per Edvin 88, 98, 154, 171
Slättne, Carl 252
Spångberg, Kerstin 181
Steinmann, Jan 282
Sten, Hemming 201
Stenbeck, Jan 282, 284–285, 293–298, 325, 327
Stenholm, Olle 247
Stenholm, Uno 101
Stensson, Kjell 133
Sterky, Håkan 16, 112, 129, 136
Stiel, Günther 217
Stolpe, Sven 90
Strandberg, Lennart 44
Sträng, Gunnar 207–209, 222, 250–251, 262
Ström, Louise 102
Strömmer, Åke 196
Ståhl, Manne 144
Ståhlberg, Knut 247
Sundell, Olof 206
Sundgren, Nils Petter 256
Sundin, Sven-Erik 242
Sundman, Per-Olof 279

Sundvik, Ivar 207
Swahn, Jan-Öjvind 230
Svensk, Alice 126
Svensson, K G 170, 196
Svinhufvud, Barbro 102, 152–153, 175
Sylwan, Th 14
Sävström, August 110, 112–113
Söderberg, Karl 55
Söderberg, Lisa 310
Söderblom, Nathan 66, 70
Söderlind, Åke 196
Södermark, Per 32, 34, 67
Söderström, Elisabeth 270
Söderström, Herbert 204, 250

T

Tamm, Pieter 298
Taube, Mattias 68
Tegnér, Esaias 56
Tegnér Torsten 90
Tellemar, Hasse 259
Tham, H 14
Thatcher, Margret 325
Thedin, Nils 123, 242, 254
Theorell, Hugo 14
Thorén, Arne 124, 210
Thurén, Torsten 9
Thörnell, Olof 98
Tingsten, Herbert 122, 164, 172–174, 190, 320
Tjerneld, Staffan 153–154
Tjernström, Sune 9
Tolgraven, Olle 226
Torbacke, Jarl 5
Torekull, Bertil 223
Trolle, Alice 14
Trygger, Ernst 22
Tubman, William S 211

U

Uggla, Bertil 62
Ulvenstam, Lars 223, 268
Undén, Östen 85, 111
Unsgaard, Håkan 153–154, 174, 201, 223, 252–256, 258
Ustvedt, Hans Jacob 238
Utfall, Johan von 52, 118, 159

V

Wadner, Britt 184, 186–188
Wadsten, Carl-Åke 67–68, 89, 268
Wagnsson, Ruben 36–37, 43, 47–48, 77
Wahl, Anders de 74
Wahlström, Sven 250
Waldau, Göran 273
Wallander, Jan 270
Wallentheim, Annie 143
Wallqvist, Örjan 5, 220, 223, 230, 251, 254–257, 270
Walter, Andrew 127
Weibull, Jörgen 230
Weibull, Lennart 5
Weil, Robert 285
Weise, Arne 217
Velander, Edy 11
Wennberg, John 195
Werthén, Hans 136, 156
Westerståhl, Jörgen 245, 247–249
Westin, Bojan 127
Wickbom, T G 124, 212, 226
Wigforss, Ernst 67, 214–215, 253
Wikström, Ernst 11
Wikström, Helmer 137
Wikström, Jan-Erik 261, 270, 274
Wilhelm, prins 93
Wilhelmson, Anders 250
Wilhelmsson, Åke 226
Wilson, Sven 11
Vinde, Victor 124
Wirmark, David 173
Wohlin, Nils 67
Wormbs, Nina 9
Vougt, Allan 56
Wägner, Ria 162–163
Wästberg, Disa 90

Z

Zachrisson, Bertil 259
Zandén, Sven 92
Zetterström, Hasse 25

Å

Åkerhielm, Hans 90
Åkerlund, Erik 41
Åman, Valter 150, 191

Ö

Ödman, Maj 152
Öhrström, Lennart 191
Örne, Anders 21, 96
Örtegren, Lars-Eric 256
Östberg, Ragnar 54, 56, 144–145
Österström, Ivar 67